

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TOPLUMSAL CİNSİYET AKTİVİZMİ: KURAMDAN UYGULAMAYA

TOPLUMSAL CİNSİYET AKTİVİZMİ: KURAMDAN UYGULAMAYA

Editörler

Özge Sanem ÖZATEŞ GELMEZ
Selda TAŞDEMİR AFŞAR

Editörler: Özge Sanem ÖZATEŞ GELMEZ
Selda TAŞDEMİR AFŞAR

kitaþevi

kitaþevi

EDİTÖRLER:

Özge Sanem ÖZATEŞ GELMEZ

Selda TAŞDEMİR AFŞAR

TOPLUMSAL CİNSİYET AKTİVİZMİ: KURAMDAN UYGULAMAYA

YAZARLAR:

Ali Alpaslan ODABAŞ

Burcu HATİBOĞLU KISAT

Semahat Dicle MAYBEK

Özge Sanem ÖZATEŞ GELMEZ

Selda TAŞDEMİR AFŞAR

Gizem TANAY AKSAÇ

kitabevi

"En İyi
Akademi, Bir
Kitaplıktır."

TOPLUMSAL CİNSİYET AKTİVİZMİ: KURAMDAN UYGULAMAYA

EDİTÖRLER:

Özge Sanem ÖZATEŞ GELMEZ

Selda TAŞDEMİR AFŞAR

© Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti.

Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti'ne aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

ISBN • 978-625-7045-85-8

1. Baskı • Mart, Ankara, 2020

Dizgi/Mizanpaj • Gazi Kitabevi

Kapak Tasarım • Gazi Kitabevi

Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti. Yayıncı

Sertifika No: 44884

Merkez
📍 Bahçelievler Mah. 53. Sok. No: 29 Çankaya/ANKARA
☎ 0.312 223 77 73 - 0.312 223 77 17
🕒 0.544 225 37 38
📞 0.312 215 14 50

Mağaza
📍 Döğöl Cad. No: 49/B Beşevler/ANKARA
☎ 0.312 213 32 82 - 0.312 213 56 37
📞 0.312 213 91 83

Sosyal Medya
📘 gazikitabevi
🌐 gazikitabevi
🐦 gazikitabevi

Vadi Grafik Tasarım Reklam Ltd. Şti.

Sertifika No: 33748

Matbaa
📍 İvedik Organize Sanayi Sitesi Oto 88 3. Bölge
2284. Sk. No: 101 Ostim / ANKARA
☎ 0.312 395 85 71

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
İNSAN HAKLARINI TEMEL ALAN AKTİVİST ÖRGÜTLENME	
<i>Ali Alpaslan ODABAŞ & Burcu HATİBOĞLU KISAT</i>	9
TARİHSEL KÖKENLERİ VE GÖRÜNÜMLERİYLE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ	
<i>Semahat Dicle MAYBEK & Özge Sanem ÖZATEŞ GELMEZ.....</i>	47
KADIN HAREKETİ ve FEMİNİST KURAMLAR	
<i>Semahat Dicle MAYBEK & Selda TAŞDEMİR AFŞAR</i>	79
ERKEKLİKLER	
<i>Selda TAŞDEMİR AFŞAR</i>	121
TOPLUMSAL CİNSİYET TEMELLİ ŞİDDET VE SİĞİNMAEVLERİ	
<i>Semahat Dicle MAYBEK</i>	169
CİNSELLİK TARİHİ VE LGBTİ+ HAKLARI	
<i>Ali Alpaslan ODABAŞ</i>	209

**İNSANIN DEĞERİNİN KORUNMASI TALEPLERİ
OLARAK İNSAN HAKLARI**

Özge Sanem ÖZATEŞ GELMEZ & Gizem TANAY AKSAÇ..... 253

**ETİK VE HUKUKİ BİR SORUN OLARAK İNSAN
HAKLARININ KORUNMASI**

Gizem TANAY AKSAÇ & Özge Sanem ÖZATEŞ GELMEZ..... 279

YAZARLAR HAKKINDA 319

GİRİŞ

İnsanın değerinin her tek kişide korunmasını, insanların temel haklarının ihlalinin önüne geçilebilmesini, sosyal, ekonomik ve siyasi hakların tanınmasını sağlayacak bir mücadele, insan olmanın bir gereği olarak insanlık tarihi boyunca kendisini var etmiştir. Bu mücadelenin öznesi olan insanın sosyo-kültürel olarak belirlenen cinsiyet rolleri, sosyal eşitsizliklere yol açan önemli toplumsal bölünmelerden birisidir. Bu bölünme çerçevesinde dağıtılan kaynaklara erişir ve kaynaklardan pay alırız; işgücü piyasasına dahil olur ya da dışlanırız; siyasette ya kısıtlı bir şekilde yer alır ya kapı dışarı edilir ya da ardına kadar açık kapıdan kolayca giriveririz. Bu liste daha da uzatılabilir. Kadınlar, erkekler ve cinsel yönelimleri heteroseksüel olmayan kişilerin toplumdaki statüleri ve bu statülerden beklenen roller konusunda belirleyici bir özelliğe sahip olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin her düzeyde ortadan kaldırılabilmesi için dünyada ve Türkiye’de uzun yıllardır hem akademik düzeyde hem de sivil toplum düzeyinde çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğini, toplumsal cinsiyet eşitliğine doğru dönüştürmeyi ve bu bağlamda politik değişim ve dönüşüm yaratmayı amaçlayan yeni bir aracımız var: *Aktivist eylemlilik*.

Bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitliğini ve LGBTİ+ haklarını önceleyen aktivist eylemlilik biçimlerinin geliştirilebilmesi için ilgili alana yönelik hem kuramsal bilginin verilmesine hem de bu kuramsal bilginin uygulamayla daha da pekiştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Editörlüğünü yaptığımız bu kitapta, toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik hak savunuculuğu için yeni bakış açıları sunmaya ve aktivizm, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadın hareketi, erkeklikler, toplumsal cinsiyet temelli şiddet, cinsellik, temel insan hakları ve insan haklarının korunması temalarında kuramsal tartışmaların yanı sıra kendisini, toplumsal

cinsiyet eşitliği mücadelesinin bir paydaşı olarak gören herkes için bu tartışmaları derinleştirmelerine olanak tanıyacak küçük grup atölye önerilerine yer vermeye çalıştık. Toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmaları literatürü hem dünyada hem de Türkiye’de geniş bir yer kaplamasına rağmen kuramsal bilginin uygulama ile taçlandırıldığı bu çalışmanın, alanda çalışan akademisyenler, aktivistler, sivil toplum örgütleri gibi değişim yaratmayı hedefleyen geniş bir kesim için faydalı olmasını umuyoruz.

Kitap, *Ali Alpaslan Odabaş ve Burcu Hatiboğlu Kısat’ın İnsan Haklarını Temel Alan Aktivist Örgütlenme* isimli metin ile başlamaktadır. Yazarlar bu bölümde, insan haklarını ve toplumsal cinsiyet eşitliğini merkeze alan aktivist örgütlenmeye ilişkin kavramsal bir altyapı sunmaya çalışmışlardır. İnsan haklarını temel alan bir aktivist örgütlenmenin ne olduğu sorusuna cevap bulmayı sağlayacak temel kavramları açıklamış ve uygulamadaki görünümüne ilişkin örnekler sunmuşlardır. Böylece dinamik bir kavram olarak toplumsal cinsiyet eşitliği referansı ile insan haklarını temel alan aktivist örgütlenmeler için temel uğrak noktalarını ortaya koymayı hedeflemişlerdir. Bu çerçevede dayanışma ve örgütlenme kavramları arasındaki ilişkiyi ortaya koyarken, yatay örgütlenmenin temel dinamiklerini tartışmaya açmışlardır. Eşitsizliklerin yapısal olarak nasıl inşa olduğunu ve sonuçlarının farklı kimlikleri nasıl etkilediğini anlamanın, eşitsizliklerin toplumsal cinsiyetle ilişkisini kurabilmek için önemli olduğunu düşünen Odabaş ve Hatiboğlu Kısat, bunun için empatik anlayış geliştirme sürecine yardımcı olabilecek sosyal/cinsel tabakalaşma, kimlik kesişimselliği, sosyal dışlanma, ayrımcılık ve refleksivite gibi kavramları açıklamışlardır. Bu kavramsal çerçeve üzerinden sıklıkla birbiriyle karıştırılan gönüllülük ve aktivizm kavramlarını ele almışlardır. Yazarlar bu bölümde ayrıca insan hakları temelli bir örgütlenme çerçevesinde aktivist eylemliliğin tanımında yer alan boyutlara ilişkin somut örneklerle ve aktivizm tanımını netleştirmek açısından kimi aktivist eylemlilik örneklerine yer vermişlerdir. Bu kapsamda özellikle feminist ilkeleri ve LGBTİ+ haklarına duyarlılığı temel alan aktivist eylemlilik

örneklerinden bilinç yükseltme grupları, şiddetsiz eylemlilik ve dijital aktivist eylemlilik üzerinde durmuşlardır. Son olarak, kuramsal ve kavramsal olarak temellendirilen aktivizm anlayışının uygulanabilirliğine yönelik olarak gerçekleştirilebilecek bir atölye çalışması için kimi etkinlik önerileri sunmuşlardır.

Semahat Dicle Maybek ve Özge Sanem Özateş Gelmez, Tarihsel Kökenleri ve Görünümleriyle Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği isimli bölümde, tarihsel kökenleri üzerinden sorgulamaya başladıkları toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin izlerini, anamerkezli avcı-toplayıcılardan ataerkinin şekillenmeye başladığı çapa-bahçe tarımcısı toplumlara geçişte aramışlardır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sürdürülmesine hizmet eden toplumsal cinsiyet rollerinin ve sorumluluklarının inşasına yönelik biyolojik, sosyolojik, psikanalitik, sosyal psikolojik kuramlar tarafından yürütülen tartışmalara yer vermişlerdir. Günümüz kapitalist toplumlarında cinsiyetçi işbölümüyle biçimlenen toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine dair güncel veriler üzerinden kadın ve erkek arasında yaratılan derin uçurum ortaya konmaya çalışılmıştır. Yazarlar, toplumsal cinsiyet eşitliği, ev içi emek ve sıfatların cinsiyeti ile ilgili tamamlayıcı ve pekiştirici atölyeler ile bölümlerini sonlandırmıştır.

Kadın Hareketi ve Feminist Kuramlar isimli üçüncü bölümde *Semahat Dicle Maybek ve Selda Taşdemir Afşar*, Türkiye ve dünyadaki kadın hareketi tarihini dört dalga olarak ele almışlardır. Yazarlar tarafından birinci dalga kadın hareketi içerisinde liberal ve kültürel feminist kuramlar; ikinci dalga kadın hareketi içerisinde Marksist, radikal ve sosyalist feminist kuramlar; üçüncü dalga kadın hareketi içerisinde kesişimsel feminizm, İslamcı feminizm ve siyahi feminizm tartışmaları yapmışlardır. Dördüncü dalga kadın hareketi kısmında ise, bu dönemi tanımlayan dijital araçların özellikle de yeni medya araçlarının (ör.sosyal medya) kadın hareketi içerisinde nasıl kullanıldığı, dünyada ve Türkiye'deki örnekler üzerinden verilmeye çalışılmıştır. Maybek ve Taşdemir Afşar bu bölümde ayrıca, dünyadaki kadın hareketinin tarihsel sürecinin Anadolu

Yarımadadaki yansımaları ve bu bağlamda elde edilen kazanımları ortaya koymaya çalışmıştır. Son olarak feminizm ve ayrımcılık ile ilgili tamamlayıcı ve pekiştirici atölyeler ile bölümü sonlandırmışlardır.

*Selda Taşdemir Afşar, **Erkeklikler*** isimli dördüncü bölümde, ilk olarak “erkek olma”nın ne anlama geldiği, biyolojik “erkek olma” ile toplumsal ve kültürel olarak inşa edilen “erkeklik” arasındaki farkların neler olduğu ve “erkek kimliği”nin nasıl oluştuğu sorularına genel hatlarıyla cevap vermeye çalışmıştır. Soruların cevaplarının verilmesi esnasında yazar, erkeklik çalışma alanının nasıl dönemselleştirildiğine, kadın hareketi ile olan kesişim ve ortaklıklarının neler olduğuna da değinmiş; erkeklik olgusuna yönelik geliştirilen “Erkeklikçilik”, “Erkek Kurtuluşçuluğu” ve “Profeminizm” yaklaşımlarının argümanlarına ve feminizmle olan yakınlık ve uzaklıklarına da yer vermiştir. Taşdemir Afşar, erkekler ve erkekliklerle özdeşleştirilen pratiklerin ve davranış örüntülerinin eleştirel bir biçimde ele alındığı, disiplinlerarası *Eleştirel Erkeklik Çalışmaları* alanının gelişim seyrini ve hangi sorular üzerinden alanda kendisine yer açtığını irdelemeye çalışmıştır. Dünya akademisinde 1970’li yıllardan itibaren varlık gösteren eleştirel erkeklik çalışmalarının Türkiye’de nasıl bir seyir izlediğinin ve hangi örgütlenmelerle erkeklik hareketi oluşturduğunun üzerinde duran yazar, sonraki bölümde farklı erkekliklerin mümkün olup olmadığı sorusuna öncelikle Michael Scott Kimmel’in tasniflemesinden yola çıkarak cevap aramıştır. Soruya cevap arama çabası, alanyazında çokça tartışılan Raewyn Connell’in “hegemonik erkeklik” ideal tipi ve bu tipi geliştirmeye yönelik Tony Coles, James Messerschmidt gibi kuramcıların görüşlerinden ve hegemonik erkeklik kavramına yönelik yapılan eleştirilerden yararlanarak devam etmiştir. Taşdemir Afşar, son olarak Türkiye’de ideal erkekliğin nasıl inşa edildiğini bu alanda yapılan çeşitli araştırma sonuçlarına yer vererek anlamaya çalışmıştır. İlgili bölümün son kısmında, tamamlayıcı ve pekiştirici atölyelerle erkeklik olgusunun inşa ve

yeniden üretim süreçlerinin anlaşılır kılınarak teorik kısım uygulama ile pekiştirilmeye çalışılmıştır.

Toplumsal Cinsiyet Temelli Şiddet ve Sığınmaevleri isimli beşinci bölümde *Semahat Dicle Maybek*, şiddet kavramı ve genel hatlarıyla Türkiye’de kadın sığınmaevlerinin işleyişini ele almıştır. Bu bağlamda kavramsal olarak şiddet ve türlerinin yanı sıra şiddet döngüsü açıklanmış; kadına karşı erkek şiddetine sınıf analizi, radikal feminizm ve liberalizmin perspektifinden bir özet sunulmuştur. Aynı zamanda kadına karşı şiddetin erkeklik çalışmalarındaki ele alınış biçimlerindeki eksiklikler ortaya konmaya çalışılmıştır. Yazar tarafından bu bölümde, kadına karşı şiddetle mücadelenin en büyük kazanımlarından biri olan sığınmaevleri de incelenmiştir. Kadın sığınmaevlerinin Türkiye’deki ve dünyadaki tarihsel gelişimini detaylı olarak ele aldıktan sonra Türkiye’deki mevcut durum ile ilgili eleştirel bir analiz yapmış ve öneriler geliştirilmiştir. Kadına karşı şiddet ve sığınmaevleri ile ilgili tamamlayıcı ve pekiştirici atölyeler ile bölüm sonlandırılmıştır.

Ali Alpaslan Odabaş, **Cinsellik Tarihi ve LGBTİ+ Haklarını** tartışmaya açtığı altıncı bölümde ilk olarak toplumsal cinsiyet aktivizminin kuramsal arka planında karşılaşılan cinsellik ve cinsel pratik kavramlarının sosyolojik ve feminist perspektifte nasıl ele alındığını irdelemeyi amaçlamıştır. Ardından, cinsellik ve cinsel pratikler kavramlarını politik ve ataerkil iktidar ilişkileri örüntüleri bağlamında nasıl denetlendiği ve heteronormatif bir tarihsel arka planın olduğunu göstermeyi amaçlamıştır. Yazar bu bölümde ayrıca tarih boyunca cinsellik üzerine gelişen bu düzenlemelerin Viktorya Çağı öncesi ve sonrası, 20. yüzyıl ve günümüz olarak kronolojik bir anlatı içerisinde nasıl değişimlerin oluştuğunu göstermek üzere geçmişten günümüze gelen cinselliği denetlemeye ve düzenlemeye yönelik uygulamaların yol açtığı insan hakları ihlallerine ve bu ihlallerin feminist hareket ve LGBTİ+ hareket bağlamında nasıl insan hakları kazanımları bütününe dönüştürüldüğünü irdelemiştir. Ek olarak bu bölümde cinsellik tarihi anlatıları ve LGBTİ+ hakları kazanımları hem Batı

toplumlarındaki seyri hem de Türkiye toplumundaki seyri üzerinden ele alınmıştır. Tarihsel arka plan ve LGBTİ+ların insan hakları anlatılarından sonra LGBTİ+ kavramlar ve Queer teori incelenmiştir. Bölüm boyunca irdelenen tüm kavramların ve tarihsel arka planın anlaşılması için bölüm sonuna atölye çalışmaları eklenmiş ve okurlara cinsiyet kimliği ve cinsel yönelim temelinde gerçekleşen ayrımcılıklara yönelik nasıl bir aktivizm ve baskı/ayrımcılık karşıtı uygulamalar yürütülebileceğine örnekler sunmak istenmiştir.

İnsanın Değerinin Korunması Talepleri Olarak İnsan Hakları isimli yedinci bölümde Özge Sanem Özateş Gelmez ve Gizem Tanay Aksaç, neden insan haklarında ısrar etmemiz gerektiği sorusunun yanıtını, insanlığımızın bir gereği olarak başka çaremiz olmadığı iddiası üzerinden temellendirirken, insan haklarının felsefi ve tarihsel kökenlerini tartışmaya açmışlardır. Yüzyıllar, peşi sıra birbirini kovalarken, insanlık tarihi de bilindik ya da bilinmedik sayısız zulmün ve sömürünün ve elbette bir karşıtlık olarak da sayısız hak mücadelesinin tanığı olmuştur. Her haksızlık, bir hakkı doğurmuş, her hak ise yeni ihlalleri ortaya koymuştur. Zaman içinde -insan bakımından- insan olmanın tek aynılık olarak kaldığı, bunun dışından farklılıkların çoğaldığı, devlet bakımından- hakların bir varmış, bir yokmuş misali korunduğu/korunmadığı, tanındığı/tanınmadığı ve -sivil toplum bakımından- hak mücadelesinin bitmeyeceğini insan hakları sahnesinin oyuncularını da kalabalıklaştırmıştır. Bu bağlamda yazarların bu bölümde yürüttükleri tartışmalar, insanın değerinin korunması talepleri olarak insan haklarına ilişkin bir çerçeve ortaya konulmasını amaçlamıştır. Bölüm sonunda yazarlar, insan haklarında ısrarcı olmamız gerekliliğini deneyimleyerek anlamayı sağlayacağını düşündükleri atölye örneklerine yer vermişlerdir.

Etik ve Hukuki Bir Sorun Olarak İnsan Haklarının Korunması isimli son bölümde Gizem Tanay Aksaç ve Özge Sanem Özateş Gelmez, insan haklarının korunması sorununu etik ve hukuki boyutlarıyla ele almışlardır. Yazarlar, insan haklarının korunmasını sağlayacak bir ideal yaratma uğruna, binlerce

kilometre ve binlerce kültürmetre ötede yaşayan insanların haklarının asgari düzeyini belirleme, tüm insanlar için insan hakları standartları oluşturma çabasının ürünleri olarak ortaya çıkan uluslararası insan hakları külliyatını toplumsal cinsiyet odağında incelemiştir. Dolayısıyla bu bölümde, uluslararası insan hakları belgeleri ve bu belgelerin yerküredeki yansımalarını, insan haklarının odağındaki insanı unutmadan anlatmaya ve bu anlatımı deneyime aktaracak atölyelerle kuramdan uygulamaya bir yol yürünmeye çalışılmıştır.

Tüm bu bölümleriyle elinizdeki bu kitap, toplumsal cinsiyet eşitliği ve LGBTİ+ hakları konusunda sadece kuramsal bilgilerle donatılmayı değil, atölye çalışmalarıyla da alanda aktivist eylemliliğin gelişmesine bir nebze de olsa katkı sağlayabilirse amacına ulaşmış olacaktır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında en büyük katkıyı ve desteği veren yazarlarımıza ne kadar teşekkür etsek az.

İNSAN HAKLARINI TEMEL ALAN AKTİVİST ÖRGÜTLENME

**Ali Alpaslan ODABAŞ &
Burcu HATİBOĞLU KISAT**

Aktivizm, en genel anlamıyla “*bir amaç doğrultusunda sonuca ulaşabilmek için eylemde bulunma hali*” olarak tanımlanabilir (<https://dictionary.cambridge.org/tr>). Ancak, aktivizmin eylemlilik tanımını politik bir noktadan ele almak gerekir. Çünkü çoğu zaman eylemlilikle hedeflenen sonuç politik ya da sosyal bir amaçla ilişkilidir. Bu noktada aktivist eylemliliğin politik yapısından gelen iki özelliğine değinmek yerinde olacaktır.

Bu özelliklerden birincisi, aktivist eylemlilik denildiğinde öncelikle güncel iktidar yapılarına ya da ideolojik aygıtlara muhalif olmanın akla gelmesidir. Bunun sebebi, aktivizmin, 19. yüzyılda genellikle iktidar karşıtı muhalif gruplar tarafından başlatılan dönüştürücü eylemler olmasıdır. Bu noktada dönüşüme yönelik hareketlerin her zaman iktidarı rahatsız edici bir yanı olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin Jane Addams’ın 19.yy’da bir sosyal reform hareketi başlatarak Amerika’nın Şikago kentinin yoksul semtlerindeki koşulları düzeltmek için yaptığı çalışmalar, doğrudan iktidar karşıtlığı üzerinden gelişmeye de zaman zaman iktidarla zıt düşmüştür (Knight, 2014). Dolayısıyla aktivizmin politik yönü, eylemliliğin zaman ve mekânda iktidar ilişkileri açısından ne anlam ifade ettiğine bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Bununla beraber var olan iktidar ilişkilerini destekleyen ve besleyen aktivist eylemlilikler de söz konusu olabilmektedir. Örneğin Pavey (2011), *Nereye Gidersem Gökyüzü Benimdir* kitabında, iktidar ilişkilerini besleyen aktivist eylemliliklerden

Bu çerçevede kitapta ele alınan aktivist örgütlenme, bir grubu ya da spesifik anlamda öznelere kısıtlayan toplumsal faktörlerin ve baskın kültürel değer yargılarının, başka bir kişi ya da grup üzerinde tahakküm kurulmadan, özgürleştirici ve güçlendirici bağlamda dönüşümünü sağlayacak eylemliliklerin esnek ama planlı örgütlenmesi olarak tanımlanabilir.

İnsan hakları temelinde bir aktivist örgütlenmenin ne olduğuna ilişkin bir fikir üretebilmek için öncelikle aktivist örgütlenme konusundaki bazı temel kavramların insan hakları perspektifi ile açıklanması gereklidir. Bunu yapmaktaki temel amacımız, dinamik bir kavram olarak insan hakları aktivizmini temel alan örgütlenmeler için uğrak noktalarını ortaya koymaktır. Bu açıdan bu bölüm, dayanışma ve örgütlenme, eşitsizliklerin ele alınışında temel kavramlar, gönüllülük ve aktivizm ile aktivist eylemlilik örnekleri üzerinde durarak, insan haklarını temel alan etkili bir aktivist örgütlenme tanımının boyutlarını irdeliyor.

Dayanışma ve Örgütlenme

Dayanışma kavramı, Türk Dil Kurumu tarafından toplum bilimi bağlamında şöyle tanımlanmıştır: “*Bir topluluğu oluşturanların duygu, düşünce ve ortak çıkarlarda birbirlerine karşılıklı bağlanması, tesanüt*” Bu tanım aslında Emile Durkheim’in dayanışma tanımıyla benzerlik göstermektedir. Durkheim (2012) “*Toplumsal İşbölümü*” isimli eserinde, toplumsal dayanışmayı ortak çıkarları etrafında bir araya gelen ve aktif yurttaşlığı önceleyen bireylerin devlete ve toplu düzene bağlanması olarak tanımlar. Durkheim (2012)’a göre, belirli hedefler için bir araya gelen, belirlenen ilkeler ve kurallara göre sosyal ilişkiler kuran, en az iki kişiden oluşan ve devamlılık temelinde bu ilişkileri sürdüren kişi topluluğuna sosyal grup denir. Dayanışma dinamiklerinden yola çıkarak politik dönüşümü sağlamak adına eylemlilik haline geçen sosyal grupların ise sosyal etki alanlarını genişletebilmeleri, ancak örgütlenme aracılığıyla mümkündür. Dolayısıyla örgütlenme kavramı aslında dayanışmanın organize olmuş daha doğrusu kurumsallaşmış şekli olarak ele alınabilir. Bu doğrultuda

örgütlenme kavramı, ortak amaç çerçevesinde insanların bir araya gelerek insanların karşılanamayan ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan organizasyonlar şeklinde açıklanabilir. Devletin kendisi, hükümetler, uluslararası kuruluşlar vb. gibi yapılar aslında kurumsallaşmış örgütlü dayanışma yapılarına birer örnektir². Ancak, insan hakları temelinde çalışmalar yürüten ve çoğulcu-radikal demokrasiyi önceleyen örgütlenmeler ile mevzubahis edilen kurumsallaşmış örgütlü dayanışma yapıları arasında farklar vardır. Bu farklar da örgütlenmenin şekline ve öncelediği ilkelere göre oluşmaktadır.

Farklılıklar noktasında yatay ve dikey örgütlenmelerden bahsetmek mümkündür. Yatay örgütlenme, tanım olarak örgüt içinde eşit ilişkilerin olduğu, uzlaşmacı demokrasi ile karar alınan ve hiyerarşinin olmadığı örgütlenme şekline denir. Dikey örgütlenme ise bu kavramın tersi olarak yani yöneticilerin olduğu, hiyerarşinin olduğu örgütlenme şeklidir. İnsan haklarını önceleyen örgütlenmeler için dayanışma kavramı, demokratik ve her farklılığın temsiliyetini incelemeyi hedef edinmiş çoğulcu ve yatay bir örgütlenmeyi ifade eder. Kadın ve LGBTİ+ haklarını temel alan örgütlenmeler, yatay örgütlenmeyi önceleyen örgütlenme örneklerinin başında gelir. Bu nedenle kadın ve LGBTİ+ haklarını temel alan örgütlenmelerin dayanışma dinamikleri çerçevesinde temel aldıkları hedef ve ilkeler, insan haklarını ve yatay ilişkileri temel alan kolektif-örgütlü bir aktivizm için yol göstericidir. Bu hedef ve ilkeler kısaca şu şekilde sıralanabilir³:

1. İnsan hakları temelinde bir araya gelmek
2. Sosyal içerme sağlamak ve çeşitliliği incelemek

² Bu konuda Almanya ve Fransa’da uygulanan “dayanışma vergisi” (solidarity tax) ya da “vergi adaleti” (tax justice”, devletler düzeyinde dayanışmanın örgütlenmesine örnek olarak verilebilir.

³ Örnek olarak Yeryüzü Kalkınma Kooperatifi’nin örgütlenme yapısı için bakınız: <http://www.yuzeykalkinma-koop.org>

3. Eşitsizlikleri gidermek ve dezavantajları avantaja çevirmek
4. Kişileri sosyal grupları içinde güçlendirmek
5. Baskı ve ayrımcılık karşıtı uygulamalar (araştırma, izleme, savunuculuk) yürütmek

Bununla beraber, dayanışmayı temel alan çoğulcu ve yatay ilişkilerin geliştirilmesi pek kolay değildir. Bu açıdan öncelikle örgütlenme içerisinde yer alan bireylerin kendini tanıması (kişisel olan politiktir), kendi toplumsal kimliklerini bilmesi ve bu kimlikler temelinde yaşadığı avantajlılık ve dezavantajlılık/eşitsizlik durumlarının (fırsatlara erişim konusundaki fırsat ve engeller) farkında olması beklenir. Çünkü bizden farklı kimlik özelliklerine sahip birey ve grupların toplumda deneyimlediği eşitsizlikleri ve karşılaştıkları insan hakları ihlallerini anlayabilmek, kişilerin yaşam deneyimlerini empatik olarak duyayabilmekle mümkündür. Dominelli (2002)’nin kişilerin “kendisinin” ve “başkalarının” ötekisini keşfedebileceği bir süreç olarak ele aldığı empatik anlama ise, ancak kişilerin kendi yaşam öykülerine eleştirel bir farkındalıkla baktığı koşullarda mümkündür. Böylelikle bireyler, “ötekileşme” süreçlerinde ortaklaştıkları ve farklılaştıkları noktalarda birbirleriyle nasıl dayanışabileceklerinin yolunu bulabilirler.

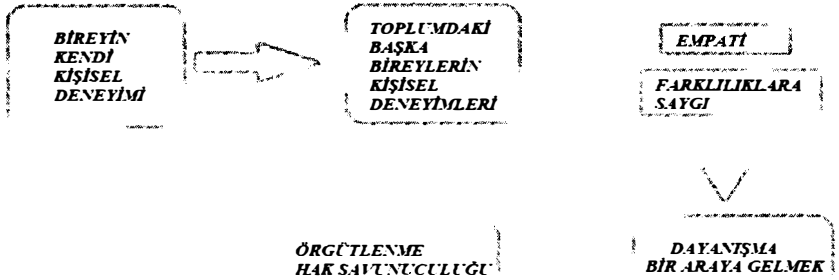
Bu karşılıklı anlamaya dayalı empatik ilişki hali, aslında metodolojik anlamda bilginin kaynağını ve bilgiyi edinme şeklini açıklayan “refleksivite” (Patton, 2018) kavramından gelmektedir. Düşünümsellik ya da dönüştürümsellik olarak Türkçeleştirilmiş bir terim olarak refleksivite, eylemlerimize öncesinde, sırasında ve sonrasında sistematik biçimde dikkat vermek ve sorular sorarak eylemlerimizi etkileyen deneyimleri, beklentileri, prosedürleri ya da insan ilişkilerini dikkate alarak başka bir bilgi üretmek olarak tanımlanabilir (Öngen, 2016). Bu bağlamda refleksivite’nin bir öğrenme süreci olarak değerlendirilebileceğini söyleyebiliriz. Brookfield (2009)’in bir öğrenme süreci olarak ele aldığı refleksivite konusunda Öngen (2016), öncelikle kişinin,

toplumsallaşma süreçlerinde hangi varsayımlar, değer ve tutumları içselleştirdiğini ve bunların olayları değerlendirmedeki etkilerinin neler olabileceğini fark etmesi gerektiğini vurgular. İkinci olarak ise, yine kişinin tespit ettiği varsayımlarının karşılaşılan ayrımcı pratiklerin devam ettirilmesindeki ya da dönüştürülmesindeki etkisini ortaya koyabilmesi gerekmektedir. Bu nedenle refleksivitenin en önemli süreçlerinden bir diğeri, ortaya konan varsayımların gerçekte kimlerin yararına ya da çıkarına olduğunu görebilecek bir perspektifle değerlendirme yapabilmektir. Ancak böyle bir sürecin sonunda, sömürü ve eşitsizlik ile cinsiyetçi, ırkçı ve ayrımcı söylemlerin beslendiği varsayımların farkına varabilmek ve sonrasında onları değiştirebilme bilinciyle eyleme geçmek mümkün olacaktır.

Bu noktadan hareketle, kadın ve LGBTİ+ hakları alanında çalışanların aktivist bir eylemlilik için örgütlenme amaçlarını belirlerken izleyebileceği uğrak noktaları şu şekilde özetlenebilir:

1. ***Dayanışma hedeflerinin belirlenmesi:*** Sosyal grubu teşkil eden kişilerin ortaklıkları ve farklılıkları neler? Ortaklıklar ve farklılıklar bizi nasıl bir araya getirir? Kişisel deneyimlerimiz ne şekilde marjinalize ediliyor? Sorularına cevap aramak için bir araya gelmek, bilinç yükseltme& farkındalık grupları oluşturmak. Bu aşamada gerçekleştirilebilir.
2. ***Eşitsizliklerin tanımlanması ve ihtiyaç analizi:*** Örgütlerin temeline aldığı kimliklerin nasıl politikleştirildiği ve eşitsizliklerin yani fırsatlara erişim konusunda nasıl engellerle karşılaşıldığının ortaya çıkarılması ve engelleri yaratan ayrımcı ve baskıcı uygulamalar karşısında mücadele edebilmek için sosyal hizmet uygulamaları ve sosyal politika önerileri geliştirmek.
3. ***Bireysel olandan toplumsal olana:*** Bireylerin dayanışma temelinde bir araya gelip avantajlı ve eşitsiz konulardan kaynaklanan kendi kişisel deneyimlerini, öznel varlıklarını

unutmadan, toplumda kendi mensubu olduğu kimliklerin temsilcisi haline gelecek hareketliliğe ve hak savunuculuğuna geçmek yani aktivizm yürütmek

Tablo 1. Hak temelli örgütlenme ve dayanışma dinamikleri

Yukarıda belirtilen ve Tablo 1’de özetlenen uğrak noktaları, insan haklarını temel alan bir aktivist örgütlenme için temel alınması önerilen örgütlenme ilkeleri ve dayanışma dinamiklerine ilişkin esnek bir anahat olarak değerlendirilmelidir. Burada vurgulanması ve derinlemesine incelenmesi gereken bir diğer önemli nokta, insan hakları temelli bir aktivist örgütlenme için eşitsizliklerin anlaşılmasında nasıl bir yol izlenebileceğidir. Bu nedenle bir sonraki başlıkta eşitsizlikleri empatik bir anlayışla kavramamızı kolaylaştıracak temel kavramlara değinilmektedir. Böylelikle aktivist örgütlenmenin temelinde yer alan empatik anlayış ve içselleştirilmiş eşitsizliklere refleksive bir bakış geliştirebilmenin olanakları tartışılacaktır.

Eşitsizliklerin ele alınışında temel kavramlar

İnsan haklarını temel almak, eşitsizliklerin yapısal olarak nasıl inşa olduğuna ve sonuçlarının farklı kimlikleri nasıl etkilediğine ilişkin kapsamlı bir anlayışı gerekli kılar. Böylesi bir anlayışın gelişiminde, yatay ilişkileri temel alacak aktivist örgütlenmeler için bazı temel kavramların açıklanmasında yarar vardır. Bu noktada

sosyal/cinsel tabakalaşma ve kimlik kesişimselliği ile sosyal dışlanma ve ayrımcılık kavramları, eşitsizliklere ve eşitsizliklerin toplumsal cinsiyetle ilişkisine ilişkin geliştireceğimiz empatik anlayış için önemli ipuçları sunmaktadır.

Sosyal tabakalaşma, sosyal cinsel tabakalaşma ve kimlik kesişimselliği

Sosyal tabakalaşma, temelinde toplumsal bölünmeleri ve bu bölünmelerin sonucu olarak eşitsizliği yeniden üreten ilişkilerin bütününe temsil eden bir kavramdır. Bilton (2009)'a göre, *“Toplumsal bölünmeler, sosyal eşitsizlik ve dezavantaj biçimlerini yeniden üreten geniş kalıp ve süreçlere işaret eder. Bu oluşumlar ise ekonomik, yaşam akışı ya da sağlığa bağlı sosyal süreçlerle ilişkilidir”* Bu çerçevede sosyal tabakalaşma kavramı, bireylerin, sahip olduğu toplumsal kimliklerin nasıl avantajlı ya da dezavantajlı konumlar yarattığını ele almamızı sağlar. Çünkü bireyler, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim/kimlik, etnik köken, dini kimlik, gelir-zenginlik (sınıf), yaş ve engellilik gibi birçok kimliksel özellikleri üzerinden dâhil oldukları sosyal gruplar aracılığıyla tabakalara bölünürler. Bilton (2009), bunu şu şekilde ifade etmiştir:

Sosyal bölünmeler rastlantısal değildir, çünkü normal şartlar altında bu bölünmeler hem güce hem de avantajlı pozisyonlara sahip olma şansını yakalamış olanların, bu avantajlara ya da onların göstergeleri olarak düşünülen konuşma biçimleri, giyim modası ve kişisel ya da grup kimliklerinin diğer sembollerine sahip olmayanlara karşı kendilerini ‘daha yukarıda’ olarak tanımladıkları konumlar içerisinde kökleşmişlerdir (Bilton, 200, s. 69).

Amerikan Toplumu için düşünüldüğünde yerel dilde “WASP (White-Anglo Saxon-Protestant)” Türkçe’de Beyaz/Anglo Sakson/Protestan olarak işaret edilen kimliklere sahip bir kişi toplumsal tabakanın en üstündedir. Toplumsal tabakanın en üstünde olma durumu, doğal olarak bu grup için sahip olduğu fırsatlar ve

konumu itibarıyla diğer kişileri etiketleme, ötekileştirme ve iktidar kurma hakkını saklı tutar. Gerçekte de, toplumsal tabakanın en üstünde bulunan grupların kimliklerine ait olan kültürel değerler ve düşünceler “normal”, diğerlerine ait olanlar ise “anormal” olarak görülme eğilimindedir (Dominelli, 2002). Türkiye açısından değerlendirildiğinde, toplumsal tabakalaşmanın en üstünde yer alan grup, “Türk/Sünni-Müslüman/Orta-Üst Sınıf” olarak tanımlanmaktadır (Çarkoğlu ve Toprak, 2006). Bu durumun karşılığı, Türkiye’de insanların büyük çoğunluğunun Müslüman olarak kabul edilmesi ve mezhepsel olarak da Sünni kimliğinin hegemonik kimlik (söz sahibi-iktidar) olarak öne çıkması olmaktadır.

Bununla beraber sosyal tabakalaşma kavramının cinsiyet eşitsizliklerini de içerecek şekilde ele alınmasını sağlamak amacıyla geliştirilen sosyal cinsel tabakalaşma kavramı, tabakalaşma sistemini heteronormatif yapı üzerinden başka türlü anlayabilmemiz için olanak sunar. Sosyal cinsel tabakalaşma kavramı, toplumların heteronormatif bir yapıda olduğu görüşünden yola çıkarak, kadınların ve cinsel kimlikleri açısından kendilerini heteroseksüel olarak tanımlamayan bireylerin “öteki” olarak işaret edilmesine yol açan baskın değer yargılarını, iktidar ilişkilerini ve pratikleri işaret eder. Heteronormativite, toplumsal kurumların ve toplumun kendisini heteroseksüel kabul ederek, bu kabul üzerinden şekillendirilen normlar ve toplumsal kurallar bütününe tanımlamak için kullanılmaktadır. Dolayısıyla sosyal-cinsel tabakalaşma aslında LGBTİ+’ların sapkın, norm dışı olarak işaret edilmesi ve hem kadınların hem de LGBTİ+’ların baskılanmasındaki toplumsal cinsiyet ve cinsel kimlik temelindeki iktidar ve tahakküm ilişkilerini açıklayan bir kavramdır. Bu bağlamda Yağcıoğlu (2015)’nin Rubin (2014)’den aktardığı şekliyle heteronormativite temelindeki iktidar ve tahakküm ilişkilerine ilişkin değerlendirmesi önemlidir:

Rubin, cinsel tabakalaşmayı anlatırken, bunun en önemli araçlarından birisi olarak cinsellik hukukundan bahseder.

Rubin’e göre: cinsellik hukuku serttir, yasalar yoluyla ağır

cezalar yaratır ve temel olarak cinsellik hiyerarşisinin en üstündeki cinsellik edimi olan “evlilik içindeki, üreme amaçlı cinsel birleşme” dışındaki cinselliklerin yasaklanmasını amaçlar. Bu cinsellik hiyerarşisinde; heteroseksüel, evli, tek eşli, üreme amaçlı, evde, parasız, çiftler halinde, aynı kuşakta, pornografi içermeyen, sadece bedenlerin kullanıldığı sıradan cinsel edimler “normal, doğal, sağlıklı ve kutsal” olarak kabul edilir. Bununla birlikte; eşcinsel, nikâhsız, seçici olmayan, üreme amaçlı olmayan, ticari seks ile, yalnız ya da grup olarak yapılan, kuşaklar arası olabilen, park gibi açık alanlarda yapılan, pornografi içeren, seks oyuncaklarının kullanıldığı ve sadomazoşist cinsel edimler ise “anormal, doğal olmayan, hastalıklı, günah ve sıra dışı” olarak kabul edilir ve dolayısıyla yasaklanır, suç olarak kabul edilir. Oysa bu cinsel tabakalaşma sistemi, hedef popülasyonda olan; yani cinsel muhalifleri kontrol eden ve özgürlüklerini kısıtlayan bir araç işlevi görür.

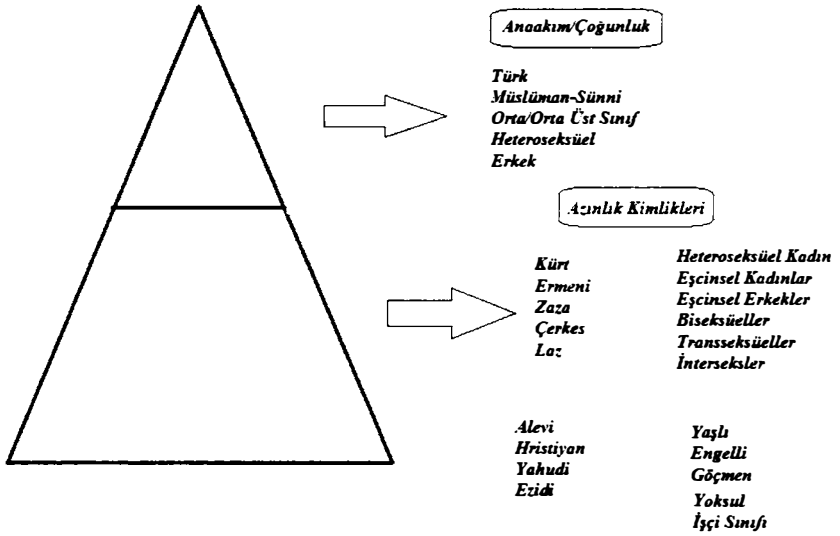
Benzer şekilde, Türkiye yerelindeki sosyal tabakalaşmanın sosyal-cinsel tabakalaşmayı içerdiğini vurgulayan trans aktiviste Güngör (2013), “Öteki Erkekler” adlı çalışmasında, bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

Türkiye’de toplumsal hayatın yapıtaşını heteroseksüel, beyaz, Sünni, Müslüman, Türk, biyolojik erkekler oluşturmaktadır. Türkiye’de kadınlar eğitim olanaklarından yararlanmak, çalışma hayatına katılım, politik alanda söylem üretme, siyasal katılımda ataerkil sistem dolayısıyla ikincil konumdadır. Türkiye’de geleneksel ahlak ve feodal yapı kız çocuklarının çocuk yaşta evlendirilmesine, eğitim alamamasına, çalışma hayatında var olamamasına sebep olmaktadır. İstatistik veriler kadına yönelik şiddet ve ayrımcılıkta Türkiye’nin üst sıralarda olduğunu göstermektedir, günde 4 kadının öldürüldüğü Türkiye’de kadınların insan haklarına erişimini kolaylaştıran yasal düzenlemeler feminist hareketin ve kadın hareketinin istediği düzeyin çok gerisindedir. (Güngör 2013, s. 9)

Dolayısıyla eşitsizlikler salt, tek başına bir kimliğin var olmasıyla gerçekleşmez. Yani bir birey sadece Sünni olduğu için hegemonik kimliği teşkil etmeyebilir. Örneğin, eğer birey hem Sünni hem de eşcinsel ise kişi eşcinsel olduğu için hem heteroseksüel Sünni'ler hem de heteroseksüel Alevi'ler tarafından üretilen eşitsizlikleri deneyimleyebilir. Bu nedenle birey, sadece belli bir kimliğe/kimliklere sahip olduğu için aynı anda hem azınlık olmayı hem de çoğunluk (hegemonik) olmayı deneyimleyebilmektedir. Bu noktada kimlik kesişimselliği (intersectionality of identity) kavramı, eşitsizliklere ilişkin anlayışımızı derinleştirmemizde yardımcı olur.

Birkalan-Gedik (2018, s.341)'in tanımlamasıyla *kesişimsellik, yani kabaca sosyal ilişkilerin ve sosyal kimliklerin çoğul boyutları arasındaki ilişki, 1989 yılında Kimberlé Crenshaw tarafından sunulan bir kuramsal çerçevedir*" Kimlik kesişimselliği kavramı özellikle radikal feminist hareketin ortalarında gündeme gelen tartışmalara dayanmaktadır. Bu tartışmalar, tek bir kadın öznenin varlığından yola çıkarak kadınları kız kardeşlik düşüncesi altında tek tipleştirici dayanışmaya çağırmanın, birçok kadının diğer kimliklerinden dolayı yaşadığı ayrımcılık ve baskıyı görünmez kıldığı; tek bir ortak kadın deneyimi varmış gibi bir yanılsama yarattığı üzerine yürütülmüştür. Bu çerçevede lezbiyen, biseksüel, siyahi kadınların kendi feminist örgütlerini kurmalarıyla, kişisel olanın hala politik olduğu ancak bu politikliğin her toplumsal kimliğe göre farklı farklı deneyimlenebileceği vurgusu gündeme gelmiştir. Böylelikle toplumsal cinsiyet ya da cinsel yönelimin kadının ya da LGBTİ+'ların baskılanmasında tek başına bir faktör olmadığı diğer kimliklerin de bu baskılanmada etkisi olduğu ortaya koyulmuştur. Alessandra Tanesini'nin (2012, s.189) belirttiği üzere *her baskı sistemi diğer tüm baskı sistemleriyle (toplumsal cinsiyet, ırk, sınıf ve cinsel yönelim eksenlerinde) onlar olmadan işlemeyecek biçimde iç içe geçmiştir*"

Sonuç olarak kimlik kesişimselliği kavramı, bir bireyin sahip olduğu tüm kimliklerin birbiriyle olan ilişkisinden yola çıkarak, bu kimlikler hangi noktada kesiştiğinde eşitsizlik koşullarının ortaya çıktığını ya da baskının ve baskılamanın sebebi haline geldiğini anlamamızı sağlar.

Tablo 2. Türkiye’de kimlik kesişimsellikleri ve sosyal-cinsel tabakalaşma

Toplumsal dışlanma ve ayrımcılık kavramları

Toplumsal dışlanma, ‘biz-onlar’ ikiliğine dayanan, baskın kültürde istenen ve istenmeyen özellikler arasında ayrışmayı kurmak için farklılığı kullanan tüm ‘ötekileştirme’ süreçlerinde vücut bulur. Bir önceki alt başlıkta ele alınan kavramlar çerçevesinde ele alınırsa, istenen ya da içerilen belli özelliklere sahip ve çoğunluğu oluşturan bir grubun azınlık olan başka bir grup üzerinde hegemonya kurmasına aracı olan yapı, aslında toplumsal tabakalar ve bu tabakalardaki kimliklerin kesişimselliğidir. Dominelli (2002)’ye göre, dışlanma ve içermenin ilkeleri birçok sosyal tabakalaşma için geçerlidir. ‘İrk’, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, yaş, engellilik,

akıl sağlığı, sınıf, bu sosyal tabakaların başında gelirler. Sosyal tabakaların her biri, birilerini daha üstün ve diğerlerini daha aşağı olarak tanımlayan ikili bir ayrışma ya da eşitsizlik ikilemi etrafında yapılır. Örneğin, ırkçılık üzerinden geliştirilen ikiliklerde beyazlar siyahlardan daha üstün; cinsiyetçi toplumsal cinsiyet ikiliğinde kadınlar erkeklerden daha aşağı, homofobik cinsel yönelim temelinde kurulan ikiliklerde ise heteroseksüellik homoseksüellik karşısında daha üstün toplumsal konumlar olarak tasvir edilmektedir. Kısacası, her bir ayrışmanın parçası, karşısında daha aşağı gördüğü ötekiler üzerinden kurulan ayrıcalık ve üstünlük tanımlamaları üzerinden biçimlenir. Bu değerlendirmeler, farklı gruplar ya da aynı grup içerisinde yer alan baskın ya da baskılanan bireylerin birbirleriyle etkileşime girdiği sosyal karşılaşmalardaki güç ilişkileri içerisinde belirlenmektedir. Bu tabakalaşma sistemi, yani kimlikler üstünden şekillendirilen ayrışma ilişkileri, beraberinde bir toplumsal dışlanma, baskı ve ayrımcılık pratikleri bütünü getirmektedir (Dominelli, 2002). Bu durum bireylerin sosyal yaşamın kilit önemdeki unsurlarından nesnel olarak dışlanmalarına ve dışlanmışlık hissi yaşamalarına yol açar; bireysel ve kolektif düzeylerde insanlar arasında eşitlikçi olmayan ilişkilerin oluşumuna ve sürdürülmesine aracılık eder. Toplumsal dışlama ve baskı pratikleri ise, kişilerin temel insan haklarına erişiminde sıkıntılar oluşturur yani insan hakkı ihlallerini gündeme getirir. Ancak ‘ötekileşme’ tüm sosyal ayrışmaları içerisine alabilen dinamik bir süreç olması dolayısıyla, baskı altındaki insanlar tarafından baskının nedenlerinden bağımsız olarak öznel bir şekilde deneyimlenir. Giddens (2008, s. 402) bu durumu toplumsal dışlanma üzerinden şöyle tanımlamıştır:

Toplumsal dışlanma, bireylerin, toplumun geneliyle tam olarak bütünleşmesinin engellenme biçimini göstermektedir. Söz gelimi çevresinde kötü okulların ve az sayıda iş fırsatının olduğu, yıkık dökük evlerden oluşan bir sitede yaşayan insanlar, toplumdaki pek çok insan için söz konusu olmayacak biçimde kendilerine daha iyi koşullar yaratan

fırsatlarından etkili bir biçimde yoksun kalmaktadır (Giddens, 2008, s. 402).

Toplumsal dışlanma pratikleri birçok şekilde gerçekleşebilir ancak genel hatlarıyla ele alınacak olursa üç temel pratik çerçevesinde ele alınabilir; i) iş gücü piyasasından dışlanma, ii) hizmetlerden dışlanma ve iii) toplumsal ilişkilerden dışlanma. Bu dışlama ve baskı pratikleri ise yukarıda belirtildiği üzere kişilerin sahip olduğu kimlik farklılıkları temelinde uygulanır. Örneğin, kadınların eşit işe eşit ücret kampanyaları yürütmeleri aslında kadınların işgücü piyasasında dışlanması ve eşitsizliği tecrübe etmesinin en temel göstergesidir.

Sosyal-cinsel tabakalaşma kavramı çerçevesinde bakıldığında ise, heteronormativite bağlamında şekillenen “normal-anormal ayrımları” ve “cinsellik hukuku” aracılığıyla kadın ve erkek arasındaki ve eş zamanlı olarak heteroseksüeller ve LGBTİ+’lar arasındaki hiyerarşik ilişkiler yeniden üretilmektedir. Yeniden inşa olan eşitsiz ilişkiler ise, cinsiyet ve cinsel kimlik üzerinden ortaya çıkan ayrımcılık pratiklerini üretmektedir. Daha ayrıntılı olarak, kitabın ilerleyen bölümlerinde daha ayrıntılı olarak ele alınan cinsel yönelim/kimlik temelinde gerçekleşen ayrımcı pratikler, kısaca şu şekilde özetlenebilir:

1. **Cinsiyetçilik**, bir cinsiyetin başka bir cinsiyet/cinsiyetlerden üstün olduğunu ima ve ifade eden pratikler ya da söylemler bütünüdür. Örneğin, erkeklerin daha rasyonel olduğunu iddia edip yöneticilik kadrolarında çoğunlukla erkeklerin seçilmesi cinsiyetçi bir tutumdur.
2. **Mizojini**, kadın düşmanlığı/nefreti ise kadınlara yönelik dışlayıcı ve nefret içerikli tutum ve davranışlar bütünüdür.
3. **Cam tavan**, toplumsal cinsiyet temelinde kadınların tecrübe ettiği bir sosyal dışlanma (iş gücü piyasasından dışlanma) pratiğini vurgulamak için kullanılmaktadır. Bu pratik kadınların iş yerlerinde yönetici konumlara gelmelerinin ya da bulundukları pozisyondan daha yüksek bir pozisyona geçişlerinin engellenmesini ifade eder.

4. **Ters Cam Tavan ya da Cam Tavan Yükselticiliği**, daha çok kadınların çoğunlukta olduğu iş gücü alanlarında erkeklerin kariyer yapmasını ifade eder. Bu kavramla vurgulanmak istenen, erkeklerin kadınlara göre daha kolay yüksek pozisyonlara gelmesi durumunda kadınların “kadın işi / alanı” olarak belirlenen iş kollarında da yükselmesinin zorlaşması ya da engellenmesidir (Kimmel, Mesner ve Williams, 2010). Örneğin, kadınların çoğunlukta olduğu bir alan olan hemşirelik mesleğinde bir erkek kariyer yaptığına kadınlara göre daha kolay “başhemşire” olabilmektedir. Çünkü başhemşirelik pozisyonu yönetici bir kadroyu temsil etmektedir ve kadınların burada var olması bu yüzden zorlaşmakta ve hatta engellenmektedir.

Tabi ki yukarıda özetlenen ayrımcı pratiklerin, sosyal tabakalaşma ve kimlik kesişimsellikleri dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede Dominelli (2002), kimliğin çok boyutlu yapısı dikkate alındığında, kişi ya da grupların aynı anda hem baskılanan hem de baskı uygulayanlar olabileceğini akılda tutmak gerektiğini hatırlatır. Örneğin, beyaz bir erkek işçiyi bahçıvan olarak düşük ücretle çalıştıran siyahi bir orta sınıf kadın, ‘ırk’ ve toplumsal cinsiyet temelinden bakıldığında kendisini baskılanmış hissedebilir ancak sınıfsal konum açısından elde ettiği güçle baskı da uygulayabilir. Benzer şekilde, işçi sınıfında yer alan beyaz bir kadın, baskı ile ilgili olarak yine işçi sınıfında yer alan siyahi bir kadınla aynı hissiyatlara sahip olabilir ancak aynı zamanda ‘ırk’ ayrışması temelinde ona baskı da uygulayabilir (Dominelli, 2002).

Dolayısıyla Tablo 3, bu çerçevede ortaya çıkan farklı toplumsal dışlanma ve ayrımcılık pratiklerinin kesişimselliğini görebilmemiz için esnek bir şablon sunmaktadır.

Toplumsal Cinsiyet	Cinsel Yönelim/ Kimlik	Etnik Köken/ Göçmen- Mülteci	Yaş	Engellilik	Beden
Cinsiyetçilik (Sexism)	Homofobi	Zenofobi	Yaş Ayrımcılığı (Ageism)	Engellilere Yönelik Ayrımcılık (Ableism)	Boyutçuluk (Sizeism)
Kadın Düşmanlığı (Mizojini)	Bifobi	Irkçılık (Racism)			
Cam Tavan (Glass Ceiling)	Transfobi	Irkçılık (Racism)	Yaş Ayrımcılığı (Ageism)	Engellilere Yönelik Ayrımcılık (Ableism)	
Ters Cam Tavan/ Cam Tavan Yükselticiliği (Glass Ceiling Escalator)	Lezbofobi				

Tablo 3. Sosyal tabakalaşma ve kimlik kesişimsellikleri çerçevesinde ayrımcılık ve baskı pratiklerine örnekler

Sosyal tabakalaşma ve kimlik kesişimselliği, bireylerin farklı zaman ve konumlarda dışlanma ve ayrımcılığın ya da baskının farklı biçimleriyle karşılaşabilirken zaman zaman dışlayan, ayrımcı pratikleri uygulayan baskın grup içerisinde de yer alabileceklerini göstermesi açısından önemlidir. Bu çerçevede bu kavramlar, yatay aktivist örgütlenmeler içerisindeki bireylerin bireysel deneyimleri üzerinden baskın ya da baskı altında olma hallerini ya da eşitsizliklerin avantaj ve dezavantajlarını keşfetme noktasında içgörü kazanmalarını sağlamak açısından açılımlar sunar. Örneğin kendi toplumsal konumunu sosyal tabakalar aracılığıyla gören bir birey hangi noktada hangi kimliğinden/kimliklerinden ötürü insan

haklarına erişiminin engellendiğini görebileceği gibi, bu haklara erişim ve eşitsizliği gidermek adına girişeceği eylemliliklerde daha geniş kitleleri içerebilmesini sağlayacak bir empatik anlayış da geliştirebilir. Bu empatik anlayış, kimsenin eşitsizliklerden azade olmadığını ancak kişilerin eşitsizliklere ilişkin farklı konumlarda yer alması dolayısıyla avantaj ve dezavantajlarla karşılaştığını anlamayı ifade eder. Böylesine bir içgörü, refleksive bir perspektifle geliştirilen empatik anlayışı ifade eder ve insan haklarını temel alan yatay örgütlenme dinamikleri ile aktivist eylemlilikler açısından yeni yolların keşfedilebilmesinin anahtarıdır.

Gönüllülük ve aktivizm

Bir örgütlenme içerisinde gerek süreçlerin yönetimi gerekse örgütsel gelişim açısından gönüllülük önemli bir yer tutar. Bununla beraber, hak temelli bir örgütlenme için aktivist eylemlilik, gönüllülük çalışmalarının ötesinde bir yer teşkil etmektedir. Ancak günümüz örgütlenmelerinde aktivist ve gönüllü arasındaki ayrımlar ve bu grupların amaçları tam olarak çizilememektedir. Bu doğrultuda aktivist ve gönüllü arasındaki ayrıma ilişkin duruşun netleştirilmesi oldukça önemlidir.

Henriksen ve Svedberg (2010)'a göre bir örgütlenmenin gönüllülüğe ya da aktivizme yaptığı vurgu, örgütlenme açısından büyük bir fark yaratabilmektedir. Çoğu tanım açısından gönüllülük, yardım, bakım, hizmet sunumu, boş zaman etkinliği ve demokrasiyi güçlendirmeyi hedefleyen örgütlenmelerle; aktivizm ise toplumun hâlihazırdaki işleyişine meydan okuyan değişime yönelik kolektif eylemlerle ilişkilendirilir. Bu kapsamda gönüllülük iktidar ilişkileriyle çatışmadan bağımsız ve açıkça ayrıcalıklı bir kavram olarak görüldüğünden ve fedakârlıkta bulunma isteğine/söylemine gömülü olduğu için siyasi mücadele dünyasından ayrılma eğilimindedir. Bu doğrultuda Birleşmiş Milletler (2013, s. 12)'in gönüllülük tanımlaması şöyledir:

Gönüllülük, geleneksel yardımlaşma, sosyal hizmetlerin ulaştırılması ve farklı sivil katılım yolları gibi çok çeşitli aktiviteleri işaret eder. Gönüllülük özgür irade ile toplumun genelinin iyiliği için yapılan ve maddi menfaatin asıl harekete geçirici faktör olmadığı bir faaliyettir. En önemlisi, gönüllülük vatandaş olmanın bir ifadesi ve içinde bulunduğumuz insani ilişkilerin ayrılmaz bir parçasıdır: dayanışma, bağlılık ve katılım gibi fikirlerden esinlenen gönüllülük hem toplumların hem de bireylerin refahına katkı sağlar.

Aktivizmde ise siyasi mücadele ve toplumsal değişime doğru açık veya örtük bir yönelim/istek vardır. Bu noktada aktivizm ve gönüllüğün ortak noktasını, tamamen kişilerin kendi istekleri doğrultusunda harekete geçmeleri olarak tanımlayabiliriz. Örneğin, bir kişi, yaşlıları huzurevinde düzenli olarak ziyaret edip onlara kitap okuyarak hem kişisel tatminini sağlayabilir hem de yaşlıları mutlu edebilir. Ancak, gönüllülüğten biraz daha farklı olarak aktivizm, baskılanan grupların özgürleşmesine odaklanır ve bu doğrultuda toplumsal dönüşümü gerçekleştirmeyi hedefler (Freire, 2010). Dolayısıyla insan haklarına tam ve engelsiz bir erişimi gerçekleştirmeyi hedefleyen dönüşümün politikleştirilmesi söz konusudur. Feminist hareket örneğinde olduğu gibi, aktivizmde baskılanan grupların (kadınların) bireysel hak mücadelelerini toplumsal bir harekete dönüştürerek, yasal düzenlemelerin ya da toplumsal yapının eşitliğin hayata geçirilmesi yönünde değiştirilmesi esası vardır. Sonuç olarak, aktivistler de gönüllüler de aktif vatandaşlık ve refaha katkı için uğraşırlar ama aktivistler daha çok baskı karşısında hak temelli politik eylemlilik gösteren kişiler olarak gönüllülük çalışmalarını yürütürler. Bununla beraber, bu iki tür sivil katılım biçimi arasında birçok örtüşme ve benzerliğin olması, keskin ayrışmaların yapılamayacağını düşünmemize neden olur. Bu açıdan Henriksen ve Svedberg (2010) hak temelli bir örgütlenmenin asıl olarak gönüllülüğü ve aktivizmi nasıl inşa ettiğine ve/veya tanımladığına bakmak gerektiğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede örgütlenmelerin

gönüllü ve aktivist eylemliliklere ilişkin ayrımı netleştirmekten ziyade, hak temelli bir örgütlenme açısından gönüllülüğü ve aktivizmi nasıl inşa ettikleri ya da hangi temel ilkelere oturttuklarını belirleyerek farkındalık/oryantasyon çalışmaları yürütmeleri önemlidir. Ayrıca aktivizm yürütmek hem bireysel düzeyde hem de örgütlü eylemler ve kitleler halinde gerçekleştirilebilir. Aktivizmde önemli olan noktanın politik etkililik ve dönüştürücülük olduğu göz önüne tutulmalıdır. Bu kapsama birçok eylemlilik dâhil olabilir.

Son olarak eylemliliklerin biçimi, bir toplumun demokratikleşme süreci ve demokratik değerleri ne kadar içselleştirdiği ile ve çoğu zaman sosyal ve siyasi haklara ilişkin arayışların toplumsal ve siyasal olarak nasıl karşılandığıyla şekillenmektedir. Örneğin Çakı (2014) Türkiye’de hala geleneksel-merkezi yönetim ile yürütülen bir hak arayışı anlayışının olduğundan bahseder. Dolayısıyla bir baskı ile karşılaşıldığında verilen ilk tepki, siyasi partiler, barolar gibi hükümet ile yurttaş arasında iletişimi sağlayan görece daha güçlü yapısal kurumlar/kuruluşlar aracılığıyla olmaktadır. Bu durum büyük oranda, 12 Eylül Darbesi’nin ardından gündeme gelen örgütlerin kapatılması, toplanma özgürlüğünün engellenmesi gibi yasaklamalar sonucunda, Türkiye’de örgütlenme aracılığıyla hak arayışı anlayışının gelişiminin engellenmiş olmasıyla ilgilidir (Erol, 2018). Nitekim gergin ve politik anlamda karanlık olan bu atmosferin 1980’lerin sonuna doğru yumuşamaya başlaması, özellikle 1990’larda kadınların, işçilerin ve LGBTİ+’ların örgütlenerek hak mücadelesi ve aktivist eylemlilikler yürütebilmeleri için ortam sağlamıştır. Bu süreçte akademisyenler, yazarlar ve gazeteciler de kendi geliştirdikleri dayanışma/direnış stratejileri ve yazıları aracılığıyla “bireysel aktivizm” eylemliliklerinde bulunmuş, hak arayışı sürecinde dönüşümün örgütlenmesinde etkin rol oynamışlardır.

Aktivist eylemlilik örnekleri

Bu kısma kadar ele alınan hak temelli bir örgütlenme çerçevesinde aktivist eylemliliğin tanımında yer alan boyutlara ilişkin somut örnekler vermek, aktivizm tanımımızı netleştirmek açısından önemli olacaktır. Bu çerçevede burada ele alınan aktivist eylemlilik biçimlerine yenilerini eklemek pek tabi mümkündür. Ancak bu kısımda, feminist ilkeleri ve LGBTİ+ haklarına duyarlılığı temel alan eylemlilik örneklerinden bilinç yükseltme grupları, şiddetsiz eylemlilik ve dijital aktivist eylemlilik örneklerine yer verilmiştir.

Bilinç yükseltme grupları: Aktivist eylemliliğin ilk durağı

Bir grubun ya da bireyin baskılanmasında ideoloji önemli bir yere sahiptir. Çünkü ideoloji⁴ aracılığıyla bir grubun başka bir grup ya da birey üzerinde kurduğu tahakküm gerekçelendirilir. Hatta bu tahakkümün bir uygulaması olan şiddet de görünmez hale getirilir. Marks'a göre, bilinç yükseltme gruplarında açıklandığı üzere ideolojiler bütünü, egemen olanın ideolojisinin egemen olmayan gruplar üzerinde kurgulanması aracılığıyla uygulanmaktadır. Ek olarak, Aka (2009)'nın Gramsci'nin görüşlerinden aktardığı üzere, ideolojiler bir bütün olarak hegemonik kültürel değerler ve düşünceler aracılığıyla uygulanır. Bireylerin de, içine doğdukları yapıda kendilerini hazır bir şekilde bekleyen bu değer ve düşünce yapılarını genellikle sorgulanmaz bir şekilde onayladıkları kabul

⁴ Bu metinde ele alınan ideoloji kavramı, Foucault'nun Özne ve İktidar (2012) ve Büyük Kapatılma (2015) eserlerindeki tartışmalardan yola çıkarak, sosyolojik bağlamda ele alınmıştır. Bu çerçevede, ideoloji, siyasal bağlamda baskın bir grubun kendi devamlılığını sağlamak için başka grup/gruplar üzerinde tahakküm kurmak, denetlemek ve bu grupların baskın olanın normlarına uyumunu düzenlemek için geliştirilmiş söylemler bütünü olarak tanımlanır. Türkiye toplumunda kadınları ve LGBTİ+'ları baskılayan, ayrımcı ve ötekileştirici düşünceler ve söylemler bütününe işaret etmek için bu çalışmanın ilerleyen kısımlarında kullanılan "heteronormativite" kavramı da bu ideoloji tanımının bir örneğidir. <https://rantey.org>

edilir. Bu açıdan dayanışma kavramına ve dinamiklerine ilişkin olarak Durkheim'ın yapısal-işlevselci bir noktadan getirdiği açıklama ve tanımlamalar, kimi noktalar da eleştirilse de, örgütlenme ve aktivizm açısından Marks'ın ideoloji ve eşitsizlik üstünden geliştirdiği çatışmacı ve köktenci değişim açıklamasıyla bütünleştirilebilir. Özellikle bilinç yükseltme grupları açısından bu türden bir sentezin öğrenme süreçlerinde kullanılabilmesi mümkündür. Bu noktada Jesson ve Newman (2004) insan hakları alanında çalışan aktivistler için temel olan üç öğrenme alanını şu şekilde özetlemektedir:

Enstrümantal öğrenme: Toplumsal yapıyı meydana getiren hükümet sistemlerini ve araçlarını anlamayı ifade eder.

Yorumlayıcı öğrenme: Odak noktası iletişim ve insanlardır. Baskı ve ayrımcılıkla ilgili konularda ortaklıklar geliştirerek, birlikte çalışmayı öğrenme sürecini ifade eder.

Eleştirel öğrenme: Aktivistlerin kendi psikolojik ve kültürel varsayımlarına eleştirel olarak bakmayı ve yeni bir anlam yüklemeyi ve sorunlarına bu perspektifle çözümler üretmeyi öğrendikleri bir süreci ifade eder.

Örneğin, kadınların ve LGBTİ+'ların farklı toplumlarda farklı şekillerde ikincilleştirilmesi, baskı altına alınması derin kültürel ve toplumsal pratiklere dayanır. Bu pratikler, bireyin içine doğduğu yapıda doğuştan kabul edilmiş/verili bir haldedir. Dolayısıyla ataerki olarak adlandırılan bu ideolojiler bütünü karşısında herhangi bir direnişe geçmek ataerki sistemin kendisine zarar verecek bir eylemlilik haline dönüşür. Örneğin, kadınların evde oturması gerektiği düşüncesi muhafazakâr ideolojinin temel bağlamlarından birini teşkil eder. Kadınların bu düşünceye tabi kılınmasını gerekçelendiren erkek egemen-muhafazakâr sisteme karşı feminizmin kadınlara sunduğu eylemlilik ve söylem ise, kadınların eril iktidar tarafından baskıya maruz bırakılmasına sebep olur. Ancak kadının güçlenmesiyle baskıya karşı geliştirilen

direnış sayesinde aktivizm ve mücadelecı enerji ortaya çıkar. Çünkü kadının kendi varlığını devam ettirmesi ve cinsel özgürleşmesini sağlaması, iktidarın izin verdiği alanda gerçekleştirilmesi beklenirken, kadınlar bu sınırları köklü değişimler yaratacakları korkusuna yol açmadan genişleterek, muhafazakâr ideolojiyi alt st edici eylemlerde bulunabilmektedir. İşte bu alt st edici eylemliliğe geçiş aşamasında bilinç yükseltme gruplarının oluşturulması insan hakları temelinde bir araya gelen kadınlar ve LGBTİ+lar için büyük bir önem arz etmektedir.

Bilinç yükseltme grupları, kişisel olanın politik olduğu görüşünden yola çıkılarak herkesin kendisini rahat ifade edebilmesini sağlamak üzere oluşturulan ve eşit ilişkilenmeyi (yatay) nceleyen gruplara denir. Feminizm ve LGBTİ+ hareket bağlamında bu grupların iki temel amaca hizmet ettiği söylenebilir: Birincisi, kişilerin kendi kişisel deneyimlerinden yola çıkarak cinsiyet kimliği/cinsel yönelim temelinde deneyimlenen ayrımcı söylem ve pratikleri fark etmeleridir. Genellikle eksik kalan ikinci amaç ise, kişilerin bu ayrımcılık deneyimlerinin ortaklıkları ve farklılıkları doğrultusunda nasıl dönüştürücü bir güç haline geleceğini ortaya koyarak kişilerin birlikte harekete geçme gücünü açığa çıkarmaktır. Bu g her zaman köklü değişimlere yol açmasa bile zemin hazırlar niteliktedir⁵

Tarihsel süreçte bilinç yükseltme, aslında tüm kitlesel eylemliliklerde içerilmiştir. Örneğin, bilinç yükseltme çalışmaları, çoğunluğunu/tümünü kadınların oluşturduğu geniş kitlelerin eylemlilikleri olarak başlamışken, ikinci dalga radikal feminist hareket ile özel alana yoğunlaşmış; örgütlü kadınların daha küçük gruplar halinde bir araya gelerek kişisel yaşamlarını sorguladıkları bir alana dönüşmüştür (Baran ve Demiriz, 2017). Kadınların kendi kişisel yaşam deneyimlerinden yola çıkarak deneyimlerini paylaşması, daha geniş toplumsal yapıda birçok tepkiye yol

⁵ özellikle feminist bilinç yükseltme gruplarına ilişkin fikir açıcı bir değerlendirme için bakınız: <https://www.thoughtco.com/feminist-consciousness-raising-groups-289544https://rantey.org>

açmıştır. Bunun en önemli örneği Hindistan'daki Sangtin yazarlarının⁶ kişisel günlüklerindeki ortak eşitsizlikleri fark ederek paylaşmaya karar vermesi sonrasında karşılaştıkları yapısal baskılardır. Bu durum kişisel hikâyeleri paylaşmanın dönüştürücü bir eylemlilik olduğunu açıkça göstermektedir.

Bilinç yükseltme grupları temel felsefesini Karl Marks'ın "praksis" düşüncesinden alır. Marks'a göre praksis yanlış bilincin uyandırılması ve idealize edilen devrimin gerçekleştirilmesidir. Bu doğrultuda praksisin amaçladığı temel yargı şöyledir; *"doğru sınıf bilinci, sınıf üyelerinin dünyayı ezen sınıfın çıkarları açısından değil, kendi gerçek sınıf çıkarları perspektifinden görmelerini gerektirir"* (Donovan, 2016, s. 137). Marks'ın temel olarak çalışmaları, sosyal tabakalaşmanın sınıfsal analizi ve ekonomi-politik iktidar ilişkileri üzerine kurulu olduğu için o dönemin praksis anlayışı her ne kadar cinsiyetsizmiş gibi görünse de baskı altında tutulan "erkek" işçi sınıfının doğrudan kendisini imlemiştir.

Özgürlük ve hak arayışı hareketlerinin yoğun olduğu 1960'lı yıllarda ise, praksis kavramının temel alındığı kadın örgütleri kurulmaya başlanmıştır. Bunun temel sebebi ise, kadınların solcu erkeklerin devrim idealinde toplumsal cinsiyet rollerinden arındırılmayacağı hatta The Fourth World Manifesto'da Barbara Burris (1971)'in ifade ettiği üzere, büyük devrimlerin erkek özgürlüğüne hizmet ettiğini düşünmeleri olmuştur (aktaran Donovan, 2016). Bu sebeple, günümüzde olduğu gibi eril olduğunu düşündükleri sol siyasetten uzaklaşan kadınlar, 1960'ların sonları 1970'lerin başlarına doğru ilk örgütlenmelerini kurmuşlardır. Bu doğrultuda Kırmızı Çoraplılar (Redstockings⁷), Kızıl Ablacılar Tiyatrosu (Red Dyke Theatre⁸) ve New York

⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi edinmek için, Sangtin yazarları tarafından yazılan "Ateşle Oynamak: Hindistan'da yedi yaşam üzerinden Feminist Düşünce ve Eylem" isimli kitabına bakabilirsiniz.

⁷ Hareketle ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://www.redstockings.org/>

⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://www.redstockings.org/about-reed/>

Radikal Feministler (New York Radical Feminists⁹) gibi politik örgütlenmeler oluşmuştur. Bu örgütlenmelerin temel amaçları, erkekler tarafından her anlamda göz ardı edilen kişisel kadın deneyimlerinin gündeme alınmasını ve Marks'ın praxis kavramı çerçevesine bu deneyimleri dâhil ederek bir kadın devriminin temellerinin atılmasını sağlamaktır. Bu doğrultuda, “kişisel olan politiktir” şiarı, hareketi temsil eden bir şiar olagelmıştır. Bu şiar doğrultusunda, kadınlar -ister örgütler aracılığıyla olsun ister küçük toplantılar ile olsun-, kendi deneyimlerini aktarmaya devam etmişler ve bu deneyimler doğrultusunda sokaklarda protestolarını ve toplumsal yaşamın birçok alanında eylemliliklerini sürdürmüşlerdir.

Tarihsel süreçte bilinç yükseltme grupları ile ortaya çıkan her bir deneyim, bugün kadın ve LGBTİ+ hakları alanında çalışan sivil toplum örgütlerinin bu grupları çok daha etkili bir şekilde gerçekleştirebilmelerini sağlayacak önemli bilgiler sunmaktadır. Bu bilgilerin en önemlilerinden birisi, grubun güven ilişkisinin oluşumunu sağlayacak büyüklükte (kişi sayısının 15-20 arasında tutulması grup çalışması ilkelerine göre uygundur) oluşturulması ve buz kırıcı etkinliklerle desteklenerek gerçekleştirilen tanışmanın ardından gizlilik ilkesinde ve hassasiyet gereken noktalarda grup kurallarında uzlaşılmasıdır. Bir diğer önemli nokta, bilinç yükseltme gruplarının, birbirinden öğrenmenin desteklendiği, kimsenin deneyiminin bir diğerinden daha değerli ya da değersiz olarak kabul edilmediği yatay ilişkilenebilirliği temel alan bir işleyişte etkili olduğudur. Bu açıdan grup sürecinin yürütülmesinde teknik ve mesleki olarak daha deneyimli olan bireyler sadece bu amaçla kolaylaştırıcılık yaparlar. Buradaki amaç, bireylerin dönüştürmek istedikleri yapıya ilişkin deneyimlerini paylaşmaları ve bu paylaşım ile bir araya gelerek harekete geçebilecek bir güç/farkındalık oluşturmalarıdır. Bu nedenle deneyim aktarım süresince katılımcıların izinleri doğrultusunda notlar alınır ve

⁹ Ayrıntılı bilgi için bakınız:
https://en.wikipedia.org/wiki/New_York_Radical_Feminists

deneyimler arasındaki farklılıkları/ortaklıkları tespit etmek için grupla beraber bu notlar değerlendirilir. Ele alınan konunun yarattığı ihtiyaca göre katılımcıların gevşemesini sağlamak için rahatlatıcı etkinlikler yapılabilir. Bununla beraber deneyim paylaşımı bir bakıma ayırıcı, dışlayıcı ve olumsuz etkiler yaratan pratiklere ilişkin bir “iç dökme”, “yaşam öyküsü aktarımı” olduğu için, kişilerin travmalarını canlandırabilecek bir faaliyete dönüşebilir. Bu nedenle, gruplarda bir sosyal hizmet uzmanı, psikolojik danışman ya da psikoloğun olması önerilmektedir. Çünkü bu tarz durumlarla karşılaşıldığında kişiye uygun bir psikososyal desteğin sağlanması, kişinin daha fazla örselenmesini engellemek için gereklidir.

Şiddetsiz eylemlilik

Şiddetsiz eylem, mücadeleyi elzem gören insanların edilgenliği ve itaati reddederek şiddet kullanmadan mücadelelerini sürdürebilmelerini sağlayan bir tekniktir (Sharp’dan aktaran Kızılay, 2019). Şiddetsiz eylemlilik aslında şemsiye bir kavram olup, şiddete başvurulmayan tüm politik eylemlilikleri kapsar. Bu doğrultuda, şiddetsiz eylemlilik, kişilerin eylemliliğini çeşitlendiren ve bu çeşitlilik üzerinden farklı politikalar üretmeye olanak sağlayan bir aktivizm türüdür. Bu noktada, Kızılay (2019)’ın şiddetsiz eylemliliğin nasıl bir aktivizm türü olduğuna ve şiddetsiz eylemlilikte kullanılan taktiklere ilişkin aktarımı şu şekildedir:

Şiddetsiz eylem üzerine yaptığı çalışmalarla bilinen Gene Sharp, 1973 yılında bütün dünyada gerçekleşen şiddetsiz eylemler üzerinden bir derleme yaptı ve 198 farklı taktiğe ulaştı. Bunları da kendi içinde üç sınıfa ayırdı; Protesto ve ikna, işbirliği yapmama/reddetme ve şiddetsiz müdahale” (aktaran Kızılay, 2019, s. 26).

Dolayısıyla, şiddetsiz bir direniş ve eylemlilik, baskı uygulayan grupların en temel beklentisi olan baskı altındakilerin şiddetsizliği üzerinden kendine yeni alanlar yaratan ve kendini

güçlendiren bir aktivizm türüdür. Aşağıda yer alan bazı şiddetsiz eylemlilik örnekleri, şiddetsiz eylemliliğin doğasına ilişkin fikir vermesi açısından önemlidir;

- Örneğin, LGBTİ+ topluluğundan biri öldürüldüğünde duvarlara “Trans Cinayetleri Politikadır” yazmak,
- 2012’de kürtajın yasaklanması gündeme geldiğinde, kadınların sokaklarda “Benim Bedenim, Benim Kararım” sloganının yazılı olduğu tişörtleri giyerek gezmesi,
- Tuvaletlerdeki bay/bayan yazılarının üzerlerini çizerek erkek/kadın yazmak,
- Bilinç yükseltme grupları oluşturmak.

Örgütlü şiddetsiz eylemlilik örneği olarak ise, LezBiFem’in 2016 yılı onur ayında gerçekleştirdiği “dağılıyoruz” eylemliliği bir örnek olabilir. Bu eylemde İstiklal Caddesi’nin sokaklarına boya döken eylemciler, yere basan herkesin boyalı ayak izleriyle boyaları birbirine karıştırmasını sağlamış ve böylelikle, renklerin yani gökyüzünün altındaki tüm bireylerin çeşitliliği gösterilmek amaçlanmıştır¹⁰

Sosyal medya ve dijital aktivizm

Günümüz dünyasında internetin ve sosyal medyanın vazgeçilmez bir yeri vardır. Günlük pratiklerimiz ve toplumun kendisi de bu gerçeklikle aynı uzamda kendini yeniler ve günceller. British Council (2017)’in, Gelecek Kuşak (Next Generation) Raporu’nda en çok kullanılan sosyal medya kanalları, Instagram, Whatsapp, Facebook ve Twitter olarak belirtilmiştir. Bu rapor, sosyal medyanın gençlerin daha geniş bir dünyayı keşfetmelerine yardımcı olduğunu belirtmekle birlikte, Türkiye’de gençlerin %54’ünün hoşlarına gitmeyen bir olay karşısında, tepkilerini sosyal medya üzerinden gönderi paylaşarak verdiklerini göstermektedir.

¹⁰ Eyleme ait video için: <https://www.youtube.com/watch?v=2Q54a2h>

Kuşaklar arası farklılık gündeme alındığında ise, teknolojinin gelişmesiyle beraber direniş ve eylemlilik biçim ve boyutlarının değiştiği görülür. Günümüzde insanların büyük çoğunluğunun sokağa çıkıp protestolar yapmak ya da STÖ'lerle ilişkilenecek yerine sosyal medya üzerinden bir aktivizm yürüttükleri görülmektedir. Bu aktivizm türü de sosyal medya aracılığıyla yürütülmesi bağlamında “dijital aktivizm” adını almıştır.

Bu yeni çevrimiçi aktivizm biçimi, artık merkezî bir liderliğe dayanmak, büyük çaplı kitlesel gösterileri harekete geçirmek veya radikal bir siyasi değişim çağrısı yapmak yerine; işbirliğini, yurttaş katılımını ve sosyal ve kültürel değişimi vurgulamaktadır (Şen ve Kök, 2017, s. 74).

Bu gelişmeler gösteriyor ki teknoloji çağında dijital aktivizm önemli bir yere sahiptir. Dijital aktivizmin bu önemli konumu, doğal olarak kendini feminist aktivizm ve LGBTİ+ aktivizm içinde de göstermektedir. Bu nedenle, özellikle kadın hareketi ve LGBTİ+ hareket bağlamında bazı dijital aktivizm örneklerine bakmak, dijital araçların aktivizm eylemliliklerinde kullanımına ilişkin fikir verecektir. Örneğin 1990'ların sonlarına doğru kullanılmaya başlanan bir tanım olarak siberfeminizm bugün teknolojinin gelişimiyle önemli bir noktaya gelmiş ve hatta feminizmin dördüncü dalgası olarak kabul edilmiştir.

Siberfeminist hareket ve hashtag aktivizmi konusunda, uzmanların görüşleri üç yaklaşım çerçevesinde ele alınır. Birinci yaklaşım “**kötümser**” yaklaşım olarak değerlendirilir. Bu yaklaşıma göre, sosyal medyada üretilen bilgilerin yanlış olabilemesi nedeniyle kişileri daha kolay zan altında bırakabileceği, bu nedenle de olumlu yönleri kadar olumsuz yönlerinin göz ardı edilmemesi gerektiği vurgulanır. Bu çerçevede geliştirilen senaryolar, siberfeminist hareket ve hashtag aktivizmin anti-demokratik örgütlenmelerin önünü açma hususunda yaratabileceği olumsuzlukları ele alan görüşleri kapsar. İkinci yaklaşım ise “**iyimser**” yaklaşım olarak değerlendirilir. Bu yaklaşıma göre, günümüzde internetin birçok noktada erişilebilir olmasıyla,

internet üstünden birçok kişinin daha kolay örgütlenebildiği ve farkındalığın daha kolay ve hızlı arttırılabildiği savunulur ve otoriter rejimleri engelleyici toplumsal hareketlerin nasıl güçleneceği ve dönüşümün nasıl sağlanacağı konusundaki görüşler öne çıkarılır. “**Tutarlılar**” olarak tanımlanmış olan son yaklaşım ise, dijital aktivizm konusunda bu iki gruba göre daha nötr olan kişilerin görüşlerini kapsar (Turhan, 2017; Alikılıç ve Baş, 2019). Dijital aktivizm konusunda uzmanların farklı yaklaşımları olsa da dijital aktivizmin genel olarak dönüştürücü gücüne vurgu yapılarak, Ferguson Sokak Olayları, Arap Baharı, Gezi Parkı ve Kürtaj Yasağına Karşı yürüyüşler gibi sokak örgütlenmelerinin bir bütün olarak dijital aktivizm sayesinde başlamış ve toplumsal dönüşümlere öncülük etmiş olduğu vurgulanır. Bu konuda gerçekleştirilen çalışmalar da bunu doğrular niteliktedir.

Örneğin, Şen ve Kök (2017), Mor Çatı, Uçan Süpürge ve Üniversite Kadın Kolektifi gibi feminist örgütlenmelerin eylemliliklerini feminist dijital aktivizm üzerinden ele aldığı çalışmada, kadın örgütlerinin Twitter hesaplarını incelemiş ve demokratik bir platform oluşturma ve feminist eylemleri güçlendirme potansiyellerini ele almıştır. Bu çalışmayla, kadın örgütlerinin paylaştıkları tweetlerin, sosyal medyada başlayan hashtag aktivizminin bir sonucu olarak, kadınların meydanlarda örgütlenmelerini kolaylaştırdığı ortaya konulmuştur.

Benzer şekilde LGBTİ+ hareketinin dijital aktivizm ile olan ilişkisine dair Kızılay (2019)’ın, Kaos GL Dergisi’ndeki yazısında Yunanistan ile ilgili paylaştığı örnek, dijital aktivizmin toplumsal farkındalıkla kitlelerin eyleme geçmesini sağlama konusundaki etkisini göstermektedir:

Atina’da Yunanistanlı ve Pakistanlı bir çift olan Kostaz ve Zabi 2014 yılının Ağustos ayında bir saldırı sonucu dövülmüşlerdi. Aynı sene uluslararası eylem gününde, Yunanistan’da ve dünyanın her yerinden aktivistler sosyal medyada #KostasZabi hashtag’ini kullanarak eşcinsel çifte desteklerini gönderdiler (Amnesty Blog’dan aktaran Kızılay, 2019).

Güncel bir hareket olan #Metoo hareketi de, bu çerçevede bir başka örnek olarak verilebilir. Bu hareket Twitter’da 2017 yılında Amerikalı aktris Alyssa Milano’nun anlattığı bir taciz olayının ardından, tacize uğrayan kişilerin, kendi hikâyelerini anlatarak bir feminist güçlenme sağlamak amacıyla, ben de/me too hashtagini açmaları istenmiştir. Bu olay hızla viral olmuş ve dünyanın birçok yerinden kişiler maruz bırakıldıkları cinsel taciz hikâyelerini anlatıp, #metoo hashtagi ile paylaşmıştır. Bu hareket sayesinde, şiddetten kurtulanlar tarafından birçok cinsel saldırı ve şiddet ifşası gerçekleşmiş ve hatta söz konusu kişiler hukuki anlamda bir savunuya geçebilmişlerdir. Bu hareket, dijital aktivizmin kadınları ya da şiddetten kurtulanları güçlendiren ve toplumsal dönüşümü sağlayan yönünü göstermesi açısından oldukça önemlidir¹¹

Bir diğer örnek, Türkiye’de güncel bir sosyal medya aktivizmi örneği olan #ŞuleÇetlçinAdalet hareketidir. Ankara’da öğrenci olan ve Çağatay Aksu tarafından öldürülen Şule Çet’in davasında, sosyal medyanın ve dijital feminizmin etkisi bir kez daha gösterilmiştir. Hatırlamak gerekirse, her duruşma öncesinde kadın kolektifleri, dernekler ve STÖ’ler aracılığıyla feministlerin duruşmaları takip etmesi için sosyal medya üzerinden yapılan çağrılar, duruşmaların sürekli ertelenmesiyle boşa düşmüştür. Ancak 29 Mayıs 2018’de bir plazanın yirminci katından aşağı atılarak öldürülen Çet’in dava duruşmasının çeşitli sebeplerle ertelenerek tam bir buçuk yıl sürmüş olması, medya aracılığıyla örgütlenen kadınların sayısının her duruşmada daha da artmasını sağlamıştır. Kadın örgütlerinin davayı takipteki bu ısrarcı ve güçlenen tutumu sayesinde, son duruşma olan altıncı duruşmada, sanık Çağatay Aksu, müebbet hapis ve tecavüz suçundan 12 yıl 6 ay ceza almış; Berk Akand da delil üzerinde oynama suçundan dolayı 18 yıl 9 ay hapis cezası almasına karar verilmiştir. Sonuç olarak, sosyal medya üzerinden örgütlenen birçok kadının duruşma süresince sessiz kalmaması, her duruşmada canlı yayın yapması ve hashtag ile post paylaşması ile birçok kadının bu şekilde

¹¹ Detaylı bilgi için bkz: <https://daily26fb3s/rantey.org>

kampanyaya katılması söz konusu olmuştur. Bu sürecin sonucunda oluşan farkındalık, adaletin olması gerektiği gibi kadınların mücadelesiyle tesis edilmesini sağlamıştır¹²

Sonuç olarak değişen dünya koşullarında toplu örgütlenmeler ve kitlesel eylemler, artık dijital aktivizm aracılığıyla daha kolay ve hızlı bir şekilde yapılabilen ve toplumsal hareketlilik sağlanabilmektedir. Bu noktada dijital eylemliliğin yaratabileceği riskler konusunda dikkat edilmesi gereken boyutlardan birisi, her türlü eylemlilik halinde olduğu gibi, dijital aktivizm yürütürken de bir grup ya da bir kişi üzerinde tahakküm kurmadan ve özgürlük alanını kısıtlamadan, zararsızlık ve şiddetsizlik ilkelerine uygun olarak eylemliliğin gerçekleştirilmesi gerektiğidir.

Dijital aktivizm ve şiddetsiz eylemliliğin beraber olduğu bir hareket: #LasTesis

2019'un sonlarında dünyada büyük etki yaratan, Şilili feminist örgüt "Las Tesis"ın protesto dansı, şiddetsiz eylemliliğin dijital aktivizmle birlikte yürütüldüğünde, etkisinin büyüklüğünü göstermesi açısından güzel bir örnektir. Şilili feministlerin, 25 Kasım kadına yönelik şiddete karşı uluslararası mücadele günü/haftasında başlattıkları hareket, Şili'de artan kadın cinayetlerine ve cinsel şiddete ilişkin farkındalık geliştirmek amacını taşımaktadır. Şili'deki Kadın Hakları ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bakanlığı'nın önünde kendi dans figürleri ve besteleri ile gerçekleştirilen eylemlilik, çekilen videoların ve fotoğrafların viral olması ile tüm dünyada ses getirmiştir. Hareketin #Tecavüzcü sensin ve #LasTesis hashtagleri ile sosyal medyada yayılması üzerine Şili'li feministlerin bestesi, farklı ülkelerin anadiline çevrilmiş, farklı ülkelerdeki birçok kadın, dans ederek eylemliliklerini kendi ülkelerinde de gerçekleştirmiştir.

¹² Detaylı bilgi için bkz. <https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/sule-cet-davasinda-karar-5489095/> Kampanya Hesabı için bkz. <https://twitter.com/sulecetinadale> Arşivi - <https://rantey.org>

Türkiye’de de Kadın Meclisleri, sosyal medya hesaplarından İstanbul ve Ankara’da bu eylemliliği gerçekleştirmeleri konusunda kadınlara çağrıda bulunmuştur. Sonuç olarak, Şili’de başlayıp dünyanın birçok yerine yayılan “Las Tesis Protesto Dansı”¹³’nın tüm dünyada kadına karşı şiddete ilişkin farkındalık yaratan etkili bir harekete dönüşmesi, şiddete karşı şiddetsiz eylemlilik ve dijital medya aktivizminin bir arada kullanılması ile mümkün olmuştur.

Atölye çalışmalarına yönelik etkinlik önerileri

Kolaylaştırıcı: 2 kişi

Grup kompozisyonu: Toplumsal cinsiyet ve toplumsal güç ilişkileri konusunda temel düzeyde bilgi sahibi olan bireylerden oluşan 15-20 kişilik bir grup.

Kazanımlar: Katılımcılar insan haklarını ve yatay ilişkileri temel alan kolektif bir aktivizm eylemliliği için örgütlenme manifestosu oluşturma deneyimi kazanırlar ve toplumsal cinsiyetle ilişkili önyargılar konusunda farkındalık geliştirirler.

Araç-gereçler: A4 kâğıtlar, flipchart, tahta kalemli, parametre kâğıtları ve dramatik durum örnekleri

Etkinlik 1/Manifestonu yaz!: Katılımcılara üzerlerinde “cinsel kimlik/yönelim”, “yaş”, “engel durumu”, “etnisite” ve “toplumsal cinsiyet” parametrelerinin yazılı olduğu kâğıtları rastgele seçmeleri istenir. Aynı parametreyi seçenler bir araya gelir ve bir başka parametre daha seçmeleri sağlanır. Böylelikle oluşan her grubun elinde iki parametre bulunacaktır (10 dk). Daha sonra her grup, ellerindeki iki parametre üzerinden hak temelli bir örgütlülük geliştirebilmek için nasıl bir manifestolarının olması gerektiği üzerine küçük grup tartışması yürütür (20 dk). Belirledikleri temel noktalar üzerinden manifestolarını flip chartlara yazarlar ya da manifestolarını okudukları ses kaydı alırlar (15dk). En son olarak her grup, hazırladıkları manifestolarını maksimum 15’er dakikada sırayla sunarlar. **(60 dk)**

¹³ Detaylı bilgi için bkz. <https://aiyasilabn.org/en/las-tesis>

Not: Etkinlik öncesinde grup kurallarının belirlenerek mekâna uyum ve ısınma etkinlikleriyle katılımcıların birbiriyle tanışmasını sağlamak önemlidir. Bu konuda kullanılabilecek ısınma ve tanışma etkinlikleri için Yeryüzü Kalkınma Kooperatifi tarafından hazırlanan Terra Incognita Eğitim Kiti: Sivil Toplum Örgütlerinde Toplumsal Cinsiyet Aktivizmi Uygulayıcı El Kitabı'na bakılabilir.

Etkinlik 2/Dramatik durum: Yere, altı grup oluşturacak şekilde dramatik durum örnekleri atılır ya da rastgele seçtirilir ve aynı dramatik durumları alanlardan birer grup oluşturulur. Altı gruptan ellerindeki dramatik durum örneklerinden birer canlandırma düşünceleri istenir ve her bir grup kendi flipchart ve tahta kalemleri ile notlarını alır. Maksimum 10 dakikada planladıkları canlandırmayı beşer dakikada sırayla sunarlar. (45 dk)

Etkinlik 3/Önyargılarla mücadele: Dramatik durum örnekleri odağında yapılan canlandırmalar tamamlandığında birer LGBTİ+ ve kadın hakları aktivisti olarak katılımcılara verilen dramatik durumlar karşısında karşılaşılabilecek yaygın önyargıların neler olduğu, bu yargıların ortadan kaldırılması için neler yapılabileceği üzerine büyük grup tartışması yürütülür. (45 dk)

Etkinlik Materyalleri

Etkinlik 1 için hazırlanacak olan parametre kâğıtlarında yer alacak parametreler:

1. Cinsel kimlik/yönelim
2. Yaş
3. Engel durumu
4. Etnisite
5. Toplumsal cinsiyet

Etkinlik 2 ve 3 için kullanılacak dramatik durum örnekleri:

1. Dramatik Durum: Televizyonda kazanılmış bağışıklık yetmezliği olan AİDS tablosu sendromunu ya da HIV virüsünü eşcinsel hastalığı olarak ele alan ve bu nedenle eşcinsellerle ilişki ve iletişim kurulmaması gerektiğini belirten bir tartışmanın yürütüldüğü açık oturum programını izleyen dört LGBTİ+ / Kadın hakları aktivistinin diyalogu.
2. Dramatik Durum: Yaşadıkları apartmanda bulunan kiralık daire için gelen çift ile cinsel yönelimleri nedeniyle kendilerine daire kiralanmayacağını söyleyen yönetici arasındaki diyalogu sonradan öğrenen üç LGBTİ+ / Kadın hakları aktivistinin diyalogu.
3. Dramatik Durum: Çalıştıkları işyerinde bir çalışma arkadaşlarının cinsel yönelimi nedeniyle işten çıkartıldığını öğrenen üç LGBTİ+ / Kadın hakları aktivistinin diyalogu
4. Dramatik Durum: Erkek gibi davranmaması nedeniyle çocuğunu hastaneye getirip tedavi ettirmek isteyen bir ebeveynin, çalıştıkları hastaneye başvurduğunu öğrenen dört LGBTİ+ / Kadın hakları aktivistinin diyalogu.
5. Dramatik Durum: Sağlık reformu komisyonunda AIDS ve HIV'le yaşayan bireylerin tedavi masraflarının karşılanmayacağına ilişkin karar alındığını öğrenen dört LGBTİ+ / Kadın hakları aktivistinin diyalogu.
6. Dramatik Durum: Bir üniversite öğrencisinin, cinsel kimliği nedeniyle üniversite öğrenci topluluğuna kabul edilmediğini öğrenen dört LGBTİ+ / Kadın hakları aktivistinin diyalogu.
7. Dramatik Durum: Haberlerde kaynaştırma sınıfında öğrenim gören bir kız çocuğunun kendi çocuklarıyla birlikte öğrenim görmemesi için okul müdürüne dilekçe veren velilerin karşı çıkışlarını dinleyen dört LGBTİ+ / Kadın hakları aktivistinin diyalogu.

KAYNAKÇA

- Knight, L. W. (2014). *Jane Addams: Eylemci Bir Ruh*. Ankara: Ayizi Kitap.
- Aka, A. (2009). Antonio Gramsci ve "Hegemonik Okul". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 329–338.
- Alikılıç, Ö., & Baş, Ş. (2019). Dijital Feminizm: Hashtag'in Cinsiyeti. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 11(1), 89–111.
- Baran, B. H., & Demiriz, G. (2017). Bilinç Yükseltme Niteliği Olarak Tiyatro Eylem Pratiği ve Kadınlara Yansımaları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 314–346.
- Bilton, T. ve diğerleri (2009). *Sosyoloji*. Ankara: Siyasal Basın Yayın Dağıtım
- Birkan-Gedik, H. (2018). Türkiye’de 2000’li Yıllarda Farklılık, Cinsel Kimlikler ve Kimlik Politikalarının Yönetimi. *Cogito: Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram*, (65-66), 340–352.
- British Council. (2017). *Next Generation Türkiye: Gençlerin Sesini Dinlemek*. *Next Generation Türkiye: Gençlerin Sesini Dinlemek*.
- Brookfield, S. (2009). The Concept of Critical Reflection: Promises and Contradictions. *European Journal of Social Work*, 12(3), 293-304.
- Çakı, F. (2014). Türk Sosyolojisinde Yeni Bir Alan: Gönüllülük Araştırmaları. *Sosyoloji Dergisi*, (29), 185–202.
- Çarkoğlu, A. ve Toprak, B. (2006). Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset, İstanbul: TESEV yayınları, erişim: <https://www.tesev.org.tr/tr/research/degisen-turkiyede-din-toplum-ve-siyaset/>
- Dominelli, L. (2002). *Anti-Oppressive Social Work Theory and Practice*, NY: Palgrave Macmillan

- Donovan, J. (2016). *Feminist Teori*. (A. Bora, M. A. Gevrek ve F. Sayılan, Çev.) (11. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durkheim, E. (2012). *Toplumsal İşbölümü*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Erol, A. (2018). Eşcinsel Kurtuluş Hareketinin Türkiye Seyri. *Cogito: Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram*, (65-66), 431–463.
- Freire, P. (2010). *Ezilenlerin Pedagojisi* (D. Hattatoğlu, Çev.), İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Foucault, M. (2012). *Özne ve İktidar* (I. Ergüden, Çev.), İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Foucault, M., (2015). *Büyük Kapatılma*. İstanbul: Ayrıntı.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Güngör, A. (2013). *Öteki Erkekler*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Henriksen, L. S. & Svedberg L. (2010). Volunteering and Social Activism: Moving beyond the Traditional Divide. *Journal of Civil Society*, 6 (2), 95-98.
- Kızılay, T.(2019). Bir Yöntem Olarak Şiddetsiz Eylem. *KaosGL Dergisi*, (167), 24–27.
- Kimmel, M. S., Messner, M. A., & Williams, C. L. (2010). Article 16: The Glass Escalator: Hidden Advantages for Men in the "Female" Professions. In *Men's Lives* (8. Baskı, sf. 177–191). Boston: Pearson Education.
- Jesson, J. & Newman, M. (2004). 'Radical Adult Education and Learning', *Dimensions of Adult Learning: Adult Education and Training in a Global Era* (edit: G. Foley), NSW, Allen and Unwin.
- Öngen, Çağıl (2016). “Eleştirel Düşünümsellik.” *Sosyal Çalışma ve Sosyal Politika Yazıları*. İbrahim Cılga, Ercem Erkul, Buğra Yıldırım ve İlkay Başak Adıgüzel (der.). Ankara: Bellek Yayınları. 47-60.

- Patton, M., Q. (2018). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri* (2. Baskı). Ankara: Pegem.
- Pavey, Ş. (2011). *Nereye Gidersem Gökyüzü Benimdir* (1. baskı). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Sangtin yazarları ve Richa Nagar (2011). *Ateşle Oynamak: Hindistan'da Yedi Yaşam Üzerinden Feminist Düşünce ve Eylem*, Ankara: Ayizi kitap.
- Şen, F., Doç. Dr., & Kök, H. (2017). Sosyal Medya ve Feminist Aktivizm: Türkiye'deki Feminist Grupların Aktivizm Biçimleri. *Atatürk İletişim Dergisi*, (13), 73-86.
- Tanesini, A. (2012). *Feminist Epistemolojilere Giriş*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Turhan, D. G. (2017). Dijital Aktivizm. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 26-44.
- Birleşmiş Milletler/UNDP. (2013). *Türkiye'de Gönüllülük: Gönüllülüğün Rolünün ve Katkılarının Keşfedilmesi*.
- Yağcıoğlu, S. (2015, Nisan 21). Hazlarımızı savunalım! Erişim Adresi: <https://www.kaosgl.org/gokkusagi-forumu-kose-yazisi/hazlarimizi-savunalim>
<https://dictionary.cambridge.org/tr>

Dipnotlarda kullanılan açıklayıcı kaynakça bilgileri:

1. Feminist bilinç yükseltme grupları: Tartışma aracılığıyla kolektif eylem (Feminist Consciousness-Raising Groups: Collective Action Through Discussion), <https://www.thoughtco.com/feminist-consciousness-raising-groups-3528954>
2. Kırmızı Çoraplılar (Redstockings) hareketi web sitesi, <https://www.redstockings.org/>
3. Kızıl Ablacılar Tiyatrosu (Red Dyke Theatre) web sitesi, <https://www.reed.edu/about-reed/>

4. Las Tesis haberi, <https://siyasihaber4.org/e/las-tesis>
5. Lezbifem "Dağılıyoruz"- İstanbul Onur Haftası 2016 youtube videosu, <https://bit.ly/2Q54o2h>
6. #MeToo: 100 günde çılgılığa dönüşen hareket, <https://bit.ly/36fk3Rs>
7. New York Radikal Feministler (New York Radical Feminists) hakkında wikipedia bilgisi, https://en.wikipedia.org/wiki/New_York_Radical_Feminists
8. Şule Çet Davası Kampanyası Twitter Hesabı, <https://twitter.com/suleicinadalet>
9. Şule Çet davasında karar, sözcü gazetesi, <https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/sule-cet-davasinda-karar-5489095/>
10. Yeryüzü Kalkınma Kooperatifi web sitesi, <http://www.yeryuzukalkinma-koop.org>

TARİHSEL KÖKENLERİ VE GÖRÜNÜMLERİYLE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ

**Semahat Dicle MAYBEK &
Özge Sanem ÖZATEŞ GELMEZ**

Marie de Gourney'den Olympe de Gouges'a, Mary Wollstonecraft'dan Sarah Grimke'ye, Simone de Beauvoir'dan Kate Millett'e, Nancy Chodorow'dan Judit Butler'a feminist kadınların verdiği mücadele, kadın ile erkek arasında kurgulanan toplumsal eşitsizliklerin sorgulanmasını sağlamıştır. Kadın ile erkeği emekleri, işleri, yaşam alanları, görünürlükleri bakımından ayıran ve suni olarak yaratılan bu ayrımlar üzerinden eşitsizlik yaratan ilişkilerin kökeninde eril ve dişil olmaya atfedilen anlamlar bulunmaktadır. Söz konusu anlamlar, kişinin dişil ya da eril olarak taşıdığı, doğuştan gelen fizyolojik ve anatomik özelliklerini niteleyen biyolojik cinsiyetine -atanmış cinsiyetine- atfedilir.

Biyolojik cinsiyet farklılıklarının eşitsizliğe dönüştürülmesinde, eril özellikler taşıyan bedenin fiziksel kudretli, dayanıklı, muktedir olduğu, dişil özellikler taşıyan bedenin ise zayıf, dayanıksız ve yetersiz olduğu kabulü rol oynar (Nazlı, 2016, s. 46). Kadın ve erkeğin kimliklerinin, rollerinin ve sorumluluklarının biçimlendirilmesinde temel alınan bu kabul, kişinin nasıl bir insan olduğundan neleri yaptığına, neleri hayal ettiğinden nelerden vazgeçtiğine kadar uzanan bir belirlenim ortaya koyar (Bora, 2008). Biyolojik cinsiyetin toplumsal açıdan yeniden inşa edilmesini içeren bu belirlenimle ortaya çıkan toplumsal cinsiyet, toplumdan topluma ve aynı toplum içinde zamanla farklı formlara dönüşür. Benzer biçimde toplumsal

cinsiyet eşitsizlikleri de zamansal ve toplumsal olarak birbirinden farklı görünümelerde ortaya çıkar. Feminist hareketin verdiği mücadele sonucu günümüzde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin üstünün örtülmesi ve sorgusuz biçimde kabul edilmesi mümkün olmamakla birlikte, eşitsizliklerin bütünüyle ortadan kalktığını iddia etmek de mümkün değildir.

Ataerki, söz konusu eşitsizliklerin köklendiği sistemdir. Hartmann'ın tanımıyla (2006, s. 29) ataerki; “maddi temeli olan ve hiyerarşik olsa da erkekler arasında, onların kadınlara egemen olmalarını sağlayan karşılıklı bağımlılık ve dayanışma kuran ya da yaratan erkekler arası toplumsal ilişkiler dizisidir” Ataerki, içinde eşitsiz güç ilişkilerinin yer aldığı, bu ilişkilerin yeniden üretildiği ve hatta bu ilişkilerden beslenen bir sistemdir. Ataerkinin, kapitalizme eklenmesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ortadan kaldırılması için verilecek mücadelenin daha kararlı ve sistemli bir biçimde yürütülmesi gereğini ortaya çıkartmaktadır. Zira farklı yöntem ve mekanizmalarla da olsa toplumsal eşitsizlikler üzerinden doğan ve gelişen ekonomik politik bir sistem olan kapitalizmin, ataerki ile karşılıklı bir yarar ilişkisi içinde olduğunu yadsımak güçtür. Ataerkinin, mevcut ekonomik politik sistemde varlığını nasıl sürdürdüğünü, kapitalizm ile nasıl dayanışma kurduğunu anlayabilmek için tarihsel bir uğrak olarak, artık ürünün ortaya çıkmasıyla ve kadının üretim potansiyelinin denetim altına alınmasıyla sonuçlanan anamerkezli toplulukların dönüşümünün tartışmaya açılması gerekir.

Çapa-bahçe tarımcısı toplumları önceleyen avcı-toplayıcılarda, kadının topluluk içindeki yeri son derece önemliydi. Bunun temel nedenlerinden ilki, beslenmenin ağırlıklı olarak toplayıcılıktan sağlanmakta oluşuydu. “Çoğunun içinde yaşadığı marjinal çevre koşullarında bile avcı-toplayıcılarda kadınlar genellikle kendilerini ve ailelerini doyuracak kadar yiyecek toplayabiliyorlardı” (Slocum, 2012, s. 45). Erkeğin üremedeki rolünün keşfedilememiş olması ve kadının, soyun devamını sağlayan kolayca gözlenebilir biyolojik özellikleri, kadını avcı-

toplayıcı topluluklar açısından önemli kılan ikinci temel nedeni oluşturmıştır.

Kadınlar toplayıcılıkta edindikleri bilgi birikimi ile otların zehirli ve şifalı yanlarını da tespit etmiş, tarım ürünlerinin yaşam döngüsünü çözmüş ve bu sayede erken tarımı icat etmiştir. Yaşamın ortaya çıkmasında ve sürdürülmesindeki işlevinin kutsanması, kadının giderek tanrıçalaştırılmasını da beraberinde getirmiştir. Ancak kadının topluluk içindeki bu konumu erkeklerle arasında bir adaletsizliğe sebep olmamış, ürünlerin paylaşımı eşitlikçi çerçevede gerçekleştirilmiştir (Erbil, 2018, s. 36-43). Dolayısıyla anamerkezli topluluklarda ezme-ezilmeye dayalı hiyerarşik bir ilişkiden değil, daha ziyade kadının üretimi üzerinden paylaşım ve dayanışmaya dayalı ilişki biçimlerinden söz etmek mümkündür. Mies'in anlatımıyla (2012);

Kadın üretkenliği, her şeyden önce klan ve topluluğun bütün üyelerinin günlük geçimini sağlama becerisi ile yaşamı sürdürme güvencesine dayanır. Kadınlar sadece kendileri ve çocukları için değil, avlanma risk ekonomisi olduğu için erkeklerin avda şansı yaver gitmezse, erkekler için de günlük ekmeği sağlamak zorundaydı (s. 127).

Geçimlik ekonominin varlığı, bitkiler üzerinde uzun zaman içinde edinilmiş bilgi ve deneyim, düzenli tahıl ve yumru ekiminin bulunmasını sağlamıştır (Mies, 2012, s. 121). Tarımsal üretimin ilkel biçimleri zamanla, tarımsal üretim için gereken görece daha gelişmiş aletlerin icadına ve hayvanların evcilleştirilmesine doğru genişleyen üretim biçimine evrilmiştir. Artık hemen tüketilmediği için denetlenmesi gereken toplumsal bir ürün olarak hasadın elde edilmesini sağlayan, sabanın icat edilerek hayvanlara koşulması ve gıdaların saklanması için üretilen çömlekler için çark icat edilmesi, kadının üretimdeki ekonomik rolünü geriletmiştir (Özbudun, Sarı ve Demirer, 2009, s. 197; Erbil, 2018, s. 57-58). Erkeklerle atfedilen bu iki aletin icadının da katkısıyla elde edilen üretim artışıyla beraber bir yandan klanının devamlılığına ilişkin kaygılar ortadan kalkmış, diğer yandan topluluğun devamı için kadınların varlığına duyulan ihtiyaç azalmıştır. Bu tarihsel dönüşümde,

toplumsal açıdan kadının öneminin azalmasının yanı sıra “doğrudan doğadan geçinen avcı-toplayıcılardan artık ürün ve mülkiyet üzerinde denetim gerektiren yerleşik tarım toplumlarına geçildiğinde erkek egemenliği ve kadın emeği ve doğurganlığı üzerindeki denetimleri keskin biçimde artmıştır” (Kandiyoti, 2007, s. 10).

Erkeğin, artık ürün kendi egemenliği altına almasıyla toplum içindeki gücünü arttırması ve sözünün geçtiği geniş aileleri kurmasının yolu açılmıştır. Anamerkezli topluluk düzeninin çözülmesine neden olan bu gelişmeler, erkek kardeşerkillik sistemini (günümüzde avunculatlar olarak adlandırılan bir geçiş sistemini) yaratmıştır. Reed’in ifadesiyle (1982, s. 221); “anamerkezli klan dizgesi dönemindeki akrabalık çizgisinin, dişileri izlemesinin doğal sonucu olarak babasoylu akrabalık dizgesinden önce erkek kardeşerkillik görülmüştür” Bir başka ifadeyle “soy zincirinin oluşması alanında annenin erkek kardeşi, tarih sahnesine babadan önce çıkmıştır” (Reed, 1982, s. 225). Bu sistemde, çocuk sahibi kadına en yakın akraba olarak görülen dayı, çocuklar üzerinde söz sahibi olmuştur. Avunculatlar, erkek egemenliğinin ilk biçimini ortaya çıkartan bir ilişkiler dizgesi olarak, ataerkinin üzerine inşa olacağı temeli oluşturmuştur (Erbil, 2018, s. 65).

Artık ürünlerin ele geçirilmesi ve elde tutulmasına yönelik eril arzu, anamerkezli dönemdeki klan demokrasisinin yerini, şiddete dayalı bir zor düzenine bırakmasına neden olmuştur (Erbil, 2018, s. 62). Zira topluluğun temel ihtiyaçlarının üstünde üretilen ürünün ele geçirilmesi uğruna diğer toplulukların temel ihtiyaçlarının yağmalanması, tahakküm ilişkilerinin yaratılması ve sürdürülmesi için erkekler, zor araçlarını -silahları- ve şiddeti kullanmışlardır. Ele geçirmeye dayalı bu yağmacı üretim tarzı, yaşamın üreticileri olan kadınlar üzerindeki ataerkil denetimin ve kadınlar ile erkekler arasındaki asimetric işbölümünün dayanağını oluşturmuştur (Mies, 2012, s. 38-39). Değişen üretim ilişkileri sonucu ortaya çıkan ve ataerkil sistemin yapıtaşını oluşturan cinsiyetçi işbölümü, kadının erkeğe tabiiyetinin doğallaştırıldığı, üreme potansiyelinin denetim

altına alındığı, kadının, kendi bedeni ve emeği üzerindeki tasarruf hakkının gasp edildiği bu eril sistemin yerleşmesinde temel rol oynamıştır (Özateş, 2015, s. 19-20).

Böylece akrabalık bağları üzerinden şekillenen toplumlarda cisimleşen cinsiyetçi işbölümü, esnek görev dağılımını ortadan kaldırarak kadın ve erkek alanlarını birbirinden keskin biçimde ayırmıştır (Coontz ve Henderson, 2008, s. 41). Ortaya çıkarttığı bu ayrımla toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin tohumunu atan cinsiyetçi işbölümü, varlığını çapa-bahçe tarımcısı toplumlardan kapitalist toplumlara dek taşımış, tarihsel süreçte farklı görünümeler alsa da kadınlar aleyhinde yarattığı eşitsizlikler bakımından korunarak kalmıştır. Günümüz kapitalist toplumlarında cinsiyetçi işbölümü, erkeklerin, ücretli çalışmanın temel aktörleri olarak görülmesine, ekonomik sistemin gerektirdiği niteliğe ve birincil gelire sahip olmasına, buna karşın kadınların ise ücretsiz ev işlerinden ve bakım işlerinden sorumlu tutularak, ev içi işleri aksatmaksızın ‘doğalarına’ uygun görülen daha düşük ücretlerle, düşük nitelikli işlerde çalıştırılmalarına hizmet etmektedir (Özateş, 2015, s. 23).

Cinsiyetler arasında kurulan bu eşitsiz ilişkilerin üretildiği ataerkil sistem, kapitalist sisteme eklemlenerek günümüz toplumlarında da kadınlara ve erkeklere belli rolleri ve beklentileri dikte etmekte, erkeklerin tüm toplumsal kurumlardan (sağlık, eğitim, siyaset, boş zaman vb.) maksimum düzeyde faydalanması karşısında kadının ise yoksun bırakılmasına neden olmaktadır. Aileye içkin olarak değil, toplumun tamamına ait yapısal bir problem olarak değerlendirilmesi gereken cinsiyetçi işbölümü, tüm dinamikleriyle egemen üretim ilişkilerinin bütünleyici parçasını oluşturur (Mies, Bennholdt-Thomsen ve Von Werlhof, 2008, s. 109-110). Tam da bu nedenle Coontz ve Henderson’un ifadesiyle (2008, s. 78), sosyo-ekonomik tabakalaşmanın dayanağını oluşturan toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ortadan kaldırılmaksızın, sınıfsal eşitsizlikler ortadan kaldırılamayacağı gibi kapitalizmin yarattığı ekonomik eşitsizlikler ve sınıflı toplumun politik yapıları ortadan kaldırılmadan, ataerkiyi sona erdirmek de mümkün değildir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin sürdürülmesinde toplumsal cinsiyet rol ve sorumlulukları

Toplumsal cinsiyet rollerinin açıklanmasında biyolojik, sosyolojik, psikanalitik ve sosyal psikolojik kuramlar ağırlık kazanmaktadır. Biyolojik kuramlar ağırlıklı olarak hormonlar ve beyin üzerine odaklanmak, kadın ve erkek beyninin iki lobunun gelişiminin farklı olduğu kabulüne dayanmaktadır. 1970’li yıllarda ortaya atılan bu görüşlerde, erkeklerin beyin loblarının bilişsel işlevlerde daha fazla özelleşmesi sebebiyle kadınlara göre daha güçlü olduğu öne sürülmüştür (Levy’den aktaran Dökmen, 2006, s. 42). Hormonların cinsiyet rollerinin inşasına yönelik yapılan birçok çalışma tıp ve biyoloji bilimi ile ilgilenen bilim insanları tarafından çeşitli deneyler yoluyla gerçekleştirilmiştir. Money ve Erhart’ın (1972) cinsiyet rolleri bağlamında androjen (erkeklik) hormonunun etkisini araştırdıkları çalışmada; androjen hormonu düzeyi yüksek olduğu belirlenen kız çocuklarının, kontrol grubuna kıyasla, daha erkeksi davranışlar gösterdikleri, ev dışı oyunları tercih ettikleri, erkeklerle oynamayı yeğledikleri, ev işleri yerine mesleklere yöneldikleri, bebeklere ilgi göstermedikleri ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalar yöntemsel eleştirilere uğrar; çocukların bu anomalilerini bilen çevrenin beklentilerinin ve verilerin baba gözlemlerine dayanmasının sonuç üzerinde etkisi olması ihtimali söz konusudur (Money ve Erhart’dan aktaran Dökmen, 2006, s. 44). Cinsiyet rollerine yönelik geliştirilen biyolojik açıklamalar, cinsiyetler arası anatomik ve fizyolojik farklılıkları temel aldığı için kadının insan hakları temelinde ortaya çıkan ayrımcılığı meşrulaştırma tehlikesini barındırmaktadır.

Cinsiyet rollerinin inşasında Freud’un ortaya attığı psikanalitik kurama, Nancy Chodorow “Anneliğin Yeniden Üretimi” tezi ile büyük katkı sağlamıştır. Chodorow, kadın ve erkeğin cinsiyet rollerini kazandıkları ‘farklılaşma’ sürecini, “anneden ayrılma, bireyleşme, bağımsız olma” bağlamında inceleyerek yeniden ele almaktadır. Chodorow’a göre, farklılaşma çocuğun ilk bakıcısı olan anneyle karşılıklı ilişkilerinde

gerçekleşmekte, çocuk tarafından annenin kendisinden farklı olduğunun, kendisi olmadığının algılanmasıyla başlamaktadır. Anneden farklı olma, ayrı bir birey olma süreci kız ve erkek çocuk için farklı dinamikler içermekte ve annenin bir kadın olmasının, süreci oğlan çocukları için daha problemlili kıldığı düşünülmektedir (Dökmen, 2006, s. 38). Bu, oğlan çocukları için bir ayrılış acısı ve bükülmedir ve daha az terbiyeli farklı bir çeşit kişiliğin gelişmesine neden olmaktadır (Walby, 1990, s. 94). Kız çocuklarının cinsiyet kimliklerinin kabulünde karşılaşacakları en önemli zorluk ise toplum içinde zayıf konumda olan kadın ve anne figürüyle özdeşimden kaynaklanabilmektedir. Zira, her ne kadar annelik toplum içinde önemliymiş gibi görülse de kadınlığa aynı değerin atfedilmemesi, anneliğin de genellikle toplumsal açıdan bu değersizleştirme ve güçsüzleştirmeden payını almasına neden olmaktadır. Erkeklerin bu süreçten sağladıkları sosyal ve pratik avantajlar aşıkardır (Mitchell, 2006, s. 52). Çünkü toplum içinde güçlü ve baskın konumda olan erkek, bu gücü gelişimsel çatışmalarını bastırmak için kullanarak, erkekliği insan olma ile bağdaştırabilmektedir (Dökmen, 2006, s. 39).

Chodorow'a göre (aktaran Yüksel, 2003, s. 90) cinsiyet kimliği, aile dinamiği içinde oluşmaktadır. Aile içinde oğlanlardan güç ve destek, kız çocuklarından ise annelik rollerini sürdürmeleri beklenmektedir. Aile, oğlanları bağımsız, kızları ise bağımlı bir kişilik olarak topluma hazırlamaktadır. Erkeğin kişilik özellikleri, onun kapitalist üretim dünyasında yer almasına yol açarken, kadının özellikleri ise ona yeniden üretim dünyasında bir yer hazırlamakta ve özellikle de anneliğin yeniden üretimine yöneltmektedir (Donovan, 2007, s. 207). Erkek kimliğinin kazanım sürecinin özellikleri ve uygulama biçimleri bir ortamdan diğerine değişiklikler göstermektedir. Bu sürecin her ortamda değişmez yegâne boyutu ise kadınların dışlanması veya ötekileştirilmesi gerekliliğidir. Bu nedenle burjuva toplumlarında egemen erkekliğin oluşturulması ve ispatlanması sürecinde tek cinsiyetli bir sosyalliğin hâkim olduğu alanların belirlenmesine büyük önem verilmiştir (Saraçgil, 2005, s. 233-234).

Chodorow'a göre (aktaran Demren, 2003, s. 35), erkek çocuk edineceği erkek kimliği modelinin başta babasından ve diğer yetişkin erkeklerden öğrenmekte, ancak çocuğun babası annesine göre daima daha mesafeli olduğu için bu süreç, oğlan çocukları açısından güçlükler sebepleri olmaktadır. Çocuğa ilk bakımı veren annenin, oğlan ve kız çocuklarına farklı yaklaşımı ise cinsiyet rollerinde farklılığa sebep olmaktadır;

Chodorow, annelerin oğullarına ve kızlarına farklı davrandıklarını ve oğullarını yuvadan daha erken attıklarını, başka bir deyişle onları pre-oedipal evreden oedipal evreye doğru yönlendirdiklerini öne sürmektedir. Farklı bir cinsiyete sahip oldukları için oğullar, kimliklerini annelerine ve dışı olana karşıt bir biçimde oluşturmaktadırlar. Dolayısıyla oğlanlar, kızlara oranla daha keskin bir ego sınırları algısı geliştirerek duygusal bağılılığı reddetmeyi ve bastırmayı öğrenmek zorunda kalırlar (Donovan, 2007, s. 209).

Walby'e göre (1990, s. 94), Chodorow'un analizi, erkek ve kadın arasındaki eşitsizliğin göz önüne alınması ve toplumsal süreçlerin analize dahil edilmesi açısından önem teşkil etmektedir. Bu analiz, toplumsal değişimlerin zihnin düzenini de değiştirebileceğini iddia etmesi bakımından önemlidir. Ancak Chodorow'un ortaya attığı kuramın zayıf tarafı ise anneliğe düşük değer getiren toplumsal süreçlerin analizindeki yetersizliğidir. Chodorow'a başka bir eleştiri de Scott'tan gelmiştir. Scott (2007, s. 26), Chodorow'un kuramında hem aile içi işbölümünün hem de her ebeveyn düşen görevlerin belirlenmesinin önemli rol oynadığını ve bu yorumun toplumsal cinsiyet kavramının aile ve ev içi ilişkiler ve deneyimlerle sınırlandırma riskini taşıdığını ifade etmiştir.

Toplumsal cinsiyet rollerinin inşasında önemli bir rol oynayan sosyalizasyon, gündelik yaşam pratiklerinin biçimlenmesine, bu pratiklere ilişkin olan eşitsizliklerin sürdürülmesine neden olmaktadır. Sosyalizasyon, en genel anlamıyla kişinin, toplumun hakim norm ve değer yargılarını içselleştirerek toplumsal rolleri

yerine getirmeyi ve toplumun üyesi haline gelmeyi öğrenme sürecidir (Marshall, 1999, s. 760). Kişinin sosyalizasyonu, içine doğduğu ailede başlamakta, eğitim kurumlarında ve tüm sosyal çevresi ile devam etmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri bu süreçte inşa olmakta, dönüşmekte ve toplumun idealize ettiği ‘kadın’ ve ‘erkek’ rollerini ortaya çıkartmaktadır.

Kişinin biyolojik cinsiyetine ‘uygun roller’ henüz doğmadan atanmakta ve beklentiler belirlenmektedir. Bu süreç, bebekler dünyaya geldikten sonra verilen isimlerle (oğlanlara güç, asalet vb. sıfatlar/kızlara çiçek, duygu durumu belirten sıfatlar) farklı renklerle (kızlara pembe, oğlanlara mavi), farklı oda tasarımlarıyla ve oyuncaklarla (kızlara bebek ve ev içi emekte kullanılan materyaller, oğlanlara tamir seti, tabanca, araba vb.) devam etmektedir. Çocukluğun ilk yıllarında içine girilen bu sosyalleşme süreci, çocuk okula başladığında farklı rol modeller (erkek idareciler, kadın öğretmenler), beklentiler ve yakıştırmalar (fırlama/yaramaz oğlanlar, tertipli/düzenli kızlar) ile devam etmektedir.¹

Söz konusu öğrenme süreçlerinin dinamiklerini detaylandırmak için Bandura’nın sosyal öğrenme kuramı önemli bir rehber sağlar. Sosyal öğrenme kuramı ‘edimsel koşullanma’ ve ‘model alma/taklit’ olmak üzere iki tip öğrenme biçimini kavramsallaştırmaktadır (Bandura’dan aktaran Dökmen, 2006, s. 54). Edimsel koşullanmada, biyolojik cinsiyetine uygun olduğu varsayımına dayanan davranışlarda bulunan çocukların ödüllendirilmesi, cinsiyetiyle bağdaşmadığı düşünülen davranışların ise ceza ile karşılık bulması, davranışın ödüllendirilerek pekiştirilebileceği, cezalandırılarak sönmülenebileceği kabulüne dayanır (Dökmen, 2006, s. 54). Model alma/taklitte ise anne, baba, arkadaş, akraba, kişinin

¹ Okullarda görev yapan öğretmenlerin genellikle kadın olmasına karşın idari kadronun ise erkeklerden oluşması da öğrenime devam eden çocuklarda erkeklerin idareci konumunda olması gerektiği ile ilgili şemaların oluşması ihtimalini ortaya çıkartmaktadır.

yaşamına dokunan ya da beğenilen diğer kişilerin gözlenen davranışları model alınarak taklit edilir. Cinsiyet rollerinin kazanımında da genellikle kız çocuklar, annelerini ve kadın figürleri, oğlan çocuklar ise babalarını ve erkek figürleri model almakta ve taklit etmektedir. Ek olarak toplum tarafından uygun görülen cinsiyet rolü davranışları, başka kişilerin davranışlarının cezayla ya da ödülle karşılık bulması sonucunun değerlendirilmesi yoluyla da dolaylı olarak öğrenebilmektedir. Bu geri bildirim süreci, çocuklara hangi davranışların gelecekte ödül ya da ceza alabileceğine ilişkin bilgi sağlamaktadır. Sonuç olarak sosyal öğrenme kuramı, başka insanların davranışlarının gözlenmesi, pekiştirme ve ceza uygulamaları ve taklit aracılığıyla toplumsal cinsiyet rol ve sorumluluklarının şekillendiğini ileri sürmektedir (Dökmen, 2006, s. 55).

Walby, sosyal öğrenmeyi de kapsayan sosyalizasyon kuramlarıyla ilgili beş temel eleştiri dile getirmektedir (Walby, 1990, s. 93-94). Bunlardan ilki, sosyalizasyon kuramlarının birçoğunun, erkekliğin ve kadınlığın, sosyal gruplar, etnisiteler, nesiller ve tarihsel süreçlerde farklılık gösterebileceğini göz ardı etmiş olmasıdır. Söz konusu kuramların, her iki cinsiyetin farklı açılardan sınırlandığını göstermesi bakımından, bir aynanın iki farklı tarafını mı yansıttığı, yoksa erkekliğin ezen, kadınlığın ise ezilen konumda mı olduğuna işaret ettiği yönünde bir belirsizlik taşıması, Walby'nin ikinci eleştirisini oluşturmaktadır. Cinsiyet kimliklerinin, bireylerin aktif rol oynadığı bir toplumsal bağlam ve uzamda inşa edilmesine karşın sosyalizasyon kuramlarının, bireylerin cinsiyet kimliklerinin belirlenmesinde pasif birer varlık olarak betimlenmesi Walby'nin eleştirilerinin üçüncü odağını oluşturmaktadır. Sosyalizasyon kuramlarının toplumsal cinsiyetin nasıl inşa edildiğini açıklamakta yetersiz kalması, toplumsal cinsiyetin ikili cinsiyet sistemi içinde erkeklik ve kadınlığın özel içeriklerinin nereden geldiğini açıklayamaması da Walby'nin eleştirilerinin dördüncüsünü oluşturmaktadır. Son olarak Walby, söz konusu kuramların, toplumsal cinsiyet ideolojisini anlamak için tüm kültüre odaklanmak yerine özel zaman ve yerlere

odaklanmayı tercih etmesini de eleştirmiştir. Zira toplumsal cinsiyet, yalnızca ailede, eğitim kurumlarında ve medyada değil, tüm toplumsal kurumlarda kendini göstermekte, sosyal hayatın her alanında inşa edilmektedir.

Tüm toplumsal kurumlar gibi medya ve internetin sosyalizasyon üzerindeki etkisi giderek artmaktadır. Özellikle toplumsal cinsiyet rol ve sorumluluklarının aşılması, kadına özel alanda, erkeğe kamusal alanda karar alıcı pozisyonlarda yer verilmesi tesadüf değil, son derece politik amaçlar içermektedir. Connell'in (1998, s. 147) ifade ettiği üzere, "her ev için yalnızca tek bir sürekli ev işçisini gerektirecek biçimde tasarlanarak piyasaya sürülen çamaşır makinesi, elektrikli süpürge gibi ürünlerin reklamlarında makinalarını çalıştırırken gülümseyen erkeklerin değil de, kadınların kullanılması" ataerkil sistem içinde yaratılan sosyalizasyon süreçlerinin ezberlerine oldukça uygundur. Şener ve Öztürk tarafından 2018 yılında yayınlanan ve 2007-2018 yılları arasında düzenlenen dokuz 'Effie Yarışması'nda ödül kazanmış televizyon reklamlarındaki toplumsal cinsiyet rollerinin temsil edilme biçimlerini ve bu temsillerdeki değişimi ortaya koymayı amaçlayan çalışmada da incelenen süreçteki reklamlarda geleneksel toplumsal cinsiyet rol ve sorumluluklarının, korunduğunu ortaya çıkartmışlardır. Araştırmaya göre reklamlarda erkekler ağırlıklı olarak elektronik ürünler, otomotiv, telekomünikasyon ve finansal ürün/hizmetlerle özdeşleştirilirken, kadınlar ise ev temizliği, bakım, kozmetik/güzellik ve kişisel bakım ve moda ürünleri üzerinden temsil edilmektedir (Şener ve Öztürk, 2018).

2018 yılında yayınlanan Türkiye Dizilerinde Toplumsal Cinsiyet Temsilleri Araştırması da, geleneksel toplumsal cinsiyet rol ve sorumluluklarına ilişkin benzer sonuçları ortaya çıkartmıştır. Araştırmaya göre kadınlar büyük oranda zayıf/narin olarak tanımlanmakta, cazibesi olan kadınlar genç/yetişkin ve zayıf olarak tarif edilirken, orta yaş üzeri kadınlara şişman/kilolu ve dul/boşanmış gibi kalıp yargılar atfedilmektedir. Bu fiziksel özellikler dizi içinde geçen diyaloglarla da olumlanmaktadır.

Fiziksel özelliğe dair yapılan yorumların %70'i kadınların zayıf, güzel, bakımlı olmalarıyla ilgili yorumları içerdiğinden kadın bedenine ilişkin kalıp yargıları güçlendirmektedir. Araştırmayla agresif karakterlerin temsilinde %62 oranında, kaba karakterlerin temsilinde ise %69 oranında erkeklerin kullanıldığı, buna karşın duygusal karakterlerin %80'inin, hayalperest karakterlerin %77'sinin kadınlardan oluştuğu ortaya çıkartılmıştır. Bu verileri destekler nitelikte başka bir sonuç ise sahne üzerinden incelenen eylemlerdir. Ağlama ve hüznü içeren sahnelerin %73'ü kadınlar için yazılırken, şiddet ve tehdit içeren sahnelerin %79'unun erkekler için yazıldığı, ebeveynlik yapılan sahnelerin anneliğe vurgu yaptığı, kadınların üçte birinin ev kadını olarak gösterildiği, ev içi işlerini içeren sahnelerin %92'sinin kadınlara yazıldığı görülmüştür. Son olarak kadın karakterlerin sahne sayılarına bakıldığında %80'inin hayatının, iş dışı mekânlarda geçtiği, ücretli çalışma sahnelerinin ise %82'sinin erkeklere ait olduğu bulunmuştur (Akçalı ve İncoğlu, 2018, s. 42)

Dünya medyasında kadın ve erkek temsilinin değerlendirildiği, 2015 yılı Küresel Medya İzleme Projesi çerçevesinde yapılan araştırmasında da benzer sonuçlar ortaya çıkartılmıştır. Buna göre kadınlar gazete, televizyon, radyoda yer alan haberlerin yalnızca %24'ünde yer alabilmişlerdir. Gazete, radyo ve televizyonlarda yer alan haberlerin sadece %37'si kadınlar tarafından sunulmaktadır. Haberi sunan kadınlar en fazla %41'le radyoda, en az %35'le basılı medyada yer almaktadır. Televizyon, radyo ve gazetelerde geleneksel toplumsal cinsiyet rol ve sorumluluklarını sorgulayan haberler %4 oranında kalmıştır (Global Media Monitoring Project [GMMP], 2015).

Gündelik yaşam pratiklerinde ve sosyal ilişkilerde toplumsal cinsiyet rol ve sorumlulukları, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri üzerinden biçimlenmekte ve bu eşitsizliklerin sürdürülmesine neden olmaktadır. Yapılan araştırmaların da gösterdiği üzere, kadınlara ve erkeklere atfedilen rol ve sorumluluklar, kadın ve erkeğin yaşamın farklı alanlarına katılımını, kaynaklara ve hizmetlere erişimini etkilediği gibi, kadın ve erkeğe atfedilen değer

ve önemi de belirlemektedir. Bazı işlerin ve mesleklerin cinsiyetlere atfedilmesi, erkeklerin her koşulda güçlü/dik durması gerekliliği, kadınların bakım ve ev içi işleri yapması gerekliliği, bu rollerin dışına çıkan bireylerin ötekileştirilmesi ve etiketlenmesi bu eşitsizliklerin en somut örnekleridir. Dahası ağırlıklı olarak kadın ve çocukların can ve mal güvenliği için elzem olan sokak aydınlatmalarının bozulması halinde uzun sürelerde tamir edilmesi, (genelde) erkeklerin eğlence alanı olarak görülen stadyumdaki spotların bozulması halinde ise çok kısa sürelerde sorunun bertaraf edilmesi, erkeğin eğlencesinin dahi kadın ve çocukların can güvenliğinden önce geldiğini göstermektedir.

Cinsiyetçi İşbölümü Bağlamında Rakamlarla Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği

Dünya Ekonomi Forumu, her yıl hazırladığı Küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurumu raporu ile ülkelerin sağlık, fırsatlar, eğitim, ekonomiye katılım, politik katılım alanlarında toplumsal cinsiyet eşitliği karnelerini saptamaktadır. Küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Raporu 2020 raporuna göre İzlanda, Norveç, Finlandiya, İsveç ve Nikaragua toplumsal cinsiyet eşitliğini başarmış ülkeler olarak ilk sıralarda yer alırken, listenin son dört sırasında Suriye, Pakistan, Irak ve Yemen yer almaktadır. Batı Avrupa, ortalama %76,7 ile toplumsal cinsiyet eşitliğinin en yüksek olduğu; Ortadoğu ve Kuzey Afrika ise, %61,1 ile toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda en geride olan bölgeler olarak tespit edilmiştir. Rapora göre kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması için 100 yıl, erkeklerle eşit ücrete sahip olması için ise 257 yıl geçmesi gerekmektedir. Aynı raporda Türkiye, 153 ülke arasında 130. sırada yer alırken, eğitimde 113., sağlıkta 64., politik katılımı 109., ekonomik katılım ve fırsatlara erişimde ise 136. sırada yer alabilmektedir (World Economic Forum [WEF], 2019).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin temelinde yatan cinsiyetçi işbölümünü gözler önüne seren araştırmaların başında, belirli bir zaman diliminde, kişilerin farklı türde iş ve etkinliklere ne kadar

zaman ayırdığını ortaya çıkartan zaman kullanımı araştırmaları gelmektedir. Memiş, Öneş ve Kızılırmak'ın (2012) Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2006 yılında Türkiye genelinde yapılan zaman kullanımı araştırma sonuçlarını inceledikleri çalışmada, erkekler tarafından ücretsiz çalışmaya ayrılan zamanın, ücretli çalışan bir kadınla evlendiklerinde dahi azaldığı, kadınların ise evlendiklerinde karşılıksız çalışmaya daha fazla zaman ayırdıkları sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan son zaman kullanımı araştırması göre hane halkı ve aile bakımına erkeklerin harcadıkları süre günde 53 dakika iken, kadınlar için bu süre, 4 saat 35 dakikadır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2015). Çalışan kadın ve erkeğin hane içi işlere ayırdığı süre arasında benzer bir uçurum görülmektedir. Çalışan kadınlar ortalamada 3 saat 31 dakika hane halkı ve aile bakımına zaman ayırırken, çalışan erkekler bu iş için sadece 46 dakika ayırmaktadır (TÜİK, 2015). Kadın ile erkek arasındaki zaman kullanımı farkları, bakıma ihtiyaç duyan hane üyesinin varlığı durumunda ise kadınlar aleyhine daha da derinleşmektedir. Örneğin Özateş (2015) tarafından ev bakım uygulamasından² yararlanan hanelerde gerçekleştirilen zaman kullanımı araştırmasında kadınların ev işleri için ortalama 5 saat 59 dakika, bakım işleri için 11 saat 12 dakika harcadığı, buna karşın erkeklerin ev işleri için 2 saat 1 dakika, bakım işleri için ise 2 saat 13 dakika ayırdığı ortaya çıkartılmıştır.

Cinsiyetçi işbölümünün kabulleri doğrultusunda her ne kadar görmezden gelinse de ekonomik açıdan incelendiğinde temizlik, yemek yapmak, çamaşır yıkamak vb. ev işleri ile hane üyelerinin bakım gereksinimlerini karşılamak üzere gerçekleştirilen bakım

² Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın, Bakıma Muhtaç Özürlülerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik doğrultusunda yürüttüğü evde bakım uygulaması, kişinin ağır engellilik raporunun yanı sıra her türlü gelirlerin toplamı dikkate alınarak, hane içinde kişi başına düşen aylık gelirin, net asgari ücretin 2/3'ünden fazla olmaması üzerinden tespit edilen yoksulluk durumu dikkate alınarak, haneye yapılan nakdi yardımdır.

işlerinin toplamını ifade eden ev içi işler, dikkate alınmaya değer emek yoğun işlerdir. Çalışan kadınların, -ücretlendirilmiş emeğe ek olarak herhangi bir ücret karşılığı olmayan ev içi işlerin de üstlenilmesi anlamına gelen- ikinci vardiyalarını farklı değişkenler üzerinden analiz ettikleri araştırmalarında Başak, Kingır ve Yaşar (2013), genellikle evin içine yönelik işlerin kadınlar tarafından, evin dışına yönelik işlerin ise erkekler tarafından yapıldığını, çocuk bakımında erkeklerin artan katılımına rağmen kadının aldığı sorumluluğun erkeğe göre fazla olduğunu ortaya çıkartmışlardır.

Ocak 2020’de Oxfam tarafından yayınlanan ‘Time to Care’ isimli raporda dünyada süregiden kusurlu ve cinsiyetçi ekonomik sistemin, dünyanın en zengin yirmi iki erkeğinin, Afrika’daki tüm kadınlardan daha fazla servete sahip olması sonucunu yarattığı vurgulanmıştır. Bu eşitsiz ekonomik sistemin, kısmen kadınların emeğini sömürerek ve sistematik olarak haklarını ihlal ederek, zengin bir azınlığın elinde büyük bir servetin ve gücün birikmesine neden olduğunun altı çizilmiştir. Özellikle yoksulluk içinde yaşayan ve marjinalize edilmiş grupların üyesi olan kadınların her gün 12,5 milyar saat ücretsiz bakım emeği verdiği belirtilen raporda, bu emeğin ekonomiye en az 10,8 trilyon dolar değer kattığına dikkat çekilmiştir. Raporda, -ortaya çıkan bu rakamın çok büyük olmasına ve gerçek rakamın daha yüksek olduğunun tahmin edilmesine rağmen- kadınlar tarafından verilen bu emeğin küçümsendiği, bununla birlikte söz konusu kadın emeğinin mali faydasının büyük bölümünün, çoğunluğu erkek olan en zenginlere tahakkuk ettiği vurgulanmıştır (Oxfam, 2020).

Ev içi işler, kadınların emek zamanlarını arttırmanın yanı sıra ücretli çalışmaya katılımlarını da etkilemektedir. Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi (KEİG) tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre (2013), ev ve bakım işlerinin kadının işi olduğu kabulüyle çalışmalarının uygun bulunmaması kadınların ücretli çalışmaya katılamama nedenleri arasında ilk sırayı oluşturmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Ekim 2019 işgücü istatistiklerine bakıldığında günümüzde 15 yaş ve üstü nüfusun işgücüne katılma oranı %53 iken, bu oran erkeklerde %71,9, kadınlarda %34,6

olarak gerçekleşmiştir. İşgücüne katılmayan %47'lik 15 yaş ve üstü nüfusun %39,8'i ev içi işler nedeniyle işgücüne katılamamıştır ve bu gerekçeyle işgücüne katılamayanların tamamı kadındır.

Eşit işe eşit ücret meselesine bakıldığında da, yükseköğrenim mezunu kadın işçilerin oranı %35, erkek işçilerin oranı %27'dir. Buna rağmen, kadın işçilerin ortalama aylık ücretleri, erkeklere kıyasla yaklaşık %9 daha düşüktür. Yani kadınlar erkeklerden daha eğitilmiş olmalarına karşın ortalama ücretler bakımından daha düşük gelir elde etmektedir (Karaca, 2018). Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi (DİSK-AR) tarafından gerçekleştirilen araştırmada (2019), 2017 yılı için uygulanan asgari ücretten az ücret aldıklarını belirten kadınların oranının %23, erkeklerin oranının yaklaşık %14 olduğu ortaya çıkartılmıştır. Aynı araştırmada kadınların %13,7'si doğrudan cinsiyete dayalı ayrımcılık yaşadığını, %7'si medeni durumu nedeniyle, %4'ü çocuk sahibi olmaları nedeniyle, %2,7'si cinsel yönelimi nedeniyle ayrımcılık yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır (DİSK-AR, 2019, s.162-164).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği yalnızca işgücüne ve istihdama katılım oranlarında değil, temel insan hakları arasında yer alan eğitime katılımı gösteren istatistiklerde de ortaya çıkmaktadır. 2018 TÜİK verilerine göre 6 yaş ve üzeri 325.551 erkek okumaz-yazmazken, bu sayı kadınlarda 1.872.537'dir (TÜİK, 2018b). Türkiye'de kadın ve erkek nüfusunun birbirine yakın olduğu göz önünde bulundurulursa kadınların erkeklere oranla yaklaşık 6 kat okumaz-yazmaz olduğu görülmektedir. Bitirilen son öğrenim kurumu üzerinden incelendiğinde ise (25 yaş ve üzeri) kadınların yalnızca ilkokul mezuniyetinde erkeklerden sayıca fazla olduğu görülmektedir (TÜİK, 2018a). Konda tarafından yapılan Hayat Tarzları 2018 araştırmasının sonuçlarının paylaşıldığı Toplumsal Cinsiyet Raporuna göre kadınların %78'ine karşılık erkeklerin %22'si okuryazar değildir. Öğrenim düzeyinin yükselmesiyle erkeklerin eğitime katılım oranları artarken, kadınlarıki ise düşmektedir. Rapora göre, üniversite mezunu olan kadınların oranı %42 iken, erkekler için bu oran %58'dir (Konda, 2019, s. 16).

İşgücü ve eğitim alanlarının yanı sıra kadınların siyasette katılımında da kolayca gözlenebilir eşitsizlikler hakimdir. 2015 Genel Seçimlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisine yalnızca 82 kadın milletvekili girebilmiştir. Oransal açıdan bakıldığında Meclisteki kadın vekil oranı %14 dolaylarındadır. 2019 yerel seçimlerinde de benzer bir temsiliyet krizi göze çarpmaktadır. 31 Mart Yerel seçimlerinde toplam 8.257 belediye başkan adayının sadece 652'si kadındı. 1.389 belediye başkanının belirlendiği seçimin sonucuna göre seçilen kadın başkan sayısı 45'te kalmıştır. Yüksek Seçim Kurulunun (YSK) KHK'lılara³ mazbata verilmemesi kararıyla HDP'nin seçilen iki kadın belediye başkanı da koltuğuna oturamamış ve toplam kadın belediye başkanı sayısı 43'te kalmıştır (Alan, 2019). Türkiye tarihinde 88 yılda seçilen 31 bin belediye başkanından sadece 119 tanesi kadın olmuştur (Benyamor, 2019).

Rakamlarla da net olarak ortaya konulan toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmak için atılacak adımların başında, geleneksel toplumsal cinsiyet rol ve sorumluluklarının sorgulanmasını ve nihayetinde cinsiyetçi işbölümünün çözülmesini sağlayacak farkındalık ve bilinç yükseltme çalışmalarının yapılması gelmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayacak sosyal politika, uygulama ve hizmetlerin, alınacak tedbirlerin söz konusu dönüşümü sağlaması olanaklıdır. Ancak politika yapıcılar açısından eşitliğin bir öncelik olarak fark edilmesini sağlayacak, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması yönünde baskı oluşturabilecek nitelikte toplumsal bir itici güce ihtiyaç vardır. Bu ise toplumsal cinsiyet eşitliğini, toplumun tüm kurumlarında ve birimlerinde hedefleyecek kişileri ve bu yönde bir bilinç dönüşümünü gerektirmektedir.

³ Türkiye'de 2016 yılında uygulanmaya başlanan Olağanüstü Hal (OHAL) sürecinde çıkartılan Kanun Hükmünde Karamameler (KHK) ile pek çok çalışan kamudan ihraç edilmiştir. Adaylık sürecinde tüm adaylardan adli sicil kaydı alınmasına rağmen YSK, KHK'lı olduğu gerekçesiyle seçimi kazanan adaylara mazbatasını vermemiştir.

Atölye çalışmalarına yönelik etkinlik önerileri

Kolaylaştırıcı: 2 kolaylaştırıcı

Grup kompozisyonu: Toplumsal cinsiyet ve toplumsal güç ilişkileri konusunda temel düzeyde bilgi sahibi olan bireylerden oluşan 15-20 kişilik bir grup.

Kazanımlar: Katılımcılar toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, toplumsal cinsiyet eşitliği, toplumsal cinsiyet rolleri konularında bilgi edinir.

Araç-gereçler: Kişilere atfedilen özellikler materyali, kurgusal karakter notları, bireysel özelliklerim soruları, nasıl öğrendik soruları, bireyselin toplumsalla ilişkisi soruları, zaman kullanımı yönergeleri, zaman kullanımı günlüğü, siyah ve renkli kalemler, A4 kâğıtlar, iki adet sepet.

Etkinlik 1/ Kişilere atfedilen özellikler: Tüm katılımcılardan kişilere atfedilen olumlu/istenen ve olumsuz/istenmeyen özellikleri bir dakika süresince bireysel olarak düşünmeleri istenir. Ardından her bir katılımcıya iki sütundan oluşan ve bir sütunun başına 'olumlu/istenen, diğerine ise olumsuz/istenmeyen yazan A4 kâğıtlar verilir. Katılımcıların bireysel olarak düşündükleri bu nitelikleri, kendilerine verilen kâğıtlara yazmaları istenir. Özellikleri yazan kişiler, kâğıtlarını katlayarak ortada duran sepete bırakırlar. (15 dk)

Etkinlik 2/Farklılıklarımız & Değer Yargılarımız: Katılımcılardan sayma yöntemiyle beş küçük grup oluşturulur. Ardından tüm katılımcılardan bir önceki etkinlikte yazılıp sepete atılmış, kişilere atfedilen özellikler kâğıtlarından birer tane almaları istenir. Katılımcılar, aldıkları kâğıtlarda yazan özelliklerin, toplumda daha çok kimlere atfedildiğine, toplumsal değer yargılarının farklılıkları nasıl görüp yorumladığına, söz konusu bu atıfların insanların yaşamlarını nasıl etkilediğine ilişkin kendi gruplarında tartışma yürütürler. (15 dk)

Kolaylaştırıcı için not: Etkinlik 3 öncesinde katılımcılar, cinsiyet, toplumsal cinsiyet, ataerkiye ilişkin bilgilendirilmelidir.

Bu konuda bu kitte yer alan kuramsal bilgilerden yola çıkılarak hazırlanacak 15-20 dakikalık bir sunumun yeterli olacağı düşünülmektedir. Grupta işitme engelli birinin bulunması durumunda, işaret dili çevirisi için gerekli koşullar önceden sağlanmış olmalıdır.

Etkinlik 3/Kim, nasıl bilinir: Bir önceki etkinlikte küçük grup tartışmalarının tamamlanmasının ardından her bir gruba, farklılıkları olan kişilere ilişkin kurgusal karakterler notlarından birer adet verilir. Ardından gruplardan, ellerindeki kâğıtlarda yazılı olan olumlu/istenen ve olumsuz/istenmeyen özelliklerden hangilerinin, kendilerine verilen kurgusal karakterler için toplum tarafından atfedildiğini belirlemeleri istenir. Bu etkinlik sırasında grupların, kurgusal karakterleri için akıllarına gelen yeni olumlu/istenen ve olumsuz/istenmeyen özellikler var ise bunları renkli kalemle kâğıtlarına eklemeleri istenir. Tüm gruplar çalışmasını tamamladıktan sonra büyük grupla paylaşımda bulunulur, ‘neden’lerini, ‘niçin’lerini tartışırlar. (30 dk)

Etkinlik 4/Bireysel özelliklerim: Katılımcıların öncelikle bireysel olarak “bireysel özelliklerim soruları” üzerine düşünmeleri ardından kendilerini verilen kâğıtlara her bir soru için verdikleri yanıtları yazmaları beklenir. Katılımcıların her birinin yanıtlarını yazmasının ardından, kâğıtlar katlanarak bir sepet içinde toplanır. (10 dk)

Etkinlik 5/Nasıl öğrendik?: Katılımcılardan sayma yöntemiyle dört küçük grup oluşturulur. Katılımcıların öncelikle bireysel olarak “nasıl öğrendik soruları” üzerine düşünmeleri istenir. Ardından tüm katılımcıların, küçük gruplarıyla değerlendirmelerini paylaşmaları beklenir. (25dk)

Etkinlik 6/Bireyselin toplumsalla ilişkisi: Bir önceki etkinlikte oluşturulan gruplar dağıtılmaksızın, katılımcıların bireysel olarak üzerine düşünüp, yanıtlarını kâğıtlara yazmaları istenen “bireyselin toplumsalla ilişkisi soruları” verilir. Katılımcıların her birinin yanıtlarını yazmasının ardından, kâğıtlar katlanarak bir başka sepet içinde toplanır. (10 dk)

Etkinlik 7/“Kişisel olan politiktir”: Her bir katılımcından, 4. ve 6. etkinlikte toplanan yanıt kâğıtlarından birer tane seçmeleri istenir. Katılımcılar, seçtikleri kâğıtlarda yazılı olan cevapları, kendi küçük gruplarıyla okuyarak paylaşmaları istenir. Bu paylaşımda küçük grupların kendi içinde bireysel farklılıkları/ortaklıklar, bireyselliğimizi koruyarak baskı ve ayrımcılık karşıtı uygulamaların nasıl yürütülebileceğine ilişkin tartışmaları beklenir. Küçük grupların tartışmasını tamamlamasının ardından tüm katılımcıların çember olarak, büyük grupta keşiflerini paylaşmaları istenir. (30 dk)

Kolaylaştırıcı için not: Etkinlik 8 öncesinde katılımcılar, cinsiyetçi işbölümüne, toplumsal cinsiyet rol ve sorumluluklarına ilişkin bilgilendirilmelidir. Bu konuda bu kitte yer alan kuramsal bilgilerden yola çıkılarak hazırlanacak 15-20 dakikalık bir sunumun yeterli olacağı düşünülmektedir. Grupta işitme engelli birinin bulunması durumunda, işaret dili çevirisi için gerekli koşullar önceden sağlanmış olmalıdır.

Etkinlik 8/Zaman kullanımı: Katılımcılardan sayma yöntemiyle yeni dört küçük grup oluşturulur. Her bir gruba zaman kullanımı çalışması yapmaları için ayrı hikâyeleri olan yönergeler verilir. Her grubun kendi yönergesinde yer alan kişilerin, bir gün (24 saat) boyunca yapıp-etmelerine dair öngörülerini zaman kullanımı günlüklerine yazması istenir. Grupların kendilerine verilen çiftlerin, yaşadığımız toplumda bireysel olarak kişisel bakım, ilgi ve gelişim etkinliklerine, ücretli ve ücretsiz çalışmaya ne kadar zaman ayırdıklarını düşünerek çalışmalarını hazırlamaları gerektiği belirtilir. Tüm gruplar çalışmasını tamamladıktan sonra, büyük grupta paylaşım yapılır. (35 dk)

Etkinlik 9/Kendin için zaman yarat: Katılımcıların, zamanı kendi istedikleri gibi kullandıkları, ideallerindeki yaşamı düşünmeleri ve bu kez kendileri için hazırlayacakları zaman kullanımı günlüğünü doldurmaları istenir. Katılımcıların, günlüklerine yazdıkları ve hâlihazırdaki günlük rutinlerinde olmayan etkinliklerinden en az üçünü, en az bir hafta süresince kendi yaşamlarında uygulama ödevleri olduğu belirtilir (bir sonraki

atölye gününde bu uygulama çalışması değerlendirilmelidir). Tüm katılımcılar zaman kullanımı günlüklerini doldurduktan sonra, katılımcılar arasında gönüllülerden, kendileri için idealize ettikleri bir günlük zaman kullanımlarını tüm grupla paylaşmaları istenir. (30 dk)

Engelsiz bir atölye için kolaylaştırıcıya not: Grup içerisinde görme ya da işitme engelli bir birey varsa özellikle etkinlik 1, 4, 6, 9 için araç gereçlere bilgisayar eklemeli, böylece katılımcının bilgisayarda yazması, ardından kolaylaştırıcı tarafından bilgisayarda yazılı notu kâğıda dökmesi yöntemi uygulanabilir. İşitme engelli katılımcılar için gönüllü işaret dili çevirmenlerinden destek alınabilir. Ancak her koşulda, engelli katılımcılarla çalışılırken bu tür yöntemlerin uygulanması kararı ile söz konusu etkinliklere katılım kararının katılımcının kendisine bırakılması gerekmektedir.

Etkinlik Materyalleri

Etkinlik 1 için hazırlanacak olan kişilere atfedilen özellikler listesi:

KİŞİLERE ATFEDİLEN ÖZELLİKLER	
OLUMLU/İSTENEN	OLUMSUZ/İSTENMEYEN

Etkinlik 3 için kurgusal karakter notları:

A. 38 yaşında, erkek, evli dört çocuk sahibi, KHK ile işten çıkartılmış.

S. 18 yaşında, kadın, üniversite birinci sınıf öğrencisi, sevgilisiyle aynı evde yaşıyor.

K. 73 yaşında, trans kadın, huzurevinde kalıyor.

C. 14 yaşında lezbiyen, lisede okuyor.

M. 24 yaşında bir bacağı ampute, gey, marangoz.

Etkinlik 4 için bireysel özelliklerim soruları:

1. Beni güçlü ve güçsüz kılan özelliklerim neler?
2. Bu özellikler hayatımı nasıl etkiliyor?
3. Bireysel özelliklerimin belirleyicileri arasında hangi sosyal etkenler (okul, aile, çevre vb.) bulunuyor?

Etkinlik 5 için nasıl öğrendik soruları:

1. Toplumsal cinsiyetimiz, cinsel yönelimimiz ve cinsiyet kimliklerimiz bağlamında bize yüklenen rol ve sorumluluklar nelerdir?
2. Söz konusu rol ve sorumluluklar hayatımızı nasıl etkiliyor?
3. Bu rol ve sorumluluklar, nerede ve ne zaman (ailede, okulda, işte vb.) bize yüklenmeye başladı?

Etkinlik 6 için bireyselin toplumsalla ilişkisi soruları:

1. Güçlü ve güçsüz özelliklerim ile toplumsal cinsiyetimiz, cinsel yönelimimiz ve cinsiyet kimliklerimiz bağlamında bize yüklenen rol ve sorumluluklar arasında nasıl bir ilişki var?
2. Bize atfedilen bu rol ve sorumluluklar, benim hangi güçlü ve güçsüz özelliklerimin oluşumunda etkili?

Etkinlik 8 için zaman kullanımı yönergeleri:

GRUP 1: Üniversitenin tıp fakültesinde öğrenim görmekte olan V. (erkek) ile aynı üniversitenin psikoloji bölümünde okuyan A. (erkek) iki yıldır birlikte ve aynı evde yaşamaktadır. 3 ay önce V.'nin ağır sağlık sorunları yaşayan ve bakım ihtiyacı olan 18 yaşındaki kardeşi, V ve A. ile birlikte yaşamaya başlamıştır.

Saat	V.	Saat	A.
01:00		01:00	
02:00		02:00	
03:00		03:00	
04:00		04:00	
05:00		05:00	
06:00		06:00	
07:00		07:00	
08:00		08:00	
09:00		09:00	
10:00		10:00	
11:00		11:00	
12:00		12:00	
13:00		13:00	
14:00		14:00	
15:00		15:00	
16:00		16:00	
17:00		17:00	
18:00		18:00	
19:00		19:00	
20:00		20:00	
21:00		21:00	
22:00		22:00	
23:00		23:00	
24:00		24:00	

GRUP 2: S. (kadın) ve C. (erkek) kentsel dönüşüm bölgesi olarak belirlenen mahallede bulunan kâgir bir evde yaşamaktadır. Çiftin beş çocuğundan en küçükleri ikiz olup, henüz 6 aylıktırlar. En büyük çocukları 18 yaşındadır ve üniversite sınavına hazırlanmaktadır, ortanca çocukları ise 7 ve 10 yaşlarındadır. S., gündelik temizlik işçisi olarak düzensiz çalışmaktadır. C. ise bir inşaat firmasında işçi olarak çalışmaktadır.

Saat	S.	Saat	C.
01:00		01:00	
02:00		02:00	
03:00		03:00	
04:00		04:00	
05:00		05:00	
06:00		06:00	
07:00		07:00	
07:00		07:00	
09:00		09:00	
10:00		10:00	
11:00		11:00	
12:00		12:00	
13:00		13:00	
14:00		14:00	
15:00		15:00	
16:00		16:00	
17:00		17:00	
18:00		18:00	
19:00		19:00	
20:00		20:00	
21:00		21:00	
22:00		22:00	
23:00		23:00	
24:00		24:00	

GRUP 3: 33 yaşındaki K. (kadın) ile 40 yaşındaki N. (kadın) bir yıldır birlikte dirler ve aynı evde yaşamaktadırlar. 4 yaşında bir oğlunun bakımını üstlenen K. çalışmamaktadır. N.'nin ise küçük bir tekstil atölyesi vardır.

Saat	K.	Saat	N.
01:00		01:00	
02:00		02:00	
03:00		03:00	
04:00		04:00	
05:00		05:00	
06:00		06:00	
07:00		07:00	
07:00		07:00	
09:00		09:00	
10:00		10:00	
11:00		11:00	
12:00		12:00	
13:00		13:00	
14:00		14:00	
15:00		15:00	
16:00		16:00	
17:00		17:00	
18:00		18:00	
19:00		19:00	
20:00		20:00	
21:00		21:00	
22:00		22:00	
23:00		23:00	
24:00		24:00	

GRUP 4: B. (kadın) ve T. (erkek)'nin iki çocuğu vardır. 5 yaşındaki çocukları, fiziksel engelli nedeniyle zor hareket etmektedir. Diğer çocukları, 13 yaşındadır ve ergenlik sorunları yaşamaktadır. T. ülkeden yaşanan ekonomik kriz nedeniyle altı ay önce işten çıkartılmıştır ve iş aramaktadır. B. ev eksenli çalışmaktadır.

Saat	B.	Saat	T.
01:00		01:00	
02:00		02:00	
03:00		03:00	
04:00		04:00	
05:00		05:00	
06:00		06:00	
07:00		07:00	
07:00		07:00	
09:00		09:00	
10:00		10:00	
11:00		11:00	
12:00		12:00	
13:00		13:00	
14:00		14:00	
15:00		15:00	
16:00		16:00	
17:00		17:00	
18:00		18:00	
19:00		19:00	
20:00		20:00	
21:00		21:00	
22:00		22:00	
23:00		23:00	
24:00		24:00	

Etkinlik 9 için zaman kullanımı günlüğü:

Saat	Kendin için zaman yarat
01:00	
02:00	
03:00	
04:00	
05:00	
06:00	
07:00	
07:00	
09:00	
10:00	
11:00	
12:00	
13:00	
14:00	
15:00	
16:00	
17:00	
18:00	
19:00	
20:00	
21:00	
22:00	
23:00	
24:00	

KAYNAKÇA

- Akçalı, E. ve İnceoğlu, İ. (2018). Televizyon dizilerinde toplumsal cinsiyet eşitliğine doğru. *Panaroma Khas*, 22, 40-43. Erişim adresi: <http://panorama.khas.edu.tr/uploads/pdf/televizyon-dizilerinde-toplumsal-cinsiyet-esitligine-dogru.pdf>
- Alan, S. (2019, 15 Nisan). 'Ürperten' sonuç: Bin 389 belediyeye 45 kadın başkan!. *Gazete Duvar*. Erişim adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/kadin/2019/04/15/urperten-sonuc-bin-389-belediyeye-45-kadin-baskan/>
- Başak, S., Kingır, S. ve Yaşar, Ş. (2013). *Kadının görünmeyen emeği: İkinci vardiya*. Ankara: Anka Kadın Araştırma Merkezi. Erişim adresi: http://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/001/012/original/anka_kad%C4%B1n_rapor_13-1_ikinci_vardiya_.pdf?1387185056
- Benyamor, G. (2019, 4 Nisan). Yerel seçimlerde bir kez daha kadının adı yok. *Hürriyet*. Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/gila-benmayor/yerel-secimlerde-bir-kez-daha-kadının-adi-yok-41171400>
- Bora, A. (2008). *Sivil toplum kuruluşları için toplumsal cinsiyet rehberi*. Ankara: STGM Yayınları.
- Connell, R. W. (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar: Toplum, kişi ve cinsel politika* (C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Coontz, S. ve Henderson, P. (2008). Sınıflı ve devletli toplumların kökenindeki mülkiyet biçimleri, politik iktidar ve kadın emeği. G. Acar Savran ve N. Tura Demiryontan (Ed.), *Kadının görünmeyen emeği* içinde (s. 29-88). İstanbul: Yordam Yayınevi.

- Demren, Ç. (2003). Erkeklik, ataerkillik ve iktidar ilişkileri. A. Akın (Ed.), *Toplumsal cinsiyet, sağlık ve kadın* içinde (s. 33-44). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Donovan, J. (2007). Feminist teori Amerikan feminizminin entelektüel gelenekleri (4. bs) (M. Ağduk Gevrek, A. Bora, F. Sayılan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dökmen, Z. (2006). *Toplumsal cinsiyet sosyal psikolojik açıklamalar* (2. bs). İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Erbil, P. (2018). *Kibele'den pandora'ya kadının tarihsel yenilgisi* (5. bs). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Global Media Monitoring Project (GMMP). (2015). *Who Makes the News?* London: World Association for Christian Communication (WACC). Erişim adresi: http://cdn.agilitycms.com/who-makes-the-news/Imported/reports_2015/global/gmmp_global_report_en.pdf
- Hartmann, H. (2006). *Marksizm'le feminizmin mutsuz evliliği* (G. Aygen, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kandiyoti, D. (2007). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar: Kimlikler ve toplumsal dönüşümler* (A. Bora, F. Sayılan, Ş. Tekeli, H. Tapınç ve F. Özbay, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Karaca, S. (2018, 29 Nisan). Rakamlarla kadın işçiler, tarih tarih politikalar. *Ekmek ve Gül*. Erişim adresi: <https://ekmekvegul.net/gundem/rakamlarla-kadin-isciler-tarih-tarih-politikalar>
- Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi (KEİG). (2013). *Türkiye'de Kadın Emeği ve İstihdamına Yönelik Politikalar: Kadın Emeği ve İstihdamına Dair Politika ve Faaliyetlerin 12 İlde Değerlendirilmesi*. İstanbul: KEİG. Erişim adresi. <http://www.keig.org/wp-content/uploads/2016/03/genelge-kitap-2013.pdf>

- Konda. (2019). *Türkiye’de toplumsal cinsiyet raporu, hayat tarzları 2018 araştırması*. İstanbul: Konda. Erişim adresi: https://konda.com.tr/wp-content/uploads/2019/11/KONDA_ToplumsalCinsiyetRaporu.pdf
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü* (D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Memiş, E., Öneş, U. ve Kızılırmak, B. (2012). Kadınların ev-kadınlaştırılması: ücretsiz ve karşılıksız emeğin toplumsal cinsiyet temelli bir analizi. S. Dedeoğlu ve A. Y. Elveren, (Der.), *Türkiye’de refah devleti ve kadın içinde* (s. 159-182). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mies, M. (2012). *Ataerki ve birikim: Uluslararası işbölümünde kadınlar* (Y. Temurtürkan, Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Mies, M., Bennholdth-Thomsen, V. ve Von Werlhof, C. (2008). *Son sömürge kadınlar* (Y. Temurtürkan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mitchell, J. (2006). *Kadınlar; en uzun devrim* (G. İnal, Ş. Tekeli, Y. Zihinoğlu, G. Acar-Savran, F. Tınç ve Ş. Torun, Çev.). İstanbul: Agora Yayınları.
- Nazlı, A. (2016). Toplumsal cinsiyet ve beden. A. Altunoğlu (Ed.), *Toplumsal cinsiyet çalışmaları içinde* (s. 44-76). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Oxfam. (2020, January). *Time to care unpaid and underpaid care work and the global inequality crisis*. Erişim adresi: <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/620928/bp-time-to-care-inequality-200120-en.pdf>
- Özateş, Ö. S. (2015). *Malumun ilanı, kadının emeğinin saklı yüzü: Ev içi bakım emeği*. Ankara: NotaBene Yayınları.

- Özbudun, S., Sarı, C. ve Demirer, T. (2009). *Liberalizm/muhafazakârlık kışkacında kadın*. İstanbul: Kaldıraç Yayınevi.
- Reed, E. (1982). *Kadının evrimi: Anaerkil klandan ataerkil aileye* (Ş. Yeğin, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Saraçgil, A. (2005). *Bukalemun erkek*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Scott, J. W. (1986). Gender: A usefull category of historical analysis. *The American Historical Review*, 91(5), 1053-1075.
- Slocum, S. (2012). Toplayıcı kadın: Antropolojide erkek önyargısı. R. R. Reiter (Ed.), *Kadın antropolojisi* (B. Abiral, Çev.) içinde (s. 37-52). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Şener, G. ve Öztürk, E. (2018). *Türkiye'deki Effie ödüllü tv reklamlarının 10 yıllık toplumsal cinsiyet eşitliği karnesi* (Özet bulgular) Reklam Verenler Derneği web sayfasından erişildi: <http://www.rvd.org.tr/uploads/2019/02/effie-kisa-arastirma-raporu.pdf>
- Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi (DİSK-AR). (2019). *Türkiye işçi sınıfının görünümü: İşçilerin çalışma ve yaşam koşulları ile kanaat, deneyim ve tutumları alan araştırması*. İstanbul: Disk Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2015). *Zaman Kullanım Araştırması, 2014-2015*. Ankara: TÜİK. Erişim adresi: <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18627>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2018a). *Bitirilen son öğrenim kurumu ve cinsiyet oranı, 2008-2018*. Ankara: TÜİK.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2018b). *Cinsiyet ve okuryazarlık durumuna göre nüfus, 2008-2018*. Ankara: TÜİK.

- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2019). *İşgücü istatistikleri, Eylül 2019*. Ankara: TÜİK. Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30688>
- Walby, S. (1990). *Theorizing patriarchy*. Oxford: Basil Blackwell.
- World Economic Forum (WEF). (2019). *Global gender gap report*. Geneva: WEF. Erişim adresi: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf
- Yüksel, M. (2003). *Feminist hukuk kuramı ve feminist düşünce teorileri*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

KADIN HAREKETİ ve FEMİNİST KURAMLAR

Semahat Dicle MAYBEK &
Selda TAŞDEMİR AFŞAR

Birinci Dalga Kadın Hareketi

Kadın hareketi üç dalga olarak ele alınırken son dönemlerde dördüncü dalgadan da bahsedilmektedir. Feminist hareketin ilk dalgasından önce Rönesans ve Reform hareketleri döneminde de kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğe ve kadının insan haklarına yönelik olan ayrımcılığa değinen feminist kadınlar olmuştur. Marie de Gournay (1566-1645), «Kadınlarla Erkeklerin Eşitliği» ve «Hanımların Şikâyeti» adlı iki eser yazarak Rönesans ve Reform hareketinin getirdiği özgürlük ortamının kadınları olumlu yönde etkilemediğini, kadınları daha çok ev ve aile ortamına çektiğini belirtmiştir. Bu dönemin kadınları, laik eğitim kurumlarına kadınların alınmamasını da eleştirmiştir (Yörük, 2009, s. 64). 19. yüzyıl sonlarında başlayıp 20. yüzyıl ortasına kadar devam eden ilk dalga kadın hareketinde kadınların temel talepleri, seçme-seçilme hakkı, yasal reformlar, ekonomik haklar, eğitim hakları ve medeni kanuna (miras, velayet vb.) ilişkin haklara yönelik olmuştur. Kadınlar özellikle oy hakkı kazanabilmek adına güçlü ve etkili eylemler gerçekleştirmiştir. Bu dönemde Avrupa ve Amerika’da oy hakkı için mücadele veren kadınlar “süfrajat”¹ olarak adlandırılmıştır.

¹ 1903’te, Emmeline Pankhurst (1858-1928), iki kızı Christabel ve Sylvia ile Women’s Social and Political Union’u (Kadınların Sosyal ve Politik Birliği) kurdu. Votes for Women (Kadınlar için Oy) dergisini bu amaç

İngiltere’de 1903 yılında ilk etapta oy hakkı için kurulan ancak daha sonra kadınların medeni haklarına da odaklanan *Kadınların Sosyal ve Siyasal Birliği* (Women’s Social and Political Union) çok daha radikal eylemlilikler gerçekleştirmiştir. Bu birlik cam kırma, bomba atma, yangın çıkarma, meclis toplantılarını engelleme, açlık grevi hatta intihar gibi yöntemler kullanmıştır (<https://catlakzemin.com/10-ekim-1903-kadinlariin-sosyal-politik-birliigi-womens-social-and-political-union-wspu-kuruldu/>).

1907 yılında *Uluslararası Sosyalist Kadınlar Kongresi* gerçekleştirilmiş ve bu kongrede kadın işçilerin oy hakkı elde edebilmeleri için tek bir birleşik taktiğin belirlenmesi konusu da ele alınmıştır. Bu kongrede, uluslararası kadın sekretaryasının oluşturulması ve *Die Gleichheit* (Eşitlik) isimli bir kadın gazetesinin, uluslararası sosyalist kadın hareketinin merkezi yayın organı haline getirilmesi kararları alınmıştır. Yine bu dönemde Avrupa’nın birçok ülkesinde ve ABD’de kadınlar, çalışma sürelerinin kısaltılması, kadınlara sendikalı olma hakkı tanınması, kadınlara kapalı olan alanlarda çalışabilme, ev içi emeğin karşılığının olması konularında mücadele etmiştir (<https://ekmekvegul.net/bellek/kadinlariin-secme-ve-secilme-hakkinin-100-yili-durup-dinlenmeden-suren-mucadele>).

Bu dönemde kadınlar, hem sosyal ve siyasal haklar için hem de ırkçılığa karşı mücadeleye girişmişlerdir. Birinci Dünya

doğrultusunda çıkardı. Sosyal demokrat partilerin ilgisizliği, daha çok da karşı tavırları üzerine süfretler (kadınlara oy hakkı taraftarları), kamuoyunu ve parlamentoları etkilemek için yasal ya da yasadışı her türlü yola başvurdular. Polisle çatıştılar, duvarlara yazı yazdılar, kendilerini parlamentonun dinleyici sıralarına zincirlediler. Açlık grevlerini bir politik eylem biçimi olarak tarihte ilk kez süfretler kullandılar. Siyasal iktidarın tepkisi ise sert oldu: Çıkarılan yasayla kadınlar elleri kolları bağlanarak zorla beslendiler. 51 yıl kadar süren bu dönem boyunca pek çok kadın örgütü kuruldu, çeşitli mücadele taktikleri geliştirildi. İngiltere’deki bu dalga 1918’de sonuçlandı. Savaş sonunda 30 yaşın üzerinde, mülk sahibi ya da mülk sahibiyle evli, üniversite mezunu ya da haftada 5 pound gelir getiren bir işte çalışan kadınlara siyasal haklar tanındı (Çakır, 2007, s. 425-426).

Savaşı'nın sona erdiği süreçte ABD, Rusya, İngiltere ve Almanya'nın da aralarında bulunduğu yirmi bir ülke kadınlara oy hakkını koşulsuz olarak tanımıştır

(<https://www.wikizero.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvS2FkxLFubGFyXLFuX295X2hha2vEsW7EsW5femFtYW5fw6dpemVsZ2VzaQ>).

Birinci dalga kadın hareketinin ilk kazanımı *aydınlanmacı liberal feminist kuramcılar* aracılığıyla olmuştur. Kuramın ortaya çıkışına, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde kadınlardan hiç söz edilmemesi temel teşkil etmiştir.

Locke'a göre, kadının aile içindeki bağımlılığı doğaldı ve örgütlü toplumdan önceye tarihlenmiştir. Bu durum, erkeklerin kadınlar üzerinde “doğal paternel hakları” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla “toplumsal sözleşme”nin tarafı olarak kabul edilmeyen kadınlar, yurttaş da değillerdi. Böyle bir zihinsel ve yapısal kurgu içinde kadınların bütün yapabildiği, eğitim hakkı talep etmektir. Bu hakkın talebi için kullandıkları argümanlar da, ister istemez, erkeklerin desteğinin kazanılmasında yoğunlaştı ve ataerkil toplumsal cinsiyet tanımlarına dayandırıldı: Kadınlar, “ulusun anaları” sıfatıyla ulus-devlete sadık oğullar yetiştirebilmek için eğitim almalıydı. 17. Yüzyılda Mary Astell, John Locke'a “eğer mutlak hükümlerlik devlet için gerekli değilse, nasıl oluyor da aile içinde gerekli sayılıyor? [...] Eğer bütün insanlar doğuştan özgürse, nasıl oluyor da kadınlar köle doğuyor?” sorularını sormuştur (Berktaş, 2004, s. 6). Aynı şekilde demokratik cumhuriyetin prototipi sayılan ABD'nin kurucu önderlerinin de kadınları siyasal/kamusal hayata dahil etmek gibi bir niyetleri yoktu. “Eğitimli kadın” imgesi bile, ailenin ve topluluğun birliğine zarar verecek bir şey gibi algılanmıştı. Bu koşullarda kadınlar, başta eğitim olmak üzere haklarını, hep, cumhuriyetin “iyiliği”ne gönderme yaparak talep etmek durumunda kalmışlardır. Analar oğullarını iyi birer yurttaş olarak yetiştirecekler ve cumhuriyetin varlığına böylece katılmış olacaklardı (Berktaş, 2004, s. 7).

Liberal feministlere göre kadınlar, bir “eş” ve “anne” olarak sorumluluklarını kabul etmiş ve “eşit ama farklı” mottosunu hareketin merkezine almışlardır (Yörük, 2009, s. 66). Aydınlanmacı liberal feministler (Donovan, 2007, s. 27-28), Aydınlanma geleneğinin kendini en belirgin olarak gösterdiği alan akla olan inançtır. Mary Wollstonecraft gibi bazı düşünörlere göre, akıl ve tanrı neredeyse eşanlamlıdır. Birey, akli içinde tanrısal bir kıvılcım barındırır; bu kişinin vicdanıdır. Frances Wright ve Sarah Grimké gibi feministler, gerçeğin en güvenilir herhangi bir yerleşik kurum ve gelenek değil, bireysel vicdan olduğunun göz önünde tutulması gerektiğini belirtirmiştir. Bunun yanı sıra kadın ve erkeğin ontolojik olarak benzer olduğu görüşü liberal feministlerin temel savlarından birini teşkil etmiştir. Yani kadın ve erkeğin ruhları ile akılcı yetenekleri aynıdır. Liberal feministler toplumsal değişme ve toplumun dönüşümüne etki etmenin en iyi yolunun eğitim (özellikle eleştirel düşünceyi geliştirebilmek için eğitilmek) olduğunu ifade etmiştir.

Aydınlanmacı Liberal Feministler aşağıdaki temel düşünceleri paylaşmaktadır (Donovan, 2007, s. 27-28):

- ✓ Akla inanç. Wollstonecraft gibi bazı düşünörlere göre, Akıl ve tanrı neredeyse eşanlamlıdır. Birey, akli içinde tanrısal bir kıvılcım barındırır; bu kişinin vicdanıdır. Frances Wright ve Sarah Grimké gibi feministler, gerçeğin en güvenilir herhangi bir yerleşik kurum ve gelenek değil, bireysel vicdan olduğunun göz önünde tutulması gerektiğini belirtirler. Massachusetts Kolonisi’nde Anne Hutchinson (1591-1643) tarafından ifade edilen benzer bir çatışkı (*antinomi*) sapkın düşünce olarak damgalanmıştı.
- ✓ Kadının ve erkeğin ruhları ile akılcı yeteneklerinin aynı olduğu inancı (Ontolojik benzerlik).
- ✓ Toplumsal değişme ve toplumun dönüşümüne etki etmenin en iyi yolunun eleştirel düşünölebilmek için eğitilmek olduğuna dair inanç.

- ✓ Bireyin diğer bireylerden ayrı olarak gerçeği arayan, akılcı ve bağımsız bir aktör olarak hareket eden ve haysiyeti bağımsızlığına bağlı olan yalnız bir varlık olduğu görüşü.

Sonuç olarak, aydınlanmacı liberal feministler, 17. yüzyılda şekillenmeye başlanan doğal haklar doktrinine bağlı kalmışlardır. Önemli birçok kuramcı kendisini siyasi haklarla ilgili taleplerle sınırlandırmamakla birlikte, 19. yüzyıl kadın hareketi esas olarak bu talepler, özellikle de oy verme hakkı talebi üzerine oturmuştur. Elbette ki hem tarihsel hem de pratikler açısından feminist kuramlar iç içe geçmiş ve girift bir yapı oluşturmuştur. Aydınlanmacı liberal feministleri, kültürel feministler izlemiştir. Kültürel feminist kuram bu açıdan ikinci dalga kadın hareketinde yüksелеcek radikal feminizmin tohumlarını atmıştır. Kültürel feminizmin önemli kuramcılarında olan Charlotte Perkins Gilman, ağırlıklı olarak aile kurumunu ve aile içinde kadının konumunu eleştirmektedir. Gilman, insanların sosyal ve ekonomik ortamları tarafından belirlendikleri görüşünü savunmaktadır. Gilman'ın bütün fikirlerinin temelini oluşturacak olan bu orijinal çözümlemesini şöyle ifade eder;

“Yiyeceğini sağlamakta dışısı erkeğine bağımlı olan ve cinsel ilişkisi aynı zamanda ekonomik bir ilişki olan tek hayvan türü insandır. İnsanda bir cinsin, diğer cinse ekonomik yönden tümüyle bağımlı olduğu bir ilişki biçimi görülür ve ekonomik ilişki cinsel ilişki ile birleşmiştir; kadının ekonomik statüsü cinsel ilişkiye bağlıdır” (Gilman, 1986, s.14).

Dolayısıyla Gilman'a göre (1986, s. 14), kadını çevreleyen dezavantajlı toplumsal ve ekonomik koşullar, onu erkeğe ekonomik anlamda bağımlı kılmaktadır. İnsanları hayvanlardan ayıran en önemli özellik de insan türünde dışının, erkeğe besin açısından bağlı kılınmış olması ve bu nedenle cinsel ilişkinin de ekonomik bir ilişki biçimi olarak ortaya çıkmış olmasıdır.

Kültürel feministler, siyasal değişime odaklanmaktansa daha geniş bir kültürel dönüşüm aramıştır. Eleştirel düşünme ve kendini geliştirmenin önemini kabul etmeye devam ederken, hayatın

akıldışı, sezgisel ve genellikle kolektif yönü üzerinde durmuşlardır. Kadınlarla erkekler arasındaki benzerlikleri vurgulamak yerine, genellikle kadınlık niteliklerinin kişisel kuvvet, gurur ve kamusal yenilenme kaynağı olarak kabul edilen farklılıklara odaklanmıştır. Kültürel feministler liberal kuramcılardan kalan, hemen hemen zarar görmemiş kurumların –din, evlilik ve yuva- alternatiflerini düşünmüş olmalarıdır. Kültürel feministler toplumsal evrimi üç aşamalı olarak değerlendirmiştir. İlk aşama avcı ve toplayıcı dönemde tahakküm ilişkilerinden arınmış anamerkezli; ikinci aşama saban ve çömlekçi çarkının icadıyla üretim güçlerinin erkeklerin eline geçtiği ataerkillik; üçüncü aşama ise gelecekte yaşanması öngörülen ve kadın-erkek ilişkilerinin eşitlikçi bir temelde ilerleyeceği “amfiaerki” toplumsal düzendir. Ev işlerinin meslekleştirilmesi ve ücrete tabii hale gelmesi gerektiği yönündeki düşünceleriyle ev içi emeğe dikkat çekmişlerdir aynı zamanda kadının bağımsızlaşması önündeki en büyük engelin kadının erkeğe ekonomik anlamda bağımlı olması olduğu görüşü bu feministler arasında yaygın olmuştur. Kültürel feministler kadının ekonomik kazancını cinsel cazibesi aracılığıyla elde ettiği savı üzerinde evlilik kurumunu kadın açısından fahişelik olarak değerlendirmişlerdir (Donovan, 2007, s. 67-123). Bu feminist akım ilk kez eşcinsel hakları savunusu yapmış ve eşit işe eşit ücret, temiz besin ve ilaç, zaman ve ücret kanunları, midye yataklarının sahiplenilmesi ve bunların işletilmesi konularını tartışmaya açmışlardır (Donovan, 2007, s. 67-123).

Birinci Dalga Kadın Hareketinin Anadolu’daki Yansımaları

Birinci dalga kadın hareketi, biraz gecikmeli de olsa Anadolu’yu da etkisi altına almıştır. Bu dönemde kadınlar tarafından ilk olarak hayırsever dernekler açılmış, devam eden süreçte kadın hakları mücadelesini merkeze alan feminist örgütler hayata geçirilmiştir. Bunu takiben kadınlar gazete ve dergiler çıkartmaya başlamıştır. Bu yayınlar arasında 1869 yılında Terakki Gazetesi’nin pazar günleri yayını olarak çıkartılan Terakki-i Muhadderat Dergisi,

1886 yılında Arife Hanımın sahipliğinde yayın hayatına başlayan, yazarlarının tümünün kadın olduğu ilk dergi Şukufezar, 1895-1908 yılları arasında 612 sayı çıkartan Hanımlara Mahsus Gazete, 1908-1909 tarihleri arasında 30 sayı yayınlayan Kadın Dergisi, 1913-1921 yılları arasında ilk 100 sayısı günlük, son 194 sayısı ise haftalık olarak yayınlanmış olan Kadınlar Dünyası (Nuriye Ulviye Mevlan Civelek) bulunur (Çakır, 2016, s. 59-79).

Dönemin Osmanlı İmparatorluğu yöneticilerinin, çöküşten kurtulmak için attıkları adımlardan bazıları aile yapısını da doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiştir. Tanzimat fermanıyla başlayan cinsiyetler arası eşitsizliği ortadan kaldırma girişimlerinin izleri ve devamı niteliğinde değerlendirilebilecek birçok yasa Cumhuriyetin ilk yıllarında da kendini göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda aile hukukuna yapılan ilk doğrudan müdahale 1917 yılında çıkarılan Aile Kanunu'dur. Bu kanun ile erkeklerin çok eşliliği, uygulamada bazı şartlar öne sürerek engellenmek istenmiştir (bunun için ilk eşin onayının alınması ve boşanmayı zorlaştırmak için tarafların anlaşması koşulu getirilmiştir). Yasada, Müslüman aileler dışında Hristiyan ve Musevi uyruklu ailelere de yaptırım uygulanacağına ilişkin maddeler yer almıştır (Kandiyoti, 2007, s. 108). Tanzimat'tan itibaren batılılaşmaya ilişkin konular tanımlanmaya çalışılırken, kadınların mahremiyeti ve kadın-erkek birlikteliğinin sınırları tartışma konusu olmuştur. Batıdaki kadınlar gibi Osmanlı kadınları da sorgulamışlardır: Tıpkı kendilerinden önce Batılı hemcinslerinin yaptığı gibi Osmanlı kadınları da "El ayak, göz akıl gibi vasıtalarda bizim erkeklerden ne farkımız var? Biz de insan değil miyiz? Yalnız cinsimizin ayrı oluşu mu bu halde kalışımıza sebep olmuştur?" (1868'de yayına başlayan Terakki gazetesinde yazan Rabia Hanım) (Berktaş, 2004, s. 12).

Osmanlı kadınları ve onları hem destekleyip hem de söylemin ve pratiğin sınırlarını çizen erkek aydınlar, kadın eğitiminin gerekliliğini Batı'daki tartışmalara benzer biçimde kadının geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini (analık, eşlik) daha iyi yapabilmesi ile temellendirmiş, diğer yandan da milli bilincin

gelişmesine paralel olarak, milliyetçi öğeler söyleme giderek daha fazla dahil olmuştur. Yani Batı'ya yönelme, “medeniyet” bilinci, doğrudan cinsiyetler arasındaki ilişkilere, mekân düzenlemelerine, yaşam biçimine bağlı olarak gelişmiştir. Mahrem/namahrem, özel alan/kamusal alan arasındaki sınırlar ve düzenlemeler Tanzimat dönemiyle birlikte sarsıntıya uğrayarak, özellikle kadınların yaşamını kökten değiştirmeye başlamıştır. Tanzimat dönemiyle birlikte kadınlar eğitim ve sosyal hayatta öncesine nazaran daha görünür hale gelmiştir (Göle, 1991, s. 23-24). Tanzimat'tan sonra gelen Meşrutiyet dalgası Osmanlı kadınının toplumsal hayata atılmasını güçlendirmiştir. Kadınlar ilk örgütlenmeyi yardım derneklerinde gerçekleştirmişlerdir. İlk bilinç yükseltme konferansları 7 Kasım 1913 yılına İstanbul'da “Beyaz Konferanslar” adıyla verilmeyle başlamıştır (http://www.nationalgeographic.com.tr/makale/kasim_2019/turkiyede-feminizm/4046). II. Meşrutiyet döneminde kadının çalışma hayatına katılmasıyla, dernekler kurmasıyla, modayı takip etmesiyle, kadının mahrem dünyasını belirleyen -örtünme, cinslerin ayrılığı, dışarı çıkmama gibi- simgeler aşınmıştır. Kadınlar “özel alanın dışına taştıka, devlet, kadının kamusal alandaki faaliyetlerini disiplin altına almak için ardı ardına fermanlar çıkartmış, hatta polisiye önlemler almıştır (Göle, 1991, s. 36-37).

Cumhuriyet döneminde yeni toplumun inşasında Kemalist devrim ve reformların (kadına seçme seçilme hakkının tanınması, Tevhidi Tedrisat Kanunu, İsviçre'den alınan Medeni Kanun vb.) hız kazanmasıyla kadının toplumdaki yeri kadının lehine değişmiştir. 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu'ndan esinlenen Türk Medeni Kanunu'nun kabul edilmesiyle, çok karılık yasaklanmış, her iki eşe de eşit boşanma hakkı ve çocukların velayet hakkı tanınmıştır. Ancak ailenin reisi erkektir, ailenin, bütün önemli kararlarını aile adına erkek alacak, aileyi hukuken o temsil edecektir. Ailenin geçiminden sorumlu olan kişi de erkektir, kadının bir işte çalışmak veya herhangi bir ekonomik aktivitede bulunabilmek için kocasının iznine ihtiyacı vardı. Ebeveynler

çocukların sorumluluklarını eşit ölçüde paylaşmak zorunda olmakla beraber bir boşanma durumunda çocukların velayeti babaya kalmaktaydı (Göçer'den aktaran Saraçgil, 2005, s. 250).

Anadolu'da kadının siyaset alanındaki varoluş çabalarının ilk örneğini ise Nezihe Muhiddin'in siyasi parti girişimi oluşturur. İlk kadın partisi "Kadınlar Halk Partisi" 15 Haziran 1923'te kurulmuştur. Seçim kanununda kadınlara oy hakkı tanınmadığı gerekçesiyle valilikten onay alamayan Parti, 5 Şubat 1924'te bu kez bir dernek çatısı altında "Türk Kadınlar Birliği" adlı dernekle, kadınların siyasal hakları için mücadele yoluna gitmiştir (<http://www.turkkadinlاربirligi.org/tr/kurumsal/1/Tarih%C3%A7e>).

Bu dönemde Nezihe Muhiddin ve arkadaşları tarafından Çete-i Nisvan Cemiyeti kurulmuş ve bir beyanname yayınlamışlardır (<https://www.demokrathaber.org/cete-i-nisvan-beyannamesi-makale,9894.html>). Söz konusu beyannamede; eş olmanın ve anneliğin, ne doğanın bir emri ne de kutsal bir görev olduğu maddelerine yer verilmiştir:

- ✓ zevcelik ve validelik tabiatın emri ve mukaddes vazife değildir (eşlik ve annelik doğanın kanunu ve kutsal bir görev değildir).
- ✓ mecburiyet-i askeriye kaldırılmalı, evlatlar vatana hibe edilmemelidir (zorunlu askerlik kaldırılmalı, çocuklar vatan için harcanmamalıdır).
- ✓ ahlaki ve milli iman kadının hürriyetine değil, içtimai muvazene için vasıta haline getirilmesine muavenet eder (ahlaka ve millete olan inanç, kadını özgürleştirmez kadını toplumsal istikrarı sağlamak için araçsallaştırır).
- ✓ ırki milliyetçilik vatanperverlik değildir (ırkçı milliyetçilik yurtseverlik değildir).
- ✓ tekfırkalı nizamda siyasi haklar meclise girme ve rey verme hakkıyla elde edilemez (tek partili sistemde, siyasi haklar, meclise girme ve oy verme hakkıyla elde edilemez).

- ✓ maarif, vatan ve milletten ziyade, şahsi hürriyet ve iradeye katkıda bulunmalıdır (eğitim, vatan ve milletten ziyade, bireysel özgürlük ve iradeye katkıda bulunmalıdır).

Cumhuriyet ile birlikte kadınların yurttaşlığa kabul edilmeleri de iki aşamada gerçekleşmiştir. İlk önce 1930'da yerel seçimlerde, 1934'te ise genel seçimlerde kadınlara oy kullanma hakkı verilmiş; ancak Tezer Başkıran'a göre (1973) bu haklar Batı örneğinde olduğu gibi (Süfrajet hareketi) eşit oy hakkı için mücadele kadın hareketi aracılığıyla kazanılmamış; iktidardaki "Batılılaşma" hedeflerini gerçekleştirme amacındaki aydınlanmacı seçkinler tarafından sağlanmıştır (Tezer Başkıran'dan aktaran Kandiyoti, 2007, s. 74). Ancak bu yorum Anadolu'da siyasi temsil için mücadele veren Nezihe Muhiddin gibi feminist kadınların emeklerini önemsizleştirme tehlikesi barındırmaktadır.

Aslında 1930'lı yıllarda kadın, modernleşmenin simgesi olarak kullanılmıştır (Türkmen, 2007, s. 132). Daha doğru bir ifade ile "kadın, hem medeniyet projesinde hem milliyetçi ideolojide Kemalist hareketin harcı olmuştur. Bir anlamda Kemalist reformların bayrağını kadınlar taşımıştır" (Göle, 1991, s. 55). Kemalist modelde kadın, toplumsal değişimin bir aracı olarak algılanmakta; kadının statüsünün yükselmesi, toplumun yükselmesinin ilk şartı olarak görülmektedir. Ancak bu dönemde göz ardı edilmemesi gereken bir konu da savaşlar nedeniyle erkek nüfusunda meydana gelen azalmadır. Toplumun ihtiyacı olan nitelikli işgücünün bir şekilde sağlanması gerekmiştir; bunun için de, tüm dünyada olduğu gibi, kadının kamusal alanda yerini alması şart olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında özel ve kamusal alanda kadının konumuyla ilgili meydana getirilen değişiklikler bir anlamda ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Kadın hareketi bağlamında bu dönemde aslında bir dinamizm söz konusu değildir; kadınlar yeni yasaların kabul edilmesinde doğrudan bir rol oynamamışlardır. 1946'da Cemiyetler Kanunu'nun değişmesinden sonra, kadın dernekleri tekrar kurulmaya

başlanmış; 1948’de iş ve meslek kadınlarını hedef alan uluslararası bir dernek olan Soroptimist Kulüpler Birliği, 1949’da Üniversiteli Kadınlar Derneği kurulmuştur (<http://ka-der.org.tr/wp-content/uploads/2017/12/kadin-hareketinin-tarihi-sirin-tekeli.pdf>).

İkinci Dalga Kadın Hareketi

Dünyada 1960’lı yıllarda özellikle Yeni Sol’un yükselmesi, 1960 öğrenci hareketi, ırkçılıkla mücadele ve savaş karşıtı eylemler kadın hareketini de etkilemiştir. 1960-1990 yılları arasında etkili olan ikinci dalga kadın hareketinin temel meselesi doğurganlık ve cinselliğin ayrıştırılması ve beden politikalarıdır. Bu dönemde aynı zamanda Simone de Beauvoir’in “kadın doğulmaz, kadın olunur” tespiti ile toplumsal cinsiyet kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Feminist hareketin hala bile temel tezi olan “özel olan politiktir” bu dönemde can bulmuştur.

Bu dönemde feministler ataerki ile mücadelelerine hem ideoloji ve bilim hem de kültür, özel yaşam ve siyasal alanlarda devam etmiştir. Bu mücadeleler sürecinde birçok örgütlenme, yayın ve eylem gerçekleştirmişlerdir. Bu dönemde Marksist feministlerin ve radikal feministlerin etkisi harekete yön vermiştir.

Marksist feminist kuram aydınlanmacı liberal feminist kuramın sadece haklar ve yasalar düzeyindeki eşitlik fikrinin eksik ve yetersiz kaldığı fikrinden yola çıkmış ve bu eksiklikleri iki cins arasındaki eşitsizliğin kaynağını ekonomik temellerde arayarak ve kapitalizmin yaratmış olduğu eşitsiz ilişkileri ve ezen&ezilen dikotimisini hedef almışlardır. Marx ve Engels’in ekonomik değer ve emek, praksis ve yabancılaşmaya ilişkin kuramını ev içi emeğe uyarlayan marksist feministler belli noktalarda Marx’a eleştiriler de geliştirmişlerdir. Marx, ekonomik değeri üçe ayırır. *Kullanım değeri* niteliği taşıyan ürün, grubun ihtiyacı doğrultusunda kullanım için üretilmiş ve pazarda satılamaz (dolayısıyla değişim değeri yoktur ve yabancılaşmamış emek ürünüdür); değişim niteliği taşıyan ürün pazarda alınıp-satılabilir bir *değişim değerine* sahiptir (yabancılaşmış emek); *artı değer* ise “emek ürünlerinin

değeri ile o emek gücünü üretmenin maliyeti, yani emekçinin geçimi arasındaki farktır (Donovan, 2007, s. 141)” Fabrikada veya kamusal alanda işçiler tarafından üretilmiş malların değişim değeri olduğu için bayağı ve yabancılaşmış emek ürünüdür. Ev içi emek ise, kullanım değeri taşımakta ve dolayısıyla yabancılaşmamış emek içermektedir (Donovan, 2007, s. 150-152).

Engels de kadının tarih içinde ikincil konuma düşmesinin temel sebebinin hayvanların evcilleştirilmesi üzerinden doğan artı değerın ortaya çıkması ve bu artı değerın doğrudan erkeğe kalması olarak görmektedir. Dolayısıyla kadının ev içindeki işleri, erkeğin zenginliğinden daha önemsiz hale gelmiş ve kadın “erkeğin ihtirasının kölesi ve çocuk doğurma aracı haline gelmiştir.” Aile böylece erkek egemen tekeşli bir çekirdek birime dönüştürülmüş ve tarihteki ilk sınıf mücadelesi böyle ortaya çıkmıştır (Donovan, 2007, s. 147).

Marksist feminist kuram iki cins arasındaki eşitsizlikleri her ne kadar sadece ekonomi temelli bir açıklama ile gerçekleştirse de feminist düşünceye önemli katkılarda bulunmuş; en önemlisi de cinsiyet körü olarak değerlendirilen Marksist kurama da kadın bakış açısını kısmen yerleştirmiştir.

Aydınlanmacı liberal feminizm eşitliği sağlamaya yönelik yasal düzenleme önerilerinin ve Marksist feminizmin ekonomi temelli açıklamalarının yetersizliğini tamamlamaya çalışan *radikal feminizm*, 1960’ların sonları ve 1970’lerin başlarında daha çok Amerika merkezli bir kuram olarak geliştirilmiş ve diğer feminist kuramlardan farklı olarak ataerkiyi odağına almıştır. Radikal feminist düşünürlere göre, Marksist ve liberal feministler yasalara, haklara, iş yerine o kadar çok odaklanmışlardır ki “özel alan” olarak kabul ettikleri “ev içi ilişkiler” geri planda kalmıştır. Ev içi ilişkileri yani özel alanı sorunlu bir yer olarak gören radikal feministlere göre kadınların ezilmişliklerinin temel nedeni ataerkilliktir. Çünkü ataerki kadını ikincilleştiren, bu ikincilleştirmenin ve erkeğin egemenliğinin doğal olarak kabul eden bir sistemdir ve bu sistemin topyekûn sorgulanması gerekir.

Radikal feministler aynı zamanda, kadınların ve erkeklerin biyolojik ve psikolojik olarak farklı olduklarını ve bu farklılıkların nasıl toplumsallaştıklarını ele almışlardır (Yörük, 2009, s. 69). Bu kuramın önemli öncülleri Kate Millet, Shulamith Firestone, Mary Dally ve Ti-Grace Atkinson'dır.

Radikal feminizmin temel tezleri şu şekilde özetlenebilir (Donovan, 2007, s. 267-323);

- ✓ Kadın bedeni de dahil olmak üzere *kişisel olan her şey politiktir.*
- ✓ Kadınları bastırılmış ve ezilmiş bir kast olarak görmek mümkündür. Ezilmiş olan kadınlar enerjilerini örgütlenmeye ve kendilerine baskı uygulayan erkeklerle mücadele etmeye yönlendirmelidir.
- ✓ Zira kadınların baskı altına alınması ekonomik koşulların bir sonucu değil, doğrudan ataerkinin ve onun kullandığı psikolojik telkinlerin bir sonucudur. Eril kimlik de metafizik yamyamlık ile elde edilir. Baskıcı, kendini tamamlanmış hissedebilmek için psikolojik olarak, baskı altında tutulanı yamyamca yemek zorundadır.

Radikal feministler de kültürel feministler gibi kadın ve erkeğin temelde farklı kültürlere sahip olduğunu kabul eder ve kadınların tarzının gelecekteki herhangi bir toplumun temelini oluşturması gerektiğini savunurlar. Radikal feministler, aynı zamanda, aşk ve seks aracılığı ile erkeklerin kadınları uyuşturduğunu ve heteroseksüel aile kurumunun kadınları köleleştirdiğini vurgulamışlardır. Yine pornografi ve fahişeliliğin tecavüz kültürünü meşru kıldığına yönelik eleştiriler geliştiren radikal feminizm, tecavüzü terörist bir eylem ve politik bir suç olarak tanımlanmıştır. Kadının bedeni ve doğurganlığı radikal feministlerin temel meselelerinden biridir. Zira gebeliğin kadın bedenine yönelik uygulanan bir zulüm olduğu ve kadın bedeni dışında yapay dölleme tekniklerinin kullanılarak kadın bedeninin özgür kılınması gerektiği tezini savunmuşlardır (Donovan, 2007, s.267-323). İkinci dalga kadın hareketinin birçok kazanımı olduysa

da kadının kendi bedeni ve doğurganlığı üzerinde hak talebinin yanıt bulması son derece önemli olmuştur. Kürtaj hakkı, 1967’de İngiltere’de, 1973’de ABD’de, 1975’de Fransa’da, 1978’de İtalya’da, 1983’de Türkiye’de yasalaşmıştır. İlk kürtaj hakkını resmi olarak serbest bırakan 1920 yılında Sovyetler Birliği olmuştur (<https://www.ekmekvegul.net/sinirlarin-otesi/dunyada-kurtajin-tarihi>). Nüfusunun büyük çoğunluğu Katoliklerden oluşan İrlanda da ise, 1983’ten beri yürürlükte olan ve sadece doğrudan gebelikle bağlantılı hayati bir tehlike söz konusu olduğunda izin verilen kürtaj yasağı 25 Mayıs 2018 yılında yapılan referandumda evet oyunun çıkması sonucunda 14 Aralık 2018’de kaldırılmıştır (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46562345>).

Marksist feminizmin kapitalizm eleştirisi ile radikal feminizmin ataerki eleştirisini birleştirerek *ikili sistem kuramı* önerisinde bulunan ise *sosyalist feminizmdir*. Ehrenreich, (aktaran Osman, 2009, s. 20) şöyle der;

Kapitalist toplumda kadınsanız, işinizden, ücretinizden, eski ya da hâlihazırdaki kocanızdan, çocukların okuldaki sorunlarından, ev işinden, hoş ve bakımlı görünmeye çalışmaktan, dikkat çekmekten ya da çekememekten, (dinlenmek ya da dinlenmemekten vs.) muzdaripsinizdir. Bütün bunların neden olduğunu ve nasıl değiştirileceğini tanımlayan bir kavram aramaya başladığınızda **sosyalist feminizmi** bulursunuz.

Yapıt dergisinde 25 yıl önce Gülnur Savran'n yazdığı bir makaleden hareketle söylersek, radikal feminizmin ortaya koyduğu soruları sosyalistler olarak cevaplamak, tarihsel maddeciliğin bakışındaki eksikleri aşmak sosyalist feminizmi doğuran şey olmuştur. Yani, Marksizmin “maddeci determinizm”, “ideoloji”, “sınıf bilinci”, “emek”, “yabancılaşmış emek”, “praksis” gibi kavramları kullanarak kadınları Marksizm içerisinde konumlandırmaya çalışan sosyalist feministler radikal feminizmin yaptığı eleştirilerden etkilenerken, Marksizmin temel kavramlarını kadınlara uygulamaya, bu kavramları yeniden tanımlamaya

çalıştılar. Sonuçta, tarihsel materyalizmi ve feminist öncelikleri dikkate alan yeni formülasyon ortaya çıkardılar (Çakır, 2008, s.185). Sosyalist feminizme göre, Marksist feminizm, kapitalizm analizi çerçevesinde işyerinin ve/veya fabrikanın evden nasıl ayrıldığına ve evde yapılan faaliyetlerin nasıl önemsizleştirildiğine yönelik bir açıklama getirebilmişlerdi ama kamusal alanın neden erkeklerle özel alanın da neden kadınlarla ilişkilendirildiğine dair bir açıklama yapmamışlardı. Marksist feministler kapitalizme vurgu yaparak kadının ezilmişliğini açıklamaktadırlar. Radikal feminizm ise, pornografi, fahişelik, cinsel taciz, dayak, şiddet gibi konularda kadına yönelik baskının maddi temellerini belirlemiş; ataerkilliğin bu baskıdaki rolünü ön plana çıkarmış ancak ataerkilliği evrensel bir olgu olarak görmüştür (Tong, 2006). İşte her iki feminizmin eksik gördüğü noktalarını gören sosyalist feminizm, “sınıf” “toplumsal cinsiyet” ve “cinsellik” gibi alanlara da yer verirken “kapitalizm” ve “ataerkilliğin” bir etkileşim içerisinde kadınların ezilmişliğine neden olan ve bu ezilmişliği sürdüren *ikili bir sistem* açıklaması yapmıştır. Yani bu iki kuramın birleştirilmesiyle **“kapitalist ataerkillik”** kavramına ulaşmak ataerkil pratiklerin, toplumsal ilişkilerin ve ideolojilerin, zihniyet yapılarının aile içindeki ve dışındaki ekonomik sömürüyü nasıl yoğunlaştırdığını açıklamak açısından mümkün görünmektedir (Berktaş, 2011).

Sosyalist feministlere göre, ev işleri ve/veya toplumsal üretime katılacak emek gücünün yeniden üretimi (beslenme, giyim, temizlik vb.) bir sevgi ilişkisi içinde karşılıksız ve genelde de kadınlar tarafından yapılmaktadır. Bu işi erkeğin değil kadının yapmasını sağlayan ise sermayenin mantığı değil, geçmişten devralınarak uyarlanan cinsiyetçi sistemdir. Kadının emeğinin ürünlerine evde koca, işyerinde kapitalist tarafından el konmaktadır (Kaktüs’den aktaran Osman, 2009, s. 25). Peki, bu yeniden üretimi neden kadınlar yapar? Sorusuna Savran (2011, s.219) şöyle karşılık verir: Çünkü patriarka, kapitalizmden önce var olan bir toplumsal sistemdir ve kapitalizm böyle bir imkânı tarihsel olarak hazır bulmuştur. Yani kapitalizmin ücretli-ücretsiz

emek ikiliğine kadınların hapsolmasının nedeni ataerkidir. Eğer patriarka olmasaydı, bu çok farazi bir şey ama belki kapitalizm emek gücünün yeniden üretimi sorununu başka türlü çözmek zorunda kalacaktı. Dolayısıyla da, tarihsel olarak kapitalizm aslında patriarkal kapitalizm, çünkü patriarkanın üzerine yerleşiyor ve patriarka kapitalizmi sürekli bir şekilde besliyor.

Sosyalist feministlere göre özel mülkiyet ve piyasa ilişkileri sınırlandırılmalı ki çalışma hayatındaki ataerkil düzen yıkılabilsin. Diğer yandan kadınların özel alandaki karşılıksız emeğinin hem toplumsallaşması hem de sorumlulukların erkeklerle eşit paylaşılarak görünmeyen/karşılıksız emeğin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Erkeklerle eşit paylaşımın en temel koşulları ise, işgününün kadınlar ve erkekler için ücret kaybı olmaksızın kısaltılması ve güçlü bir soysal güvenlik sisteminin eşlik ettiği esnek çalışma düzenleridir. Sosyalist feminizmin gelecek perspektifinde, toplumsal üretimin kâr için değil insanların ihtiyaçlarına göre yapıldığı sosyalist bir toplum bir önkoşul olarak yer alır. Sosyalist feministler bu toplumun kaynaklarının iradî dağılımında kadınların ezilen bir toplumsal grup olarak söz sahibi olmalarına imkân verecek bir siyasi örgütlenmeyi savunurlar. Bu toplum tasavvuru, kadınların emeğinin özgüllüklerine kör kalan bir Marksizmin ötesine geçen ve yeniden-üretim alanında harcanan, duygusal/manevî olsun maddi olsun her türden emeğin toplumsal/insani değerinin tanındığı bir anlayıştan beslenir (Savran, 2011).

İkinci Dalga Kadın Hareketinin Türkiye'deki Yansımaları

Türkiye'de ikinci dalga kadın hareketinin denk geldiği 1960'lı yıllarda kadın örgütlenmeleri oluşmaya başlamıştır. 1960'lı yıllarda Türkiye İleri Kadınlar Derneği (1965, İstanbul), Milliyetçi Kadınlar Derneği (1967, Ankara), Türk Ev Kadınları Derneği (1966, Ankara), Türkiye Devrimci Kadınlar Derneği (1969, İstanbul) gibi dönemin sağ ve sol siyasal akımları doğrultusunda

kurulan derneklerin yanı sıra iş ve meslek yaşamındaki kadınların kültürel, sosyal, eğitimsel ve ekonomik statülerini yükseltmeyi amaçlayan Zonta Derneği (1963, İstanbul), Türk Hukukçu Kadınlar Derneği (1968), Kadın Eczacılar Deneği (1989) gibi dernekler de kurulmuştur (Demiray, 2009, s. 193).

1980'lere gelindiğinde kadınlar kendi hakları için örgütlenmeye başlamış ve bu konuda duyarlılıkları artmıştır. Batı'daki kadın hareketinin "özel olan politiktir" sloganı, Türkiye'ye ancak 1980'lerde taşınabilmiştir. İkinci kuşak kadın hareketi olarak tarif edilen 1980-1990 arası, Türkiye'de kadınların toplumsal cinsiyete ve ataerkilliğe ilişkin problemlerin tartışıldığı, kadın olmanın ve kadınlığın anlamlarının belirginleştirildiği, feminizmin bir toplumsal proje olarak tartışıldığı, farklılıkların tarif edildiği bir dönem olmuştur. "Bilinç yükseltme", "güçlenme" ve "duyarlılık yaratma" kavramları bu dönemi özetleyen kavramlar olarak gösterilebilir (Timisi ve Gevrek, 2007, s. 14-15).

1980'ler kadın hareketi ve kadına yönelik şiddete başkaldırı, küçük gruplar halinde yapılan bilinç yükseltme toplantıları, sokak gösterileri, kısa ömürlü yayınlarla görünürlük kazanmaya başlamıştır (Tekeli'den aktaran Altınay ve Arat, 2008, s. 17). YAZKO'nun çıkarttığı *Somut* dergisinde bir sayfa, 4 Şubat 1983'ten itibaren kadınlara ayrılmıştır. Kadınlar bu sayfada kürtaj, kadın günü, kadın ve reklam, halk kültüründe kadın, kadının geleneksel konumu gibi konuları tartışmışlardır (Çaha'dan aktaran Timisi ve Gevrek, 2007, s. 15). "*Bağır herkes duysun!*" dayak yiyen kadınların tanıklıklarının ve feministlerin kadına yönelik şiddet analizlerinin yer aldığı ilk yayındır (Çakır ve Gülbahar'dan aktaran Altınay ve Arat, 2008, s. 18). Işık'a göre (2007, s. 45) 1980'li yılların en önemli başarısı "kendi gündemini kendince belirleyebilmek" ve bu özelliğin en açık görüldüğü yer de "*dayağa hayır!*" kampanyasıdır. Bu dönemde gerçekleşen başka bir etkili eylem de "*dayağa karşı dayanışma yürüyüşü*" olmuştur. Bu, 17 Mayıs 1987'de çok sayıda kadının katıldığı, kadınların özel alanda yaşadıkları şiddeti kamusal alanda taşıdıkları ilk sokak eylemidir. Çankırı'da eşinden şiddet gören bir kadının açtığı boşanma

davasının hakim tarafından “kadını karnından sıpayı, sırtından sopayı eksik etmeyeceksin” sözü ile davayı reddetmesi kadın hareketi için özellikle de kadına yönelik şiddete karşı kadınların harekete geçmesi noktasında temel unsur olmuştur.

Üçüncü Dalga Kadın Hareketi

Üçüncü dalga kadın hareketi, 1990’lı yıllardan başlayıp günümüzü kapsamakta olup daha çok finansal eşitsizlikleri, kültürel eşitsizlikleri, cinsiyetçi şiddeti ve sosyal eşitsizlikleri gidermeyi ve kadınları, medya ve siyasetle daha fazla etkilemeyi amaçlamaktadır. İkinci dalga kadın hareketi temel olarak mutlak eşitlik isterken, III. dalga kadın hareketinde ise kadınlar arasındaki farklılıklar ve evrensel yerine yerel deneyimler değerli ve önemlidir.

Bunun yanı sıra üçüncü dalga kadın hareketindekiler feministler kendilerinden önce gelen kuşağı evrenselci, kadınlar arasındaki farklılıklara karşı duyarsız, orta sınıf, beyaz ve heteroseksist olmakla ve sınıf farklılıkları ve ırk ayrımlarını göz ardı etmekle eleştirmektedir. Örneğin, lezbiyen kadınlarla heteroseksüel kadınlar, tamamen başka ezme/ezilme ilişkileri yaşamaktadır. Bu dönem feministlerine göre önce bu farklılıkları görmek ve ortak noktalar üzerinden politika üretmek gerekmektedir.

Bu noktada *yeni kesişimsel feminizm* devreye girmektedir. Kesişimsellik, aslında tüm toplumsal adalet eylemlerine uygulanması gereken bir çerçevedir. Hayatlarımızı ve deneyimlerimizi zenginleştiren, tahakküm ve ötekileştirilmeyi yoğunlaştıran ve karmaşıklaştıran kimliklerin birden fazla görünümünü kabul eden bir çerçevedir. Birden fazla tahakküm biçimi birbirinden ayrı tutulamaz zira bunlar kesişimsel olarak deneyimlenmekte ve ortaya koyulmaktadır. Feminizmde kesişimsel bir çerçeve edinmek kolay bir süreç değildir. Bu süreç anlaması zor olan şeyleri anlamak, farklı olanlarla empati kurmak, başkalarının sesini çalmak yerine bir adım geri çekilmek ve bireyin

kendisini daha üst bir sorumluluğa açmasını içermektedir. (<https://ezgiepifani.wordpress.com/2017/06/06/feminizmimiz-neden-kesisimsel-olmalı-ve-bunu-basarmamızın-3-yolu/>).

Kesişimsel feminizm en genel anlamıyla, trans bir kadın ile cis bir kadının yaşanmışlıklarının ve ezilmişliklerini aynı olamayacağını ifade etmektedir. Trans kadın, muhtemeldir ki, gündelik yaşamında insanlardan ve devletten çok yönlü ve görünür bir şiddete maruz kalmıştır.

Bu dönemde siyahi feministler, ana akım feminist geleneği etnomerkezci bir bakış açısından yalnızca orta sınıf beyaz kadınların deneyimlerine odaklandığı için kendinden önceki eleştirmiştir. Aslında beyaz kadınlar dışındaki diğer kadınların yaşadıkları deneyim ve ezilmişlik farklılığına ikinci dalga içerisinde değinilmiştir.

Aynı zamanda etnisite ve ırk temelli kesişimsel ezilmişliğe maruz kalan kadınları göz ardı etmemek gerekir. Birleşik Devletler'deki siyah kadınlar ve diğer azınlık kadınlar için Frances Beale (1968) “çifte bir tehlike” yorumunu getirmiştir: Bir yanda, bütün kadınlar gibi cinsiyetlerinden dolayı baskıya katlanırlar; öte yanda, siyah ve diğer azınlık erkekleri gibi ırklarından dolayı baskıya katlanırlar (Donovan, 2007, s. 295). Siyahi feministler bu farklı ezilme deneyimlerinin yanı sıra orta sınıf beyaz kadın tarafından da farklı bir ezilmişliğe uğradıkları üzerinde durmaktadır (Beale'den aktaran Donovan, 2007, s. 295):

Onun fiziksel görünüşü şirretçe habisleştirilmiştir; beyaz sömürgeci tarafından cinsel olarak taciz edilmiş ve kötüye kullanılmıştır; en berbat türden ekonomik sömürüye katlanmak zorunda kalmıştır; kendi çocukları aç ve yalnızken beyaz kadına hizmetçilik yapmaya ve beyaz bebeğe sütannelik yapmaya zorlanmıştır. Bu, toplumsal olarak güdülecek, fiziksel olarak tecavüz edilecek, kendi ailesine zarar verecek şekilde kullanılacak –ve bu sendromu tersine çeviremeyecek biçimde güçsüz olacak denli derin bir aşağılamadır.

“Kız Kardeşlik” mottosunun bu ikircikli yapısı sebebiyle çökmesi de kaçınılmaz olmuştur. Yine siyahi feministler aile kurumuna diğer birçok feminist akımdan daha farklı yaklaşmaktadır: Siyah kadınlar için aile ırkçılığa karşı dayanışmak için bir araç olmuştur (Güneş, 2017, s. 254).

Post-kolonyal feminizm de üçüncü dünya kadınlarının sorunlarının ve taleplerinin Batılı kadından farklı olduğuna vurgu yapmıştır. Batılı feminist söylemin tüm kadınlarla dayanışmak için yapması gereken, tüm kadınların kadınlık sorununu sahiplenmek, çözüm üretmek ve homojenleştirici bir bakış açısıyla tüm kadınların modernleştirilmesi çabası yerine, kültürel göreceliliği göz önünde bulundurarak farklılıkların sesi olması gerekmektedir (Özüdoğru, 2018, s. 317).

Yine ikinci dalga içinde tohumları atılan, ancak 1990’lı yıllarda tırmanışa geçen İslamcı feministlere de değinmekte fayda vardır. İslamcı feminizm kavramını 1992 yılında ilk olarak Tahran’da yayımlanan Zaman Gazetesinin kadın editörleridir. Daha sonrasında bu kavram yayılmış ve Malezya’da kurulan Sisters in Islam (SIS) gibi sivil toplum örgütleri tarafından kullanılmıştır. İslami Feminizm dünya gündemine İslam dünyasında kadınlara yönelik benimsenen inançların, tutumların, kuralların aslında gerçekte İslam’da olmadığını savunmuştur. İslam’ın eril bakış açısıyla yorumlandığını ve bu durumun da kadınları boyunduruk altına alarak sınırlandığını ifade etmektedir. İslami feministler bu nedenle İslam’ın kadın bakış açısıyla tekrar yorumlanması gerektiğini dile getirmektedirler. Bu feministler içerisinde Kuranın özünde eşitlikçi olduğu ancak yanlış uygulamaların cinsiyetçi pratikler doğurduğunu savunan İslami feministler de yer almaktadır (Güç, 2008; Akyılmaz ve Göksalan, 2016; Özdemir, 2019).

2005 yılına gelindiğinde İslamcı feministler Birinci Uluslararası İslamcı Feminizm Kongresini toplamış ve bazı kararlar almıştır(<http://bianet.org/bianet/kadin/69940-erkeklerin-yasasi-seriat-degil>):

İslamcı feminizm, egemen cinsiyetçi İslam yorumlarına alternatif olarak ortaya çıkmıştır.

- ✓ İslamcı feminizm, Kuran ayetlerine ve Kuran'ın erkek egemenliği meşru görmediği yönündeki güçlü inanca dayanmaktadır.
- ✓ İslam kadınları özgürleştirebilir ve onların statülerini değiştirebilir. Fakat bunun için, 21. Yüzyıl toplumları olduğumuz gerçeği göz önünde tutularak, içtihat (yorum) kapılarının açılması gerekir.
- ✓ Erkekler tarafından yapılan yasalar, genel Şeriat yasaları ile karıştırılmamalıdır.
- ✓ Erkekler de kadınların eşit hak elde etme mücadelesinde yer almalıdır.
- ✓ Kadınların karar-verici yapılara katılımı desteklenmelidir.
- ✓ İslami gelenekler temelinde, kadınların mülk sahibi olma, bireysel özgürlük ve ekonomik bağımsızlık hakları savunulmalıdır.
- ✓ Müslüman kadınların camilere erişebilme hakkı talep edilmelidir.
- ✓ Batılı ülkelerde, göçmen Müslüman kadınların tam ehliyetli vatandaşlar olma hakları savunulmalıdır. Aile göçmenlik yasaları değiştirilmelidir.
- ✓ Müslüman olmayan feministlere, İslam'ın en cinsiyetçi ve gerici yorumlarını tek olası İslam yorumu olarak kabul etmemeleri çağrısında bulunuyoruz. Aksi bir pratik, hakları için savaşan Müslüman kadınlarla, küresel feminist hareket arasındaki işbirliğini engelleyecektir.
- ✓ Artık tek ve etnik-merkezli bir feminist söylemin varlığını kabul edemeyiz. Bundan böyle, "feminizmler"den söz edilmesi gerekmektedir.

- ✓ Feminizmler daha kapsayıcı olmalı; yerel ve ulus-ötesi alanlarda kadın hareketlerinin meşruiyetini kabul etmelidir. Farklı olma hakkına ve çeşitli kadın hareketlerinin özel doğalarına saygı duyulmalıdır.

Üçüncü dalga kadın hareketi içerisindeki feministler savaş, güvenlik, ekonomik kalkınma, az gelişmişlik, çevre sorunları, sosyal eşitlik, sosyal gruplara saygı, adalette eşitlik gibi konularda da alternatif kadın bakış açıları geliştirmeye çalışmaktadır.

Üçüncü Dalga Kadın Hareketinin Türkiye’deki Yansımaları

Türkiye’de ikinci dalga kadın hareketi ve 1990’larda başlayan üçüncü dalga kadın hareketinin de etkisiyle, sokaklara taşınan kadın sorunlarının kurumsallaşmaya başladığı görülmektedir. 1990’ların göze çarpan en önemli özelliği, 1980’lerde “anlaşamayan” devlet ve sivil toplum kuruluşlarının bazı konularda birlikte hareket etmeleridir. Ayrıca, barolar kadın komisyonları oluşturmuş, yeni kanunlar çıkmış, kadına karşı şiddeti önlemek için yeni kurumlar oluşmuş, devlet kendi bünyesindeki Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu gibi köklü kurumlara yeni sorumluluklar vermiş ve yerel yönetimler kadına yönelik şiddeti önlemek için yeni birimler oluşturmuştur (Altınay ve Arat, 2008, s. 21). Türkiye’de 1990 sonrası kadın hareketinin kazanımlarına kronolojik olarak bakmak gerekirse (Altınay ve Arat 2008; Işık, 2007; Kurtoglu, 2009):

- ✓ 1990: TÜBAKKOM (Türkiye Barolar Birliği Kadın Hakları Komisyonu) kurulmuştur.
- ✓ 21 Kasım 1990: Fuhuş yapanlara tecavüzde ceza indirilmesini öngören TCK’nın 438. maddesi kaldırılmıştır.
- ✓ 29 Kasım 1990: kadınların ev dışında çalışmasını kocanın iznine bağlayan Medeni Kanunun 159. Maddesi Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.

- ✓ 1991: Ankara Dayanışma Vakfını kuracak olan feministler Altındağ Belediyesi ile bir protokol imzalayarak danışma merkezini açmıştır.
- ✓ 1993: Ankara Kadın Dayanışma Vakfı resmen kurulmuştur.
- ✓ 1993: Mor Çatı Kadın Sığınağı açılmıştır.
- ✓ 1997: kadınlar, eşlerinin soyadları ile kendi soyadını birlikte kullanabilme hakkını elde etmiştir.
- ✓ 1998: Kadınların zina yapması suç olmaktan çıkmıştır.
- ✓ 20 Nisan 1999: Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığının kurulmuştur.
- ✓ Ocak 1998: 4320 Sayılı Ailenin Korunması Kanunu çıkartılmıştır.
- ✓ 21 Kasım 1998: 1. Kadın Sığınakları Kurultayı gerçekleştirilmiştir.
- ✓ 22 Kasım 2001: Eski medeni kanunda ataerkil nitelikler taşıyan “evlilik birliğinin reisi kocadır, evlilik birliğini koca temsil eder, karının ikametgâhı kocanın ikametgâhıdır” gibi maddeler çıkartılmıştır.
- ✓ 1 Haziran 2005: Yeni TCK cinsel şiddet içeren suçları “kişilik hak ve özgürlüklerine karşı suçlar” olarak tanımlanmıştır. (Eski TCK, “Adabı Umumiye ve Nizamı Aile Aleyhinde Cürümler” başlığı altında genel adaba ya da aile düzenine aykırı suçlar olarak tanımlanıyordu. Bunun içinde, bu suç aile düzenine karşı işlenmiş bir suç olarak kabul ediliyordu. Bu Kanuna göre tecavüze uğrayan kadın eğer evliyse suçun cezası daha ağırdı çünkü evli kadınlar başka bir erkeğin malı oldukları için bir başka erkeğin malına tecavüz edilmiş oluyordu, bu nedenle de cezası daha ağırdı.)

- ✓ 11 Mayıs 2011: İstanbul Sözleşmesi olarak bilinen Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi Türkiye tarafından imzalanmıştır. Bu Sözleşme kadına karşı şiddet özelinde ilk ve tek uluslararası sözleşme olması bakımından önem teşkil etmektedir. Bölgesel bir nitelik taşıyan bu sözleşme, kadına ve kız çocuğuna karşı şiddeti toplumsal cinsiyet temelli şiddet olarak tanımlamanın yanı sıra şiddet görene yönelik koruma, şiddeti önleme, faile dönük kovuşturma ve sivil toplum, medya ve kamunun eşgüdümlü çalışması ile bütünleşik politikalar üretilmesini hedeflemektedir. Aynı zamanda ırk, etnisite, mezhep, cinsiyet kimliği, cinsel yönelimlere vb. gruplara yönelik ayrımcılık olmadan bu sözleşmenin uygulanmasını zorunlu kıldığı için son derece önemlidir².
- ✓ 8 Haziran 2011: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurulmuştur.
- ✓ 8 Mart 2012: 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun yürürlüğe girmiştir. İstanbul Sözleşmesine referans ile hazırlanan bu Kanun şiddet görene yönelik kolluk, mülki amir ve aile mahkemesi tarafından alınabilen koruyucu tedbir kararlarına; yine aynı aktörler tarafından şiddet failine yönelik alınabilen önleyici tedbir kararlarına yönelik; Şiddet Önleme ve İzleme Merkezlerinin (ŞÖNİM) kurulması ve işleyişine; şiddet görene ekonomik destek sağlanmasına; devletin, sivil toplum ve akademi ile eşgüdümlü çalışmasına yönelik kanun maddelerini içermektedir³
- ✓ 1 Ağustos 2014: İstanbul Sözleşmesi yürürlüğe girmiştir.

² İstanbul Sözleşmesi, 8. Bölümde daha detaylı olarak ele alınmıştır.

³ 8. Bölümde 6284 Sayılı Kanun detaylı olarak ele alınmıştır.

- ✓ 10 Temmuz 2018: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın ismi" Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı" olarak değiştirilmiş ve kadına yönelik kamusal hizmetler Kadının Statüsü Genel Müdürlüğüne planlanıp, sunulmaya başlanmıştır.

Dördüncü Dalga Kadın Hareketi

Feminist düşüncenin önceki dönemleri gibi dördüncü dalga kadın hareketi de homojen bir hareket değildir. 2012 yılı civarında başladığı varsayılan dördüncü dalga kadın hareketi, şu an içinde olduğumuz bir dönem olup, üçüncü dalga kadın hareketinde kabul gören kadın kimliklerinin farklılığı bu dönemde de söz konusudur. Yani aynı toplumsal şartlarda da olsa her kadının deneyiminin ve pratiklerinin farklılığı temelinde ilerlemektedir. Bu dalgada da kadınların güçlenmesi ön plandadır ancak bu güçlenme, internet başta olmak üzere dijital araçlar kullanılarak sağlanmaya çalışılmaktadır. Daha önceki kadın hareketinin deneyimlerinin dijital ortama taşınması, dördüncü dalga kadın hareketinin özünü oluşturmaktadır Baumgardner (aktaran Erbaş, 2018, s.76). Zaten bu alanda çalışan birçok araştırmacı, internetin kendisinin "üçüncü dalga"dan "dördüncü dalga" feminizme geçişi sağladığını savunmaktadır. Bu geçişle ilgili olan en önemli ve kesin şey, kullanılan internetin, cinsiyetçilik veya kadın düşmanlığına "meydan okunabileceği bir "çağrı" ve/veya bir "davet" kültürü yaratması olmuştur (<https://www.psa.ac.uk/psa/news/feminism-fourth-wave>).

Dördüncü dalga kadın hareketi içinde beden politikaları, cinsiyet temelli şiddet, ayrımcılık (kadın ve LGBTİ+), eşit işe eşit ücret, ev içi emek, gündelik cinsiyetçilik vb. konular ele alınmakta ve bu hareket, saldırı ve tacize karşı adalet çağrısı, eşit iş ve bedensel özerklik gibi konularda gündem belirlemeye çalışmaktadır (Phillips ve Cree, 2014). Harekete geçmek için ise reklam, film, televizyon ve edebiyat, medya ve sosyal medyayı kullanılmaktadır. Kadınları savunmanın yanı sıra, dördüncü dalga

feministleri, erkeklerin ve erkeklerin duygularını ve duygularını özgürce ifade etme, kendilerini istedikleri gibi sunma ve çocuklarına ebeveyn olmaları için daha fazla fırsata sahip olmaları gerektiğine inanmaktadır.

2008 yılı sonrasına dünyada internet kullanımının ve sosyal medya kanallarının yaygınlaşması, kadınların dijital ortamlarda aktivizm yapmalarının önünü açmıştır. *Ağ Toplumunun Yükselişi* çalışmasında, bilgi çağının, teknolojinin ve ağların yeni umutlar sunduğunu belirten Castells (2005), internet ve yeni bilgi teknolojilerinin hem çokuluslu şirketlere hem de bireyler, küçük gruplar ve azınlıklara gibi gruplara açık olduğunu, bu küçük grupların varlıklarını bu ağlarda göstererek iktidara meydan okuyabildiklerinin altını çizmektedir. Bunu doğrular nitelikte Columbia Üniversitesi'nin Barnard Kadın Araştırma Merkezi tarafından yayınlanan bir rapor, 18-29 yaş arası kadınların 'sosyal ağı en fazla kullananlar' olduğunu göstermektedir. Bu araştırmaya göre, dijital araçları kullanan kadın sayısı artmaktadır. Kadınların sosyal adaletsizliklerle çokça karşı karşıya kaldığı coğrafi alanlarda sosyal medya kullanımlarının artmakta olduğuna dair bulgular vardır (örneğin, Türkiye'de sosyal medya kullanıcılarının yüzde 72'sini kadınlar oluşturmaktadır) (<https://www.psa.ac.uk/psa/news/feminism-fourth-wave>). Sosyal medya araçlarından Twitter, benzeri görülmemiş bir feminist dayanışma ve eylem imkânı sağlayabilmekte (örneğin #BringBackOurGirls ve #fem2) ayrıca bir tweet, yüzlere değil on binlere tek bir saniyede ulaşabilmektedir. Üçüncü ve dördüncü dalga feminizm hareketi arasında felsefi ve ideolojik farklar olduğu belirtilmekte bu farklar da dördüncü dalga hareketin, McLuhan'ın 'Araçın mesaj olduğu' tezi ile ve üçüncü dalga hareketin basılı kitaplar ve eski moda politik toplantılarla ve yürüyüşlerle sınırlandırılması olarak açıklanmaktadır (Zimmerman'dan aktaran Erbaş, 2018, s. 76). Sosyal medya, iletişim ve ilişki biçimlerinin, tüketim davranışlarının değişiminden kadın hareketine kadar birçok alanı etkilemişti. Davis, kadınların toplumsal cinsiyet rolleri ve normlarıyla mücadele etmek için feminizmi dijital ortamda

yeniden tanımladıklarını; Daniels ise, online feminizm sayesinde kadınların çok sesli olduklarını ve toplumsal cinsiyet yarışında güçlendiklerini (aktaran Alikılıç ve Baş, 2019, s. 90); Cochrane (2014), feminist konular “hashtag feminizmi” ile tartışılarak anaakım medyaya ulaştığını; Walby (2011), feminizmin dönüştüğünü ve çeşitli konulara ve ihtiyaçlara artık daha karmaşık bir yoldan cevap vererek daha da güçlendiğini (aktaran, Kaya, 2018, s.567) ifade etmişlerdir. İnternet kullanımının artmasının kadın hareketi içerisinde yeni bir dönemi tanımlamak için yeterli olmadığını iddia edenlerin olmasına ve internet erişimi olmayan kadınların sorunlarının nasıl görünür kılınacağına yönelik dördüncü dalga kadın hareketine eleştiriler olsa da kullanılan araç ve etkisi düşünüldüğünde, baskılanan kadın cinsi ve öteki olarak konumlandırılanların taleplerini ve sözlerini diğerlerine duyurulması ve feministlerin ve kadın aktivistlerin birbirlerinden haberdar olmaları açısından önemli bir kazanım sağlamıştır.

Sosyal medyada örgütlenen #MeToo hareketinin yanı sıra kadınlar tepkileri doğrultusunda Twitter üzerinden örgütlenen aşağıdaki eylemler de (Özdemir ve Aydemir, 2019, s.1709-1710) dördüncü dalga kadın hareketinin eylemlilikleri içerisinde verilebilir;

- ✓ Eylül 2018’de yayılan #Believe Womenhashtagi ile Kavanaugh-Ford duruşması sırasında cinsel saldırıdan kurtulanlarla dayanışma sergilenmiştir.
- ✓ Yine Eylül 2018’de #WhyIDidntReport hashtagi ile Dr. ChristineBlasey Ford, Yüksek Mahkeme adayı Brett Kavanaugh’a karşı cinsel taciz iddialarını dile getirdiğinde, Başkan Donald Trump şüphelerini Tweeter aracılığıyla ifade etmiştir. Buna cevaben, binlerce kişi Trump’a tepki vermiştir.
- ✓ Ağustos 2018’de yayılan #WomensReality etiketi ile kadınlar, kadınları yasal haklar ile kadınların yaşadığı gerçeklik arasındaki boşluğu incelemeye davet etmişlerdir.

Cinsiyet eşitliğini sağlamak için yapılması gerekenler ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin önemine vurgu yapılmıştır.

- ✓ Ocak 2018’de yayılan #TimesUp etiketi ile iş yerinde cinsel saldırı, taciz ve eşitsizlik konuları eleştirilerek mağdurlara destek söylemleri dile getirilmiştir.
- ✓ Nisan 2015’te yayılan #EverydaySexism etiketi yazar Laura Bates’in kadınları günlük olarak kendilerine karşı uygulanan cinsiyetçilik örneklerini paylaşmaya teşvik etmeye başladığında yayılmaya başlamıştır. Birçok kadın, bir kadın olduğu için erkekler tarafından nasıl farklı muamele gördüklerine dair deneyimlerini paylaşmıştır. Etiket, kadınların seslerini baskılayan tüm olgu ve kurumların eleştirildiği bir alan haline gelmiştir.
- ✓ Nisan 2015’te #ToTheGirls etiketi yazar Courtney Summers liderliğinde yayılmıştır. Kadınlar söyleyemediklerini söylemeye, sevgilerini ifade etmeye davet edilmiştir. Özgüven, beden imajı, güven ve benzeri konularda tweetler atılmıştır.
- ✓ Kasım 2014’te yayılan #WhyIStayed etiketi ile aile içi istismarın çirkin güç dinamiklerine dikkat çekilmiştir.
- ✓ Eylül 2018’de yayılan #HeForShe etiketi ile kadınlarla birlikte cinsiyetler arasında eşitlik için savaşmak üzere erkeklere harekete geçme çağrısı yapılmıştır.
- ✓ Mayıs 2014’te yayılan #YesAllWomen etiketi ile feminist eylemciler erkek şiddetine karşı çıkmışlardır.
- ✓ 2013’te yayılan #EffYourBeautyStandards etiketi ile Tess Holliday, kadınların bedenlerinden memnun olmaları için belirli ölçülerde bir bedene sahip olmak zorunda olmadıklarını ve bedenlerinin moda tercihlerini dikte etmemeleri gerektiğini göstermek için hareketi başlatmıştır.

- ✓ Aralık 2018'de yayılan #Fem2 etiketi Twitter'da popülerlik kazanan ilk feminist hashtagi biri olmuştur. Feminizmin geleceği hakkında ilginç makaleler veya konuşmaları etiketlemek için kullanılmıştır.

Bunlar dışında #FreeTheNipple (Memeuçlarına Özgürlük) #freethenipple kampanyası ile sosyal medyada toplumsal cinsiyet yargılarına karşı kadın ve erkek bedeni özgürlüğü ile emziren kadın fotoğrafları, dünyanın her yerinden bu hashtag altında paylaşım konusu yapılmıştır (<https://www.catlakzemin.com/2010-2020-feminist-hashtaglerle-dijital-aktivizm/>).

Yine yakın zamanda gözüktüyken katleden Aktivist kadın Daniella Carrasco ansına ve adına eril devlet şiddetini barışçıl protesto eden karşı Şiili Feminist Kolektif bir dans performansı hazırlamıştır. Kasım 2019 tarihinde ilk kez Şili'de yapılan ve tüm dünya kadınlarının #LasTesis hashtagi altında örgütlendiği bu dans performansı Türkiye'nin de içinde olduğu birçok ülkede polis şiddeti ile karşılaşmıştır. Ancak bu durum #LasTesis dans gösterisi en büyük dijital örgütlenmelerden biri olmasının önüne geçememiştir.

İnternet üzerinden gerçekleştirilen #MeToo hareketi, #YesAllWomen etiketiyle paylaşılan erkek şiddetini eleştiren söylemler, #TimesUp etiketi ile kadına yönelik cinsel şiddet ve eşitsizlik deneyimlerinin ve desteklerinin paylaşıldığı çevrimiçi eylemler ve Washington'da gerçekleştirilen Woman's March eylemleri, #LasTesis dans performansı ile eril devlet şiddetine karşı kadın direnişi dördüncü dalga feminizmin şimdilik en öne çıkan eylemleri arasında gösterilmektedir (Grady, 2018; Özdemir ve Aydemir, 2019).

Türkiye'de Dördüncü Dalga Feminist Hareket

Türkiye'de dördüncü dalga feminizmin ilk kitlesel örgütlenmelerinden biri 2012 yılında dönemin başbakanı Erdoğan tarafından kürtajın cinayet olarak nitelendirmesinden sonra

#BenimBedenimBenimKararım, #Kürtaj Yasaklanamaz hashtagleri ile feminist kadınlar dijital ortamda bir araya gelip ortak bir ses oluşturmıştır.

Akabinde 2014 yılında muhafazakâr iktidarın başbakan yardımcısı Bülent Arınç “Kadın iffetli olacak, herkesin içinde kahkaha atmayacak” çıkışından sonra kadınlar #DirenKahkaha hashtagi altında kahkaha atarken fotoğraf ve video paylaşımında bulunmuştur. Bu kampanyaya diğer ülkelerdeki kadınlar da #ResistLaughter hashtagi altında destek vermiştir (<https://www.catlakzemin.com/2010-2020-feminist-hashtaglerle-dijital-aktivizm/>).

2015 yılında Evine gitmek için bindiği dolmuşta, şoför tarafından tecavüze uğradıktan sonra katledilen Özgecan Türkiye genelinde büyük bir örgütlenmenin de önünü açmıştır. Özgecan Aslan cinayetinden sonra açılan #sendeanlat hashtagi ile kadınlar toplum içinde sistematik bir şekilde yaşadıkları taciz ve tecavüz olaylarını paylaşmaktadır. Bu kampanyada 1 milyonun üzerinde tweet atılmış; imza kampanyası yeni bir hashtagin önünü açmış ve #OzgecanYasası ile yasaların kadınları koruması için de kadınlar dijital ortamda örgütlenmiştir.

Özdemir (2015) taciz olaylarında cinsiyetçi söylemin nasıl yeniden inşa edildiğini araştırmak için eleştirel söylem çözümlemesi tekniği ile #sendeanlat kampanyasını incelemiştir. Kadınların kendi anlatılarında eril söylemin yeniden üretimi üzerine duran Özdemir (2015) “kapalı kıyafet (namus) vurgusu, tacizin eril küfürlerle lanetlemek, korunma ve koruma ihtiyacı, çirkin ya da erkek gibi kadın” temalarına ulaşmıştır. Yine son dönemde kadın cinayetlerine dikkat çekmek amaçlı #birkişidahaeksilmeyeceğiz hashtagi ön plandadır.

Yine trans cinayetleri ve trans kadınlara yönelik ayrımcılık ve nefret söylemleri Hande Kader’in yakılarak katledilmesi ve Eylül Cansın’ın intiharı ile dijital bir aktivizm geliştirmiştir. #HandeKadereSesVer, #TransCinayetleriPolitiktir ve

#EylülCansın hashtagi ile trans kadınlara yönelik şiddet ve nefret söylemleri protesto edilmiştir.

Türkiye’de dijital aktivizmin eril tahakkümle mücadelesinin en kitlesel örneklerinden biri 2016 yılında 15 yaş altı kız çocuklarının tecavüzcüsüyle evlenmesini meşru kılan yasanın iktidar partisi tarafından meclisten geçirilmeye çalışması ile olmuştur. #TecavüzMeşrulaştırılamaz Hashtagi altında hem kadın örgütleri hem de bireysel aktivistler örgütlenmiş ve eylemler meclise kadar sıçramıştı. Bu tepki neticesinde iktidar partisi yasa teklini geri çekmek zorunda kalmıştır.

Yine bir erkek tarafından tecavüze uğradıktan sonra bir plazanın 20. Kattan atılarak katledilen Şule Çet cinayetine intihar süsü verilmek istenmiş ancak kadın örgütlerinin sosyal medyada başlattıkları #ŞuleÇetİçinAdalet hashtagi altında binlerce kadın örgütlenmiş ve davayı yakından takip etmişlerdir. Bu baskılar sonucunda Şule Çet’in katili Çağatay Aksu’ya müebbet hapis cezası verilmiştir.

Atölye çalışmalarına yönelik etkinlik önerileri

Kolaylaştırıcı: 2 kolaylaştırıcı

Grup kompozisyonu: Toplumsal cinsiyet ve toplumsal güç ilişkileri konusunda temel düzeyde bilgi sahibi olan bireylerden oluşan 15-20 kişilik bir grup

Kazanımlar: Katılımcılar, kadın hareketi ve feminist kuramlar konularında bilgi edinir.

Araç-gereçler: A4 kağıtlar, flipchart, tahta kalemi, siyah ve renkli kalemler, feminist öncüler materyali, rol kartları, feminist kuram kartı, üç kutu uzun kibrit, projeksiyon, makas.

Etkinlik 1/Hangi feminist öncü?: Katılımcılardan sayma yöntemiyle dört küçük grup oluşturulur ve birinci dalga kadın hareketinin şekillenmesinde önemli rol oynayan dört kadının yaşamlarından kesitler sunan parçalı kartlar (her bir feminist kadın için aynı sayıda parça olmalı ve her bir parça A, B, C, D... olarak

kodlanmalı) dağıtılır. Tüm grupların amacı, feminist kadınların bilgilerini doğru bir bütünlük haline getirmektir. Tüm gruplar parçalı bilgileri hangi feminist kadına ait olduğunu tartışıp bulduktan sonra, her bir grup yalnızca bir feminist kadını, kendi cümleleriyle büyük gruba tanıtır. (30 dk)

Etkinlik 2/Ayrımcılık karşıtı grupta tanışma: Katılımcılardan çember olmaları istenir. Her bir katılımcıya içinde farklı sorunların yer aldığı rol kartları verilir. Katılımcıların rol kartlarını bireysel olarak okumaları ve kimseye göstermeden kartta yazan role girmeleri istenir. Ardından katılımcılardan kendilerine verilen rol kartlarında yazan numaralarda sıraya girmeleri istenir. Her bir grupta rol kartından bir tane olacak biçimde dört küçük grup oluşturulur. Grupların bir bütün olarak gireceği rol şöyledir:

Yaşamla farklı dertleri, farklı sorunları olan kişiler, söz konusu sorunlarını, yaşantılarını, deneyimlerini paylaşmak ve dayanışmak üzere “ayrımcılık karşıtı bilinç yükseltme” çalışmasının ilk gününde bir araya geldiklerini hayal etmeleri istenir. Kimsenin lider olmadığı, hiyerarşik olmayan bu grup oluşumunda, grup üyelerinin öncelikle tanışmaları gerekir. Tüm katılımcılar, kendilerine verilmiş olan rol kartlarında yazılı olan bilgiler üzerinden role girerek, sorunlarını, deneyimlerini kendi küçük grubuyla paylaşır, yaşamlarını açarlar. Bütün gruplar bu çalışmayı tamamladıktan sonra gönüllü katılımcılardan, paylaşmanın, dayanışmanın kendilerine nasıl hissettiklerini büyük grupla paylaşmaları istenir. Rol kartları (kişi sayısı kadar farklı rol kartı olmalı). (40 dk)

Etkinlik 3/Ayrımcılığa Çözüm Üret: Katılımcılara ikişer post-it verilir ve kendilerinde bulunan en güçlü iki yönlerini/becerilerini belirleyerek yazmaları istenir. Ardından kâğıtlar toplanır ve bir sepete atılır. Sayma yöntemiyle dört küçük grup oluşturulur ve her bir katılımcıya sepetten iki kâğıt çektilir. Ardından küçük gruplara bir önceki çalışmada yer alan karakterlerden tesadüfen seçilen dördü her bir gruba ayrı ayrı paylaştırılır. Katılımcılar, bu karakterlerin yaşadığı günümüz sorunlarının neler olduğuna ve ellerindeki becerileri kullanarak, bu

sorunların nasıl çözülebileceğine ilişkin tartışma başlatırlar. Bütün gruplar tartışmalarını bitirdiğinde büyük grupla çözümlerini paylaşırlar. (30 dk)

Etkinlik 4/Feminist Kuramlar: Katılımcıların feminist kuramların yalnızca isimlerinin yazılı olduğu kartlardan birer adet seçmeleri istenir. Aynı feminist kuramı çeken katılımcılar bir araya gelerek dört adet küçük grup oluşturulur. Farklı feminist kuramların ayırt edici özelliklerine ilişkin kolaylaştırıcılar tarafından bir sunum yapılırken, her gruba boş A4 kağıt verilir ve kendi kuramına dair notlarını almaları istenir. (15 dk)

Etkinlik 5/Sorular: Kolaylaştırıcı tarafından feminist kuramlara ilişkin sunumun tamamlanmasının ve katılımcıların kendi notlarını almalarının ardından, katılımcılardan kendi küçük gruplarında seçmiş oldukları feminist kuramın sorun edindiği meselelere ilişkin üç açık uçlu soru hazırlamaları istenir. (10 dk)

Etkinlik 6/Görüşme: Bir önceki etkinlikte katılımcılar tarafından hazırlanan soruların, çalışmanın yapıldığı mekânda bulunan tesadüfen ve gönüllü katılım üzerinden belirlenecek birer kişiye yönelterek, bir görüşme gerçekleştirmeleri ve görüşme notlarını tutmaları istenir. (30 dk)

Etkinlik 6/Görüşme Sonuçlarının Paylaşımı: Gruplar tarafından görüşmelerin tamamlanmasının ardından, sorulan sorular ve alınan yanıtlar tüm katılımcılarla paylaşarak, tartışmaya açılır. (20 dk.)

Etkinlik 7/Ateş sönmeden değerlendir: Atölyenin değerlendirmesi için tüm katılımcılardan çember olup oturmaları istenir. Gün boyunca yapılan çalışmalardan akıllarında en çok kalan bilgiyi bir dakika süresince düşünmeleri ve ardından yaktıkları kibrit sönene kadar paylaşmaları istenir. (25 dk)

Engelsiz bir atölye için kolaylaştırıcıya not: Grup içerisinde görme ya da işitme engelli bir birey varsa etkinlik 1, 2, 3, 4, 5, 6 için araç gereçlere bilgisayar eklenmeli, böylece katılımcının bilgisayardan parçalı kartlardaki bilgileri, rol kartlarını okuması, becerilerini ve bilgilerini yazması, sorular hazırlaması ardından

kolaylaştırıcı tarafından bilgisayarda yazılı notu kağıda dökmesi yöntemi uygulanabilir. Ayrıca etkinlik 6 için görme engelli katılımcılara kolaylaştırıcı ve/veya gönüllüler destek olabilir. Tüm etkinliklerde işitme engelli katılımcılar için gönüllü işaret dili çevirmenlerinden destek alınabilir. Ancak her koşulda, engelli katılımcılarla çalışılırken bu tür yöntemlerin uygulanması kararı ile söz konusu etkinliklere katılım kararının katılımcının kendisine bırakılması gerekmektedir.

Etkinlik Materyalleri

Etkinlik 1 için feminist öncüler:

Emmeline Pankhurst

A

14 yaşında feministleşen, evlilik ve doğurduğu beş çocuğa rağmen hayatının merkezine mücadeleyi koyan ve kızlarıyla omuz omuza mücadele eden, onlarla beraber örgüt oluşturan bir kadındır. İlk anılarından birisi ailesinin ABD’de köleliğin kaldırılışını kutlamasıydı. Fransız Devrimi’nin coşkulu destekçisiydi ve bir dönem Fransa’da eğitim almıştı.

B

Oy hakkı için İngiltere’de mücadele verdi. Büyük ölçüde onun verdiği otuz yıllık mücadelenin sonucunda İngiliz hükümeti, 1918 yılında parlamento otuz yaşından büyük kadınlar için oy hakkı tanıdı. On yıl sonra ise yaş sınırı yirmi bire getirildi.

C

Eşinin ölümü kendisi büyük bir yıkım oldu. Ancak bu sayede kendini daha yoğun bir şekilde politik faaliyetlere adanma fırsatı buldu. İki kızıyla birlikte Toplumsal ve Siyasi Kadın Birliği’ni kurdu. Grup benzerlerinden iki açıdan farklılaşıyordu. Birincisi herhangi bir siyasi partiye bağlı değildi. İkincisi, erkekleri üye kabul etmiyordu. Birlik öncelikle kadınların oy hakkını savunduğu

için, içinde yer alan kadınlar oy kullanma hakkı anlamına gelen “Suffrage” dolayısıyla “Süfrajët” olarak isimlendiriliyor.

D

Birlik, sonraki on yıl boyunca bir dizi yüksek profilli sivil itaatsizlik eylemi gerçekleştirdi. Bu birlik cam kırma, bomba atma, yangın çıkarma, meclis toplantılarını engelleme, açlık grevi hatta intihar gibi siyasal yöntemler kullanmaktaydı. 1908 yılında iki kadın oy hakkı savunucusu başbakana taş açma suçundan tutuklandı.

Harriet Tubman

A

Siyahi Amerikalı kölelik karşıtı eylemci bir kadındır. Köle olarak doğmuş, beş-altı yaşlarında sahibesi tarafından, çocuklarına dadılık yapması için başka birine kiralanmıştır. Çocukların uyanıp ağladığı zamanlarda kırbaçlanmıştı.

B

Büyüdükçe farklı görevler için kiralanmış, tarlada veya ormanda çalışmak, çeşitli yükleri taşımak, öküzlerle ilgilenmek gibi daha ağır işlere verilmiştir. Bu dönemde yediği bir dayakta kafasına vurulması ömür boyu çekeceği baş ağrılarına, sanrılara, epilepsi nöbetlerine neden olmuştur.

C

Yaşadığı eziyetlere direnmek için 1849 senesinde kölelikten kaçarak Pensilvanya, Philadelphia'ya gitmiştir. Daha sonra Maryland'e tekrar dönerek ailesini de kölelikten kurtarmıştır. "Yeraltı Demiryolu" (Underground Railroad) adını verdiği gizli yollar ve güvenli evleri tesis etmiş ve kölelik karşıtı ağı kurarak eylemlerine devam etmiştir.

D

Nasıl büyüdüğü ve kölelik hakkında sonrasında şöyle diyecektir: 'İhmal edilmiş bir ot gibi büyüdüm; özgürlükten

bihaber, onu hiç tatmamış olarak. Mutlu ve mesut değildim; ne zaman bir Beyaz adam görsem, alıp götürmesinden korkardım. İki kız kardeşim prangalanıp götürülmüştü, biri geride iki çocuk bıraktı. Her zaman tedirgindik. Bence kölelik, cehenneme en yakın şeydir.'

E

Amerikan İç Savaşı sırasında Konfederasyon aleyhine çalışıp Birlik lehine casusluk yapmıştır. ABD İç Savaşı sırasında Kuzey güçlerine katılmıştır. Güney Carolina'da, 800 kölenin kurtarılmasına ve Güney güçlerinin askeri üslerine binlerce dolarlık hasar verilmesine sebep olan Combahee Nehri baskınıni organize edip, yönetmiştir.

F

Amerikan İç Savaşı sonrasında kadın hakları konusunda eylemlere ağırlık vermiştir. Kadınlara oy hakkı verilmesini savunan ve Süfrajat Hareketi'nin önde gelen isimlerinden olmuştur.

Virginia Woolf

A

Londra'da dünyaya gelmiş, o yıllarda kadınların ikinci planda kalması nedeni ile okula gönderilememiş fakat babasının yardımı ile kendini geliştirmiştir ve daha küçük bir yaşta iken yazar olmaya karar vermiştir. 1895'te bir gazetede kısa hikâyelerini yayınlatır. Özellikle, Viktorya tarzı yaşamaya karşıdır ve yazılarında da bundan bahsetmektedir.

B

1904'te kardeşleriyle Bloomsbury'ye taşınması ile hayatı değişmiştir. Bloomsbury'de birçok ünlü edebiyatçıyla ve cinsel konulardaki özgürlükçü tavırlarıyla tanınan entelektüellerle tanıştı. Tanıştığı gruplarda bulunan birçok kişi eşcinsel ya da biseksüeldi.

C

Bir profesyonel olarak 1905'lerde yazmaya başladığı ilk kitabı, *The Voyage Out* (Dışa Yolculuk) 1915'te yayınlanmıştır. Bu kitabın yazımı çok uzun sürmüş, bir yıl içinde üç kez tekrar yazılmıştır. Eserlerinde eşcinsel yakınlıklarına bol bol rastlanır. Yazarın öteki romanlarına benzemeyen, tümüyle özgün bir düşünce ürünü olan Orlando isimli romanı bir aşk mektubuyla beraber o dönemdeki sevgilisine adanmıştır.

D

O dönemde erkeklerin kadınlara bıkıp usanmadan tekrarladıkları 'ezeli' ve de 'ezici' bir soru vardır: "Bizler kadar düşünme yeteneğiniz olduğunu ileri sürüyorsunuz. Madem öyle, neden Shakespeare gibi bir deha çıkaramadınız?" Bu 'yakıcı' soruya, tarihsel ilişkilerin kökenine inip kütüphane raflarında şöyle bir gezindikten ve de kısa bir kadın edebiyatı tarihçesi çıkardıktan sonra esaslı bir yanıt verir ve kadınlara şöyle seslenir: "Para kazanın, kendinize ait ayrı bir oda ve boş zaman yaratın ve yazın, erkekler ne der diye düşünmeden yazın!.."

Olympe de Gouges**A**

Oyun yazarı, feminist ve kadının insan haklarının güçlü bir savunucusudur. Fransız Devrimi'nin hemcinsleri için sözde kalmasına olan öfkesini, dönemin ünlü erkek politikacılarına karşı ısrarla haykırmıştır. Fransız Devrimi'nin akabinde yayınlanan İnsan Hakları Bildirgesi'nin -eleştirel bir paranteze alarak- bir kopyasını yazmıştır. Metinde tüm insanlar ve yurttaşlar için çekinmeden kullanılan "man" vurgusunu "woman" yapmıştır.

B

Eşitlik mücadelesinde özgürlüğü birincil bir konu olarak görmüştür. Yalnızca kadınların erkeklerle her konuda ve tastamam aynı haklara sahip olması için değil çocukların, kölelerin hakları için de mücadele etmiştir.

C

Kadınlar için boşanmanın kolaylaştırılması, velayet hakkı, evlilik dışı ilişkilerden doğan çocukların “meşru” hakları, idam cezasına karşı yaşam hakkını savunma gibi konularda yazılar yazmıştır. Eşit haklar konusundaki ısrarlı savunusu, erkeklere doğrudan hitap eden ve sorgulayan eleştiri tarzı birçokları için karın ağrısı olmuştur.

D

Kendisini tutuklamaya gelen komiser, evinde hiçbir delil bulamayınca, depoda sakladığı henüz tamamlanmamış bir oyunu kendi elleriyle teslim eder ve tutuklanır. Yargıç “kendini savunacak kapasitede olduğu” gerekçesiyle avukat tutma hakkını elinden alır ve üç ay boyunca avukatı olmadan kendi savunmasını yapar.

E

Kadınlar giyotinle idam edilebiliyorsa politikada (parlamentonun) da yollarının açılması gerektiğini savunmuştur. Giyotinle idam edildiği tarihe kadar bıkmadan politik sözünü söylemiş, cinsiyet rejimine kafa tutmuş, erkek egemenliğinin amansız eleştirmeni olmuş, köleciliğe karşı görüşlerini yüksek sesle dillendirmekten çekinmemiştir.

Etkinlik 3 için rol kartları:

1. İşsiz, bekâr, bebeği olan genç bir kadınsın
2. İlkokulu yarım bırakmak zorunda kalmış 17 yaşında bir Roman kızısın
3. HIV pozitif olan orta yaşlı bir seks işçisisin
4. 24 yaşında gey bir sığınmacısın
5. Madde kullanım bozukluğu sorunu yaşayan genç bir erkeksin

6. 25 yaşında iş arayan bir lezbiyensin
7. 37 yaşında evsiz, vegan bir transseksüelsin

Etkinlik 4 için feminist kuram kartları:

- Liberal feminizm
- Marksist feminizm
- Kültürel feminizm
- Radikal feminizm
- Sosyalist feminizm

KAYNAKÇA

- Alikılıç, Ö. ve Baş, Ş. (2019). Dijital feminizm: Hashtag'ın cinsiyeti. *Fe Dergi* 11 (1), s. 89-111.
- Berktaş, F. (2011). *Feminist teoride açılımlar toplumsal cinsiyet çalışmaları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2005). *Ağ toplumunun yükselişi, enformasyon çağı: Ekonomi, Toplum, Kültür*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çakır, S. (2007). Feminizm: Ataerkil iktidarın eleştirisi. Örs, B. (ed.), *Modern Siyasal İdeolojiler* içinde, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çakır, S. (2008). Kapitalizm ve patriyarkaya karşı: Sosyalist feminizm, *Toplum ve Demokrasi*, 2 (4), s. 185-196.
- Çakır, S. (2011). *Osmanlı kadın hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Demiray, E. (2006). *Kadın hareketi ve örgütlenme* (G.Y. Oğuz, Ed.), *Toplumsal Yaşamda Kadın* içinde, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 189-217.
- Donovan, J.(2007), *Feminist teori* (Ağduk M. Bora A., Sayılan F., Çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

- Erbaş, S. (2018). Varolmanın dayanılmaz zorluğu: Kadın olmak. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), s.75-88.
- Gilman, P. (1986), *Kadın ve ekonomi* (M. Okutan, J. Candan, Çev.), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Göle, N. (1991). *Modern mahrem*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Işık, N. (2007). 1980'ler Türkiye'sinde feminist hareket: Ankara çevresi. (A. Bora, A. Günel), *90'larda Türkiye'de Feminizm* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kandiyoti, D. (2007). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar* (Ş. Tekeli, A. Bora, F. Sayılan, H. Tapınç, F. Özbay, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaya, Ş. (2018). Kadın ve sosyal medya. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17, (2), s. 563-576.
- Kurtoğlu, A. (2009). Erkek egemenliği, kültürel şiddet ve hukuk, *Toplum ve Bilim Dergisi*, 114, İstanbul: Birikim Yayınları
- Osman, H. (2009). Türkiye'de sosyalist feminizme Kaktüs'ten bakmak. *Praksis*, 20, s.19-43.
- Phillips, R & Cree, V (2014). What does the 'Fourth Wave' mean for teaching feminism in 21st century social work? *Social Work Education*, 33 (7) pp. 930-943. <https://doi.org/10.1080/02615479.2014.885007>
- Saraçgil, A. (2005). *Bukalemun erkek*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Savran, G. (2011). Sosyalist feminizm. *İstanbul Amargi Feminizm Tartışmaları*, s. 215-232. https://tr.boell.org/sites/default/files/amargi_feminizm_tartismalari_2011.pdf
- Timisi, N. ve Gevrek Ağduk, M. (2007), 1980'ler Türkiye'sinde feminist hareket: Ankara çevresi. (A.Bora, A. Günel), "90'larda Türkiye'de Feminizm" içinde, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tong, R. P. (2006). *Feminist düşünce* (Z. Cihirlioğlu, Çev.). İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Türkmen, B. ve Direk, Z. (Der.) (2007), Toplumsal proje ve kadınlık deneyimi: İslamcı kadın tarafından yeniden tanımlanan mahrem, *Cinsiyetli Olmak Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar* içinde, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yörük, A. (2009). Feminizm/ler, *Sosyoloji Notları*, 7, 63-84.

<https://kadinmuhendisler.org/osmanli-doneminde-kadin-hareketleri/>Erişim tarihi: 27.11.2019

<http://ka-der.org.tr/wp-content/uploads/2017/12/kadin-hareketinin-tarihi-sirin-tekeli.pdf> Erişim tarihi: 13.12.2019

http://www.nationalgeographic.com.tr/makale/kasim_2019/turkiye-de-feminizm/4046, Erişim tarihi: 24.11.2019

<http://www.turkkadinlrbirligi.org/tr/kurumsal/1/Tarih%C3%A7e> Erişim tarihi: 11.12.2019

ERKEKLİKLER

Selda TAŞDEMİR AFŞAR

Kadınlar olarak erkekler hakkında şöyle enine boyuna konuşamıyoruz. Çünkü ataerkil kültürde erkekler konusunda sessiz kalmak hatta sessiz kalmanın da ötesinde, tehlikeli ve önemli sırların muhafızları olmak üzere toplumsallaştırılmışız.¹

Erkeklik, sürekli başka konumların “ne olduğu” hakkında konuşma hakkını kendi elinde tutan ve bu sayede kendi bulunduğu konumu sorgulama dışı kalan bir “iktidar” konumudur.²

Erkek kelimesi, kromozom dizilimi, üreme organları, testosteron hormonunun seviyesine göre kadın cinsinden farklılığı içeren biyolojik bir tanıma gönderme yapılarak anlaşılabilir bir terimdir. Bu terim, toplumsal ve kültürel olarak inşa edileni imleyen “erkeklik” kavramına kadar götürülen, girilen toplumsal etkileşimlerle şekillenen, biyolojiden bedene, bedenden de erkeklik temsillerine kadar giden performatif bir sürece yapılan farklı isimlendirmelerin kökeninde yer alır. Bozok’un (2011, s. 15) söylediği gibi, toplumsal ve kültürel olarak inşa edilen erkeklik ile biyolojik ve psikolojik olan erkek arasında çokça fark vardır ve “erkeklik” kavramı, farklı renk ve dokuları olan birçok parçadan oluşan bir yamalı bohçadır. Bu kavramın parçalarını birbirine tutturun dikiş ise “ataerkillik”tir. Biyolojik erkek, doğumdan itibaren toplum tarafından kabul gören erkekler haline gelebilmek için sosyalizasyon süreciyle;

¹ Bell Hooks, 2018.

² Sancar, 2013.

Erkek olmayı yani nasıl davranmaları, nasıl oturup-kalkmaları, nasıl bir beden diline ve beden imajına sahip olmaları, nasıl konuşmaları, nasıl düşünceleri, nasıl hissetmeleri, ne gibi beğenilere ve ilgi alanlarına sahip olmaları, kimlerden hoşlanmaları, nasıl bir cinsellik yaşamaları...gibi yaşamlarının bütün alanlarını şekillendiren birçok konuda bilgilenirler. Bu olgular, ataerkil söylem tarafından çoğu zaman erkekliğin –biyolojik temellerinin bizzat kendisiymiş gibi dile getirilse de, gerçekte toplumsal ve kültürel dirler. Bu nedenle de zaman ve mekân içinde değişebilir ve farklılık gösterebilirler (Bozok, 2011, s. 16).

Toplum tarafından kabul edilen erkekler haline gelmek yani “erkek olmak”, “kadın olma” ile zıtlıklar üzerinden şekillenir. Erkek olmak, “erkek kimliğini” de oluşturur. Erkek kimliği, bireylerin, erkek olmak adına düşündükleri ve yapıp ettikleri şeylerin sonucu olarak ortaya çıkan cinsiyet kimliğidir. Eylemler ve edimler sonucunda şekillenen bu kimlik, bireylere yönelik beklentileri de beraberinde getirir (Bozok, 2011). Connell (2019), erkeklik kavramının doğası gereği kadınlık ile karşıtlığı üzerinden var olduğunu ileri sürmektedir. Fakat aynı zamanda erkeklikler, birbirleri ile karşılıklı ilişkilerinden de yeniden üretilmektedir. Dolayısıyla, herhangi bir birey erkeklikten söz ettiğinde aslında toplumsal cinsiyeti kendi kültü üzerinden imal etmektedir. Bireyler hem toplum tarafından “erkek olarak” kabul görmek hem de çeşitli aşamalardan geçerek kazandıkları bu kimliği ve olma halini kaybetmemek için toplumdaki erkek kimliğini yeniden üretmektedir. Çünkü erkeklik kaybedilmesinden korkulan da bir kimliktir.

Modernist düşüncenin dünyayı ve yaşamı açıklama denemesi, kamusal-özel, kültür-doğa, eril-dişi gibi dikotomileri içinde barındırır ve buna bağlı olarak hegemonik örgütlenmenin nasıl olacağının, her bir kategorinin ne olacağının/ol(a)mayacağının çerçevesini çizer. Modernist söylemde -tıpkı diğer kimliklerde (etnik, dini, vd.) olduğu gibi- kadın ve erkek kimliğinin birbirinin zıttı, birbirini dışarıda bırakan kategoriler olduğunu görürüz. Bu

hegemonik örgütlenme içerisinde erkekler, güçlü, akılcı, korumacı, sert, mantıklı, saldırgan, rekabetçi vb. olarak tanımlanıp hiyerarşinin üst basamağında yer alırken kadınlar, fiziksel ve duygusal yönden zayıf, naif, duygulu, irrasyonel, vb. tanımlamalarla hiyerarşinin alt basamağında ezilen olarak tanımlanabilmektedir. Erkekliğin sadece biyolojik olmadığını aynı zamanda kültürel olduğunu, doğal değil, bir tarihselliğe sahip olduğunu söyleyen Atay'a (2004, s. 14) göre, bu tarihsellik bir iktidar pratiğini içerir. İşte toplumsal düzen içerisindeki bu iktidar pratiğinde erkeğin baskın kadının ise baskılanan olması nedeniyle - kadın hareketinin de etkisiyle-, alanyazında toplumsal cinsiyet konusu uzun süre kadınlık meselesi merkeze alınarak irdelenmiştir. Ancak Connell'in da belirttiği gibi, toplumsal cinsiyete dair eşitsizlikleri anlamak, yalnızca toplumsal cinsiyetin bir yüzünü oluşturan kadınlık ve kadınlar üzerinden değil, daha ayrıcalıklı bir konumu imleyen erkekliğe ve erkeklere bakmakla mümkün olabilir. Kadınlar açısından incelenen toplumsal cinsiyet, kadınlık/kadınsılık kavramları nedeniyle kadınlara yüklediği yükün yanı sıra erkeklik ve erkeksilik kavramları da aslında erkekler açısından oldukça önemli farklar yaratabilmekte ve erkeklere kadınlar karşısında avantajlar sağladığı gibi dezavantajlar da getirebilmektedir (Connell, 2005). Diğer yandan ataerkil sistem kadın üzerinde ayrımcılığa varan bir baskı oluşturduğu için yoğun bir biçimde kadın meselesinin üzerinde durulsa da erkekliğe yüklenen ve erkekliği imleyen birçok anlam kodları bulunmaktadır. Bozok (2011, s. 22), erkeklik kodlarını “‘kusursuz’ bir ataerkil erkeğin nasıl olması gerektiğine ilişkin toplumsal beklentilerin karikatürü” olarak tanımlar. Bu kodlar, kadının yaşamını olumsuz yönde etkileyen ve kadın üzerinde baskı oluşturan ataerkil sistemi oluşturmaktadır. Bu nedenle, kadınlara göre ayrıcalıklı konumda olan erkekleri, onların dünyalarını, birbirleriyle olan etkileşimlerini ve ataerkil sistemi oluşturan erkekliği imleyen kodları bilmemiz ve incelememiz gerekiyor. Aynı zamanda, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin güçlü tarafı konumundaki erkeklerin kendi erkeklikleri üzerine de düşünceleri

ve toplumsal cinsiyetin sadece kadını kapsayan bir alan/durum olmadığının farkına varılması için de erkeklik konumunun ele alınması elzemdir. Ancak kadınlık kadar erkekliğin de ele alınması noktasında Segal'ın da aktardığı gibi, erkeklik ve kadınlığın tarihsel zamana ve coğrafyaya özgü oluşumlar olduğunun, ideolojiler, toplumsal kurumlar ve pratikler içinde sürekli olarak biçimlendirilen, karşı konulan, yeniden işlenen ve yeniden onaylanan kategoriler olduğunun akılda tutulması gerekmektedir (Davidoff ve Hail'den aktaran Segal 1992, s. 140). Yani nasıl ki kadınlık konumu cinsiyetlendirilmiş bir konum ise, erkeklik de toplumsal ilişkiler içerisinde üretilen, zamana ve mekâna/coğrafyaya göre yeniden üretilen ve yine cinsiyetlendirilmiş bir konumdur.

Erkeklik Çalışma Alanı ve Farklı Yaklaşımlar

Erkeklik ve erkekler üzerine daha çok biyoloji, anatomi ve biyolojik temelli, normatif bir alana sıkışmış sabit kodlardan hareketle erkekleri anlatan popüler psikoloji ve psikanaliz çalışmaları görülmektedir. Erkeklik üzerine araştırmalarının sosyal bilimlere girmesi oldukça yeni olmakla birlikte erkekliğin toplumsal bağlamda şekillendiğinin kabulü ilk kez feminist kuramların sosyal bilimler alanına getirdiği bakış açısı ile gerçekleşmiştir (Sancar, 2013;

https://www.pinarselek.com/public/page_item.aspx?id=120).

Erkekliğin tarihsel, kültürel ve toplumsal bir kurgu oluşundan yola çıkarak eril iktidarın kaynaklarına ve farklı hallerini ortaya çıkarmayı amaçlayan, erkekleri ve onların dünyalarını da inceleme zorunluluğunun ortaya çıkardığı disiplinler arası bir çalışma alanı olarak tanımlanan erkeklik çalışmalarını (Türk, 2008, s. 120) sınıflandırmak ve tarihsel bir gelişim süreci ortaya koymak oldukça zordur. Erkeklik çalışmaları alanıyla ilgili kolaylıkla söylenebilecek şey, tıpkı feminist çalışmalar gibi toplumsal hareketlerin bir ürünü olduğu ve bu hareketlerle birlikte ilerlediğidir (Baştürk-Acar ve Tönel, 2011, s. 19).

Emel Baştürk-Akca ve Ebru Tönel (2011), Tim Edwards'ın *Cultures of Masculinity* (Erkeklik Kùltürleri) adlı çalışmasıyla temellendirerek erkeklik çalışmalarının tarihini kadın hareketinin dalgaları gibi üç dalga şeklinde incelerler. Buna göre kadın hareketinin II. dalgasının erkeklik çalışmalarının I. dalgasına denk düşecek bir şekilde dönemleştirme yaparlar. I. dalga erkeklik çalışmalarında erkekliğin toplumsal olarak üretilmiş doğasının öncelendiği; bu erken dönem çalışmalarda Simon de Beaviour'un "kadın doğulmaz kadın olunur" söyleminin "erkek, erkek doğmaz, erkek yapılır" şeklinde ifade edilerek erkekliği tanımlayan davranışların da sosyalizasyon süreci ile öğrenildiğinin altı çizilir. Erkek sosyalizasyon süreci ile erkeklik rolünü öğrenmekte ve sosyal denetime bağımlı hale gelmektedir (Baştürk-Acar ve Tönel, 2011, s. 24-25). II. dalga erkeklik çalışmaları ise, farklı erkeklikler arasındaki hegemonik ilişkiyi hem 'maduniyet' ve 'ötekilik' gibi kavramlar üzerinden hem de iktidar ve güç kavramlarının kendisine ilişkin bir sorgulama ile birlikte tartışılmaya başlamıştır (Baştürk-Acar ve Tönel, 2011, s. 26). Erkeklik çalışmalarının üçüncü dalgası, edebiyat, kùltür ve medya çalışmaları gibi alanları da içeren disiplinlerarası bir alana taşınır. 1990'lardan başlayarak "toplumsal inşa" yaklaşımlarının da etkisiyle, farklı erkeklik deneyimlerinin keşfine yönelen ve aynı erkeğin farklı yaş dönemlerinde farklı erkeklik deneyimleri yaşadığı önermesinden hareketle yeni araştırma konuları ortaya çıkar (Sancar, 2013).

Günay-Erkol (2018, s. 7), İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde erkeklik olgusunun ele alınışı konusunda literatürde iki farklı yaklaşım olduğunu belirtir. Bunlar; 1) "patriarkinin evrensel eril tahakkümünün ürünü ve zamandan bağımsız bir gerçeklik" 2) "kadınlara uygulanan tahakkümün toplumsal normlarla bir iktidar biçimi olarak pekiştirildiği düşüncesini takiple 'toplumsal cinsiyet' olarak erkeklik kavramının oluşması" Birinci yaklaşım içerisindeki ataerki vurgusu, kadınların üzerindeki denetim ve uğramış oldukları ayrımcılık süreçlerini anlamak açısından önemli iken Sancar'ın da (2013, s. 23) belirttiği gibi ataerki, erkeklerin bu iktidarı nasıl yarattıkları ve ellerinde tuttukları kendi cinsleri

içerisinde bu iktidarı nasıl paylaştıkları, iktidar için yaşadıkları çatışmaların neler olduğu ve çatışmaların nasıl çözüme kavuşturulduğu noktasında yeterli olamamaktadır;

Patriarki kavramı, biyolojik indirgemeci, tarih-dışı, homojen ve tekçi erkek egemenliği yorumuna dayanan, aşırı basitleştirici bir kavram olduğu gerekçesi ile eleştirilmiştir. Sistematik ve sürekli bir erkek egemenliğinin varlığını olanaklı kılan ve destekleyen toplumsal ilişkilerin ve kültürel pratiklerin patriarkal kurumsal yapılarla iç içe nasıl var olabildiğini açıklayacak bir analizin gerekliliğini o zamanlardan beri³ vurgulanmaktadır (Pease'den aktaran Sancar, 2013, s. 24).

Erkeklik konusundaki ikinci yaklaşımın içerdiği "toplumsal cinsiyet" kavramıyla -her ne kadar biyolojik determinizm bir nebze sarsılmışsa bile- toplumsal olarak belirlenen bir cinsiyet rolü olarak erkeklik tartışılırken devreye yine biyoloji girer. Ve biyolojik indirgemecilik erkeklik konusunun derinlemesine tartışılmasının ve bir mesele haline getirilmesinin önündeki en önemli engel olarak kendini gösterir. Örneğin, bu dönemdeki kadına karşı şiddet tartışmalarında yine erkeğin "doğasına ve biyolojiye uzanılır ve erkeğin "doğası" gereği şiddete eğilimli olduğu iddiası, erkekliğin toplumsal olarak oluştuğu fikri ile yan yana durur ve patriyarkal sistemin nasıl oluştuğu ve sürdürüldüğünü açıklamada temel argüman olarak kullanılmaya devam eder. Dolayısıyla erkeklik, ikinci dalga içerisindeki bazı feministler tarafından hem toplumsal dinamiklerin etkisinde "dışarı"dan gelerek erkeğe musallat olan bir "illet", hem de "içeri"den kaynaklanan, erkeğin vücudundan atması gereken bir "zillet" muamelesi görmüştür. Erkekliğin biyolojiye dayanılarak açıklanması, üçüncü dalga kadın hareketi tarafından yerle bir edilir (Günay-Erkol, 2018, s. 7-8). Nasıl ki ikinci dalga kadın hareketi, kadınlar için ortak/tek bir kadınlık kimliğinden bahsediyorsa aynı zamanda iktidarı aynı oranda elinde tutan ve/veya kurulan eril iktidardan aynı biçimde nemalanan tek

³ "o zamanlardan beri" ifadesi ile 1980'ler kastedilmektedir.

tip evrensel bir erkeklik olduğunun da altı çizilmiştir. Ancak üçüncü dalga kadın hareketi içerisinde ikinci dalga kadın hareketinin bu ortak çıkar, evrensel ve teklik kadınlık ve erkeklik vurgusuna eleştiriler yükselmiştir. Feminizmin kendi içinden yükselen “tek kadınlık vurgusunun farklı kadınlıkları görmezden geldiği ve kadın hakkında söylenebilecekleri engellediğine dair eleştirisi” erkeklik alanının da kendine dönüp bakmasına, evrensel, tek ve değişmez erkekliğin olmadığı, erkekliğin doğuştan gelen verili bir özellik olmadığı, çeşitlenen ve çatışan erkekliklerden yani çoğul erkekliklerden söz etmek gerektiği iddiasını belirginleşmiştir.

Türkiye için yeni ancak uluslararası mecrada 1970’li yıllardan beri tartışılmaya başlayan ve erkekliğin çözümlemesini yapan yeni bir alan olarak “erkeklik çalışmaları” (masculinity studies/men’s studies) gelişmiştir. Joseph Pleck ve Jack Sawyer tarafından 1974 yılında yayınlanan *Erkekler ve Erkeklik (Men and Masculinity)* isimli çalışma, erkekliği ele alan ve erkekliğe eleştirel bakan çalışmaların önünü açmış (Türkoğlu 2013, s. 36; Sancar, 2013, s. 26); 1981’de ise yine Joseph Pleck, şiddet olgusunun erkek “doğası”nın bir unsuru olarak ele alınmasına ve biyolojik indirgemeciliğe yönelik eleştirilerini içeren, erkeklerin toplumsal normlara uyduklarında da uymadıklarında da problem yaşadıklarını iddia ettiği ve ilk ciddi erkeklik eleştirisi olarak kabul edilen *The Myth of Masculinity* (Erkeklik Miti) adlı çalışmayı yayınlar ve bu çalışma, *Erkeklik Çalışmaları*’nın ilk araştırmalarından biri olarak kabul edilir. Pleck’in çalışması, “normatif olarak kabul edilen rollerin (örneğin dışarıda çalışma ve eve “ekmek getirme”nin erkeklik işin norm addedilmesinin) erkeklere psikolojik olarak zarar verdiğini ortaya koyması ve “sistematik” işleyişin erkek doğasından mı üretim araçlarının eşitsiz bölüşümünden mi kaynaklandığı sorusunu gündemde tutması” (Günay-Erkol, 2018, s. 15) ve erkekler arasındaki iktidar mücadelesi ve güç hiyerarşilerinin kadınların boyun eğdirilmesi ile ilişkili olduğunu ilk kez söyleyerek ‘erkekler arasındaki mücadelede kadınların erkekler için bir başarı sembolü olduğunu

ya da erkekler için rekabetin aracı olarak kullanıldığını' söylemesi ve eril iktidar cinsiyete dayalı işbölümü ile ilişkili olduğunu ve bu işbölümü sayesinde gerçekleştiğini söyleyerek sonraki çalışmalara ön ayak olması" (Sancar, 2013, s. 27) açısından önemlidir. Diğer yandan 1980'lerden itibaren erkeklik çalışmaları alanındaki akademik çalışmalar giderek artmış ve özellikle LGBTİ+ hareketi ile gelişen Queer kuramı ile erkeklik ile ilgili alanyazın oldukça genişlemiştir.

Bozok (2011; 2009) erkeklik alanı ve/veya hareketi için üç farklı yaklaşım önermektedir. Bunlar "*erkeklikçilik*" (masculinism), "*erkek kurtuluşçuluğu*" (male liberationism) ve "*profeminizm*"dir. Anti-feminist ve anti-queer bir duruşa sahip ve muhafazakâr olan *erkeklikçilik hareketi*, hem ataerkil ideolojiyi ve onu meşrulaştırma çabalarını yansıtır hem de erkeklerin doğasının ezelden beri olumlu nitelikler barındırdığını ve toplumsal üstünlüğe sahip olduğunu savunur. Erkekler dünyanın merkezindedirler; onların talepleri, ihtiyaçları, onların sorunları ve çıkarları ile arzuları ön plandadır (Nathanson ve Young, 2001, s. 5). Ancak bir 'kimlik krizi' ile boğuşuyormuş gibi görünen erkekleri feminist mücadelelerin kurbanları (Blais ve Dupuis-Déri, 2012, s. 23) olarak tanımlayan erkeklikçi yaklaşım, feministlerin iddia ettikleri gibi erkek egemenliğinin hiçbir zaman gerçekleşmediğini ifade eden ve erkekler için politik, ekonomik, kişisel ve sosyal hakları tanımlamak, oluşturmak ve elde etmek için "köktendincilik, gelenekselcilik, yaratılışçılık, erkek hakları hareketi, mitos-inşacı erkek hareketi ve biyolojik belirlenimcilik gibi bazıları birbirine karşıt görünen ancak temelde hepsi anti-feminist görüşlerden oluşan bir damardan beslenen (Bozok, 2011, s. 44; Bozok, 2009, s. 79), bir dizi politik hareket, ideoloji ve sosyal harekettir. Kamusal alana çıkarak evin geçimini sağlayana yani eve ekmek getiren taraf olan erkek, yerine getirdiği bu rol aracılığıyla iktidarı elinde tutar ve aile içerisinde ve toplumda da sürekli olarak bu iktidar ve üstünlük üretilir. Ancak özellikle ikinci dalga kadın hareketi ile birlikte kadınlar da özel alandan çıkıp işgücü piyasasına girer ve işgücü piyasası başta olmak üzere birçok

alandaki erkeklerle aynı haklara sahip olurlar. Erkeklikçi yaklaşıma göre bu, geleneksel erkeklik normlarına zarar veren bir durumdur (İkeda, 2007). Tıpkı Talcott Parsons'un altını çizdiği gibi edilgen bir rol üstlenen kadın kendisine biçilmiş özel alanda yani evde olmalı ve evdeki rol ve sorumluluklarını yerine getirmeliyken araçsal bir rol üstlenen erkek ise kamusal alana çıkmalı, eve ekmek getirmeli ve kamusal alandaki rol ve sorumluluklarının asıl üstlenicisi olmalıdır. Toplumun ataerkil sistem ve heteroseksüel yönelime göre düzenlenmesi gerektiğini düşünen bu yaklaşım için "LGBTİ+ bireyler erkekliği kirletmektedirler ve erkeklik feminizm ile queer hareketin tehdidi altındadır. Erkeklikçilik, bizzatıhi ataerkil ideolojinin erkekler tarafından yapılan savunusudur" (Bozok, 2011, s. 44).

Erkek kurtuluşculuğu yaklaşım ise, ataerkinin kadınlara olduğu kadar erkeklere de zarar verdiğini savunur. Erkek kurtuluşu yaklaşımı savunucuları "erkek rolünün" nasıl yoksullaştığını, "sağıksız" ve hatta erkekler için "öldürücü" olduğunu vurgulayan bir söylem inşa etmişlerdir (Jourard'den aktaran Messner, 1998, s. 256). Buna göre erkekler toplumda kabul gören erkek olmak için duygularını ifade etme becerilerini yitirir; performans kaygısına sürüklenir, şiddet yanlısı bireyler haline gelir ve hatta psikolojik ve bedensel sağlıklarını yitirirler (Bozok, 2009, s. 436). Ayrıca toplumsallaşma süresi erkekleri ve kadınları farklı şekillendirir. Erkekler -kadın cinsi ile karşılaştırıldığında- toplumsallaşma süreciyle saldırgan, bağımsız, sert, duygusuz olurlar ve iş hayatında başarılı olmak hayattaki en önemli amaçları haline gelir. Bu toplumsallaşma kadın ve erkeğin farklı meslekleri seçmesine de yol açar. Örneğin, kadınlar, sekreter, öğretmen ve hemşirelik gibi mesleklere; erkekler ise, avukat, doktor, işçi, makine operatörü gibi mesleklere yönlendirilirler. İşte erkek kurtuluşu hareketi bu toplumsallaşma sürecine topyekûn karşı çıkar (Flodd, Gardiner, Pease, Bob ve Pringle, 2007, s. 415). Bu yaklaşımın önde gelen

savunucularından Farrell ve Goldberg'e⁴ göre erkek iktidarı gerçekte erkeklerin yarattığı özyıkıcı bir yanılsamadır. Erkek kurtuluşu yaklaşım ataerkilliğe karşı çıkmasına karşın, kadınlar yerine erkeklerin ödediği bedellere odaklanır ve feminizmle arasına mesafe koyar (Bozok, 2009, s. 436).

Anti-seksist ve ataerkillik karşıtı olarak da bilinen *profeminizm* ise, hem erkeklikçilik hem de erkek kurtuluşu yaklaşımından farklı olarak erkeklik alanının eleştirel kolunu oluşturmakta ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunda feminizmin öncelikli alanına girmeyen ve araştırmanın öznesi olmayan erkeklere eleştirel bakışı içinde barındırmaktadır (Günay-Erkol, 2018, s. 8). Ataerkil erkekliklerin, kadınlar ve queer bireylerin ezilmişliğinin birincil faileri olduğu fikri üzerinden yükselen profeminizm, hem erkeklerin ataerkilliğin işleyişi içindeki konumlarını ortaya koymaya, hem de homofobik/transfobik olmayan ve gerçek anlamda eşitlikçi bir erkekliğin ortaya çıkmasının koşullarını tartışmaya açmaya çalışmaktadır (Bozok, 2011, s. 45). Erkekliğin, erkek ayrıcalığı olduğu ve kadınların üzerine kurulu bir baskı yarattığını kabul eden profeministler, erkeklerin kadınlara karşı sahip olduğu bu ayrıcalık ve iktidarın kadınların yanı sıra erkeklere de zararlı olduğunu kabul etmektedirler (Kauhan'dan aktaran Cornish, 1997, s. 28).

Erkeklikçilik ve erkek kurtuluşu yaklaşımları, Günay-Erkol'un da (2018) bahsettiği, erkekliğin ele alındığı ikinci yaklaşım olan biyolojiden henüz tam da bağımsızlaşmamış toplumsal cinsiyet rolü çerçevesinde erkekliği ele alır. Profeminizm ise, ataerkil ve kapitalizm tartışmalarının yükselişe geçmesiyle birlikte, toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesindeki

⁴ 1970'lerde ataerkilliğe karşı erkek kurtuluşu yaklaşımı savunan Warren Farrell ve Herb Goldberg gibi erkek kurtuluşu fikirlerinin önde gelen savunucuları, ataerkilliğe yönelttikleri eleştirilerden git gide uzaklaşarak –başta erkek hakları hareketininkiler olmak üzere- anti-feminist fikirleri benimsemeye başlamışlardır (Bozok, 2009, s. 433).

tartışmaları bir kenara bırakarak ataerkillik dahilinde erkekler ve erkekliklerin tartışıldığı; spor, militarizm, milliyetçilik, babalık gibi erkeklerle özdeşleştirilen alanların eleştirel bir biçimde ele alındığı; LGBTİ+ çalışmaları⁵, felsefe, psikoloji, sosyoloji, antropoloji, psikanaliz, tarih, edebiyat, siyaset bilimi ve kültürel çalışmalar dahil olmak üzere disiplinlerarası bir çalışma alanı olan *Eleştirel Erkeklik İncelemeleri*⁶ alanının gelişmesine ön ayak olur (Bozok, 2009).

Tek kimlik, evrensel sabitlikler gibi genellemelere karşı çıkan, erkekliğin bir dizi farklı sos-kültürel etkileşimlerin ürünü olduğunu, tekdüze bir erkeklik kimliğinden söz edilemeyeceğini ve erkeklerin de mevcut sistemden sürekli olarak değişmez biçimde ve aynı oranda çıkar sağlayanlar ve ittifak içinde olanlar şeklinde değerlendirilemeyeceğini ortaya koyan Eleştirel Erkeklik Çalışmaları, feminist teoriden çok queer teoriden ilham almakta ve erkeklerin profeminist tepkilerinden cinsiyet ilişkilerine kadar olan tartışmalarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle de eleştirel erkeklik incelemeleri, erkekleri cinsiyetçi güç ilişkileri bağlamında eleştirel bir biçimde ele alır ve eril iktidarın nasıl kurulduğunu,

⁵ Alıntı yapılan çalışmada, LGBTT (lezbien, gey, biseksüel, travesti, transseksüel) olarak isimlendirilmiştir. Ancak metinde LGBTİ+ kullanıldığı için LGBTT kullanımına yer verilmemiştir.

⁶ Hearn, erkekler ve erkeklikler çalışmalarının feminizmin ilgi alanlarından birisi olduğunu ve bu alanın sadece tek tip, tahakküm kuran bir erkeklik anlayışından ziyade, farklı erkeklikleri de incelemesi gerektiğini bu nedenle de sınırları ve kategorileri olan “Erkeklerin Çalışmaları” (Men’s Studies) alanının tüm farklı erkekler ve erkeklikler biçimlerini de kapsayan geniş perspektifli Eleştirel Erkekler ve Erkeklikler İncelemeleri (EEEİ) (Critical Studies on Men and Masculinities) alanı olarak adlandırılması gerektiğini ifade etmektedirler (Akşit ve Varışlı, 2016, s.13). Ona göre, “Erkekler Çalışmaları (Men’s Studies)” terimi, Kadın Çalışmaları veya Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları veya Cinsiyet Çalışmaları alanlarından ayrı bir “Erkekler Çalışmaları” olduğu fikrini uyandırmaktadır (Akşit ve Varışlı, 2016). Ancak bu çalışmada, “incelemeleri” yerine Türkçe alanyazında sıklıkla kullanılan “çalışmaları” kavramı kullanılmıştır.

temsil edildiğini ve devam ettirildiğini inceler (Kimmel, 2001; Hearn, 2004).

Eleştirel Erkeklik Çalışmaları alanı, “erkeklik ve iktidar ilişkisi kendisini hangi kalıplar içinde göstermektedir? Erkeklik konumlarının imtiyazları nelerdir ve hangi koşullardan türer? Neden bazı erkekler şiddete eğilim gösterirken bazıları göstermez? Erkeklik tarih ötesi bir kategori midir? Hakim erkek cinselliğine ilişkin söylemler gerçeği ne ölçüde yansıtır? Güçlü, acı çekmeyen, ağlamayan, daima rayonel, duyguları hakkında sessiz, fizikî şiddete direnebilen ve bedensel sertliğe sahip erkeklik nasıl bir norm haline geldi ve benimsendi? Şiddet erkeklerin dahil olduğu ve olmadığı ilişkilerde neden ve nasıl üretiliyor? Abilik, babalık, liderlik pozisyonları erkekleri nasıl biçimlendiriyor? En ayrıcalıklı ve en güçsüz erkeklerin durumu nedir? Erkekler ekonomi, ordu, din, devlet ve akademiye nasıl kontrol ediyor ve kontrolü elinde tutanlar hangi erkeklerdir? Bu sorular, Eleştirel Erkeklik Çalışmaları alanının hem yola çıkış hem de cevap aradığı sorulardır (Türk, 2008; Günay-Erkol, 2018; Akşit ve Varışlı, 2014).

Eleştirel Erkeklik Çalışmaları, başta kadına yönelik şiddet olmak üzere cinsellik, öznellik, cinsiyetçilik, sosyalizasyon ve homofobi gibi doğrudan erkekleri ilgilendiren konular olmak üzere, feminizmin salt erkekler tarafından erkeklere uygulanması olmakla kalmayıp feminist çalışmalara paralel ve birçok noktada kesişen bir doğrultuda gelişti. Ayrıca bu alan, erkekler arasındaki farklılıkları ortaya koymak yoluyla, erkekleri salt kadınları ezen ve ataerkil iktidardan aynı derecede pay alan bir toplumsal kategori olarak indirgemeci bir biçimde değerlendirme tehlikesinden korunmasını sağlamıştır (Bozok, 2009, s. 273-274).

Eleştirel Erkeklik Çalışmalarının en önemli katkılarından birisi de, akademik anlamda tartışılan meselelerin sivil topluma, sokaklara ve siyasal tartışma mecralarına taşınmış olmasıdır. 1970’li yıllardan beri farklı cinsel kimlikler ve toplumsal cinsiyetler arasındaki adaletsizliği ortadan kaldırmak için harekete geçen erkek gruplarının eylemler dünyadaki önemli politik

hareketlerden birisidir. Bu çerçevede dünyada⁷ hem erkekliği hem de cinsiyetçiliği sorgulamaya açan birçok eleştirel oluşum ortaya çıkmıştır. Örneğin, Eleştirel Erkeklik Çalışmaları, Amerika'da kırk iki yıldır toplumsal cinsiyet ayrımcılığına karşı etkinlik gösteren NOMAS (National Organization for Men Against Sexism, <http://nomas.org/>) örgütü tarafından canlı tutulmaktadır. Erkek şiddetine karşı erkeklerin başlattığı ve erkekleri kadınlara uygulanan şiddete karşı çıkmaya çağırdıkları uluslararası örgütlenmelerin en önemlilerinden biri White Ribbon (Beyaz Kurdele <http://www.whiteribbon.ca/>) hareketi ve Birleşmiş Milletler destekli MenEngage (<http://menengage.org/>) oluşumu, European Profeminist Men's Network (EuroPro-Fem), Men's Resource Centre For Change (MRC) ve Men's Resources International gibi büyük örgütler, Eleştirel Erkeklik Çalışmaları alanını ortaya çıkaran mücadelenin etkilerini bugüne taşıyan diğer birkaç oluşumdur (Günay-Erkol, 2018; Bozok 2009; Sancar, 2013).

Türkiye'de Eleştirel Erkeklik Çalışmaları

1970'li yıllarda Avrupa ve Amerika'da başlayan ve kadın hareketi gibi üç farklı dalga olarak ele alınan Eleştirel Erkeklik Çalışmaları, Türkiye'ye ancak 1990'lı yıllarda girmiştir ancak o yıllarda çok da çalışılan bir konu değildir. Deniz Kandiyoti 1997 yılında basılan *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar* kitabında, erkeklik mevzusunun Türkiye'de akademik camia tarafından ele alınmıyor olmasından yakınır. Kandiyoti (1997, s. 180), Türkiye bağlamında erkeklik ve kadınlık kimliklerinin nasıl oluşturulduğunun mutlaka ele alınması gerekliliğinden ve ataerkilliğin anlaşılabilmesi için merkezi bir konumu olan erkek kimliklerinin sorgulanması konusunda bugüne kadar sistemli hiçbir çalışma yapılmamış olması, açıklanması zor bir olgu olduğundan bahseder. Türkiye'ye erkeklik çalışmalarının geç gelmesi sadece erkeklerin haklarla donatılmış ve güçlü olduklarına dair inanç nedeniyle erkekler üzerine konuşmanın

⁷ ABD, Kanada, İngiltere, Avustralya, Hindistan, Kenya, vd. ülkeler.

gereksizliği değildir. Baştürk-Acar ve Tönel (2011, s. 32), bu geç kalmışlığın nedeni olarak “kadın hareketinin kazanımlarının ve feminist akademik çalışmaların Türkiye’de Batı’daki kadar yer bulmamasından ve anti-feminist bir hareket ve söylem geliştirilmesinden ziyade Türkiye’de feminizmin değersizleştirilmesini” göstermektedir. Diğer bir sebep de, Türkiye’de erkekliğin çok güçlü bir şekilde militarizmden beslenmesidir. Bu militarist toplumsal yapı içerisinde erkeklerin, “eril şiddeti” yaşamlarından dışlamalarını bir kenara bırakın üzerine konuşmaları bile oldukça zorlaşmaktadır. Ayrıca, Türkiye’de özel alanda kadını yücelten söylemlerin⁸ çokça ifade edilmesi, erkeklerin kadınlar üzerindeki tahakkümünün ve toplumsal cinsiyet yapısındaki iktidar ilişkilerinin görünmez kılınmasına ve bu nedenle de erkeklik çalışmalarının geliş(e)memesine neden olduğunu ifade etmektedirler.

Günay-Erkol (2018, s. 22), bir alan olarak Eleştirel Erkeklik Çalışmaları başlığı altında olmadan ve ismi konulmadan önce de Türkiye’de aile, babalık, zorunlu askerlik, savaş, güçlü devlet geleneği, göç ve uyum, eğitim, kent yoksulluğu, hapishaneler, ulus-devletin beden politikaları gibi konular çerçevesinde erkeklikler üzerine çalışıldığını; ancak başarılı/başarısız erkek sosyalizasyonlarının Eleştirel Erkeklik Çalışmaları adı altında, toplumsal cinsiyet çözümlemeleri odaklı olarak çalışılmasının yeni bir aşama olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda, Avrupa ve Amerika merkezli Eleştirel Erkeklik Çalışmaları alan yazınındaki mevzular ve tartışmalar, pek fazla değişiklik yapılmadan Türkiye’ye de taşınmış; bir taraftan toplumsal bir inşa olarak erkeklik, erkekliğin biyolojik dayanakları, erkeklerin şiddete eğilimi ve bunun seviyesini belirleyen unsurlar, babalık deneyimleri, namus kavramı ve bu kavramın tarihsel dönüşümü, işgücü piyasasındaki mücadeleler ile erkekliğin sinema/medya/edebiyattaki temsilleri gibi konulara odaklanılırken diğer taraftan da erkeklik performanslarının eril olmayan

⁸ “Yuvayı dışı kuş yapar” “Cennet anaların ayağının altındadır” gibi.

bedenlerde ne şekilde icra edildiği gibi tartışmalar da yürütülmüştür. Ayrıca bu tartışmalara, Türkiye'nin özel koşulları nedeniyle sünnet, zorunlu askerlik, göç gibi konular eklenmiştir. Türkiye'de erkekliğin ilk sorgulandığı biçim erkeklik ve militarizm arasındaki ilişkinin görünür kılınması ile olurken eşcinsel hareketin heteroseksizmi sorgulaması, böylelikle kimliklerin tek ve homojen bir özden kaynaklanmadıklarını ortaya çıkması, erkekliğin sadece heteroseksizm üzerinden tanımlanamayacağını, farklı erkeklik biçimlerinin de var olabileceği anlaşılmıştır (Baştürk-Acar ve Tönel, 2011, s. 33).

Türkiye'de Eleştirel Erkeklik Çalışmaları erkeklik hareketine göre daha bir ilerleme kaydetmiştir. Bu ilerleme kendisini lisans ve/veya lisansüstü düzeyde açılan erkekliklerle ilgili dersler ile çeşitli sempozyum ve akademik dergilerde göstermektedir. Ancak Türkiye'deki erkek hareketi ancak 2000'li yıllarda etkin olmaya başlamıştır. Türkiye'de 2008'de Pippa Bacca'nın tecavüz edildikten sonra öldürülmesini izleyen günlerde verilen tepkilerin ardından kendi tavrını ortaya koymak isteyen bazı anarşist/anti-otoriter erkeklerin çağrısıyla oluşan *Biz Erkek Değiliz İnisiyatifi* en önemli örgütlenmelerden birisidir. Bu inisiyatifi, ataerkil düzene karşıtlığı üzerinden kendisini tanımlayan *Ataerkiye Karşı Erkekler*, *Erkeklik İstisnai Bir Durumdur*, *Erkekler Matinesi* ve *Erkek Muhabbeti* gibi örgütlenmeler izlemiştir. Bu oluşumlardan 2010 yılında oluşturulan *Erkek Muhabbeti* ise, 'erkeklerin, ataerkilliği ve kendi erkekliklerini feminist ve LGBTİ hareketin deneyimlerinden beslenen bir perspektifle sorgulamasına katkıda bulunacak bir platform' olarak tanımlamakta ve "ataerkilliğin ortadan kalkması için erkekler de değişmelidir ve değişmek mümkündür" anlayışı ile hareket etmektedirler. Türkiye'de farklı alanlardan araştırmacılar ve aktivistlerin oluşturduğu *Eleştirel Erkeklik İncelemeleri İnisiyatifi*, sokak ile akademiye birleştiren önemli ve aktif bir örgütlenmedir. Söz konusu inisiyatif, 2014 yılında Türkiye'de erkeklik üzerine yapılan *Uluslararası Erkekler ve Erkeklikler Sempozyumu*'nu gerçekleştirmiştir. Sempozyuma, eleştirel erkeklik çalışmaları yapan sosyal ve beşeri bilimcilerle birlikte yine bu

alandaki çeşitli eylemlilikler yürüten aktivistler ve Sivil Toplum Örgütü temsilcileri de katılım göstermiştir. Ayrıca *Erkeklikler: Bir Kimlik ve Kültür Dergisi* ile *Erkeklik ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi* gibi akademik dergiler mevcuttur (Bozok, 2009; Baştürk-Acar ve Tönel, 2011; Şahin, 2018).

Farklı Erkeklikler Mümkün mü?

Egemen erkeklik konumlarına ve değerlerine uygun bir biçimde yaşayan ve yaşamında bu konum ve değerleri sürekli deneyimleyen erkeklerin yanı sıra bu egemen erkeklik konum ve değerlerini tümünden reddederek yaşamını bu yönde sürdüren erkeklik tarzları da vardır. Hem egemen erkeklik anlayışı her döneme ve kültürlere göre değişmekte hem de farklı sınıfsal konumların, inançların, düşünce akımlarının, etnik kimliklerin farklı erkeklik değerlerinin geçerliliğine etkisi vardır. Farklı erkekliklerin oluşum dinamikleri dikkate alındığında işçi sınıfı ve orta sınıf erkekliğin yanı sıra burjuva erkekliği; aile reisi, işsiz, serseri, efendi, eşcinsel, pro-feminist erkekler de vardır. Siyahi, Asyalı ya da dindar, Müslüman erkeklik gibi farklı kültürel/siyasal dinamiklerle oluşan farklı erkeklikler de olabilir (Sancar, 2013). Michael Scott Kimmel (2004; 2013), tek bir erkeklik algısına karşı çıkarak farklı erkeklikler olduğunu ancak bir tanesinin egemen bir yapıyla üstünlük sağladığını ifade eder. Ona göre bütün erkeklikler eşit yaratılmaz çünkü erkeklik tanımları toplumda eşit değerlerde değildir ve bir erkeklik tanımı, sürekli ölçülüp tartılan diğer erkeklik formlarına karşı “standart” olarak kalmaya devam eder. Hâkim kültürde beyaz, orta sınıf, orta yaşın başlarında, heteroseksüel erkekleri tanımlayan bu erkeklik, öteki erkeklerin ölçüldükleri ve sıklıkla kusurlu bulundukları standartları koyan erkekliktir.

Kimmel (2013), 19. yüzyılda erkekliğin üç tipini kavramlaştırır. Bunlardan ilki, aynı zamanda geleneksel aristokrasi erkeği olarak tanımlanabilecek olan *kibar efendi* (*genteelpatriarch*) erkekliğidir. Erkekliğin bu biçiminde erkekler, kimliğini toprak

mülkiyetinden temin etmiştir. Topraklarını yönetirken, incelikli, zarif ve rahat bir duygusallık içindedir. Zamanının çoğunu topraklarını yöneterek ve ailesiyle beraber geçirirken, çocuklarına düşkün ve özverili babalardır. *Kahraman zanaatkâr (heroicartisan)* erkeklik, erkekliğin ikinci tipini oluşturur. Bu erkeklik biçiminde erkekler, oğullarına kendi zanaatlarını öğretir ve onları ritüellerle dolu bir çıraklıktan usta zanaatkâr statüsüne taşırlar. İktisadi bakımdan özerk olan kahraman zanaatkâr, kendi demokratik topluluğunun üzerine titrer ve kasaba toplantılarındaki katılımcı demokrasiden zevk alır. Kahraman zanaatkâr, kentli esnaf veya zanaatkârın birlikteliği olan demokratik topluluğu cisimleştirmiştir.

Kimmel tarafından kavramlaştırılan üçüncü erkeklik tipi *piyasa erkekliği*dir (*marketplacemasculinity*). Piyasa erkekliğinde erkekler, servet, iktidar ve statü biriktirdikçe kimliklerini de tamamıyla kapitalist piyasadaki başarısından temin etmeye başlarlar. Kentli, girişimci ve işadamıdırlar. Yerinde duramayan, heyecanlı ve kaygılı piyasa erkeği, bir yandan diğer erkeklerle rekabet içinde olduğu tümüyle erkek bir çevrede kendini gitgide daha da eş toplumsal hale gelen işine adarken, diğer yandan evi için bir tür başka yerde ikamet eden efendi ve çocukların yokluğunu çektikleri baba konumundadır. Kendi kendini yetiştirme çabaları, siyasal ve iktisadi alanları dönüştürüp kibar efendiyi -tatlı, fakat etkisiz ve demode- tarihi geçmiş, efemineleşmiş bir züppe haline getirirken, kahraman zanaatkârı ise mülksüzleşmiş proleter ve ücretli köleye dönüştürmüştür. Dolayısıyla piyasa erkeği, kapitalist erkektir ve aristokrasinin özgürlüğünü ortadan kaldırıp zanaatkârın eşitliğini proleterleştirirken, hem özgürlüğü, hem de eşitliği aynı ölçüde sorunlu hale getirmiştir.

Bourdieu ise, erkekliğin sosyal konumuna göre değişen farklı eğilimler gösteren bir kurgu olduğunu ve bu kurgunun da erkekler tarafından oynanan “erkeklik oyunu” içinde var olduğunu söyler. Ona göre erkek bu oyunun asıl öznesidir ancak kadın da bu oyununun izleyicisi ve onun takipçisi rolündedir. Kadının konumu Bourdieu için önemlidir ancak asıl önemli olan bu erkeklik

oyununun *diğer erkeklerle* beraber ve onlara karşı oynanan bir oyun olmasıdır. Erkek önce diğer erkekler üzerinde iktidar kurmak, tanınmak ve erkekler arası hiyerarşik yapı içinde konumlanmak ister (Bourdieu, 2014). Yani tek tip bir erkeklik yoktur; diğer erkeklikler olarak adlandırdığı farklı erkeklikler vardır.

Günümüzde erkeklik çalışmaları dendiğinde akla gelen ilk isim Raewyn Connell⁹, ataerkiyi 'cinsiyet düzeni' olarak tanımlamaktadır. Bu cinsiyet düzeni, modern dönemde burjuva toplumunun oluşumuyla yani on sekizinci yüzyılda erkekliğin kadınlığın zıttı olarak kurgulanmasıyla birlikte gerçekleşmiştir. Connell için erkeklik, geç modern ve endüstri sonrası toplumlarda farklılaşma göstermiş olabilir fakat işleyiş açısından hegemonya her zaman ilişkiseldir ve kurumsallaşmış ataerki tarafından destek görür (Sancar, 2013). Connell *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar* kitabında, her toplumun kendine özgü cinsiyet düzeni geliştirdiğini ve bu düzen içerisinde de erkeklerin kadınlardan ve eşcinsellerden üstünlüğünün her koşulda sağlandığını ve bu düzen içinde aile, okul, ordu gibi her bir kurumun kendi cinsiyet rejimini oluşturduğunu belirtmektedir. Connell'a göre farklı cinsiyet rejimleri de birbirinden farklı erkek cinsiyet kimlikleri üretebilmektedir ve bu farklı erkek kimlikleri birbiri ile rekabet edebilmektedir (Connell, 1998).

Bu farklı erkeklikler anlayışı çerçevesinde Connell, dört tip erkeklik tanımlamaktadır (Connell, 1998; Bozok, 2011; Connell, 2019). Bunlar *hegemonik erkeklik*, *madun erkeklik*, *suç ortaklığı erkeklik* ve *marjinal erkeklik*dir. Connell'a göre *hegemonik erkeklik*, ataerkinin meşruluğu problemine verilen ve kabul gören yanıtı somutlaştıran toplumsal cinsiyet pratiği düzenlemesidir.

⁹ 2006 yılına kadar doğumunda kendisine verilen Robert William Connell ismi ile yayınlar yapmıştır. Literatürdeki erken çalışmalarının büyük kısmı, cinsiyet bilgisi göstermeyecek şekilde R. W. Connell adı altında yayınlanmıştır. 2006'dan itibaren Raewyn Connell adı altında yayınlamaktadır. Kendisi geçiş ameliyatını tamamlamış transseksüel bir kadındır (http://www.raewynconnell.net/p/about-raewyn_20.html).

Connell'in Antonio Gramsci'nin 'hegemonya'¹⁰ kavramından yola çıkarak üretmiş olduğu ve-Günay-Erkol'un (2018, s.18) "kurucu bir paradigma" olarak tanımladığı *hegemonik erkeklik*, ilk olarak 1982 yılında Connell'in da yer aldığı bir araştırma grubu tarafından Avustralya'daki liselerde sosyal eşitsizlikler üzerine gerçekleştirilen saha çalışması sonucunda hazırlanan raporda kullanılmıştır. Connell'a göre hegemonya, "acımasız iktidar çekişmelerinin ötesine geçerek özel yaşamın ve kültürel süreçlerin örgütlenmesine sızan bir toplumsal güçler oyununda kazanılan toplumsal üstünlüktür" (1998, s. 246). Bu nedenle de hegemonik erkeklik;

(...) sadece zor (coercion) ya da şiddet üzerinden işlemez. Kavramın asıl değeri, erkeklerin kadınlara ve birbirlerine karşı kurdukları tahakküm ilişkilerinin inşasında kültür ve kurumlar üzerinden işleyen ikna (persuasion) ve rıza (consent) pratiklerine göndermede bulunmasında yatmaktadır. Hegemonik erkeklik, toplumsal süreçler içinde idealize edilmiş bir erkeklik formunun devlet, kilise, medya gibi kurumlar vasıtasıyla nasıl tüm topluma yayıldığına işaret eden bir kavramdır. Hegemonik erkeklik, "erkek olmanın anlamı nedir?" ve "bir erkek nasıl olmalıdır?" sorularının yanıtı üzerinde yapılan bir mücadelenin sonucunda kazanılan konuma işaret eder (Türk, 2008, s. 4).

Connell için hegemonik erkeğin hareket ettiği yer, "erkeklerin kadınlar üzerindeki küresel egemenliği üzerine kurulu bir olgudur." Fakat "hegemonik erkeklik" kadınlarla ilgili olduğu kadar, ikincil duruma itilmiş çeşitli erkeklik biçimleriyle ilgili olarak da inşa edilmektedir. Farklı erkelik biçimleri arasındaki etkileşim, ataerkil bir toplumsal düzenin işleyiş biçiminin ayrılmaz bir parçasıdır (Connell, 1998, s. 245). Bu erkeklik tipi, erkeğin

¹⁰ Gramsci'nin hegemonya kavramı "belli toplumsal grupların, sadece zorlama veya egemen fikirlerin doğrudan dayatılmasıyla değil, hâkim sınıfların iktidarının hem meşru hem de doğal görünebilmesi için, toplumun genel rızasını kazanarak ve şekillendirerek, topyekûn toplumsal otoriteyi diğer tabi gruplara uygulayabildiği bir durumu" işaret eder.

belirli bir deneyimlenme biçiminin kadınlar ve diğer erkeklerin rızasını alarak onlar üzerinde iktidar kurmasını sağlayan bir ideal tiptir.

Connell, günümüz batı toplumları için, heteroseksüel, beyaz, üst-orta sınıf, çalışan, evli, çocuklu, sağlıklı, Hristiyan ve Aydınlanma'nın mirası kimi değerlere bağlı (bilimin üstünlüğü, eğitime inanç, akılcılık, pozitivizm vd.) bir erkeğin hegemonik erkeklik icra etmeye daha yakın/yatkın olduğunun altını çizer. Ancak bu özelliklerin hepsini, büyük kısmını ya da en azından birini taşımayan/taşıması mümkün olmayan erkekler de, en üstte konumlanmış hegemonik norma göre hizalanır, yerlerini öğrenir, ona göre yaşarlar. En basitinden, okulda kurallara uymadığı için iyi tahsil görememiş ve işçiliğe talim etmek zorunda kalmış bir adam, diğer tüm özellikleri tutsa bile, karısını ve çocuklarını 'ideal' refah içinde yaşatamayacağı, bahçeli bir ev alamayacağı, arabası eski olacağı, çocuklarını özel okullara gönderemeyeceği için, 'eksik adam' olmaya mahkûmdur. Çünkü 'gerçek' ve 'iyi' bir adam, 'adam gibi bir adam', en azından ailesine bunları sunabilen, o kudrete sahip olan kişidir (Özbay, 2010, s. 112).

Toplumda bulunan bazı kurumlar (örn. medya, spor, din, vd.) aracılığıyla bu ideal tip üretilir. Hegemonik erkekliğe daha fazla yaklaşan erkekler ataerkil iktidardan daha fazla pay alırlar. Aynı şekilde, erkekler hegemonik erkekliği öne sürerek, farklı stratejilerle ataerkilliğin yeniden inşasına da katkıda bulunur. Hegemonik erkeklik, tarihsel bir devingenlik içinde şekil değiştirebilmektedir, yani durağan ve genel geçer bir hegemonik erkeklik tanımı yapmak güçtür. Yani bir toplumdaki kültürel, ekonomik ve siyasi şartlarıyla yakından ilişkili olan hegemonik erkeklik sabitlenemez ve stabil değildir; aksine, zaman ve mekân içinde şartlar değiştiğinde bu ideal erkeklik hali de değişir. Türk (2008, s. 4), hegemonik erkekliğin bir imaj seti olduğunu ve bu imaj setinin de tarih ve mekân içinde farklılık gösterebileceğinin akılda tutulması gerektiğini belirtir. Türk için bu imaj setinin içerisinde, "iyi bir eğitim almış olmak, geliri yüksek bir işe sahip olmak, 'bir aile babası' olmak, kaslı-atletik bir vücuda sahip olmak

ve en önemlisi heteroseksüel olmak gibi özellikleri sıralarken Sancar (2013) ise, hegemonik erkekliğe ilişkin verdiği genel haritayı daha da çeşitlendirir: “genç, kentli, beyaz, heteroseksüel, tam zamanlı bir iş sahibi, makul ölçülerde dindar, spor dallarının en az birisini başarılı biçimde yapabilecek düzeyde aktif bedensel performansla sahip erkeklerin temsil ettiği erkeklik.”

Hegemonik erkekliği yaşamda deneyimlemek fazlasıyla yıpratıcı olduğu için, gerçekte pek az erkek elini taşın altına sokar. Bu nedenle hegemonik erkeklik toplumda kalabalığı yani büyük çoğunluğu kapsamaz. Birçok erkek aslında hegemonik erkek değildir ancak ondan bazı yönler almıştır. Büyük bir erkek grubu bu küçük azınlık erkek grubunun iktidarını onaylar. Bu nedenle evrensel bir erkeklikten değilse de farklı ve çoğul erkeklik deneyimlerine işaret eden bir kavram olan “erkekliklerden” ve erkekler arasındaki hiyerarşiden de söz edilebilir. Bu noktada diğer erkeklikler devreye girmektedir.

Şema 1: Hegemonik erkekliğin üretilmesi, çoğaltılması ve sürdürülmesi (<https://www.slideshare.net/ellesullivan310/as-media-lesson-3-masculinity>)

Messerschmidt (2019, s. 139-140), yukarıda şemalaştırılan hegemonik erkeklik inşasına farklı bir bakış açısı getirmektedir;

Hegemonik erkeklikler, okullardaki tahakkümcü popüler oğlan çocuklarının fiziksel zorbalıkları gibi, söylem bazında meşrulaştırıcı etkiye sahip ilişkisel *maddesel* pratikler vasıtasıyla meydana getirilebilirken, aynı zamanda Bush ve Obama gibi Birleşik Devletler başkanlarının söylemsel düzlemdeki konuşma pratikleriyle de eş zamanlı olarak dilbilimsel, mecazi ve böylece sembolik olarak eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkilerini tayin edebilirler. Hegemonik erkekliğin söylemsel düzlemde inşa edilmesi, erkeklik çalışmaları alanında yeni bir gelişmedir.

Messerschmidt (2019, s. 132-133), hegemonik erkeklik ile başat erkekliği birbirinden ayırmıştır: Hegemonik erkeklik, hâlihazırda var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğini meşrulaştıran eşitsiz ilişkileri inşa ederken; başat erkeklikler, her zaman toplumsal cinsiyet egemenliğiyle bağlantılı olmasa da, en fazla takdir toplayan yaygın, yerleşik olan veya erilliğin belirli bir toplumsal alandaki haline denk düşmektedir. Başat erkekler, erkekliğin en meşhur biçimlerini temsil etmekle beraber özlerinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğini meşrulaştırmaz. Beasley'nin 2008 yılında Avustralya'da büyük bir şirketin yereldeki üst düzey yöneticisi ve çalışma arkadaşları üzerinde yapmış olduğu çalışma başat erkeklik için örnek olarak gösterilebilir. Çalışmada üst düzey yönetici otorite ve iktidar kullanmasıyla ünlenmekle birlikte toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden üretmemektedir. Bu yönetici ve çalışma arkadaşları özelinde “yaygın olarak kabul gören kurumsal bir iktidara sahip olmak adına tahakkümcü erkekliği” kullanmaktadırlar (Messerschmidt, 2019, s. 135).

Messerschmidt (2019, s. 137-142) hegemonik erkekliğin; *yerel, bölgesel ve küresel* olmak üzere üç yapıda tezahür ettiğini ve bu üç yapının farklı şekilde inşa edildiklerini ifade etmektedir: “*Yerel hegemonik erkeklikler*, okul gibi belli başlı kurumlarla sınırlı tutulurken (okul içinde oğlanlar arası akran zorbalığı);

bölgesel olan hegemonik erkekliği toplum çapında, küresel olan *hegemonik erkeklik* ise dünya çapında meşrulaştırma etkisine sahiptir. Yani hegemonik erkekliklerin gücü, meşrulaştırma etkisinin önemi ve menziline bağlı olarak farklı biçimlere ayrılmıştır. Yapılan araştırmalarda (Messerschmidt, 2019, s. 139) küresel hegemonik erkeklikte devletler kendilerini eril niteliklerle tanımlarken; karşı tarafı “muhtaç, masum, bilgisiz, kırılğan vb.” niteliklerle dişileştirdiği ortaya çıkmıştır.

Diğer yandan Messerschmidt (2019, s. 138-139) hegemonik erkekliği “egemen” ve “koruyucu” olmak üzere ikiye ayırmıştır: Popüler oğlan çocuklarının okulda diğerlerini *baskıcı (egemen)* bir şiddet ile istismar eden ve dişileştiren yerelleştirilmiş hegemonik erkekliği sergilerken; lezbiyen ilişkilerde partnerlerden birinin kendinden emin ve cüretkâr olan diğer partnere *koruyucu, şefkatli* ve *onu gözetten* tavrı göze çarpmaktadır. Yani “dişil itaat ve toplumsal cinsiyet hegemonyası şefkatli koruyucunun tutumundan kaynaklanır ve ilişki, apaçık belirtilmiş ve karara bağlanmış “aşağı olan” dişil ve “üstün olan” eril pratiklerin merkezine oturur” Yani egemen hegemonik erkek, baskı yoluyla tahakküm kurarken; koruyucu hegemonik erkek, şefkat ve korumacılık aracılığıyla karşı tarafında rızasını üretmektedir.

Bridges ve Pascoe (2018), hegemonik erkeklik konusunda R.W. Connell’in eksik bıraktığı noktalardan birini de “melez hegemonik erkeklik” kavramı ile doldurmuştur: Melez hegemonik erkeklikler, “(dişi ve/ya eril) erkeklerin (yahut kadınların) belirli kimliklerini sergiler; süreç içerisinde, eş zamanlı olarak onları koruma altına alır ve hegemonik iktidarlarını ört bas eder” (Messerschmidt, 2019, s. 143). Melez hegemonik erkeklik, toplumsal cinsiyet hegemonyası ile uyumlu hale gelmiş olmasına rağmen, kendini bu hegemonik ilişkinin dışında görmektedir. Bridges (2010) melez hegemonik erkekliğe ilişkin “Onun Ayakkabılarıyla Bir Mil Yürü”, protesto yürüyüşünü örneğini vermektedir: kadına yönelik şiddeti protesto etmek amacıyla, erkeklerin, topuklu ayakkabı ya da mini etek giyerek gerçekleştirdikleri eylemde; erkekler, kadınların ve feminen

geylerin taklidini içeren aşağılayıcı bir nitelik taşıdığını savunur ve eşitsiz ilişkilerin sonucu olan şiddeti protesto eden bu erkeklerin aslında bu eşitsizliği yeniden ürettiklerini ifade eder (Messerschmidt, 2019, s. 144). Melez erkeklikler, aynı zamanda geçici hegemonik erkeklik konumundadır, zira kısa süreli pratikler içerisinde hayat bulur, ömürleri kısadır ancak yine de kültürel düzlem içinde yükseliştir (Messerschmidt, 2019, s. 158).

Toplum sadece kadına değil erkeğe de anlamlar yükler ve kadın ile erkeğin nasıl olması gerektiğinin, “normal” olanın ne olduğunun ve “normal” olunmadığında ne tür yaptırımlarla ve dışlamalarda karşılaşılacağına nüvelerini verir. Bireyler de grup yaşantıları içerisinde nasıl kadın ve erkek olabileceklerini öğrenerek toplumun normal olanına yaklaştırmaya çalışmaktadırlar. İşte bu toplum tarafından anlamlar yüklenen ve “normal” olarak adlandırılan erkeklik tanımının dışında olan ve hatta hegemonik erkekliğin tam da en zıddında yer alan erkeklik tipi Connell’in tanımladığı *Madun Erkeklikler*dir. Ataerkil iktidar karşısında en dezavantajlı grup olan “madun erkeklikler”, heteroseksüellik dışındaki cinsel yönelimleri nedeniyle erkek egemenliğinin toplumsal ayrıcalıklarından en az yararlanan gruptur. Bu tip erkekler, erkekler arasındaki toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin en altında yer almaktadır. Ataerkil ideolojide eşcinsellik, hegemonik erkeklikte simgesel olarak dışlanan her şeyi içinde taşımaktadır. Connell’a göre eşcinsel erkeklikler dışındaki tüm erkeklikler gerekli şartlar sağlanırsa hegemonik erkeklik haline gelebilir. Eşcinsel erkeklikler hegemonikleşemez çünkü;

Eşcinsellik, bir “yönetici toplumsal mantık” olarak heteroseksüelliğin ve kurumların itina ile çizilmiş, heteroseksüelliği “asıl”, “normal” ve “sağlıklı” sayan, diğer cinsel yönelimleri ya cezalandırılacak, tedavi edilecek, en iyi ihtimalle de gizlenecek bir “sapkınlık” olarak gören ya da liberal bir anlayışla mevcudiyetlerini ve kendilerini ifade edebilme haklarını tanıyan ancak çeşitli örtülü siyasi mekanizmalarla cinsel vatandaşlık ekseninde gerçek eşitliği engelleyen sınırlarını yıpratır. Cinsiyet düzeni ve onun içinde

işleyen muhtelif cinsiyet rejimleri, tek yapısal hakikatin istikrarlı devamlılığı için hegemonik erkekliği daima heteroseksüelliğe ve heteroseksüel bir erkeklik anlayışına yaslar, eşcinsel erkekliği de (varlığına izin verdiği oranda) güçsüzleştirir ve marjinalleştirir (Özbay, 2013, s. 200).

Connell'ın hem hegemonik erkeklik hem de madun erkeklik tanımlamalarına ilişkin başka bir katkı, Bourdieu'nun sermaye, alan ve habitus kavramlarını kullanarak (Görgün Baran, 2012, s. 425) yeni bir erkeklik tanımı yapan Tony Coles'dan gelmiştir: *Mozaik erkeklik*. Coles'a göre, hegemonik erkekliği uygulayabilmek için yeterli kültürel, sosyal, ekonomik sermayeye sahip olmayan erkek, hegemonik erkekliğe sahip olduğu sermayeler üzerinden meydan okuyarak kendi mozaik erkekliğini inşa etmektedir. Coles (2008, s.238) bu kavramı, mozaik şeklinde yapılan döşeme işleminden yani birbiriyle uyuşmayan parçaların uyumlu hale gelerek bir bütün oluşturmaya atıfta bulunarak kullanıma sokmuştur. Ona göre mozaik erkeklik de tıpkı mozaik işlemi gibi, erkeklerin kendi erkekliklerini oluştururken egemen erkeklik örüntülerinden kendilerine uygun olan parçaları alıp bu parçaları kendi erkeklik örüntüleri ile kaynaştırarak erkeklik kavramını yeniden oluşturmalarıdır. Bu nedenle, mozaik erkeklik birbiriyle uyumsuz görünen erkeklik örüntülerinin ve bunlara bağlı yaşam tarzları bir aradalığının da bir göstergesi olabilir. Bu biraradalık, hegemonik erkeklik tanımının dışındaki diğer erkeklikler için yaşam alanı bulmayı mümkün kılmaktadır (Coles, 2008, s. 238). Coles, mozaik erkeklik için vaktiyle spor dallarının birinde çok iyi olan ancak sporu bırakmak zorunda kaldığı için fiziksel sermayesini kaybeden Frank isimli hayali bir karakter üzerinden örnek vermektedir. Kaybettiği fiziksel sermayesi yerine çok rekabetçi bir tavır sergileyerek akademik başarı sahibi olan ve bu sayede kültürel sermayesini güçlendiren Frank için fiziksel sermaye önemini yitirmiş ve kültürel sermaye üzerinde yeni bir erkeklik modeli hayata geçirmiştir. Coles'a göre, Frank hegemonik erkeklik kriterlerinden kendine uygun olanları almış ve kendi mozaik erkekliğini kurmuştur. (Görgün Baran, 2012, s. 425).

Coles'un mozaik erkeklik biçimini örneklediği farklı bir alanda Connell'in madun erkeklikler içerisinde yer verdiği eşcinsel erkekliklerdir. Eşcinsel erkeklerin de kendi değerlerine odaklanarak diğer feminen erkek eşcinsellerle kurdukları ilişkide kendi erkekliklerini baskın konuma getirdiklerinden bahsetmektedir. Coles (2008, s. 243), bunu örneklemek için Yoav ve Frederick isimli iki eşcinsel erkek örneğini verir. Yoav ve Frederick için erkek olmak, “kadın olmamak” ve “kadını olmamak”tır. Her ikisi de feminen hareketlerde bulunmazlar ve feminen giyinmezler. Bu nedenle de kendilerini maskülen olarak tanımlarlar. Bu tarz davranışlar içerisinde olan Yoav ve Frederick, gey erkeklik alanında kendi standartlarını sağlayamayan gey erkekler üzerinde üstünlük kurabilmişlerdir. Örneğin Yoav, kadın kıyafeti giyen geyleri veya kadınsı hareketleri olan geylerin kadın gibi olmak istedikleri için iğrenç olduklarını, ancak kendisinin erkek olduğunu söylemektedir. Ayrıca, Yoav evde bahçe işleri ve her türlü tamir onarım işlerini yaptığının da altını çizmiş ve erkekliği buradan kurmuştur. Kültürel sermayesini baskın hale getiren Frank'ın tersine Yoav ve Frederick, fiziksel sermayelerini kullanmışlar ve gey erkeklik alanında kendilerini diğer feminen geylerden ayırt etmişler böylelikle de kendi baskın pozisyonlarını korumuşlardır.

Connell'in bir diğer erkeklik biçimi ise, ataerkinin ön saflarında mücadelenin getireceği risklere ve gerginliklere mesafeli durarak ataerkil kazançtan pay sahibi olacak şekilde inşa edilmiş *Suç Ortaklığı Erkeklikler*dir. Erkeklerin büyük çoğunluğu bu kategoriye girmektedir. Ona göre tüm erkekler hegemonik erkeklik ile bir çeşit “suç ortaklığı” içindedir ve bu ideal tipten faydalanarak bu ideal tipin sunduğu çeşitli ayrıcalıklara sahip olurlar. Bu ayrıcalıklar da suç ortaklığı içerisinde olan tüm erkeklerle, kadınlar karşısında daha sağlam ve güçlü bir konum sağlamaktadır. İşte bu suç ortağı erkekler, erkek egemenliğinden “ataerkil pay” alırlar. “Suç ortağı erkeklikler” taraf değiştirip feminist erkekler haline gelerek kadın ezilmişliği ve ikincilleştirilmesine karşı mücadele

vermeyi tercih edebilecek ve “muhalif erkekler” haline gelebilecek erkeklerdir (Bozok, 2011).

Connell, ırk, etnisite, sınıf bağlamında hegemonik erkeklere göre daha dezavantajlı konumdaki erkekleri de *Marjinal Erkeklikler* içerisinde tanımlar. Ona göre, marjinalleştirme daima hegemonik erkekliğin yetkilendirmesiyle bağlantılıdır. Örneğin ABD’de siyahi sporcular hegemonik erkekliğin örnekleri haline gelebilmekte ancak bu yıldızların bireysel şöhretlerinin veya servetlerinin, toplumsal süreçte etkili olma özelliği bulunmamaktadır.

Connell’ın erkeklik teorisinde ataerkinin üzerine inşa olduğu erkeklik kavramı hem erkeklikler arası ilişkilerde hem de toplumsal cinsiyet sistemi ile ilişkisinde gerek kamusal gerekse özel alanda erkekleri mağdur edebileceğine dair bir vurgu vardır. Erkeklikler arasında var olan hiyerarşik ilişki beraberinde bir dışlanmayı ve etiketlemeyi getirmektedir. Erkekler, toplumun beklediği gündelik erkeklik pratiklerini yerine getirmek adına kendi sınırlarını zorlayabilmekte, kendi sağlıklarını hiçe sayabilmekte (viagra kullanımı, mutluluk çubuğu operasyonu vb.) ve hatta kendi yaşam hakkından vazgeçebilmektedir (koruma adına verilen kavgalarda ağır yaralanma veya ölüm).

Connell’ın “hegemonik erkeklik” kavramına özellikle Eleştirel Erkeklik Çalışmaları içerisinde eleştiriler gelmiştir. 2014’te yapılan röportajda Jeff Hearn, hegemonik erkeklik kavramının bu alanı topyekûn tanımlayan bir kavram olmasının şaşırtıcı olduğunu belirtmiş ve hegemonik erkeklik kavramının erkekler ve erkeklikler incelemelerinde sadece bir bakış açısını yansıttığını ifade etmiştir. Ona göre alanda beden teorisi, sömürgecilik sonrası teoriler, bilim ve teknolojik yaklaşımlar gibi farklı bakış açılarını bir araya toplamak gerekmektedir (Akşit ve Varışlı, 2014b). Diğer yandan “hegemonik erkeklik” kavramının erkekler açısından özcü etkiler taşıdığı ve sadece bir biçimin değil, “erkeklerin olumsuz özelliklerinden” oluşmuş negatif bir biçimin tarif edildiği (Kearn, 1996), kadın bedenlerinin erkekliği fikrini, yani biyolojik olarak kadın olanların da erkeklik pratikleri

sergileyebilecekleri fikrinin ortadan kaldırıldığı (Kalberstam, 1998), tek bir "hegemonik erkeklik" tanımı üzerinde uzlaşmanın olanaksız olduğu ve farklı sınıfsal kimliklerin farklı "hegemonik erkeklik" idealleri olabileceğinin unutulduğu (Donaldson, 1993) gibi birçok eleştiri yapılmıştır (Günay-Erkol, 2018, s. 19).

Diğer yandan Connell'in James Messerschmidt ile birlikte kaleme aldığı ve 2005 yılında yayınlanan "Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept" isimli makalesinde, hegemonik erkeklik kavramına yapılan eleştirilere cevap verir ve kavramı bu eleştiriler bağlamında yeniden ele alır. Connell ve Messerschmidt (2005, s. 148), "hegemonik erkeklik" kavramıyla toplumda baskın olan erkeklikleri işaret etmediklerini ve bu ideal erkeklik biçiminin diğer erkekliklerle bir alışveriş içinde olduğunu, farklı toplumlarda ve kültürlerdeki erkeklerin değişmeyen ortak özellikler etrafında konumlanmadıklarını, bu nedenle de hegemonik erkekliğin kültür içerisinde onaylanan durumlara göre şekil alan dinamik bir yapı olduğunun altını çizerler. Aynı makalede Connell ve Messerschmidt (2005), erkeklere ve erkekliğe dair araştırmalarda, kadınların varlığının da ihmal edildiğini vurgular. Kadınlar daha çok ezme-ezilme ilişkisi içerisinde ezilen konumunda ele alınırken onlar erkekliğin yeniden inşa sürecinde "anne", "kız arkadaşı", "cinsel partner", "okul arkadaşı", "eş" gibi merkezi öneme sahiptirler. Bu sebeple, ataerkil erkekliği anlamak için kadınların deneyimlerine daha yakından bakmak yani ataerkil erkekliğin inşasında erkeklik ve kadınlığın karşılıklı rollerinin araştırılması/anlaşılması gerekir. Connell'a göre hegemonik erkeklik gibi hegemonik kadınlık yoktur çünkü ezilen bir konumu işgal eden kadınlar toplumsal cinsiyet hiyerarşisinde asla erkekliklerin iktidar seviyesine ulaşamaz. Hegemonik kadınlık yerine Connell, kadınlık tiplerinin de hegemonik erkeklik altında şekillendiğini söyler. Yine burada farklı kadınlıklar söz konusudur: "vurgulanmış kadınlık (emphasized femininity)", "madun kadınlık", "direngen kadınlık" *Vurgulanmış kadınlık* erkeklerin arzu ve isteklerini tamamlayan daha çok itaat eden şeklinde tanımlanır ve hegemonyacı erkekliğin de

tamamlayıcısıdır. Yani hegemonik erkekliğin suç ortağıdır. *Madun kadınlık* sesi pek fazla duyulmayan eşcinsel kadınları içeren bir kavramdır. *Direngen kadınlık* ise feminist kadınları temsil eden yani hegemonik erkeklığe tamamıyla karşı çıkan kadınların yer aldığı basamaktır.

Türkiye’de Erkekliğin İnşası

Toplumsal olarak inşa edilen erkeklik bir kurgudur ve eril kimlik, karmaşık kültürel etkileşimlerin bir ürünüdür. Aynı zamanda erkeklik genelleştirilebilir bir kategori değildir. Kültürel olarak evrensel kabul edilemez. Tek biçimli bir kategori olarak değerlendirilemez. Erkeklik tarih aşırı (transhistorical) bir kimlik de değildir (Türk, 2008). Türkiye için tek biçimli bir kategori olarak görülemeyen bu erkekliğin nasıl inşa edildiği üzerine kafa yormak, hem içinde yaşadığımız toplumu anlamak hem de içinde yaşadığımız toplumdaki erkekliklerin değişim potansiyelinin farkına varmak açısından önemlidir.

Türkiye’de bir erkeğin “erkek” olabilmesi için geçmesi gereken bazı aşamalar vardır. Bu aşamaların neler olduğu, gündelik yaşamamız içerisindeki pratiklerde, tüm yapıp etmelerimizde ve bizi çevreleyen tüm davranış örüntülerinde kendisini gösterir. Bu aşamaların neler olduğunu ortaya koyabilmek için yapılan çalışmalara (Kandiyoti, 1997; Atay, 2004; Sancar, 2013; Selek, 2010; Türkoğlu, 2013; Boratav, Fişek ve Ziya, 2018, vd.) bakıldığında, erkekliğin inşa edilme süreçlerinin ya da erkek olma halinin farklı yönlerine vurgu yapıldığı ancak birbirini bütünleyen yönlerin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Erkek olma halinin aşamaları, her erkeğin karşısına mutlaka yerine getirmesi ve tamamlaması gereken bir görev olarak çıkmaktadır. Biricik (2008) ‘*Erkek Adam’ Ezberini Bozmak Üzerine: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Sisteminin Resmi Söylem Üzerinden Kurgulanması* isimli makalesinde, Türkiye’deki erkeklerin, geçmek zorunda oldukları bu bedensel ve toplumsal aşamaları şöyle tanımlamaktadır;

İlk erkeklik sınavını verirken ‘erkek adam gibi’ ağlamadan sünnet olmayı; milli olurken ‘ter dökmeden kaleye gol atmayı’ –ve sonrasında bu başarıyı hep gururla sürdürmeyi; askerlik çağı geldiğinde ‘vatan borcunu’ geri ödemeyi ve askerlik sonrası çekirdek aileyi kurarken hem ekmeğini taştan çıkartan ‘güçlü erkek’ hem de ‘vefakâr’ baba olmayı gerektirir (Biricik, 2008, s. 234).

Gilmore (aktaran Bozok, 2011, s. 62) ise Türkiye’nin de içinde bulunduğu Akdeniz çevresindeki ülkelerdeki erkeklerin;

- 1) erkeğin karısını hamile bırakması,
- 2) erkeğin kendisine bağımlı olanların bakımını sağlaması,
- 3) erkeğin ailesini koruması,

4) erkeğin kişisel özerkliği şeklindeki dört koşulu yerine getirdikleri takdirde ‘erkek’ olarak toplumsal kabul görebildiklerini, Atay (2004, s. 26) ise erkekliğin cinsel organın ‘iş yapar’lığından tuttuğu takımın başarısına kadar, evde, işte, sokakta, trafikte, barda, statta, halı sahada ve yatakta... her an sinama ve tehdit altında olduğunu söyler. Bu nedenle, Türkiye’de de belli erkeklik kriterlerine uymayan kişiler, hem diğer “erkekler” ve toplumun geneli tarafından alay konusu edilir hem de bu kişilere “ana kuzusu”, “kılıbık”, “ibne”, “muhallebi çocuğu”, “karı”, vb. kimi etiketler yapıştırılır.

Kandiyoti (1997), Atay (2004) ve Selek (2010), Türkiye’de erkeklerin sünnet, askerlik gibi kültüre özgü zorlu ritüelleri ve ödevleri geçerek erkekliği başarmak durumunda olduğunun altını çizerken Beril Türkoğlu (2013) *Fay Hattında Erkeklikler: Çalışma ve İşsizlik Ekseninde Erkekliğe Bakış* başlıklı çalışmasında, erkekliğin iş hayatına ve çalışma aracılığıyla alınan sorumluluğa bağlı olduğunu ifade eder. Çalışmada erkeklerin hegemonik erkeklik normlarını idealleştirdiği ve erkekliği evli veya bekâr olmaları fark etmeksizin erkekliği sorumluluk alabilme üzerinden tanımladıkları, bu sorumluluğu taşıyabilmenin ise ancak çalışmakla mümkün olduğunu belirttikleri ifade edilmiştir. Atay

(2004), erkekler için bir işte çalışmanın hem pek çok kapıyı açtığını hem de bu çalışma idealinin kadınlar üzerinde olduğu kadar, erkeklerin birbirleri üzerinde de baskı ve iktidar kurmalarına yol açtığını belirtmektedir. Türkoğlu (2013, s. 36) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları da Atay'ı doğrular niteliktedir;

Türkiye'deki erkekler için sahibi olmak evli erkekler için hane içinde mikro iktidar alanlarına sahip olmayı beraberinde getirdiğinden, bu iktidarın toplumsal alana doğru genişlemesi de yine iş sahibi olmaya bağlıdır. Bekâr erkekler ise iş sahibi olmayı diğer erkeklerden ve kadınlardan farklılaşmanın, kendi kendine var olmanın bir yolu olarak görmektedirler. Bir işte çalışıyor olmanın önemi ise özellikle alt ve orta sınıf erkekliklerinde farklı anlamlar taşımaktadır. Ekonomik ve sosyal sermayesi görece yüksek olarak değerlendirilebilecek katılımcılar erkekliklerini daha çok iş dünyası içerisinde, akıllarını ve yönetme yeteneklerini kullanma; ekonomik ve sosyal sermayesi görece düşük katılımcılar ise erkekliği daha çok aile ilişkileri özelinde ve sorumluluk almak üzerinden tanımlamışlardır.

Boratav, Fişek ve Ziya, Erkekliğin Türkiye Halleri (2018, s. 394) isimli araştırmada erkeklik öğretilerini iki kümede toplamışlardır: *din ve gelenek* kümesinde namus, şeref, dürüstlük gibi ahlaki değerler yer alırken; *kendini ispat etmek* kümesi altında ise mertlik, delikanlılık, cinsel iktidar, küçük düşmemek, itibarlı olmak ve olgunluk gibi nitelikler yer almaktadır. Genel bir tabirle, Türkiye'de erkek prototipi; başarılı, fiziksel, cinsel ve ruhsal olarak güçlü, yenilmez, yıkılmaz, koruyucu, iktidar ve yetke sahibi, her alanda başarılı ve kazanan, her sorunu çözen, duygularını belli etmeyecek kadar irade sahibi şeklinde betimlenmektedir (Yüksel'den aktaran Boratav, Fişek ve Ziya, 2018, s. 394).

Yine aynı çalışmada (Yüksel'den aktaran Boratav, Fişek ve Ziya, 2018, s. 394-395) erkekliğe geçiş sürecinin basamakları; aile içinde baba ve diğer erkeklerle ilişki, sünnet, ilk cinsel deneyim, askerlik, ilk içki, ilk hovardalık, ilk kumar, diğer erkeklerle

dostluklar gibi deneyimleri içerirken, yetişkin erkek birey olmak ise aile babası olmak (aileye bakım ve koruma), ev içinde otorite, son sözü söylemek, sahiplenme yetkisini içerir. Babalık aynı zamanda, toplumun erkekten beklentisini kapsayan bir roller bütünüdür. Zira babalık, “bir kadına sahip olmaktır, kendisine ait çocukları otoritesi ile yönlendirmektir, çalışmak, para kazanmak ve aileyi geçindirmektir. Kutsal aile kurumu içinde uçarılığa, tutkuya, sınır dışı hareketlere izin vermeyecek, yani ailesini ayakta tutacak kişidir” (Sele, 2010, s. 20).

Çalışmanın (Yüksel’den aktaran Boratav, Fişek ve Ziya, 2018) belki de en önemli bulgularından biri, katılımcı erkeklerin, zaman yetersizliği ve sevgi göstermeyi bilmeme gibi sebeplerle babaları ile aralarında mesafeli bir ilişki olduğunu ifade etmiş olmalarıdır. Daha önceki bölümlerde Bandura’nın Sosyal Öğrenme Kuramında değinildiği üzere, oğlanlar cinsiyet rollerini, model alma ve taklit yoluyla yakınlarındaki hemcinslerinden öğrenmektedirler. Bu açıdan bakıldığında bu çalışma, genellenemese bile, Türkiye’deki oğlanların, erkekliği babalarından; iletişimsizlik, paylaşımsızlık ve soğuk ilişki olarak öğrendikleri görülmektedir. Sancar’ın (2013, s. 126) yapmış olduğu çalışma da bu durumu doğrular niteliktedir;

Türkiye’de baba-oğul ilişkisinin çoğu zaman gerilimli, sevgisiz ve mutsuz bir ilişki olması ile erkeklik değerlerinin babadan öğrenilmesinde kırılmalar yaşanması birlikte yaşanan bir gerçeklik. Öte yandan, birçok erkeğin orta yaşlarda babalarının onları kıran davranışlarını hoş görmeye başladıkları da sık gözlenen bir durum. Orta yaşa geldiklerinde babalarını affedip anlamaya başladıklarını söyleyen erkeklere sık rastlanılıyor.

Bozok ise (2011, s. 73), Türkiye’de erkeklerin yaşam döngüsünün başlıca dönüm noktalarını şu şekilde sıralamaktadır: doğumu izleyen süreçte dilin öğrenilmesi, sünnet, ilk cinsel deneyim, zorunlu askerlik hizmeti, para kazanmaya başlamak, evlenmek (ve düğün), baba olmak ve yaşlı ve sözü dinlenir bir

erkek olmak. Zorunlu askerlik hizmeti bağlamında Onur ve Koyuncu (aktaran Selek, 2010, s. 148),“ordu, futbol takımı, yatılı okul, taraftar grubu, mafya örgütlenmesi, militer ortamlar gibi salt erkeklerden oluşan birlikteliklerin *homososyal topluluklar* olarak” tanımlamaktadır. Bu tarz topluluklar olası erkeklik krizlerine karşı, erkekliği ayakta tutan, yeniden üreten, cinsler arasında dengesizlik yaratan, erkek egemenliğini vurgularken, erkekler arasındaki ilişkilerde egemenlik ortamının yeniden üretilmesine hizmet etmektedir. Bu tarz sadece erkeklerden oluşan ortamlarda erkeklikler sınanmakta, erkekliklerin ispatlanması gerekmekte, erkekler yetersizliği ile yüzleştirilmekte olduğunda gerilim eksik olmamaktadır. Erkekler bu durumla baş edebilmek için diğer erkeklerle gruplaşarak dayanışma ve rekabet stratejilerini izlemektedir (Selek, 2010, s. 148-149).

Sancar’ın (2013, s. 64) da, Türkiye’de hegemonik erkekliğin tezahürü konusunda yapmış olduğu araştırma, benzer bulgular ortaya çıkartmıştır: “ekonomik, sosyal ve kültürel sermayeleri düşük erkeklerin, kendilerini başarılı ve toplumda saygın bir yeri olan erkekler olarak görebilmeleri, bir aileyi geçindirisip yönetebilmelerine çok bağlı”dır.

Özetle Türkiye’de erkeklik, Selek’in (2010, s. 213-214) de ifade ettiği gibi, yoksul çoğunluk içinde olan erkekler sürekli savaşı ve iktidarsız kahraman oyunun oynamak zorunda kalmasıdır. Aile ile başlayan ve toplumun diğer kurumları tarafından sürdürülen, pekiştirilen ve sınırları çizilen erkeklik rolleri “şiddet, çaresizlik, teslimiyet ve hınç deneyimleri” ile inşa edilmektedir (Selek, 2010, s. 216).

Son dönemde hem dünyada hem de Türkiye’de gerek akademide (Connell, 2019; Bozok, 2011; Barutçu ve Hıdır, 2016; Sancar, 2013) gerekse de sivil toplumda yapılan erkeklik çalışmaları; erkeklerin, erkeklik olgusu sebebiyle hem gündelik yaşam pratiklerinde hem de bilişsel dünyalarında yaşadıkları kırılmaları ve krizleri fark etmelerini sağlayacak niteliktedir. Ataerkinin tüm tarafları mağdur ettiğini anlamak ve anlatmak

adına yapılan çalışmaların yaygınlaştırılması ve sürdürülebilir kılınması gerekmektedir.

Akademik camiada bir taraf çeşitli erkeklikleri ve ideal olarak hegemonik erkekliği tartışırken bir diğer taraf da erkekliğin krize girdiğine yönelik tespitlerde bulunmaktadır. Segal 1992 yılında *Değişen Erkeklikler, Değişen Erkekler* isimli çalışmasında, “toplumsal gerçeklik daima değiştiği için eril kimlik hiçbir zaman sabit değildir”; değişen erkeklik algısı ve rolleri her zaman beraberinde “erkeklik krizi” olarak tanımlanan süreci getirir diyerek erkeklik krizinin yeni bir şey olmadığını ifade etmektedir. Değişen ekonomik, siyasal ve kültürel faktörlerin erkeklerin konumlarında da değişiklik yaratmakta ve bu değişiklik sadece yoksul, eğitim düzeyi düşük, genç, vb. özellikleri içinde barındıran erkekleri etkilememektedir. Bu değişim, bir toplumda hakim olan erkeklik kod ve değerlerinin yaşadığı bir kriz olarak görülebilir.

Modernizmle birlikte geleneksel toplumun ana yapıtaşları yerinden oynamış; ekonominin yapısı, aile biçimi, aile ilişkileri başta olmak üzere toplumsal yapıda önemli değişimler meydana gelmiştir. Halen erkek baskınlığı ve ayrıcalıkları devam ediyor olsa da özellikle kadının özdeş olarak tanımlandığı “özel alan”dan çıkıp erkeklerin egemen olduğu “kamusal alan”daki görünürlüğünün artması, kadının işgücü piyasasında geçmişe göre daha etkin olması, kadının ekonomik statüsünün yükselmesi gibi değişimlerle birlikte erkeğin kadın üzerindeki denetimini zora sokmuştur. Kimmel (1987) ve Kaufman gibi erkeklik çalışmalarına önemli katkılar sunmuş isimler de günümüz piyasa koşulları, teknolojik gelişim, artan rekabet ve kadın erkek ilişkilerindeki geleneksel rollerin değişimi nedeniyle bir erkeklik krizinin geliştiği savına katılırlar (Sancar, 2013). Diğer yandan Faludi ve Ghail’in de bir “erkeklik krizi” analizi yaparlar. Buna göre, küresel piyasalarda neo-liberalizmin egemenliği çağında artık alt sınıf erkeklerin hayalinde tam gün bir iş sahibi olmak değil, şiddet, seks ve futboldan oluşan yeni bir erkek dünyası vardır. Artık babalardan öğrenilecek bir şey kalmamıştır; her erkek kendi erkekliğini kendi başına keşfedecek ve yeni baştan tanımlayacaktır. Çöküşün,

güvensiz ve istikrarsız yaşamların egemen olduğu küresel kapitalist hegemonya çağında, ya da postmodern zamanlarda hegemonik erkeklikten bahsetmenin aksine söz konusu olan bir erkeklik krizidir (Sancar, 2013, s. 39).

Erkeklik krizi tartışmalarına yer vermek bu çalışmanın konusu değildir. Ancak son söz olarak dinamik aynı zamanda istikrarsız ve parçalı bir yapıya sahip olan erkekliğin ayrıcalıklarını ortadan kaldırabilmek için erkeklik krizini ve bu krizi ortaya çıkaran koşulları fırsat olarak görüp Bozok'un (2015, s. 37) da ifade ettiği gibi, "erkekliği, ataerkil ve cinsiyetçi vurgularla inşa eden yapısal unsurların değiştirilmesi için mücadele vermek elzemdir" Ekonomik, sosyal, kültürel ve hukuki tüm yapılar, ataerkiye uygun olarak düzenlenmiş ve onu yeniden üretmeye uygun olarak geliştirilmiştir. Dolayısıyla, çözüm sürecinin sancılı ve uzun soluklu olduğunu vurgulamak yerinde olur. Bell hooks (2008, s. 14-15)'un ifade ettiği gibi bu çözüm süreci, sadece toplumsal cinsiyetin baskı altına alınan kesimlerini değil erkekleri de yaşatacaktır;

(...) istesek de istemesek de erkeklerin hayatımızda olduğunu, erkeklerin ataerkiye karşı çıkmasına ihtiyaç duyduğumuzu, erkeklerin değişmesine ihtiyaç duyduğumuzu konuşabildiğimiz zaman gücümüzü tam anlamıyla elde etmiş oluruz. (...) Erkeklerin değişmeyi istemedikleri doğru değil; ama değişmekten korktukları doğru. Pek çok erkeğin, ataerkinin onları kendilerini tanımaktan, duygularıyla iletişim halinde olmaktan, sevmekten nasıl alıkoyduğunu gözden geçirmeye bile başlamadığı doğru. Sevmeyi öğrenmek için, erkeklerin hükmetme isteğinden vazgeçebilmeleri gerekiyor. Ölüm yerine yaşamı seçebilmeleri gerekiyor. Değişmeyi istemeleri gerekiyor.

Atölye çalışmalarına yönelik etkinlik önerileri

Kolaylaştırıcı: 2 kolaylaştırıcı

Grup kompozisyonu: Toplumsal cinsiyet ve toplumsal güç ilişkileri konusunda temel düzeyde bilgi sahibi olan bireylerden oluşan 15-20 kişilik bir grup

Kazanımlar: Katılımcılar, farklı erkeklik biçimlerinin neler olduğuna ve nasıl oluşturulduğuna dair bilgi edinir.

Araç-gereçler: Kalemler, iki adet sepet, erkek adam yapar/yapmaz kağıtları, South Park karakterleri, (her biri A4 boyutunda 11 adet zarfa konulmalı), zarflara yerleştirilmiş “şöyle derler” yönergeleri, bilgi notları (duvar gazetesi için farklı açık renkte dört adet A3 karton, “mağduriyet mi? ayrıcalık mı?” bilgi notları, erkeklik türleri kartları.

Etkinlik 1/“Erkek adam yapmaz/yapar”: Her bir katılımcıya birer “erkek adam.....yapar” ve “erkek adam.....yapmaz” kağıtlarından birer adet verilir. Katılımcılardan bireysel olarak, toplumda erkeğe atfedilen, erkeklerden yapılması beklenen ve erkeklerin yapmamaları beklenen davranışları kendilerine verilen kâğıtlara yazmaları beklenir. Ardından katılımcılardan, cevaplarını yazdıkları kâğıtları katlayarak yapar/yapmaz sepetlerine (iki ayrı sepete) atmaları istenir. (15 dk)

Etkinlik 2/“Erkek adam neden yapmaz/neden yapar?”: Katılımcıların her birinden yapar/yapmaz sepetlerinden birer adet kağıt seçmeleri istenir (kendi kağıdını seçmesi halinde, kağıt katlanır sepete atılır ve başka bir kağıt seçilir). Gönüllü katılımcıdan başlanarak kâğıtlar okunur, tüm kâğıtların okunmasının ardından tüm grupla erkeklere atfedilen davranış ve tutumlar değerlendirilir. (35 dk)

Etkinlik 3/South Park-erkeklik tipolojileri: İkişerli grup olan katılımcılara (her gruba bir zarf olacak biçimde) kolaylaştırıcı tarafından önceden hazırlanmış zarflar verilir. Zarfların içinde dört farklı (Al, Cartman, Stan ve Kyle) South Park karakteri vardır. Zarflarının içinden aynı South Park karakteri çıkan eşler bir araya

gelir ve böylece dört küçük grup oluşturulur. Katılımcılardan, kağıtlarındaki karakteri tanıtıcı bilgiyi okumaları ve buradaki bilgilerden hareketle karakterleri için birer erkeklik tipolojisi çıkartmaları istenir. Katılımcılar, “karakterleriniz nasıl bir erkektir?” sorusuna kendi gruplarıyla yanıt arar ve maddeler halinde yazarlar. **Dikkat:** Önceden South Park’ı izlemiş ve karakterler hakkında daha fazla bilgi sahibi olsalar bile, etkinlik için katılımcıların yalnızca kendi zarflarında bulunan karakterler için yazılmış ilk bölümdeki bilgilerle yetinmeleri istenir. Tüm gruplar çalışmaları tamamladıktan sonra büyük gruba, karakterlerini okur ve karakterlerinin sahip olduğunu düşündükleri erkeklik özelliklerini paylaşmaları istenir. (50 dk)

Etkinlik 4/Şöyle derler¹¹: Etkinlik için sepete katılımcı sayısı kadar katlanmış “şöyle derler” yönergeleri bırakılır. Aynı yönergeleri alan gruplardan küçük gruplar oluşturulur. Küçük gruplar kendi yönergelerinde yazan kağıtları okuduktan sonra gruptaki her bir katılımcı mekanda bulunan tesadüfen ve gönüllü katılım üzerinden belirlenecek farklı kişilere giderek, yönergede yazanı okuyup söz konusu durumda ne söyleneceğine ilişkin yanıtlarını alır ve yazarlar. Ardından tüm katılımcılar yanıtlarını önce kendi küçük gruplarında yanıtlarını paylaşırlar ve ardından her bir grup yanıtlarını tüm katılımcılarla paylaşır. (40 dk)

Etkinlik 5/Mağduriyet mi? Ayrıcalık mı?: Bu etkinlik için katılımcılar sayma yöntemiyle dört küçük gruba ayrılır. Her gruba hazırlayacakları gazete haberi için temel alacakları bilgi notlarından biri ve kartonlar verilir. Her bir grup kendi konusuna ilişkin tartışma yürüterek, örnek olaylar üzerinden gazete haberi/haberleri hazırlar ve duvara asarlar. Tüm gruplar duvara astıkları gazete içeriğini bütün beş dakika süresince paylaşır. (35 dk)

Etkinlik 6/Erkeklik türleri: Katılımcılardan, bir koridor şeklinde karşı karşıya durmaları istenir. Her katılımcı karşısına

¹¹ Bu etkinlik için Mehmet Bozok tarafından hazırlanan “Soru ve Cevaplarla Erkeklikler, 2011” yayınından yararlanılmıştır.

gelen katılımcı ile eşleşir. Kolaylaştırıcı tarafından çiftlere erkeklik türleri kartları verilir. Her bir çiftin, ister oturarak isterse ayakta kendi kartlarının kendilerine hissettirdiklerini konuşmadan sadece gözleri, mimikleri ve beden diliyle iki dakika süresince birbirlerine anlatmaları ve birbirlerini anlamaları istenir. Ardından çiftlerin, birbirlerinin sözel olmayan ifadelerinden neler anladıklarını büyük grupta paylaşmaları istenir. (25 dk)

Engelsiz bir atölye için kolaylaştırıcıya not: Grup içerisinde görme engelli bir birey varsa etkinlik 1 ve 6 için araç gereçlere bilgisayar eklenmeli böylece katılımcının bilgisayar aracılığıyla kartları okumaları ve doldurmalarının ardından kolaylaştırıcı tarafından bilgisayarda yazılı notu kâğıda dökmesi yöntemi uygulanabilir. Ayrıca etkinlik 6 için görme engelli katılımcılara kolaylaştırıcı ve/veya gönüllüler destek olabilir ve/veya görme engelli katılımcının beden diliyle bu etkinliğe dahil olması sağlanabilir. Grup içerisinde işitme engelli bir birey varsa tüm etkinliklerde gönüllü işaret dili çevirmenlerinden destek alınabilir. Ancak her koşulda, engelli katılımcılarla çalışılırken bu tür yöntemlerin uygulanması kararı ile söz konusu etkinliklere katılım kararının katılımcının kendisine bırakılması gerekmektedir.

Etkinlik Materyalleri

Etkinlik 1 için erkek adam yapar/yapmaz:

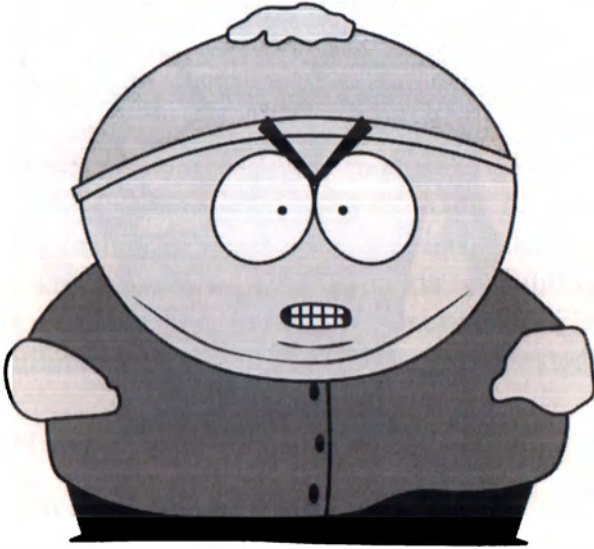
Erkek adam yapar.

Erkek adam yapmaz.

Etkinlik 3 için South Park karakterleri:**Big Gay Al**

Siz, neşesiyle herkese mutluluk saçan Big Gay Al'sınız. Eşcinsel olmanız nedeniyle yaşamınız süresince pek çok ayrımcı muameleyle karşı karşıya kaldınız. Ancak ayrımcılıklar karşısında mücadele etmeyi hiç bırakmadınız. Örneğin eşcinsel olduğunuz için çok sevdiğiniz izcilik grubundan atıldınız. Fakat bu haksız muameleye karşı dava açtınız ve kazandınız. Hayvanları çok seviyorsunuz. Hatta yardıma ihtiyacı olan pek çok hayvan dostunuzla aynı evde yaşıyorsunuz. "Her türlü haksızlığa karşı ses çıkart!" günü kapsamında, kasabanızda gerçekleştirilecek etkinlikler için belirlenen komitede gönüllü olarak siz de yerinizi

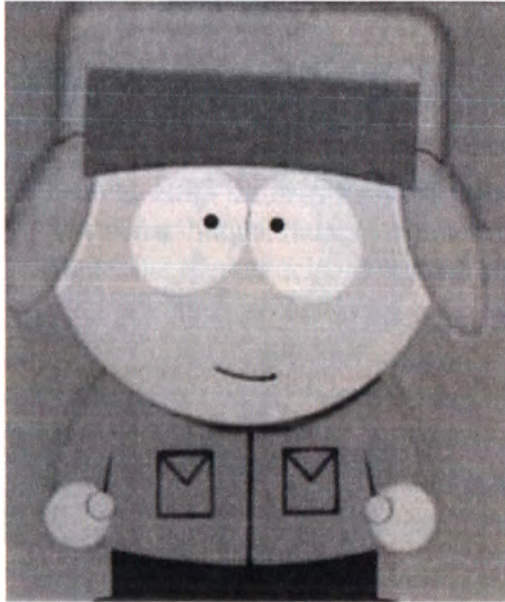
aldınız. Sizin komitedeki göreviniz, düzenlenecek etkinliklerin duyurusunu yapmaktır. Mümkün olduğunca çok kişiyi etkinliklerden haberdar etmeyi ve katılımlarını sağlamayı amaçlıyorsunuz. Bunun için evde birlikte yaşadığınız iki hayvan dostunuzu da yanınıza alarak, günün en yoğun olduğu saatte, kasabanızın merkezine gidip, bir çağrı yapacaksınız. Kasabanın merkezinde duyuru yaptığınız sırada, orada bulunan iki genç arasında başlayan sözlü tartışmanın, itişip kakışmaya dönüştüğünü görüyorsunuz ve yanlarına gidip müdahale ediyorsunuz.

Eric Cartman

Siz, çevresince antipatik, agresif ve küfürbaz bulunan Eric Cartman'sınız. Küçük problemleri için bile karmaşık ve kötülük dolu planlar yapıp, bunları harfiyen uygulayabilmeniz ve diğer insanları da, bu planlarınız için manipüle edebilme özelliğinizle gurur duyuyorsunuz. Gurur duyduğunuz bir özelliğiniz de büyük büyük ninelerinizin ve dedelerinizin Alman olması. Kendinizi bu açıdan diğerlerinden daha üstün buluyor, hatta Yahudi bir arkadaşınıza Nazileri övmekte ve ona sataşmakta bir sorun

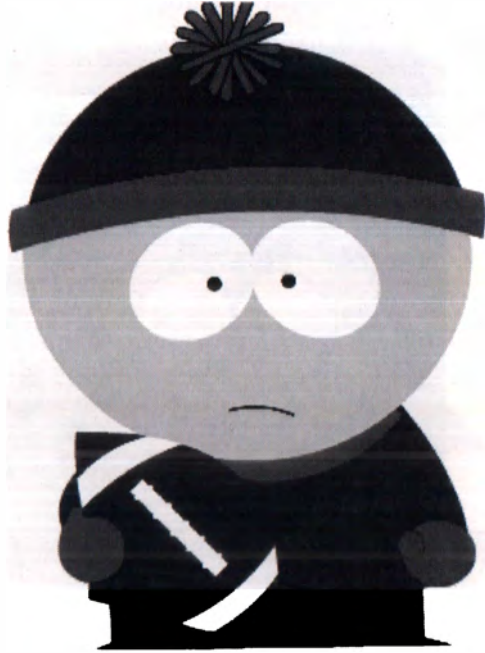
görmüyorsunuz. Üstüne üstlük sadece Yahudilerden değil, feministlerden, hippilerden ve daha birçok kesimden de nefret ediyorsunuz. Yine her gün olduğu gibi okuldan çıktıktan sonra kasabanın merkezine geldiniz. Arkadaşlarınızdan Stan'ı ve onun en yakın arkadaşı Yahudi Kyle'ı, elinde afişleri ve yanında iki köpeği ile kalabalığa seslenen Big Gay Al'ı izlerken gördünüz. Stan ve Kyle'ın yanına gidiyor, Kyle'a sataşıyor ve kavga çıkartıyorsunuz.

Kyle Broflovski

Siz çevresinde oldukça iyi kalpli, mantıklı, biraz da saf olduğu düşünülen Kyle Broflovski'siniz. Kasabanızın sayılı Yahudilerden olmanız nedeniyle, sıklıkla kendinizi grup arkadaşlarınızdan ve diğerlerinden dışlanmış hissetmektedirsiniz. Örneğin kasabanın en sinir bozucu çocuğu olduğunu düşündüğünüz Eric Cartman, Yahudi olmanız sebebiyle sizinle sık sık kavga etmeye çalışmaktadır. En sevdiğiniz arkadaşınız Stan Marsh bile, zaman zaman Eric Cartman'a uyup, sizi üzmüştür. "Her türlü haksızlığa

karşı ses çıkart!” günü kapsamında yapılacak etkinliklerin duyurusunu dinlemek istediğinizi söylediğiniz arkadaşınız Stan Marsh ile birlikte duyurunun yapılacağı kasaba merkezine geldiniz. Duyuruyu yanındaki iki hayvan dostuyla birlikte yapan Big Gay Al’ı dinlerken Cartman, arkanızdan yaklaşarak yine sizi sinirlendirecek biçimde laf atar ve kavgaya çıkartır.

Stan Marsh

Siz kasabanızın zeki ve en "normal" gençlerinden Stan Marsh’sınız. Arkadaşlarınız arasında yaşına göre olgun ve mantıklı kişiliğiniz ile bilinirsiniz. Bununla birlikte çevrenizdekiler, sizin, kasabanızın antipatik karakteri Eric Cartman tarafından kolayca manipüle edilebildiğinizi düşünmektedir. Gerçekten de, her ne kadar iyi kalpli olsanız da Cartman’ın kötülük dolu planlarına dahil olmaktan kendinizi alamaz, istemeden de olsa birilerinin canını yakmasında pay sahibi olursunuz. Bir gün okul çıkışında en yakın

arkadaşınız Kyle yanınıza gelerek “Her türlü haksızlığa karşı ses çıkart!” etkinliklerinin duyurusunun yapılacağı kasaba merkezine birlikte gitmeyi teklif eder. Arkadaşınız Kyle ile birlikte duyuruyu dinlerken Yahudi düşmanı, mızıkçı arkadaşınız Eric Cartman ile bir olup, Kyle’ı üzdüğünüz zamanlar aklınıza gelir. Tam bu sırada Cartman, arkanızdan yaklaşarak Kyle’ı sinirlendirecek biçimde ona laf atar ve kavga çıkartır.

Etkinlik 4 için şöyle derler yönergeleri:

- A) Bir erkeğin, okula sürme çekilmiş gözleri, şeker pembesi tişörtü, mini şortu ve parmak arası terlikleriyle gittiğini gören arkadaşları, o erkek için arkasından şöyle der:
- B) Bir erkeğin, kavga ettiği bir başka erkek tarafından epeyce hırpalandıktan sonra hüngür hüngür ağlamaya başlaması halinde, çevredekiler o erkek için arkasından şöyle der:
- C) Bir erkeğin her gün, ünlü bir şef olduğu için değil, sadece evde eşi için yemek yaptığını duyan mahalledeki arkadaşları o erkek için arkasından şöyle der:
- D) Bir erkeğin, apartmandaki erkekleri altın günü düzenlemeye davet etmesi ve onlara lezzetli börek çörekler vaat etmesi halinde apartmandakiler o erkek için arkasından şöyle der:
- E) Bir erkeğin her hafta özenli ev temizliği yapıp, bütün pencereleri silip, tüm halıları silkelemesini gören mahalleli o erkek için arkasından şöyle der:

Etkinlik 5 için bilgi notları:

1. Hegemonik erkeklik bağlamında, ataerkil sistemin, erkekleri özel alanda (evde, aile içinde...) mağdur etme biçimleri.
2. Hegemonik erkeklik bağlamında, ataerkil sistemin, erkekleri kamusal alanda (sokakta, okulda, işyerinde...) mağdur etme biçimleri.

3. Hegemonik erkeklik bağlamında, ataerkil sistemin, erkekleri özel alanda (evde, aile içinde...) ayrıcalıklı kılma biçimleri.
4. Hegemonik erkeklik bağlamında, ataerkil sistemin, erkekleri kamusal alanda (sokakta, okulda, işyerinde...) ayrıcalıklı kılma biçimleri.

Etkinlik 6 için erkeklik türleri kartları:

- Hegemonik erkeklik
- Madun erkeklik
- Suç ortaklığı erkeklik
- Marjinal erkeklik

KAYNAKÇA

- Akşit, G. & Varışlı, B. (2014). Türkiye’de eleştirel erkekler ve erkeklikler konusunu feminizm içinde çalışmak: Jeff Hearn ile erkekler ve erkekliklere ulusaşırı yaklaşımlar üzerine yapılan bir röportaj, *Fe Dergi*, 6 (2), 80-86.
- Akşit, G. & Varışlı, B. (2016). “Türkiye’de erkekler ve erkeklikler: Jeff Hearn ile ulusötesi yaklaşımlar”, *International Journal of Academic Value Studies*, 2 (2), 12-19.
- Atay, T. (2004). Erkeklik en çok erkeği ezer. *Toplum ve Bilim*, 101, 11-30.
- Barutçu A. ve Hıdır N. (2016). Türkiye’de babalığın değişen rolleri: Profeminist babalar, *Fe Dergi*, 8 (2), 27-45.
- Baştürk-Akça, E. ve Tönel, E. (2011). Erkek(lik) çalışmalarına teorik bir çerçeve: Feminist çalışmalardan hegemonik erkeklige. İ. Erdoğan (Ed.), *Medyada Hegemonik Erkek (lik) ve Temsil* içinde (s.11-37). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

- Biricik, A., (2008).‘Erkek adam’ ezberini bozmak üzerine: Türkiye’de toplumsal cinsiyet sisteminin resmi söylem üzerinden kurgulanması. N. Mutluer (Der.), *Cinsiyet Halleri: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları* içinde (s. 232-246). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Blais M. & Dupuis-Déri, F. (2012). Masculinism and the antifeminist countermovement. *Social Movement Studies*, 11(1), 21-39.
- Boratav, H., Fişek, G., ve Ziya, H (2018)., *Erkekliğin Türkiye halleri*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Bourdieu, P. (2014). *Eril tahakküm*. (B. Yılmaz, Çev.), İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Bozok, M. (2009). Erkeklik incelemeleri alanındaki başlıca kuram ve yaklaşımların sosyalist feminist bir eleştirisine doğru. 6. *Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı* içinde (s.431-445). Aydın, Türkiye.
- Bozok, M. (2011). *Soru ve cevaplarla erkeklikler*, İstanbul: Sosyal Kalkınma ve Cinsiyet Eşitliği Politikaları Merkezi.
- Bozok, M. (2015). Ataerkil ve cinsiyetçi erkeklikler, erkeklik ve erkekliklerin eleştirisi, profeminizm, ben ve kendim. A. Akaltun (Der.) *Erkekler* içinde. (ss. 29-38). Ankara: NotaBene Yayınları.
- Coles, T.(2008). Finding space in the field of masculinity: Lived experiences of men’s masculinities, *Journal of Sociology*, 44 (3), 233-248.
- Connel, R.W. (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar* (C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Connell, R. W. & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity rethinking the concept, *Gender&Society*, 19 (6), 829-859.

- Connel, R.W. (2019). *Erkeklikler* (N. Konukçu, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Cornish, P. A. (1997). Understanding profeminist male experiences: A model of personal change and social transformation (Doctoral dissertation). Retrieved from <https://harvest.usask.ca/handle/10388/etd-10202004-235947>
- Çelik, G. (2016). Erkekler(de) ağlar: Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında erkeklik inşası ve şiddet döngüsü. *Fe Dergi*, 8 (2), 1-12.
- Flood, M., Gardiner, J. K., Pease, B. and Pringle, K. (2007). *International encyclopedia of men and masculinities*. New York: Routledge.
- Görgün-Baran, A. (2012). Toplumsal cinsiyet” N.G. Ergan, B.Ş. Kütük, R. Çoştur (Ed.), *Davranış Bilimleri* kitabı içinde (s.409-438). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Günay- Erkol, Ç. (2018). İllet, zillet ve erkeklik: Eleştirel erkeklik çalışmaları ve Türkiye’deki seyri. *Toplum ve Bilim*, 145, 6-32.
- Hearn, J. (2004). From hegemonic masculinity to the hegemony of men. *Feminist Theory*, 5(1), pp. 49–72.
- Hooks, B. (2018). Değişme isteği: Erkekler, erkeklik ve sevgi (Z. Kutluata, Çev.), İstanbul: Bgst Yayınları.
- İkeda, S. (2007). Masculinity and masculinism under globalization: Reflections on the Canadian case. M. G. Cohen, and J. Brodie (Ed.), in *Remapping Gender in the New Global Order* (pp.111-130), New York: Routledge.
- Kandiyoti, D. (1997). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar* (Ş. Tekeli, A. Bora, F. Sayılan, H. Tapınç, F. Özbay, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.

- Kimmel, M. (2001). Introduction. J. Kegan Gardiner (Ed.), in *Masculinity Studies & Feminist Theory: New Directions*. New York: Colombia University Press.
- Kimmel M.S. (2013). Homofobi olarak erkeklik: Toplumsal cinsiyet kimliğinin inşasında korku, utanç ve sessizlik (M. Bozok, Çev.), *Fe Dergi*, 5(2), 92-107.
- Messerschmidt, J. W. (2019), *Hegemonik erkeklik* (Eleştirel Erkeklik İncelemeleri İnsiyatifi, Çev.). İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınlar.
- Messner, M. A. (1998). The limits of "the male sex role": An analysis of the men's liberation and men's rights movements' discourse. *Gender & Society*, 12 (3), pp. 255-276.
- Nathanson, P. ve Young, K. (2001). *Spreading Misandry*. London: McGillQueen's University Press.
- Özbay, C. (2010). Neoliberalizm ve erkeklik halleri, *Yeni Sol Yeni Sağ*, A. Öztürk (Ed.), Ankara: Phoenix.
- Özbay, C. (2013), Türkiye'de hegemonik erkekliği aramak, *Doğu Batı*, 63, 185-204.
- Özdemir, O (2010). Tecavüzü hegemonik erkeklik zemininde kavramak, *Fe Dergi*, 2 (2), 75-90.
- Sancar, S. (2013). *Erkeklik: imkansız iktidar; ailede, piyasada ve sokakta erkekler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Segal, L. (1992). Değişen erkeklikler, değişen erkekler (V Ersoy, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Selek, P. (2010), *Sürüne sürüne erkek olmak*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Şahin, M. (2018), *Türkiye'de erkekliğin dönüşümü eğitim kültür etkileşim*, Ankara. Siyasal Kitabevi.

Türk, H. B. (2008). Eril tahakkümü yeniden düşünmek: erkeklik çalışmaları için bir imkân olarak Pierre Bourdieu. *Toplum ve Bilim*, 112, 119-147.

Türkoğlu, B. (2013). Fay hattında erkeklikler: Çalışma ve işsizlik ekseninde erkeklığe bakış. *Mülkiye*, 37(4), 33-61.

TOPLUMSAL CİNSİYET TEMELLİ ŞİDDET VE SİĞİNMAEVLERİ

Semahat Dicle MAYBEK

İstanbul Sözleşmesi diye bilinen “Kadına Yönelik Şiddetle ve Aile İçi Şiddetle Mücadelede ve Önlemede Avrupa Konseyi Sözleşmesi”nde ev içi şiddet ile kadına yönelik şiddetin birbirinden farklı kavramlar olduğunun altı çizilmiştir. Sözleşmeye göre kadına yönelik şiddet;

Kadına yönelik ayrımcılığın bir türü ve bir insan hakkı ihlali olarak anlaşılmaktadır. İster kamu hayatında ister özel hayatta meydana gelsin baskı veya rastgele özgürlüğünü engelleme de dâhil kadınların fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik zararı veya ızdırabı ile sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel olan tüm eylemler toplumsal cinsiyete dayalı şiddet anlamına gelir.

Sözleşme, ev içi şiddeti ise;

Aile içerisinde, aile birliğinde veya daha önceki veya şu anki eşler veya ebeveynler arasında meydana gelen, failin aynı evi şuan veya daha önce şiddet mağduruyla paylaşmış veya paylaşmadığına bakılmaksızın fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik şiddetin bütün türleri” olarak tanımlanmaktadır.

Kadına Yönelik Şiddet Biçimleri

Genelde şiddet, özelde de kadına yönelik şiddetin çok farklı şekil ve türleri vardır. Tüm şiddet biçimleri için göz önünde bulundurulması gereken nokta, kadına yönelik şiddetin cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğini kapsayacak şekilde toplumsal

cinsiyet eşitsizlikleri temelinde gerçekleşmesidir. *Fiziksel şiddet*, fiziksel olarak veya zor kullanarak kişiye zarar vermektir (Sallan Gül, 2013, s. 19). Fiziksel şiddet eylemleri; vurmak, yumruklamak, boğmak, dövmek, bıçak veya silah kullanmak vb. eylemler olarak örneklendirilebilir.

Psikolojik şiddet; kadına psikolojik baskı yapmayı, aşağılamayı, lakap takmayı, kıskanmayı, hakaret/küfür etmeyi, davranışlarını kısıtlama gibi eylemleri kapsar. *Cinsel şiddet* ise (evlilik içi de dahil olmak üzere) tecavüz etmek, kadının istemediği herhangi bir cinsel eyleme zorlamak, seks işçiliğine zorlamak, utandırmak, cinsel performansı başka kişilerinkiyle kıyaslamak, doğum kontrol yöntemlerine erişimini engellemek, zorla porno izletmek, kadın sünneti gibi eylemlerden oluşur. Aynı zamanda partnerlerden birinin onay vermediği bir cinsel davranışı “evet”e çevirmek için duygusal baskı uygulamak suretiyle karşı tarafın rızasının inşa edilmesi/edilmeye çalışılması da cinsel şiddet türlerinden birini oluşturmaktadır (suçlu hissettirme, güven testleri, tatlı ısrarlar, kibar tehditler, kendini acındırma vb.) (Öztürk, Sertoğlu ve Karabulut, 2017, s. 55).

Kadının çalışmasına engel olma, parasına el koyma, ev içi eşyalara veya kadının özel eşyalarına zarar vermek, ev harcamaları için paradan yoksun bırakma gibi eylemler *ekonomik şiddet*in biçimleridir (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2015)

Başkasına ait dijital araçları denetimini elinde bulundurarak veya bu araçlar aracılığıyla ısrarlı takipte bulunmak, sosyal medya hesaplarının şifresini istemek veya zorla almak, kısa mesaj (sms), e-posta, whatsapp vb. yazışmalarına gizlice bakmak, bu platformlardan hesap sahibinin haberi olmadan başkalarına mesaj göndermek veya gelen mesajları silmek, paylaşım ve fotoğrafların altına aşağılama ve hakaret içeren yorumlar yazmak, cinsel içerikli mesajlar göndermek (sexting), cinsel içerikli fotoğraf paylaşmaya zorlamak ise *dijital şiddet* kapsamında değerlendirilmektedir (Öztürk, Sertoğlu ve Karabulut, 2017, s. 55).

İsrarlı takip (stalking), fiziksel veya dijital yollarla takip etmek, evinin/okulunun/iş yerinin önünde izinsiz beklemek, kişinin özel alanına ve sınırlarına saldırarak güvenli alanını daraltmak; gittiği yerleri, görüştüğü kişileri takibe almak, sık gittiği mekânları tespit edip buralarda karşısına çıkmak gibi eylemleri kapsar (Öztürk, Sertoğlu ve Yetiş, 2017, s. 55)

Bir partnerin, diğer partnere fiziksel, ekonomik, psikolojik, cinsel ve dijital şiddet uygulaması *partner şiddeti* anlamına gelir. Şiddet eylemi, ilişki içerisinde yaşanacağı gibi ilişki bittikten sonra da gerçekleşebilir. *Flört şiddeti*, flörtün yeni yeni başladığı 13-23 yaş döneminde romantik ilişkilerde yaşanan şiddete işaret etmektedir (<https://www.morcati.org.tr/tr/8-mor-cati-kadin-siginagi-vakfi/8-flort-siddeti>).

Şiddet Döngüsü Nedir?

Şiddet döngüsü, kadına yönelik erkek şiddet seyrinin izlediği aşamalardan oluşmaktadır. Bu döngü kendini tekrar etmekte ve genelde üç aşamada meydana gelmektedir (<https://www.morcati.org.tr/tr/8-mor-cati-kadin-siginagi-vakfi/2-siddet-dongusu>).

Birinci aşamada şiddet uygulayan, ufak tefek şeylerden gerilimi yükseltip kavgalar çıkartır. Kadının yaşamını kontrol etmeye çalışır ve psikolojik şiddet uygular (ilişkilerde kıskançlık ve buna bağlı kavgalar bu evrede görülür). *İkinci aşamada* erkek, öfkesini yönetemez ve fiziksel şiddet uygular. Erkeğin pişmanlığını göstermeye çabaladığı *üçüncü aşamada* ise şiddet görenin affını kazanmak için şiddet uygulayan tarafından hediyeler alınır, durumun normale dönmesi için şiddet uygulayan yapıcı ve sevecen bir tutum sergiler. Ancak gerilim tekrar arttığında bu döngünün birinci aşamasına geri dönlür.

Kadına Yönelik Şiddete Kısa Bir Kuramsal Bakış Kadına yönelik erkek şiddeti genelde liberalizm, sınıf analizi ve radikal feminizm bağlamında ele alınmaktadır.

Kadına yönelik şiddette getirilen liberal açıklamalar konuyu erkeklerin bozulmuş psikolojilerine indirmektedir. Yani şiddet uygulayan erkekler, problemlili bir çocukluk geçirdiği için normal erkeklik formuna girememiş, aşırı alingan ve özgüvenleri düşük olmuştur. Bu erkekler, heteroseksüel ilişkilere girmekte zorlanmakta; hayal kırıklığına uğradıklarında ise kadınlara tecavüz etmektedir. Ancak bu yaklaşımı, tecavüzçülerin birçoğunun ruhsal sağlığının yerinde olduğuna dair olan sağlık raporları çürütmektedir (Walby, 1990, s. 130-131).

Erkek şiddetini sınıf analizi bağlamında sınıfsal farklılıklara vurgu yapmaktadır. Yani sınıfsal olarak altta bulunan erkek yaşadığı kompleksin sonucu olarak şiddet uygulamaktadır. Bu yaklaşım özelinde iki temel alt başlık bulunmaktadır (Walby, 1990, s. 130-132): Bunlardan ilki kadınlara yönelik erkek şiddetinin en çok ekonomik buhran dönemlerinde, işsizlik yükseldiğinde en alt gruptaki erkeklerin en çok stres altına girip şiddet uyguladığını ifade eden genel model; ikincisi ise ana kültürün değerlerine ulaşmanın imkansız olduğunu gördüğünde bu değerleri reddedip farklı değerler hiyerarşisi geliştiren erkekleri kapsayan alt kültür modelidir. Toplumsal düzenin en altındaki erkekler maçoçluk gibi değerleri yüceltmekte ve şiddete yönelmektedir. Ancak her iki model için yapılan araştırmaların verilerinin geçerliliği ve güvenilirliği şaibelidir.

Kadına yönelik şiddet konusunu kapsamlı bir şekilde ele alan ilk feminist grup radikal feministler olmuştur. Radikal feminist kuram kadın ezilmişliğini ve kadına yönelik şiddetinin failini ataerkil toplumsal yapı olarak görmektedir. Yani, erkeğin şiddete olan eğilimi ataerkinin doğası veya kökeniyle doğrudan ilişkilidir. Erkekleri, kadınlara göre birincil kılan tarihsel ve güncel güç ilişki farklılaşmasından erkek şiddeti doğmaktadır. Radikal feministlere göre, erkekler kadınlar üzerindeki iktidarlarını içerisinde fiziksel, cinsel ve ekonomik denetim yolu; hor görme veya izole etmenin de bulunduğu taktikler içeren psikolojik şiddet aracılığıyla kurmaktadır ve bu şekilde kadınları ikincilleştirmekte ve kendilerine bağımlı kılmaktadırlar (Yarar, 2015, s. 21).

Kearon, Mehrhof, Brownmiller ve Millet gibi radikal feministler özellikle tecavüz ve pornografi özelinde erkek şiddetini politik bir suç ve terörist bir eylem olarak ele almıştır. Mehrhof ve Kearon (aktaran Donovan, 2007, s. 277) tecavüzü “bir politik araçtır... bir bireyin bir başkasına karşı uyguladığı keyfi bir şiddet hareketi değildir, politik bir *baskı altına alma* eylemidir...” şeklinde yorumlamaktadır. Susan Brownmiller da tecavüzü “eril bir ideoloji” olarak adlandırır ve “tecavüz eden erkekler aslında eril öncü şok birlikleri, dünyada şimdiye dek görülen en uzun süreli savaşın terörist gerillaları olarak” hizmet verdiklerini ifade etmiştir. Brownmiller, kadınlara karşı uygulanan cinsel şiddetin kültürel olarak göz yumulan ve yaygın olan bir eylem olmakla kalmadığına, tecavüzün de kültürel açıdan, erkeklerin “erkekliklerini” kurlmalarında temel bir araç olarak algılandığına inanmaktadır. Brownmiller tecavüz tartışmasını pornografiye ve fahişeliğe kadar uzandırır ve bunların hoş görülmesinin de tecavüzün önünü açtığını belirtir (aktaran Donovan, 2007, s. 277, 278). Kültürel feminist akımdan Gilman ise erkekliği savaş, şiddet ve yıkım ile bağdaştırmaktadır. Millet ve Arendt ise erkeklerin şiddeti kontrol açısından nadiren kullandıklarını belirtmiştir. Yani ataerkinin şiddete dayandığını söylemek, ataerkinin kadınlarla erkeklerin iktidarlari arasındaki dengesizlikten kaynaklandığını söylemekle farklıdır. Bu durumda şiddet ve iktidar tamamen ayrıdır ve şiddet esasen iktidarın bittiği veya krize girdiği durumlarda kullanılan bir araçtır (Yarar, 2015, s. 22)

Griffin de (aktaran Kurtoglu, 2009, s. 78) tecavüzün, mağdurun kendi kaderini tayin etmesini engellediği için bir saldırı eylemi; ölüm olmadığı durumlarda bile ölüm tehdidini içerdiği için bir şiddet; kadın özgürlüğünü ciddi bir şekilde kısıtladığı ve erkeğe bağımlı kıldığı için bir çeşit terörizm ve mağdurun ayırım yapılmadan seçilmesi, ama ahlaksız ve yanlış zamanda yanlış yerde olması iddiasıyla tecavüzü davet ettiği ileri sürüldüğü için kitle terörizmi olduğunu belirtmektedir.

Hanmer ve Saunders, şiddet ile ilgili Brownmiller'a yakın bir duruş sergilemektedir (aktaran Walby, 1990, s. 135): Erkeğin uyguladığı şiddet kadınların toplumsal kontrolünün bir çeşididir. Ancak, bu teorisyenler şiddetin öteye götürülmesinde devletin payını da eklemektedirler. Devletin buna müdahale etmeyi reddetmesi, bu problemin bir parçasıdır. Devletin kadına yönelik şiddet konusundaki tavrı bu iki kuramcı tarafından, iki boyutta ele alınmaktadır: ilki refah devleti, ikincisi ise ceza yargılama sistemidir. İlki, refah devleti, kadına, şiddet uygulayan eşinden bağımsız kalabilmek için gerekli kaynakları sağlamamaktadır; kadın, ekonomik bağımlılığa itilmektedir. İkincisi, devletin bu işlere karışmaya yanaşmamasıdır. Kadınlar, polis korumasına bağımlı olamayacağını bilen kadınlar, onlara şiddet uygulayan erkeklere itilmektedir. Bu noktada tartışma Erkekler, kadınlar üzerindeki güçlerinden dolayı mı onlara karşı şiddet uygulamakta yoksa kadınlar üzerinde güç kurmak için mi şiddete başvurmaktadır? Hanmer'in açıklaması, ilki yönündedir: kadınlar, devlet tarafından kuvvetlendirilmiş ekonomik bağımlılıktan kaçamadığı için ve erkeklerin ceza adaleti sistemi tarafından sınırlandırılmadığı için şiddete maruz kalmaktadır. Ama O'Brien'in çalışması ikinci önermenin daha önemli olabileceğini öne sürmektedir. O'Brien, evlilikte, esleri üzerinde açık bir eğitim ve ekonomik üstünlüğü olmayan erkeklerin şiddet uygulamalarının daha olası olduğunu belirtir (aktaran Walby, 1990, s. 135). Yani bu tarz bireyci yaklaşımlar şiddeti toplumsal cinsiyet eşitsizliği temelinde değil, bireysel ve ailevi gerekçeler ile açıklamaya çalışmaktadır. Bu erkekler arasındaki değil, kadın ve erkek arasındaki bir farktır.

Partner şiddetinin (fiziksel ve cinsel) kökenini anlamada Heise'nin ekolojik çerçevesine bakmakta da fayda vardır. Bu çerçeve, temelde Kuzey Amerika literatürlerini temel almakta ve istismarın, sosyal ortamda, farklı seviyelerdeki kişisel, durumsal ve sosyokültürel etkileşimlerden kaynaklandığını ifade etmektedir. Heise (aktaran Jewkes, Levin, Penn-Kekana, 2002, s. 1604), bu sosyal ekolojinin kişi, aile ve topluluk faktörlerindeki tahmini

şiddet sebeplerini ortaya koymanın yollarını aramaktadır. Kişi boyutundaki faktörler, küçük yaşta alıkonma ya da anneye yönelik şiddete şahit olma; aile boyutunda faktörler, alkol, ekonomiye hakim ve tek söz sahibi erkek, partnerler arası çatışma; topluluk boyutunda faktörler, fakirlik, işsizlik, kadının sosyalizasyonu, erkeğin yanlış arkadaş gruplarına girmesi; ve tüm toplum boyutunda faktörler ise erkeğin kadını sahiplenmesi, erkekliğin dominantlık ve agresiflikle esini elinde tutmasıyla ilgili fikirler, sert cinsiyet rolleri, şiddeti ve cezalandırmayı kabullenmedir. Bu model ve diğer teoriler anketlerde, risk faktörlerini analiz etmede kullanılmaktadır (Jewkes, Levin, Penn-Kekana, 2002, s. 1604). Ataerkiyi kabul etmeye hazırlıklı olan kadınlar ataerkilliği daha az ölümcül olarak deneyimleyen kadınlardır. Frekanses 1992’de toplumlarda kadının statüsü geçişli olduğu sürece (kadın is dünyasına atıldıkça) erkek otoritesini kadın üzerinde sağlamaya çalıştığını ortaya attı. Kadının statü geçişliliği kocasının erkek kimliğinin bunalıma girmesine neden olmaktadır (aktaran Jewkes, Levin, Penn-Kekana, 2002 s. 1604).

Moore’a göre (aktaran Jewkes, Levin, Penn-Kekana, 2002, s. 1604) erkek kimliği güç ile ilişkilidir. Erkeğin gücüne meydan okumak erkek tarafından kimliğine bir tehdit olarak algılanmaktadır. Kadının erkeği sosyal anlamda değerlendirmesi de şiddete neden olmaktadır. Jewkes, Levin ve Penn-Kekana’nın, yukarıda da ifade edilen, ilişkide yaşanan erkek şiddetinin nedenlerinin kapsamlı bir şema ile haline getirmiştir (2002, s. 1615):

özellikler olarak ele alan ve dönüşen iktidar ilişkileri bağlamına yerleştiren bir yaklaşımın geliştirilmesi ihtiyacıdır.

Her kimlik gibi erkeklik de toplumdan topluma ve dönemsel olarak aynı toplum içerisinde sabit kalmamaktadır. Hegemonik erkekliğin inşasında ve yeniden üretiminde şiddet temel bir rol oynamaktadır. Erkekliği kazanmadaki temel araç şiddettir. Connell, aile içi şiddetin, homofobinin, savaşların, erkek kavgalarının, iş kazalarının ve küresel şiddetin kabul edilmesinin hegemonik erkeklik ile ilişkili olduğunu belirtir (aktaran Özkazanç ve Yetiş, 2016, s. 20). Atay, erkek şiddetine farklı bir bakış açısı kazandırarak, şiddet vektörünün tek yönlü olmadığını; erkekten bir kadına ya da erkekler arası ile kısıtlı kalmadığını, aynı zamanda kendi içine dönene, failini de ezen bir olgu olarak değerlendirmektedir. Aynı zamanda erkeğin kadına dönük şiddeti gözlemlenebilirken, kendisine çektiği eziyet deneyimsel bir olgudur. “Erkeklik, dışadönük bir biçimde kadını, ama içe dönük biçimde de erkeği ezmektedir (aktaran Özkazanç ve Yetiş, 2016, s. 20).

Kadına yönelik şiddet üzerine yapılan birçok çalışmanın öznesi (Maybek, 2009; Görgün-Baran, Taşdemir-Afşar, Koca-Aritan ve Güney, 2015) şiddet gören kadın iken şiddet uygulayanın da araştırmanın öznesi olarak ele alan çalışma sayısı çok azdır. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü 2015 yılında yaptığı çalışmada hem şiddet uygulayan erkekler hem de şiddet gören kadınlar ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Erkekler temelinde çalışmanın bulgularını şu şekilde özetlemek mümkündür (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2015, s. 226-250):

- Güç ilişkilerinin sonucu olarak şiddetin yaşanması (faillerin babalarının annelerine yönelik şiddeti. Aile içindeki yasaları belirleyen baba veya diğer erkekler kendilerine karşı çıkılması halinde şiddeti meşru görmektedir. Bu durum aynı zamanda erkeklerin ellerinde bulundurdıkları gücü korumak için şiddeti araç olarak kullandıklarını göstermektedir)

- Toplumun şiddete toleransı ve şiddetin meşru kabul edilmesinde ailenin etkisi: şiddet failini anlamaya çalışmak, şiddet uygulanmasının geçerli bir nedeni olduğunu beraberinde getirmektedir. Şiddetin haklı sebepleri olabileceği düşüncesi, erkeklerin özellikle kadınların cinselliğiyle ilgili konuları gündeme getirerek kendilerini haklı çıkartmak şeklinde gerçekleşmektedir. Şiddet faillerinin toplum tarafından affedilme beklentisi de çoğunlukla karşılığını vermektedir. Bu erkekler aynı zamanda çevrelerinde şahit oldukları erkek şiddetini engellemeye yönelik herhangi bir aksiyon almadıkları ortaya çıkmıştır.
- Erkeklerin “aldatma” ve “namus” algısı: fail erkekler, kadının partnerini aldatması halinde şiddetin meşru olduğunu, hatta kadınların yaşam hakkının alınmasına kadar şiddetin tırmanmasının doğal olduğunu belirtmiştir.
- Kadınların haklarının bilincinde olması ve itaat etmemeleri: Çalışmaya katılan fail erkekler, kadınların, geleneksek toplumsal cinsiyet rollerinin dışına çıkması, erkeğe itaat etmemesi, hak arayan kadının erkekleri daha çok öfkeliendirip şiddetin önünü açtığı veya tetiklediğini ifade etmiştir.
- Erkeğin evi geçindirme sorumluluğu: Geleneksel cinsiyet rolleri bağlamında erkeklerin evin geçimini üstlenmesi beklenmektedir. Erkekler, aile içindeki gerginliklerin temel sebebi olarak çalışma yaşamındaki sorunlar, işsizlik, iş saatlerinin uzun olması, güvencesiz işler, asgari ücreti göstermiştir.
- Erkeğin alkol kullanımı: çalışmada yer alan erkekler, alkol kullanımının şiddet için tetikleyici bir unsur olduğunu ifade etmiştir. Alkol alan erkeğe kadınların daha toleranslı yaklaşması gerekirken, daha agresif yaklaşıldığı için şiddet gerçekleşmektedir. Aynı zamanda alkol kullanımını karısının kendisine yaklaşımı ve davranışının bir sonucu olduğunu belirten erkekler de çalışmada yer almıştır.

Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Sığınmaevleri¹

Kadına yönelik toplumsal cinsiyet temelli şiddetle mücadele mekanizmalarının başında sığınmaevleri gelmektedir. Kadın sığınmaevleri ikinci dalga kadın hareketinin en büyük kazanımlarından biridir. Zira kadın sığınmaevleri şiddet türlerinden herhangi birine maruz kalmış veya kalma riski altındaki kadınlara ve beraberindeki çocuklara feminist ilkeler ışığında hukuki, sosyal, psikolojik, sağlık ve barınma hizmeti sunan yatılı sosyal hizmet merkezleridir.

Dünyada şiddete maruz kalmış kadınlara hizmet vermek üzere faaliyete geçmiş ilk kadın sığınmaevi 1968 yılında Norveç'te faaliyete geçmiştir. Norveç'i 1971 yılında İngiltere Chiswick Kadın Sığınağı takip etmiştir (Sallan Gül, 2013; KSGM, 2008). Amerika ve Kanada'da 1973'te, Almanya'da 1976'da, İsveç'te 1979'da, Avusturya'da ise 1978 yılında ilk sığınmaevi faaliyete geçmiştir (Paksoy-Erbaydar, 2012, s. 5).

Diğer ülkelerdeki kadın sığınmaevi sayılarına ve ihtisaslaşma alanlarına kısaca değinmek gerekirse: İsrail'de aralarında yalnızca Arap ve ultra Ortodoks Yahudi kadınlara hizmet vermek için kurulmuş olanlarının da bulunduğu kadın sığınmaevleri Çalışma ve Sosyal İşler Bakanlığı ile işbirliğiyle çalışan kadın örgütleri tarafından işletilmektedir (Ben-Porat ve Itzhaky, 2008, s. 599). Avusturya'da 15'i bağımsız olmak üzere 30 kadın sığınmaevi (<https://www.aeof.at/index.php/frauenhaeuser2>) ve Almanya'da yaklaşık 6.000 yataklı 353 kadın sığınmaevi ve 40 koruma evi bulunmaktadır (<https://www.big-berlin.info/news/414>). Bütün bu

¹ Kavram karmaşasının önüne geçmek için sığınmaevi ve konukevi kavramlarına açıklık getirmekte fayda görmekteyiz. Bakanlık ve birçok yerel yönetim “konukevi” kavramını kullanmaktadır. Ancak şiddet gören kadınlar her şeyi geride bırakarak bu yatılı sosyal hizmet kuruluşlarına “misafir” olarak gelmemektedir. Bu yayında; kadınların, belki de ölümden önceki son durak olarak gördükleri bu yatılı sosyal hizmet kuruluşları için “sığınmaevi” kavramı kullanılmıştır.

ülkelerde sığınmaevlerinin bir kısmı belli özelliklerde ihtisaslaşmıştır.

2008 yılından bu yana dünyanın pek çok yerinden kadın sığınmaevinden meslek elemanları Dünya Kadın Sığınmaevleri Konferansı'nda buluşmaktadır. Bu konferansların ilki 2008 yılında Kanada'da, ikincisi 2012 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde, üçüncüsü 2015 yılında Hollanda'da ve dördüncüsü 2019 yılında Tayvan'da yapılmıştır (<https://fourth.worldshelterconference.org/>). Hollanda'da yapılan son konferans sonrasında Kadın Sığınmaevleri Global Ağı, 2015 yılı için dünya çapındaki 2.497 sığınmaevi bir günde kaç kadın ve çocuğa ulaştığının verisini topladı (Global Network of Women Shelters, 2015):

Ülke	Bir günde Yardım Edilen Kadın Sayısı	Kadınların Kaç Tanesi Hamile	Bir günde Yardım Edilen Çocuk Sayısı	Kaynak yetersizliğinden dolayı bir günde sığınmaevi hizmeti verilemeyen kadın sayısı	Kaynak yetersizliğinden dolayı bir günde sığınmaevi hizmeti verilemeyen çocuk sayısı
Afganistan	368	1*	20*	0	0
Ermenistan	19	0	18	0	0
Avustralya	1031	39*	798	52	74
Avusturya	194	3	180	1	0
Bosna Hersek	1237		579	0	0
Kameron	20	2	18	15	18
Kanada	3781	114	2508	302	221
Hırvatistan	21	1	4	0	0
Kıbrıs	31	^	7	+	+
Ekvator	22	3	29	1	2
Mısır	10	^	3	4	1

Ülke	Bir günde Yardım Edilen Kadın Sayısı	Kadınların Kaç Tanesi Hamile	Bir günde Yardım Edilen Çocuk Sayısı	Kaynak yetersizliğinden dolayı bir günde sığınmaevi hizmeti verilemeyen kadın sayısı	Kaynak yetersizliğinden dolayı bir günde sığınmaevi hizmeti verilemeyen çocuk sayısı
İngiltere	1791	+	1669	112	84
Etiyopya	87	32	48	8	+
Finlandiya	78	3	37	0	0
Almanya	300	11*	253	33	42
Guatemala	152	0	5	0	0
Honduras	8	1	6	0	0
İzlanda	17		0	0	0
İsrail	152	18	248	5	16
İtalya	690	8	226	8	7
Japonya	6	3	0	0	0
Kosova	15	1	12	0	0
Lübnan**	2		1	0	0
Lichtenstein	6	0	4	0	0
Lüksemburg	102	5*	63	6	4
Malezya**	7	1	1	1	+
Malta	59	2*	20	3	6
Moldova	6	0	15	3	5
Moroko	18	1+	5	1	1
Nepal	6	0	1	0	0
Hollanda	900	38*	828	27	28
Yeni Zelanda	554	20	148	8	16

Ülke	Bir günde Yardım Edilen Kadın Sayısı	Kadınların Kaç Tanesi Hamile	Bir günde Yardım Edilen Çocuk Sayısı	Kaynak yetersizliğinden dolayı bir günde sığınmaevi hizmeti verilemeyen kadın sayısı	Kaynak yetersizliğinden dolayı bir günde sığınmaevi hizmeti verilemeyen çocuk sayısı
Nikaragua	84	5	20	10	4
Pakistan	64	1	32	0	0
Filistin	3	0	2	0	0
Portekiz	402	0*	479	18	27
Porto Riko	116	4	51	0	0
Romanya	10	0	5	0	0
Ruanda	18	0	2	4	0
Saint Lucia	3	0	6	0	0
İskoçya	859	16	400	31	17
Slovenya	8	0	4	0	0
Tayvan	39	4	124	0	0
Türkiye	19	1	16	2	1
ABD	39,861		25,869	6678	3831
Galler	54	2*	30	4	5
TOPLAM	53,230	340	34,794	7,337	4,410

(-) istenilen bilgileri toplamadı, (*) bütün danışma merkezleri/ sığınmaevleri bilgiyi bilmiyor veya toplayamadı, (^) istenilen bilgiler bilinmiyor, (+) Datayı vermedi.

Kadına yönelik şiddetle mücadelede sığınmaevleri kadar önemli olan başka bir ara mekanizma da acil yardım çağrı hatları/merkezleridir. Ülkemizde ALO 183 olarak hizmet veren bu hat, yalnızca ana dilde hizmet verdiği ve aynı zamanda birçok

dezavantajlı gruba (kadın, çocuk, engelli, yaşlı) danışmanlık ve yönlendirme yaptığı için yeterli değildir. Malta’da 24 saat esasıyla İngilizce ve Malta dilinde hizmet veren bir ulusal yardım çağrı hattı bulunmaktadır. Hollanda’daki acil yardım çağrı hatlarından bazıları Türkçe, Arapça ve İngilizce de hizmet sunmaktadır. Lüksemburg’da ise şiddet gören kadınlar için bir ulusal ağ, 9 tane de bölgesel düzeyde yardım hattı vardır (Sallan Gül, 2013, s. 51-53).

Türkiye’de ise 1980’lerdeki kadın hareketinin en büyük kazanımları kadın danışma/dayanışma merkezleri ve sığınmaevleri olmuştur. Ankara Kadın Dayanışma Vakfı ve Morçatı Kadın Sığınağı Vakfı 1990 ve 1991 yıllarında Ankara ve İstanbul’da kadın danışma merkezlerini faaliyete geçirmiştir. Dayanışma ve kadın bakış açısı ilkesiyle² hizmet veren bu danışma merkezlerini iki vakfın peş peşe kurduğu kadın sığınmaevleri takip etmiştir (Altınay ve Arat, 2008; Sallan-Gül, 2013).

Devlete bağlı ilk sığınmaevi Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) bünyesinde 1990 yılında İzmir’de açılmıştır. Daha sonra 1991 yılında Ankara ve Bursa’da, 1992’de Antalya’da, 1993’te Eskişehir’de, 1995’te İstanbul’da, 1996’da Tekirdağ’da ve 1997’de Samsun’da sığınmaevleri açılmıştır (Yıldırım, 1996, s. 61). Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmet Bakanlığı’nın güncel verilerine göre, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü’ne bağlı 110, yerel yönetimlere bağlı 32³ Göç İdaresi

² Kadın bakış açısı: Toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri ve bunların yeniden üretimini göz önünde bulundurarak kadına hiyerarşik olmayan, dayanışma temelli ve kadın güçlenmesini odağına alan bakış açısıdır (Atakan, Demircan ve Maybek, 2017, s. 7).

³ Türkiye’de Kadının Statüsü Genel Müdürlüğüne (KSGM) ve yerel yönetimlere bağlı sığınmaevleri, Kadın Konukevi Yönetmeliğine göre işletilmektedir. Böylece ilgili mevzuatta ve Bakanlığa bağlı teşkilatlarda sığınmaevleri “konukevi” olarak adlandırılmaktadır. Ancak daha önce de vurguladığımız üzere, erkek şiddetinden kaçıp her şeyi geride bırakan kadınlar için “konuk” tabirinin konunun ciddiyetiyle örtüşmediği eleştirilerine katılmaktayız.

Genel Müdürlüğü'ne bağlı 1 ve sivil toplum örgütlerine bağlı 1 kadın sığınmaevi, toplamda 3.454 yatak kapasitesi ile hizmet vermektedir (<https://www.ntv.com.tr/kadina-siddet/turkiyede-kadin-siginmaevlerinin-durumu,j20-010ZIEWJr1wpKZvelQ>).

Avrupa Konseyi Parlamentosu'nun 1998 yılı tavsiye kararına göre her 7.500-10.000 kişi arası nüfus için sığınmaevlerinde bir kalacak yer olması gerekmektedir (Paksoy Erbaydar, 2012, s. 2). Parlatentonun bu tavsiye kararı göz önüne alındığında Türkiye'nin sığınmaevi potansiyelinin yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Ülke içi mevzuat uluslararası mevzuata veya tavsiye niteliğindeki kararlara uygun hale getirilmelidir. Zira 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, İstanbul Sözleşmesine istinaden çıkartılmıştır. Ancak 5393 Sayılı Belediyeler Kanunun 14. maddesinde yer alan; "Büyükşehir belediyeleri ile nüfusu 100.000'in üzerindeki belediyeler, kadınlar ve çocuklar için konukevleri açmak zorundadır. Diğer belediyeler de mali durumları ve hizmet önceliklerini değerlendirerek kadınlar ve çocuklar için konukevleri açabilirler" ifadesi bir zorundalık veya yaptırım barındırmadığı için birçok belediye kadın sığınmaevi açmamaktadır⁴

Almanya, Avusturya ve İsrail gibi ülkelerdeki sığınmaevlerinde ihtisaslaşmalar mevcuttur. Daha açık bir ifadeyle bu ülkelerde sığınmaevleri cinsel şiddet, belirli bir etnisite, belirli bir dine mensup kadınlara hizmet verme konusunda uzmanlaşmıştır. Türkiye'de ise ihtisaslaşma konusuna 2017 yılında, o zaman ki adıyla, Ankara Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü ve Türkiye Belediyeler Birliği işbirliği ve alanda çalışan meslek elemanlarının katılımı ile gerçekleştirilen bir çalıştay sonucunda karar verilmiştir. Sığınmaevlerinin

⁴ Sığınmaevleri gizlilik ilkesi temelinde işlediği için yerel yönetimler sığınmaevlerini seçim dönemleri de dahil olmak üzere reklam unsuru olarak kullanamamaktadır. Bu sebeple "ölü yatırım" olarak değerlendirilmektedir.

ihtisaslaşması bağlamında Türkiye’de dört tip sığınanın hizmet vermesi planlanmaktadır: Barınma (ekonomik yoksunluk veya can güvenliği riski altında olmayan kadınlar), psiko-sosyal engelli (raporlanamamış ruhsal sıkıntısı olan kadınlar), can güvenliği riski. Türkiye’de ihtisaslaşma konusunda pilot çalışmalar tamamlanmak üzeredir⁵ Sığınmaevlerini ve acil yardım çağrı hatlarının ihtisaslaşması üzerine ülkeler farklı yollar izlemektedir. Almanya’daki danışma merkezlerinin birçoğu ihtisaslaşmıştır. Bu merkezlerin ihtisaslaşma alanı şu şekildedir (Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, 2013):

- ✓ 310 danışma merkezi genel olarak kadına yönelik şiddet konusunda,
- ✓ 183 danışma merkezi yalnızca cinsel şiddete uğramış kadınlara,
- ✓ 67 danışma merkezi, çocukluğunda cinsel istismara uğramış kadınlara,
- ✓ 130 danışma merkezi polisin müdahil olduğu ev içi şiddet vakalarına,
- ✓ 40 danışma merkezi insan ticareti mağdurlarına,
- ✓ 12 danışma merkezi evliliğe zorlanan kadın ve kız çocuklarına (bunlardan biri ülke çapında hizmet veren bir online danışma merkezi, bazısının da koruma evi var)
- ✓ 2 tanesi stalking (ısrarlı takip) mağdurlarına,
- ✓ 1 danışma merkezi kadın sünneti konusunda,
- ✓ Ev içi şiddet konusunda 3 ulusal, 1 yerel acil çağrı hattı,
- ✓ Zorla evlendirme için 1 ulusal acil çağrı hattı destek sunmaktadır.

İhtisaslaşma çalışması büyükşehirlerin birinde tamamlanmak üzeredir. Ancak yer bilgisine, yüksek can güvenliği riski altında olan kadınların sürecine zarar vermemesi açısından paylaşılamamaktadır.

Yine Almanya’da engelli kadınlara yönelik sığınmaevi hizmeti engelin türüne bağlı olarak değişmektedir. Tekerlekli sandalye kullanan kadınlara hizmet sunmakta zorluklar yaşanmaktadır. Ancak nitelikli personel veya mesleki düzenlemelerden kaynaklı problemlere çok az rastlanmaktadır. Belçika ise engelliler için ayrıca ihtisaslaşmış sığınmaevleri kurmak yerine, tüm sığınmaevleri engelli erişimine uygun olarak düzenlenmiştir. Ağır psiko-sosyal ya da bedensel engelli kadınlara uzman personel hizmet vermektedir.

Kadın Konukevi Yönetmeliği’nin 13. Maddesi’nin e bendine göre “Altmış yaşından büyük şiddet görmüş kadınlar ile akıl ve ruh sağlığının bozuk olduğu gözlemlenen veya zihinsel engelli kadınlar uygun sosyal hizmet kuruluşuna yerleştirilerek yerleştirme işlemi Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğüne” bildirilmektedir. Daha açık bir ifadeyle zihinsel engelli ve yaşlı kadınlar can güvenliği riski altında olsalar dahi sığınmaevlerine kabul edilmemektedir. Bilindiği üzere Huzurevleri ve rehabilitasyon merkezleri açık adres ile hizmet sunmaktadır. Dezavantajları bu denli kesişimsel yaşayan kadınlar açık adres ile hizmet sunan yatılı sosyal hizmet merkezlerine yönlendirildiğinde şiddet uygulayan fail kadını bulabilmekte ve kadın açısından çok yüksek can güvenliği riski doğabilmektedir. Bu sebeple bu iki grup kadının ihtiyaçları doğrultusunda fiziksel koşullara sahip ve meslek elemanı ve destek personeli kadrosunun bu grubun ihtiyaçlarına yanıt verebilecek seviyede ve uzmanlıkta yeni sığınmaevi modellerinin geliştirilmesi elzemdir. Zira bu durum, Türkiye’nin de onayladığı Engelli Haklarına İlişkin Sözleşmenin Yasa Önünde Eşit Tanınma Maddesi ve Bağımsız Yaşayabilme ve Topluma Dahil Olma Maddesi (19. Madde) ile çelişmektedir (Resmi Gazete, 2009

<https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EngellilerinHaklarinaIliskinSozlesme.pdf>).

Türkiye’de şiddet görmüş veya görme riski altındaki bir kadın öncelikle Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi’ne (ŞÖNİM) yönlendirilmektedir. Bu yönlendirmeleri karakollar, hastaneler,

kadın danışma/dayanışma merkezleri vb. yapmaktadır. Danışanın ilk görüşmesi ŞÖNİM’de alındıktan sonra İlk Kabul Birimine (İKB) yönlendirilmektedir. İKB’de bir süre kaldıktan sonra danışanın risk bölgesine ve öyküsüne göre uygun olan sığınağa yönlendirmesi yapılmaktadır. Kadınların sığınmaevlerinde kalış süresi Kadın Konukevi Yönetmeliği’ne göre 6 ay ile sınırlandırılmıştır. Ancak kadının ve çocuğunun durumu meslek elemanları tarafından değerlendirilerek bu süre uzatılabilmektedir. Uzatma kararının verilmesinde kadın ve çocuk üzerinde yapılan mesleki çalışmalar, çocuğun okul durumu, sağlık durumları gibi faktörler etkili olabilmektedir.

Kadın Konukevi Yönetmeliği’ne göre;

- ✓ On sekiz yaşından küçük kız çocukları anneleri ile birlikte konukevi hizmetinden yararlanabilirler. Annesiyle beraber gelen ve 18 yaşını doldurmuş genç kadınlar, annelerinden bağımsız olarak değerlendirilmektedir.
- ✓ On iki yaşından büyük erkek çocuğu olan kadınlar ile engelli çocuğu bulunan kadınlar ise can güvenliği riski olmamak kaydıyla, talep edilmesi ve gerekli olduğuna dair sosyal inceleme raporuna istinaden, ŞÖNİM tarafından, kira ve ıaşesi karşılanmak üzere bağımsız bir ev kiralanmak suretiyle barındırılması yoluna gidilir. Kiralanacak konutlara ilişkin kira, depozit ve diğer cari giderler sığınmaevi bütçesinin ilgili kalemlerinden ödenir. Kadınlar ve beraberindeki çocuklar konukevi hizmetlerinden bu evde yararlandırılmaktadır. (Belediyelerin sığınmaevlerine çok kısıtlı bir bütçe ayırdığı göz önüne alınırsa bu maddenin tam anlamıyla uygulanamadığını söylemek yanlış olmayacaktır).
- ✓ İlk kabul biriminde psikiyatrik desteğe ihtiyacı olduğu gözlemlenen kadınlar hakkında psikiyatri uzmanından alınacak “toplu yaşanan yerde kalabileceğine dair rapor” doğrultusunda sığınmaevine kabulleri yapılmaktadır.

- ✓ Bulaşıcı veya sürekli tıbbi tedaviyi gerektirir ağır hastalığı olduğu tespit edilen kadınların tedaviyi kabul etmeleri durumunda ilgili mevzuatları çerçevesinde tedavileri sağlanmaktadır.
- ✓ Altmış yaşından büyük şiddet görmüş kadınlar ile akıl ve ruh sağlığının bozuk olduğu gözlemlenen veya zihinsel engelli kadınlar uygun sosyal hizmet kuruluşuna yerleştirilerek yerleştirme işlemi Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğüne bildirilmektedir.(Can güvenliği riski bulunan Altmış yaş üstü veya psiko-sosyal engelli kadınlar huzurevlerine ve rehabilitasyon merkezlerine yönlendirilebilmektedir. Açık adres ile çalışan bu sosyal hizmet merkezlerinde kadınların deşifre olması söz konusu olabilmektedir)
- ✓ Alkol ve madde bağımlıları, tedaviye başlamaları ve devam etmeleri koşulu ile sığınmaevine kabul edilmektedir.
- ✓ Rehabilitasyon ve güçlendirme sürecinde farklı hizmet modellerine ihtiyaç duyan kadınlar, Bakanlıkça bu hizmet için kurulacak ve içinde hizmete uygun eğitim almış personelin istihdam edileceği ihtisaslaşmış konukevlerine yerleştirilirler.
- ✓ Öz bakımlarını kendi başlarına yapamayan kadınlar ilgili kuruluşlara yerleştirilir.
- ✓ Bedensel ve zihinsel engelli kadınlar için ilgili kamu kurum ve kuruluşları veya sivil toplum örgütlerinden destek alınır.
- ✓ Herhangi bir suç nedeniyle adli mercilerce haklarında arama, tutuklama, zorla getirme kararı verildiği veya yakalama emri düzenlediği anlaşılan kadınlar derhal kolluk birimlerine bildirilir ve haklarında genel hükümler çerçevesinde işlem yapılır.

Sığınmaevinde Yaşam⁶

Şiddet gören kadınların, kolluk kuvvetleri tarafından ŞÖNİM'e nakillerinin yapılmasının ardından, meslek elemanları tarafından bu kuruluştaki kadınların ilk görüşmeleri alınarak şiddet deneyimleri rapor haline getirilmektedir. Bunun yanı sıra kadının ve beraberindeki çocuğun sağlık bilgileri, kök aile⁷ geçmişleri alınmakta ve kadının olası riskleri öğrenilmektedir. ŞÖNİM'de bu görüşmeler gerçekleştirildikten sonra kadın ve beraberindeki çocuklar o ilin Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'ne bağlı olan İlk Kabul Birimine (İKB) yönlendirilmektedir. İKB, il içerisinde, kadının risk bölgeleri göz önünde bulundurarak, boş yeri olan sığınmaevlerine kadınları ve beraberindeki çocukları yerleştirmektedir.

Kadınlar sığınmaevine giriş yaparken bütün eşyaları genel bir aramadan geçmektedir. Kesici delici alet, ateşli silah ve kuruluşun yasakladığı diğer malzemelere el konularak kuruluş kasasına tutanak ile teslim edilmektedir. Kadın, sığınmaevine geldikten sonra kadından sorumlu meslek elemanı tarafından kuruluş kuralları hakkında bilgilendirilmekte ve kurallara uyma konusunda bir taahhüname imzalamaktadır⁸ Kural ihlallerinde (örneğin

⁶ Sığınmaevleri özelinde farklı uygulamalar olsa da sığınmaevindeki genel uygulama ve müdahaleler bu bölümde anlatıldığı gibi yapılmaktadır.

⁷ Kadının içine doğduğu aile.

⁸ Bakanlığa bağlı ve yerel yönetimlere bağlı sığınmaevleri kadın konukevi yönetmeliğinde yer alan kurallara göre işletilmektedir. Ancak yerel yönetimlere bağlı sığınmaevleri kuralları esnetebilmektedir. Somutlaştırmak gerekirse; sığınmaevine son giriş saati Bakanlığa bağlı kuruluşlarda genelde 20:00 iken yerel yönetimlerde 23:00 veya 24:00 olabilmektedir. Cep telefonu, sigara, cam ürünler (bardak, sürahi, tabak vb.) vb. kuruluş içine sokulması Bakanlığa bağlı sığınmaevlerinde yasakken bazı yerel yönetimlere bağlı sığınmaevlerinde bu tarz yasaklar söz konusu değildir. Elbette bu uygulama farklılıkları sığınmaevlerinden hizmet alan kadınlar tarafından da sorgulanmakta ve kuralları daha rahat olan sığınmaevlerine talep artmaktadır. Bu konuda bazı yerel yönetimlerin izlediği hak temelli kadın bakış açısına bağlı kuralların

başka kadını veya kuruluşun yerini deşifre etme, şiddetsizlik ilkesi ihlali vb.) kadına sözlü ve yazılı uyarılar verilmektedir. Uyarı sayıları ve kural ihlallerini niteliğine göre, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüklerinin onayı ile hizmet alan kadına disiplin cezası uygulanarak sığınmaevinden çıkartılmaktadır. Disiplin cezası ile sığınmaevinden çıkartılan kadın, bir daha aynı ilden sığınmaevi hizmeti alamamaktadır.

Kadının kabulünün yapıldığı sığınmaevinde (varsa) bir sağlık personeli tarafından kadın ve beraberindeki çocuğun sağlık durumu bilgisi ve kullanmakta oldukları ilaçlar ile ilgili bilgi alınmaktadır. Kadınlar, kendilerine ve çocuklarına ait ilaçları kuruluş revirine bırakmak zorundadır. Olası intihar girişimlerinin veya küçük çocukların ilaçlara erişiminin engellenmesi için katlara ve odalara ilaç çıkartılması birçok sığınmaevinde yasaktır. Kadın ve beraberindeki çocuğun sağlık ile ilgili tüm yönlendirmeleri ve takibi kuruluşta hizmet veren sağlık personeli tarafından yapılmaktadır. Sağlık personeli, belirli rutinlerle veya ihtiyaç olması halinde hizmet alanların süreçlerini anlattığı “süreç raporu” yazmaktadır. Aynı zamanda kadın ve çocuktan sorumlu meslek elemanına düzenli olarak bilgi verme yükümlülüğü bulunmaktadır.

Meslek elemanı, içinde kadının öyküsü ve ilk mesleki müdahalelerin bulunduğu dosyayı inceledikten sonra, kadın ile ilk mesleki görüşmesini almaktadır. Bu görüşme sonrasında kadının danışmanlık ve yönlendirme süreci başlamaktadır. Kadının ve çocuğun psiko-sosyal, ekonomik, sağlık, eğitim ve hukuki ihtiyaçları, kadının rızası ve onayı dâhilinde, meslek elemanı tarafından değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, meslek elemanı tarafından kadın ve beraberindeki çocuk için bir müdahale planı hazırlanmaktadır. Burada danışanın MR veya başka bir psiko-sosyal engeli olup olmadığı önem arz etmektedir. Zira bunların varlığı halinde kadın risk bölgesini ve risk oluşturacak kişileri öngörememektedir.

Sığınmaevlerinin fiziksel koşulları, görevli meslek elemanı ve destek personeli (bakım elemanı-gözetmen, çocuk eğitici, özel güvenlik görevlisi, şoför, temizlik personeli) niteliği ve sayısına göre kuruluş içinde verilen hizmetler farklılık gösterebilmektedir. Bazı sığınmaevleri revir, araç desteği, harçlık⁹, kreş, kuruluş aracı, okul servisi vb. hizmetlerin tümünü hizmet alan kadına ve çocuğuna sağlayabilirken bazıları bunların hiçbirini veya sadece bir kısmını sağlayabilmektedir. Kreşi olmayan sığınmaevleri veya kuruluş kreşinden hizmet alması uygun olmayan çocuklar için Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından ücretsiz kreş desteği sağlanmaktadır. Ancak birçok sığınmaevinde etüt merkezi ve burada görev alan öğretmen bulunmamaktadır. Öğretmen olmayan sığınmaevlerinde kadınların dışarıdan okula devam etmeleri, çocukların okul durumları kadının danışmanı tarafından takip edilmektedir. Bu da meslek elemanı üzerinde ekstra iş yüküne sebep olmakta ve dolayısıyla sunulan hizmetin kalitesi düşebilmektedir.

Kadın ve beraberindeki çocuğun güçlenme çalışmalarına olumlu yanıt vermesi ve meslek elemanlarınca süreç içinde yeterince güçlendiğine karar verilmesi neticesinde kadın ve çocuğun bağımsız hayat süreci başlamaktadır.

Bağımsız Yaşama Geçiş

Sığınmaevinden çıkıp bağımsız hayat geçiş yapan kadınlara devlet belli sosyal ve ekonomik destekler sağlamaktadır. Bu destekler, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüklerinin Sosyal ve

⁹ Kadın Konukevi Yönetmeliğine göre sığınmaevi hizmeti alan kadın ve beraberindeki çocuklara belli bir miktar harçlık sağlanması gerekmektedir. Ancak yerel yönetimlere bağlı sığınmaevlerinin birçoğu bu desteği sağlamamaktadır. Yerel yönetimlere bağlı sığınmaevlerinden hizmet alan kadınlar bu sebeple Valilik veya Kaymakamlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarından cüzi miktarlarda (kadın için 250 TL, beraberindeki her çocuk için 50 TL, bu miktarlar değişebilmektedir) nakdi destek almaktadır.

Ekonomik Destek Birimleri ile Kaymakamlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV'ler) kanalı ile gerçekleştirilmektedir. Kadın ve beraberindeki çocuklar, bağımsız hayata geçmeden önce sosyal, ekonomik ve psikolojik olarak güçlenmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde sığınmaevi sürecine geri dönmeleri çok olasıdır. Okul çağında çocuğu olan kadınlarda bu süreç okulun yarıyıl veya yaz tatili dönemine göre düzenlenmesinde fayda vardır.

Tüm bu süreçte, meslek elemanları (psikolog, sosyal çalışmacı, sosyolog, sınıf öğretmeni) bir araya gelip kadının ve çocuğun bağımsız hayata geçmesi konusundaki riskleri değerlendirmektedir. Zira kadına danışmanlık hizmeti veren meslek elemanının (sosyal çalışmacı, sosyolog, psikolog, öğretmen, çocuk gelişim uzmanı) kadına ve çocuklarına dair tüm bilgilere hâkim olması ve bu doğrultuda risk analizini ve durum değerlendirme raporunu (DDR) yazması gerekmektedir. Meslek elemanının yapacağı risk analizine göre kadının can güvenliği riski ve o il içindeki riskli yerleşim bölgeleri tespit edilmektedir. Bu analizler sonucunda kadının evi tutacağı bölgeye (polis karakoluna, hastanelere ve çocukların okuluna yakınlık vb. durumlar göz önüne alınarak), danışan ile birlikte karar verilmektedir.

Kadına danışmanlık yapan meslek elemanı, kadının sığınmaevi öncesi ve sığınmaevinde yaşamı süresince deneyimleri doğrultusunda DDR'sini yazar. Yazılan bu raporun içeriğinde, kadının hayat öyküsünden ziyade, kadın için o güne kadar yapılan mesleki çalışmalar (gizlilik ve koruma kararları, kadının sağlık durumu, sosyal ve ekonomik durumu, risk durumu vb.) ve bağımsız hayatta ihtiyaç duyacağı desteklerin bulunması gerekmektedir. Kadın ve çocuğun bundan sonraki hayatının şekillenmesinde meslek elemanı tarafından yazılan bu raporun hayati önemi bulunmaktadır. Kadın, sığınmaevinden ayrılmadan yazılan bu rapor sığınmaevi tarafından resmi yazı ile Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü Sosyal ve Ekonomik Destek Birimine iletilmektedir. Bu üst yazıda istenilen desteğin tek

seferlik toplu yardım mı, yoksa süreli yardım mı olduğunun belirtilmesi gerekmektedir.

Meslek elemanı tarafından kadın için yapılan risk analizi sonucunda kadının yeni ikamet bölgesi tespit edilerek uygun kriterlere göre ev kiralanmaktadır. Kadın ve beraberindeki çocukların yaşayacağı yeni ev bulunduktan sonra SYDV'ye destekler için başvurularının yapılması için kadın ve çocukların ikametgâhları yeni adreslerine alınmaktadır. Bu süreçte meslek elemanı, kadının can güvenliği riskini göz önünde bulundurarak kadın ve çocukları hakkında verilen koruyucu tedbir kararlarının sürelerini takip etmeli, süre bitimine yakın kadınla yeni bir plan yapmalıdır. Bu plan kararların uzatılması için avukatla irtibata geçmek ve kadının yeni ikamet bölgesindeki polis karakolundan (6284 Sayılı Kanun'un 3. maddesinin 1. bendinin ç fıkrası gereği) koruma kararının alınması gibi birtakım önlemleri kapsar.

Bu işlemlerden sonra sığınmaevi, süreçteki aktif rolünü bağımsız hayata geçen kadına bırakmaktadır. Zira SYDV başvurularını kadının bizzat yapması gerekmektedir. Hâlihazırda yürürlükte olan mevzuatta sığınmaevinden ayrılan kadın ve çocuklar için özel ayrı destekler bulunmamaktadır. Bu da, sığınmaevinden ayrılan kadın özelinde mevzuattaki en büyük eksiklerden biridir.

Kadın, ihtiyacı olan destek türlerine başvurusunu yaptıktan sonra SYDV görevlileri tarafından ev ziyaretleri gerçekleştirilerek bir sosyal inceleme raporu yazılmaktadır. Bu yazılan rapor doğrultusunda kadının alacağı desteğe karar verilmektedir. Ancak bu süreçte kadının sığınmaevindeki danışmanının, SYDV'deki meslek elemanları ile görüşüp sürece dahil olması sürecin sonucunu etkileyebilmektedir. Zira kadın sığınmaevinden çıktıktan sonra başlayan bu süreçte, sığınmaevinde çalışan meslek elemanı, kadının sığınmaevi geçmişi hakkında sözlü veya yazılı bilgi verebilmektedir. Yine kadının sığınmaevinden çıkış sürecinde sığınmaevi personeli tarafından hiç kullanılmamış ya da az kullanılmış ikinci el ev eşyası araştırılıp bulunmaktadır. Kadının yeni evine sosyal incelemeye gelen SYDV meslek elemanları bu

eşyaları görmesi kadının desteğine ilişkin yazılacak olan raporu da etkileyebilmektedir. Kendisine ve çocuklarına yeni bir hayat kurmaya çalışan bu kadına verilecek destek kararı da bu rapordan doğrudan etkilenmektedir. Sığınmaevi meslek elemanının, bu eşyaları kadının kendisinin almadığı yönündeki beyanı ve raporu ile bu karışıklığın önüne geçmek mümkündür. Bu noktada, sigortalı bir işe sahip bir kadına bu desteklerin birçoğunun verilmediğini söylemekte de fayda vardır. Ancak sığınmaevinde kadına danışmanlık yapan meslek elemanı bu konuda da etkili olabilmektedir. Özetle, meslek elemanı tarafından sığınmaevinden ayrılan kadın için yukarıda belirtilen türde destekler sağlanması mümkündür.

Sığınmaevinden çıkan kadına bağımsız hayat sürecinde, mesleki takibin yapılıp yapılmayacağı kararı, kadın sığınmaevinden ayrılmadan verilmektedir. Buna göre ŞÖNİM tarafından, kadının mesleki takip istemine ilişkin bildirim formu doldurulmaktadır. Kadın takip istemesi halinde ŞÖNİM, ya telefonla ya da ev ziyaretleri ile kadınların mesleki takip sürecini gerçekleştirmektedir. Bu süreçte, sığınmaevinden ayrılan kadınlara şiddet riski doğduğunda ne yapması gerektiğini kısa ve açık şekilde anlatan, mümkünse katlanabilir broşür halinde, güvenlik planı verilmesi önem arz etmektedir.

Atölye çalışmalarına yönelik etkinlik önerileri

Kolaylaştırıcı: 2 kolaylaştırıcı

Grup kompozisyonu: Toplumsal cinsiyet ve toplumsal güç ilişkileri konusunda temel düzeyde bilgi sahibi olan bireylerden oluşan 15-20 kişilik bir grup.

Kazanımlar: Katılımcılar, toplumsal cinsiyet temelli şiddet ve sığınmaevleri konularında bilgi edinir.

Araç-gereçler: Kalemler, flipchart, tahta kalemli, bilgisayar, projeksiyon, bez çanta, Tea and Consent videosu, rıza

inşası soruları, flört şiddeti vaka, flört şiddetine karşı ses çıkart mesajları, vakalar, anahtar sorular I, anahtar sorular II, bilgi notu

Etkinlik 1/“Yanı başımızda şiddet” beyin fırtınası: Katılımcılara, yakın çevrelerinde en sık karşılaştıkları, tanıklık ettikleri şiddet biçimlerinin neler olduğu sorulur. Katılımcıların verdiği yanıtlar, kolaylaştırıcı tarafından flipchart’a yazılır ve tüm grupla şiddetin farklı görünüşleri üzerine tartışılır. (15 dk)

Etkinlik 2/Rıza inşası: Katılımcılardan sayma yöntemiyle beş ayrı grup oluşturulur. Ardından “Tea and Consent” videosu tüm katılımcılarla birlikte izlenir. Ardından küçük grupların her birinin rıza inşası sorularını tartışarak yanıtlamaları istenir. Küçük grup tartışmalarının tamamlanmasının ardından, gruplar yanıtlarını büyük grupla paylaşırlar ve tüm katılımcılarla rıza inşasına ilişkin tartışma yürütülür. (40 dk)

Etkinlik 3/Flört şiddeti: Bir önceki etkinlikte oluşturulan küçük grupların her birine flört şiddeti vakası verilir. Küçük grupların kendilerine verilen vakadaki anlatı üzerinden flört şiddetinin ne olduğuna, nasıl farkına varılabileceğine ve nasıl mücadele edilebileceğine ilişkin bir tartışma yürütmeleri beklenir. (20 dk)

Etkinlik 4/Flört şiddetine karşı ses çıkart: Grupların her birine, yaşadıkları flört şiddeti deneyiminin ardından dört ayrı kişi tarafından verilen mesajlar paylaşılır. Grupların bu mesajları da kullanarak, flört şiddetine yönelik farkındalık için gerçekleştirdikleri bir kampanyanın parçası olarak geliştirecekleri “flört şiddetine ses çıkart” sloganlarını belirlemeleri istenir. Ardından tüm gruplar, kampanyalarını tüm katılımcılara tanıtır ve belirledikleri sloganla, tanıtımlarını tamamlarlar. (30 dk)

Etkinlik 5/Vaka çalışması: Katılımcı sayısı kadar çoğaltılmış beş ayrı vaka yere bırakılır ve aynı vakayı alan kişilerden küçük grup oluşturmaları istenir. Küçük gruplara vakalarını okumaları için 5 dk. zaman verildikten sonra, her bir gruba “Anahtar Sorular I” kağıdı verilir ve kendi vakalarını, söz konusu sorular bağlamında analiz etmeleri istenir. (30 dk)

Etkinlik 6/Vaka çalışması: Küçük gruplara vakalarının analizinde bir adım daha ileriye gidebilmeleri için her bir gruba “Anahtar Sorular II” ve “Bilgi Notu” kağıdı verilir. Kolaylaştırıcı “Anahtar Sorular II” ve “Bilgi Notu” kağıtlarını gruplara verirken, hangi grubun hangi vakayı analiz ettiğine dikkat ederek dağıtım yapmalıdır. Küçük grupların öncelikle ilk soruyu yanıtlamaları istenir. Katılımcılar bilgi notunu okuduktan sonra ikinci soruyu yanıtlamalıdır. Tüm gruplar, yanıtlarını tamamladıktan sonra, önce sırayla büyük gruba vakasını okur, bir önceki etkinlikte verdikleri yanıtlarla birlikte bu etkinlikte verdikleri yanıtları da sırayla büyük gruba paylaşırlar. (40 dk)

Etkinlik 7/Rahatlama: Tüm katılımcıların, ipleri gevşetilmiş birer kukla bebek gibi başlarından başlayarak yere doğru gevşemeleri, ardından yeniden yavaş yavaş doğrulmaları, ağır ağır gözlerini açmaları ve oldukları yere oturmaları istenir. (10 dk.)

Etkinlik 8/Bohçamda ne var?: Katılımcılardan 1 dk. süresince gün boyunca yapılan etkinliklerden kendilerinde kalan ve yanlarında götürmek istedikleri bir şeyi düşünmeleri istenir. Kolaylaştırıcı elindeki bez çantayı hangi katılımcının önüne koyarsa, o katılımcı, “bez çantama koyuyorum” diyerek düşüncesini tüm gruba paylaşmalıdır. Kolaylaştırıcı, bez çantayı sırayla tüm katılımcıların önüne koyarak günün değerlendirmesini alır, diğer kolaylaştırıcı katılımcıların değerlendirmelerini yazar. (25 dk)

Engelsiz bir atölye için kolaylaştırıcıya not: Grup içerisinde görme engelli bir birey varsa özellikle etkinlik 2 ve 6 için araç gereçlere bilgisayar eklenmeli böylece katılımcının bilgisayar aracılığıyla kartları okumaları ve doldurmalarının ardından kolaylaştırıcı tarafından bilgisayarda yazılı notu kağıda dökmesi yöntemi uygulanabilir. Ayrıca görme engelli katılımcılara özellikle etkinlik 2 ve 4 için kolaylaştırıcı ve/veya diğer katılımcılar/oluşturulan grup üyeleri destek olabilir. Grup içerisinde işitme engelli bir birey varsa tüm etkinliklerde gönüllü işaret dili çevirmenlerinden destek alınabilir. Diğer yandan grupta hareket kısıtlılığı olan bir bireyin olup olmadığını baştan tespit

etmek ve sormak, özellikle etkinlik 7'deki hareketleri bu kısıtlılıkları dikkate alarak uyarlamak açısından kolaylaştırıcıya olanak sunacaktır. Bu noktada katılımcılara tercih edecekleri hareketleri herkesle birlikte karar vermeleri gerektiğini hatırlatmak iyi olabilir. Ayrıca her koşulda, engelli katılımcılarla çalışılırken bu tür yöntemlerin uygulanması kararı ile söz konusu etkinliklere katılım kararının katılımcının kendisine bırakılması gerekmektedir.

Etkinlik Materyalleri

Etkinlik 2 için Tea and Consent:

<https://www.youtube.com/watch?v=pZwvrxVavnQ>

Etkinlik 2 için rıza inşası soruları:

1. Rıza inşası nedir?
2. Rıza nasıl inşa edilebilir?
3. Rıza nasıl verilir?
4. Bir kez rıza gösterilmesi, rızanın her seferinde verileceği anlamına neden gelmez?

Etkinlik 3 için flört şiddeti-vaka:

(Bu vaka, Ali Odabaş tarafından gerçekleştirilen flört şiddeti araştırmasından alınmıştır).

Kendimi bildim bileli şiddetten, insanların yaşadıkları bu nefretten tiksindim. Bu yüzden de zannettim ki eğer ben böyle bir şey yaşarsam bilirim. Bilemedim. Ya da bile bile dur diyemedim. Ve bu çok olağan bir tepki. Yine bilmediğimden sustuğum için ya da geç fark ettiğim için kendimi sorumlu tuttum, utandım, içime attım. Şimdi o insanların başkalarına da aynılarını ya da daha kötülerini yapabileceklerini düşünmek beni kahrediyor. Çünkü sustum. Ki aralarında doktor, avukat olanlar var. Yani eğitilmiş de olsa yapabiliyorlarmış. Bunu da bilmiyordum. İnsanlara zarar vermemek, hareketlerinin farkında olmak çok farklı bir eğitimmiş. Ben biliyorum zannettim. Kendime saygı duyuyorum diye izin

vermem de zannettim. Bunların başıma gelmesini başka sebeplerle ben hakkettim zannettim. Kimi zaman günahlarımın cezası kimi zaman da karma dedim. Benim günah sandıklarım toplumun kalıplarıydı aslında.

Etkinlik 4 için flört şiddetine karşı ses çıkart-mesajlar¹⁰:

A

Her şeyden önce kendimiz olmayı ve olduğumuz kişiyle mutlu olup seilmeyi hak ediyoruz. Bunun önüne geçen en ufak bir şekilde bize zarar veren insanın, bizi seviyor olma ihtimali yok. Ben bunları öğrendim. Eğer bunu okuduysan bir yerlerde, lütfen şunu bil, flört şiddeti gerçek.

B

Öncelikli olarak kendinizi sevin ve bu hayatta birilerine muhtaç olmadığınızı ya da birinin ilgisi ve alakasına ihtiyacınız olmadığını hatırlayın. Ardından, kendinize dönün ve kendiniz için ne yapabilirsiniz bunu gündeminize alın ve kendi güçlenme/keşif hikayenizi oluşturun.

C

Kimse için kendinizi değiştirmeyin. Evet insan sevdiğini mutlu etmek ister ama istemediğiniz hiçbir şeyi sırf karşınızdaki mutlu olsun diye yapmayın. Nitelikli, birbirinizin hayatında güzel izler bırakabileceğiniz insanlarla birlikte olmaya bakın, siz varsanız her şey var, siz yoksanız hiçbir şey yok, bunu da unutmayın.

D

Sevgi ve aşk "saygı" olmadığı sürece bir hiçtir. Size saygı duymayan, özgüveninizi kıran, kişisel haklarınıza saldırıda bulunan ve şiddete meyilli bireylerle hayatınızı mahvetmektense,

¹⁰ Bu mesajlar, Ali Alpaslan Odabaş tarafından gerçekleştirilen flört şiddeti araştırmasından alınmıştır

mantıklı ve özgüvenli bir tavırla dik bir duruş sergileyerek hayatınızın rotasını siz belirleyin.

Etkinlik 5 için vakalar:

1. Vaka

18 yaşında genç bir erkek olan Ş., annesi, babası ve kendisinden daha küçük yaşta olan üç kız kardeşiyle birlikte, yüz otuz haneli küçük bir köyde çocukluğunu geçirmiştir. Çocukken, köydeki diğer oğlan çocuklarının aksine arabayla, topla oynamak yerine kız kardeşleriyle evcilik oynamayı, bebeklerin saçını taramayı, onlara küçük elbiseler dikmeyi sevdiği için babası tarafından tartaklanmış, ‘bu kötü davranışlarını’ değiştirmeye zorlanmıştır. Ergenlik dönemine geldiğinde, köydeki ve okulundaki diğer oğlan çocukları gibi kız arkadaşı olmasını istemediğini fark etmiştir. Kendisinin ‘normal’ olmadığı tepkileriyle karşılaştığı bu çevrede, diğer oğlan çocuklarına benzemek için çabalayarak geçirmiştir bütün bir ergenliğini. On altı yaşında yaşıtı bir erkeğe âşık olduğunda ise içine cin kaçtığını düşünerek avutmuştur kendisini. Babası, Ş.’ye, çocukluğundan beri oldukça mesafeli ve baskıcı davranışlarda bulunmaktadır. Ş. eşcinsel olduğunu, babasının bilmesinden çok çekinmektedir. Çünkü bu durum ortaya çıkarsa babasının, sadece kendisine değil aynı zamanda annesine ve kardeşlerine de zarar vereceğinden neredeyse emindir. Bunun üzerine evden ayrılan Ş., kısa bir süre sonra babası ve yakın akrabaları tarafından bulunarak eve getirilmiş ve evin bir odasına kapatılmıştır.

2. Vaka

17 yaşında genç bir erkek olan M. kendi köyünde ilkokula gitmiştir. Ancak M.’nin erken yaşlarından itibaren öncelikli sorumluluğu ailesinin geçimini sağlayacak parayı kazanması olmuş ve bu nedenle eğitime devam edememiştir. Başvurduğu pek çok işte yaşının küçük olması ve bir yetişkin kadar verimli

çalışamayacağı gerekçesiyle sigortasının yapılmayacağı ve günlük on iki saatlik bir çalışma ile asgari ücretin altında bir ücret alacağı söylenmiştir kendisine. M. en azından sigortasının olacağı bir işte çalışmak için iş aramayı sürdürmek istemektedir ancak ailesinin, zorlaşan yaşam koşulları karşısında, daha fazla eve gelir getirmemesine dayanabilecek gücü kalmamıştır. Böylece ücreti nispeten iyi olan bir atölyede işe başlamıştır. Azimle yılmadan ve şikâyet etmeden uzun saatler çalışmasına rağmen, yevmiyesi sudan gerekçelerle kesilmiş, iş bitmediği için on iki saati aşan çalışma sürelerine zorlanmıştır. Tüm bunlara sesini çıkartamayan M. için bardağı taşıran son damla, ustabaşının cinsel tacizine maruz kalması olmuştur.

3. Vaka

34 yaşında altı aylık hamile olan J., ülkesinde çıkan iç savaş sırasında karşıt gruplar tarafından kaçırılmış ve on dokuz gün süresince alıkonulmuştur. Bu süreçte defalarca tecavüze uğrayan J., on dokuzuncu günün sonunda kendisini alıkoyan grupların elinden kaçmayı başarmıştır. J. kurtulduktan sonra eşi ve iki küçük çoğuyla birlikte Türkiye'ye sığınmaya karar vermiştir. Zira kalmaları halinde J., kendisinin ya da çocuklarının yeniden kaçırılmasından ve bu kez kurtulamayacaklarından korkmaktadırlar. Bu olaydan sonra sessizleşen ve içine kapanan J., olanlardan utanmakta, yemek yeme ve uyku problemleri yaşamakta, çocukları dışında kimseyle vakit geçirmek istememektedir. Ayrıca J., rahminde ağrılar olduğu için bebeğini kaybettiğinden endişe etmektedir. Eşi, J.'nin tecavüze uğradığını bilmemekte ve ısrarla ona neden bu kadar sessiz olduğunu sormaya devam etmektedir. J. ise olanları eşine anlatmak istememektedir. Çünkü bilmesi halinde eşinin kendisini terk edeceğini düşünmektedir. J.'nin sancıları dayanılmaz boyuta ulaştığında yaşamaya yeni başladıkları ve dilini hiç bilmediği bu ülkede, kimsenin kendisini tanıyamayacağını düşündüğü için oturdukları eve oldukça uzak bir mesafedeki aile hekimine gider. Aile hekimliğinde Arapça bilen bir görevli

aracılığıyla iletişim kuran J.'ye öncelikle kendi çevresinden bir sağlıkçıya görünmesi ya da en azından evine yakın bir sağlık kuruluşuna gitmesi tavsiye edilir. Ancak ısrarla doktoru görmek isteyen J. kliniğe alınır. J. doktora gebeliğinden ve sancılarından söz eder, doktora tecavüz olayından da bahsetmek ister ama kelimeler boğazına takılır. Sırada bekleyen hastalara da yeterli zamanı ayırmak isteyen doktor ise J.'nin kendisini anlatması için daha fazla zaman ayıramaz ve onu ultrasona yönlendirir.

4. Vaka

26 yaşında bir kadın olan ve şu anda 4 aylık hamile olan H., evlidir ve 5 yaşında bir çocuk sahibidir. H.'nin eşinin bir tekstil atölyesi vardır ve H.'nin kendisi de atölye de ortacı olarak çalışmakta, bunun için eşinden herhangi bir maaş almamakta, üstelik eşi, “benim sağlık sigortamdan yararlanıyorsun ya, ne gerek var.” diyerek sigortasını da yapmamaktadır. H., beş yıl önce, çocuğun doğumuyla eşinden şiddet görmeye başlamıştır. Çocuğun, interseks olması nedeniyle, eşi H.'yi, kendisine “düzgün bir erkek çocuk bile vermeyi başaramamakla” suçlamakta, çocuğun dışarı çıkmasına, arkadaş edinmesine izin vermemekte, dahası hastalandığında bile “gebersin” diyerek hastaneye götürmek istememektedir. Eşi H.'ye yalnızca evde değil, atölyelerinde de diğer işçilerin yanında onur kırıcı sözler söylemekte, kötü davranmaktadır. H., eşinin şiddeti nedeniyle bir kez cesaret edip karakola da gitmiştir. Ancak polisler, bunun eşi ile kendisi arasında bir sorun olduğunu, aile içinde çözmeleri gerektiğini, eşinden şikâyetçi olması halinde bile en fazla bir gece nezarete tutulup ertesi gün geri bırakılacağını ve yine eve döneceğini anlatmışlardır kendisine. Bu nedenle H., eşinin eve döndüğünde kendisine işkence edeceğini düşündüğü ve gidecek başka yeri olmadığı için şikâyetçi olmadan eve geri dönmek zorunda kalmıştır. Uyguladığı şiddetin yoğunluğu her geçen gün artan H.'nin eşi, artık sudan bahanelerle çocuğa da şiddet uygulamaya başlamış ve H.'yi evi terk etmeye kalkarsa öldürmekle tehdit etmiştir. H.'nin en son

yaşadığı şiddetinin izleri yüzünde açıkça görülmekte ve güçlükle hareket edebilmektedir.

5. Vaka

17 yaşında olan Y.'nin ailesi, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine sahip ataerkil bir ailedir, annesi ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumludur, babası ise evdeki kararları alan ve gelir getiren kişidir. Y. çok istemesine rağmen, babası hem yaşının büyüdüğü hem de maddi olanaklarının olmadığı gerekçesiyle okula devam etmesine izin vermemiştir. Kısa bir süre önce Y.'nin babası, ona daha fazla bakmaya gücünün yetmediğini ve Y.'nin artık uzak bir akrabalarının yanında yaşayacağını söylemiştir. Y'nin yanında yaşamaya başlayacağı ailenin 42 yaşındaki babası, kısa süre önce eşini kaybetmiş, bu nedenle hem çocuklara bakacak hem de ev işleri yapacak genç bir kadınla yeniden evlenmek istemektedir. Babası, Y.'nin bu evlilik için uygun olduğunu düşünmektedir. Böylece Y. hızla bu adamla evlendirilmiş ve onun evine gönderilmiştir. Evliliklerinin ilk gününde, adam Y'ye tecavüz etmiş ve bundan sonraki günlerde de Y.'ye tecavüzler devam etmiştir. Y., artık dayanamayarak babasına bir mektup yazmış ve yanlarına geri dönmesine izin vermesi için ona yalvarmıştır. Ancak Y. babasından şöyle bir cevap almıştır: “Kızım, mektubunu almak beni çok üzdü. Lütfen bana bir daha böyle şeyler yazma. Burası küçük bir şehir, burada hiçbir şeyin gizli kalmadığını ve hemen yayıldığını biliyorsun. Benimle paylaştığın mesele seninle kocan arasında. Artık kocanın ihtiyaçlarını karşılayacak kadınlık vazifelerinden sorumlusun. Bu adamla evlenerek ailene yardım ettin. Lütfen bu şekilde tepki göstererek ailenin namusunu zedeleme.” Babasının mektubunu okuyan Y.'nin üzüntüsü ve korkusu artmıştır. Bu adamın evinde kendisini kapana kısılmış hissetmektedir. Bu çaresizlik duygusuyla Y., eşinin tecavüzlerine boyun eğerse şiddetin azalacağını ve en sonunda da eşinin kendisine kötü davranmaktan vazgeçeceğini düşünerek

avutmaktadır kendisini. Ancak aksine Y.'nin yaşadığı şiddetin yoğunluğu git gide artmaktadır.

Etkinlik 6 için anahtar sorular I:

1. Vakada anlatılan şiddet biçimleri nelerdir?
2. Söz konusu şiddet biçimlerini tanımlamanıza sebep olan vakadaki veriler nelerdir?
3. Söz konusu şiddetin sebepleri nelerdir?
4. Vaka akışının aynen devam etmesi halinde yaşanan şiddetin sonuçları neler olabilir?

Etkinlik 6 için anahtar sorular II:

1. Vakanızda anlatılan kişi, şiddetten kurtulmak için neler yapabilir?
2. Vakanızda anlatılan kişinin şiddetten kurtulması için siz bir STÖ gönüllüsü olarak neler yapabilirsiniz?

Etkinlik 6 için bilgi notu:

1. Vaka

Ş.'nin annesi, oğlunun durumunun her gün daha da kötüye gittiğini ve bir gün intihar edebileceğini düşünmektedir. Bunun üzerine oğlunun iyileştirilebileceği düşüncesiyle, sizin gönüllüsü olduğunuz STÖ'ye gelmiştir.

2. Vaka

Yaşadığı bu olaydan sonra M. atölyeden, çalıştığı günlerin parasını bile istemeden koşarak kaçmıştır. M., yaşadığı bu olayın ve işsiz kalmanın üzerinde yarattığı duygusal bunalım ile sizin gönüllüsü olduğunuz STÖ'ye gelmiştir.

3. Vaka

Ultrasonda J.'nin bebeğinin rahim içinde ölümünün gerçekleştiği ve bebeğin alınması için hastaneye sevk edilmesi gerektiği ortaya çıkar. Sağlığıyla ilgili süreçlerde kendisine eşlik edilebilmesi ve psikolojik destek alması için J., doktoru tarafından sizin gönüllüsü olduğunuz STÖ'ye yönlendirilir.

4. Vaka

H., şikayetçi olmak istemekte ancak yasal süreci başlatma konusunda tereddütler yaşamaktadır. Çünkü H., baba ya da eşinin ailenin reisi olarak kabul edildiği ve ev içerisinde olanların kapalı kapılar ardında kalması gereken özel bir konu olarak görüldüğü bir toplumsal yapı içerisinde, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine sıkı sıkıya bağlı yetiştirilmiştir. Bu süreçte danışmanlık hizmetinden yararlanmak üzere sizin gönüllüsü olduğunuz STÖ'ye başvurur.

5. Vaka

Evlendiği adamın son saldırısında, Y. çok ciddi biçimde yaralanmış, bu şiddet sırasında yaşanan gürültüden şüphelenen bir komşusu sizin gönüllüsü olduğunuz STÖ'yü arayarak Y.'nin hayatından endişe ettiğini bildirmiştir.

KAYNAKÇA

- Altınay, A. ve Arat A. (2008). *Türkiye'de kadına yönelik şiddet*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Ben-Porat, A. ve Itzhaky H. (2008). Factors that influence life satisfaction among battered women in shelters: Those who stay versus those who leave. *J Fam Viol*, 23, s. 597-604.

- BIG e.V (2012, Ağustos). Frauenhauser bestandsaufnahme der bundesregierung, Erişim Adresi: (<https://www.big-berlin.info/news/414>).
- Bundesministerium Für Familie, Senioren, Frauen und Jugend. (2013). *bericht der bundesregierung zur situation der frauenhauser, fachberatungsstellen und anderer unterstützungsangebote für gewaltbetroffene frauen und deren kinder*, Berlin:Publikationsversand der Bundesregierung.
- Donovan, J. (2007). *Feminist teori* (Ağduk M. , Bora A., Sayılan F., Çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Global Network of Women Shelters (2015). *Global shelter data count*. Erişim Tarihi: 02.10.2016, <http://www.wunrn.org/pdf/shelter.pdf>.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2015). *Türkiye’de kadına yönelik aile içi şiddet araştırması raporu*. Ankara: T.C Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Görgün Baran, A., Taşdemir Afşar, S., Koca-Aritan, C. ve Güney D. M. (2015). *Suskunluğun çılgılığı projesi kadın sığınmaevleri sorunlarını tartışıyor çalışmayı sonuç raporu*. Ankara: İşkur Matbaacılık.
- Jewks, R., Levin, H., Penn-Kekena, L. (2002). Risk factors for domestic violence: Findings from a South Africa cross sectional study. *Social Science and Medicine*, 55, s. 1603-1617.
- Kurtoğlu, A. (2009). Erkek egemenliği, kültürel şiddet ve hukuk. *Toplum ve Bilim*, Sayı: 114, İstanbul: Birikim Yayınları.
- The Fourth World Conference of Womens Shelters. (t.y.). Erişim Tarihi: Ocak, 2020, <https://fourth.worldshelterconference.org/>

T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2008). *Kadına yönelik aile içi şiddetle mücadele ulusal eylem planı 2007-2010*. Ankara.

Maybek, S. D. (2009), Kadına Yönelik Şiddete Ataerkil ve Kültürel Feminist Kuramlar Açısından Yaklaşım: Ankara İli Yenimahalle İlçesi Örneği (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Morçatı Kadın Sığınağı Vakfı (t.y.), Şiddet Döngüsü, Erişim Tarihi: 22.12.2019, Erişim adresi: <https://www.morcati.org.tr/tr/8-mor-cati-kadin-siginagi-vakfi/2-siddet-dongusu>.

Morçatı Kadın Sığınağı Vakfı (t.y.), Flört Şiddeti, Erişim Tarihi: 24.12.2019, Erişim adresi: <https://www.morcati.org.tr/tr/8-mor-cati-kadin-siginagi-vakfi/8-flort-siddeti>.

NTV (11.11.2019). Türkiye’de kadın sığınmaevlerinin durumu (<https://www.ntv.com.tr/kadina-siddet/turkiyede-kadin-siginmaevlerinin-durumu,j20-010ZIEWJrlwpKZvelQ>).

Özkazanç, A. ve Yetiş, E. Ö. (2016). Erkeklik ve kadına şiddet sorunu. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 8 (2), s. 13-26.

Öztürk, N., Sertoğlu, E. ve Karabulut, M (2017). *Gençler arası ilişkilerde flört şiddeti eğitimciler için bilgilendirici broşür*. İstanbul: Cinsel Şiddetle Mücadele Derneği.

Paksoy-Erbaydar, N. (2012). *Kadın sığınmaevleri*. Erişim adresi: www.huksam.hacettepe.edu.tr › SayfaDosya › [siginmaevi_aylikyazi](#)

Sallan Gül, S. (2013). *Türkiye’de kadın sığınmaevleri erkek şiddetinden uzak yaşama açılan kapılar mı?* İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Yıldırım, A. (1996). *Sığınaklarda kalan kadınların uğradığı şiddetin boyutu* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Verein Autonome Österreichische Frauenhauser (t.y.).
Frauenhauser. Erişim Adresi:
(<https://www.aof.at/index.php/frauenhaeuser2>)

Walby, S. (1990). *Theorizing Patriarchy*. Oxford: Blackwell.

Yarar, B. (2015). *Yakın ilişki içindeki şiddeti feminist bakışla yeniden düşünmek, şiddetin cinsiyetli yüzleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 13-52.

Resmi Gazete (14 Temmuz 2009), Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, Erişim Tarihi: 22.12.2019, Erişim Adresi: <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EngellilerinHaklarınaIliskinSozlesme.pdf>

CİNSELLİK TARİHİ VE LGBTİ+ HAKLARI

Ali Alpaslan ODABAŞ

“Cinsellik, iktidarın kontrol altında tutmaya çalıştığı bir tür doğa olayı veya bilginin açığa çıkarmaya çalıştığı belirsiz bir alan değil, tarihi bir kurgudur.”¹

Giriş: Cinsellik Tanımı

Cinsellik ve cinsel yaşam, tarih boyunca insanlık için barınma, ulaşım, konaklama gibi temel bir ihtiyaç/gereksinim olarak görülmüştür. Ne var ki cinsellik mefhumu bir ihtiyaçlar silsilesinden daha fazlasını teşkil eder. Cinsellik sosyolojik ve feminist bağlamda ele alındığında bir deneyimler bütünü teşkil eder. Çünkü insanlık, cinsellik üzerine kafa yorduğu kadar başka konularla aynı derecede ilgilenmemiş ve beden-cinsiyet-kimlik üzerinden politikalar üretmemiştir. Kate Millett (2018)’in *Cinsel Politika* adlı eserinde belirttiği üzere:

Cinsel ilişkinin bir boşlukta yer aldığı söylenemez. Kendi başına biyolojik ve fiziksel bir olgu gibi görünen cinsel ilişki, insan yaşantısının, insan ilişkilerinin geniş ortamında öylesine köklü bir yere oturmuştur ki, kültürü meydana getiren davranış ve değerlerin yüklü olduğu bir mikrokozmos gibidir (Millett, 2018, s.44).

Bu doğrultuda Millett (2018)’ın da ifade ettiği şekliyle önemli bir soru karşımıza çıkıyor: Bu kadar geniş anlamıyla hayatın merkezine oturan ve kök salan cinsellik ve cinsel politika nasıl

¹ Michel Foucault-Cinselliğin Tarihi, 2016

oluşturdu? Bu açıdan ilk olarak cinselliğin nasıl tanımlandığını ve sosyolojik bağlamda nasıl ele alındığını irdelemek önemli olacaktır.

Modern kültür, biyolojik olarak erkek veya kadın olma gerçeği (“uygun” cinsel organların ve üreme potansiyelinin olması) ile doğru cinsel davranış biçimleri arasında yakın bir ilişki olduğunu varsayar (Weeks, 2016). Belirtilen bu cinsellik tanımı, 19. yüzyılın ikinci yarısında yalnızca kadın-erkek cinselliğini “normal” gören ön kabullere dayanmaktadır. Tam da bu nedenle, bu türden bir cinsellik tanımının heteroseksist bir kavramsallaştırma olduğu vurgulanmaktadır.

Nitekim tarihsel bağlamda ele alındığında, cinsellik kavramına ve cinsellik üzerinden gerçekleştirilen toplumsal düzenlemelere odaklanmak, 19. yüzyıl başlarında kilisenin toplumdaki hâkimiyetini tıbbı bırakmasıyla gündeme gelmiştir. Bu perspektiften bakıldığında cinsellik tarihi, genel olarak üreme temelli ve üreme temelli olmayan cinsel etkileşimlerin nasıl kontrol edildiği ve bu etkileşimler üzerinden nasıl toplumsal düzenlemeler geliştirildiğinin tarihi olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan ise cinsellik tarihini ele alırken çoğu durumda bireylerin ötekileştirilme, etiketlenme ve damgalanma deneyimlerini ele almak gerekmektedir.

Dolayısıyla ötekileştirme, etiketleme ve damgalama deneyimlerini de dikkate alarak herkesi içeren bir cinsellik, cinsler ve cinsel kimlikler temelli yaşanan fiziksel ve sözlü etkileşimlerin bütünü olarak tanımlanabilir. Bu nedenle, sosyolojik bir perspektifle ele alındığında, bir eylemi cinsel kabul ederken, tek başına toplumların en temel mitlerinden biri olan “penetrasyonlu cinsel birliktelik” yani “seks” tek başına cinselliği teşkil etmez. Aksine, tüm fiziksel ve sözlü etkileşimler cinselliğin şemsiyesi altındadır.

Çağlar Öncesi Dönemden Viktorya Çağı'na Kadar Olan Süreçte Cinsellik Tarihi

Erken dönem coğrafi yerleşimdeki kayıtlara göre, çağlar öncesi dönemde özgür bir cinsellik anlayışı olduğu fikri hâkimdir. Örneğin, Pagan ve erken Kelt kültüründen günümüze gelen hikâyeler, eşcinselliğin yaygın bir pratik olduğunu ve insanların çok eşli ve eşit bir cinsel yaşam sürdüğünü göstermektedir² Ek olarak, Antik Yunan'da da biseksüelliğin en yaygın cinsellik şekli olduğu bilinmektedir. Örneğin, tiyatronun en eski kaynaklarından biri olan ve adı bağbozumu törenleriyle anılan Dionysos'un hikâyesi, Antik Yunan'daki cinsellik anlayışı hakkında bilgi vermektedir. Anlatılara göre Dionysos çocukluk döneminde şarap ve sarhoşluğu keşfeder ve bu keşfinin ardından birçok ülkeyi ziyaret eder. Buralarda kendisinin kontrolünde birçok kişinin “bereket”, “çoğalma” adı altında cinsel beraberlik yaşamalarını sağlar. Ek olarak, bu kültü kadınlar ve kölelerin de kabul edildiği özellikle belirtilmiştir (Estin ve Laporte, 2013, s.105). Dionysos örneğinde, kadınların ve kölelerin de kabul alabilmesi gibi bir durumun özellikle belirtilmiş olması, bu törenlerin genelde erkeklerin eşcinsel beraberlikler yaşadığı törenler olarak kurgulanmış olduğunu düşündürmektedir. Ancak, kadınların ve kölelerin de dahil edilmesine yapılan vurgu, ritüellerin bir bakıma eşcinselliğin, biseksüelliğin ve heteroseksüelliğin aynı anda performe edildiği ritüeller haline geldiğini imler niteliktedir.

“Antik dönemlerde ritüeller aracılığıyla performe edilebilen birçok cinsel pratiğin nasıl olup da yalnızca heteroseksüel cinselliğin kutsandığı bir cinsellik anlayışına dönüştüğü?” sorusuna tarihsel ve sosyolojik perspektifle bir cevap verebilmek önemlidir. Cinsellik anlayışındaki değişimi başlatan olgunun, kurumsallaşmış, tek tanrılı din inancının olduğu yaygın bir kanıdır. Akademik çevrelerde, Karl Marks'ın toplumların geçireceği evrelere ilişkin

² Detaylı bilgi için bakınız:

<https://www.theguardian.com/science/blog/2015/may/19/equality-and-polyamory-why-early-humans-werent-the-flintstones>

analizindeki Antik Dönem ve tek tanrılı dinler dönemi, cinsellik tarihi açısından da önemli bir dönüm noktası olarak ele alınır (Foucault, 2016). Çünkü bu dönemlerde, mülkiyet kavramının ortaya çıkması ve din kurumunun etkin bir hale gelmesi, kadının mekân olarak özel alana kapatılması, eşcinselliğin ve biseksüelliğin ağır yaptırımlarla cezalandırılmasıyla sonuçlanmıştır. Sonuçlar, ömür boyu sürecek olan cinsel yaşam ve pratiklerin bu dönemden nasıl etkilendiğini gösterir niteliktedir.

Nitekim Foucault (2016) dini kuralların en baskın olarak toplumsal yaşama yansıdığı Orta Çağ dönemini, cinselliğin totaliter ve skolastik düşünce ile idare edilen yönetimler tarafından düzenlendiği tarihsel bir dönem olarak tanımlar. Bu dönemde, Avrupa ve Britanya coğrafyasında eşcinsellik ve anal ilişki tamamen yasaktır. Benzer şekilde evlilik kurumunun yedi şeytani günahından biri olan “şehvet/arzu” temelli gerçekleşen evlilik dışı cinsellik de “zina” adı altında yasaklanmıştır. Bu dönem cinsellik tarihi açısından karanlık bir dönemi teşkil etmektedir. Hatta tarihi kayıtlardan anlaşıldığı üzere, eşcinsel ilişki içindeki ya da anal ilişki pratiğinde bulunan çiftler, tespit edildikleri zaman yakılarak ya da kazığa oturtularak infaz edilmişlerdir. Bu dönemde John Rykener’in hikâyesi orta çağın cinselliğin düzenlenme ve denetim politikaları itibarıyla farklı bir örnek sunmaktadır. Rykener, kadın kıyafetleri giydiği, fahişelik yaptığı ve anal cinsel ilişkiyi pratik ettiği gerekçesiyle yargılanmıştır (Bershad, 2014). Mahkeme ve toplum, kadın kıyafetleri giydiği için bugüne kadar onu biyolojik/atanmış cinsiyeti olan “erkek” olarak değil performe ettiği toplumsal cinsiyeti olan “kadın” olarak kabul etmiştir. O dönemin toplum yapısında ruhban sınıfı, asil erkekler ve *lady*’lerden oluşan bir müşteri grubu olan seks işçisi ve trans Rykener, günümüzde Judith Butler (1990)’ın *Cinsiyet Belası* adlı eserinde toplumsal cinsiyetin performatif yönünü açıklamak için kullandığı “drag queen” örneğinin Orta Çağ kayıtlarına geçen meşhur isimlerinden biridir. Kadınların yaşamı ile ilgili olarak ise Orta Çağ döneminde kısıtlı bir bilgi mevcut olmakla birlikte, kadınların dini kurallara ve eşlerinin isteklerine uygun bir yaşam

sürmeleri beklendiği görülmektedir. Belirtilen dönemlerde özellikle evlilik kurumu ve ritüelleri insanların hayat öykülerindeki en önemli etkinliktir ve bu karar ebeveynler tarafından verilmektedir. David McDowall (2006)'ın *An Illustrated History of Britain* adlı eseri, İngiltere toplumunun katı sınıflı yapısında kadınların köylü veya asil eşleri olma durumuna göre statülerinin belirlendiğini ve eşlerini kaybeden kadınların mülkiyet haklarını kullanabilmek için yeniden evlenmeleri gerektiğini göstermektedir.

Doğu coğrafyasına gelindiğinde ise durumun biraz daha farklı olduğu gözlenmektedir. Bu farklılığı Bardakçı (2009)'nın *Osmanlı'da Seks* adlı kitabında arşivden alınan bir metindeki (günümüz Türkçesiyle) anlatı, açıkça göstermektedir: “*Erkek bedeni sıcak, kadın bedeni ise serindir. Bu yüzden, kışın erkekler ile yazın ise kadınlar ile cinsel temas halinde bulununuz*” (Bardakçı, 2009). Sonuç olarak, Batı coğrafyasında yasaklanan bir cinsel pratik, Doğu coğrafyasında bir şekliyle pratik edilmektedir. Bu durum da cinselliğin kültürden kültüre, toplumdan topluma ve belirli bir toplumun değer yapısına göre zaman içinde değiştiğini göstermektedir.

Rönesans ve Aydınlanma dönemine bakıldığında ise Antik Çağlar'dan bu yana üretilen düalist düşüncenin, Orta Çağ zihniyetinin ve dinin, cinselliğin ve özellikle aile yaşamının denetiminde hala etkin olarak rol oynadığı görülmektedir. Bu doğrultuda, Rönesans toplumları bedeni ve tutkuyu bir şekliyle korumak için türlü girişimlerde bulunmak üzere örgütlenmiştir (The Garn LeBaron Writing Project, web). Bu dönemde, 1533 yılında yani VIII. Henry döneminde “The Buggery Act” (Oğlancılık Yasası) düzenlenmiş ve özel olarak erkek eşcinselliğini idam cezası ile düzenlemeye çalışmıştır (British Library, <https://www.bl.uk/>). Benzer bir durum, İngiltere'nin ilerleyen yıllarında da devam etmiştir. Özellikle Elizabeth Çağı'nın (1558-1603) baskın hale gelen sömürgecilik politikaları ile cinsellikle ilgili düzenleme ve denetleme yasaları kolonilere aktarılmıştır. Bu noktada Amerika'da yer alan New England kolonisinde yaşayan Nicholas Sension'ın davası, cinselliğin hem o dönemler için hem

de günümüz için denetimi konusunda nasıl bir politika izlendiğini örnekleme açısından ilgi çekicidir (LGBTİ+ timeline, web):

Sension, erkeklere karşı ilgi duyduğunu ve erkeklere aşık olduğunu dile getirmesine rağmen bu tavrından ötürü cezalandırılmamış ama eşcinsel yöneliminden dolayı kötü bir şöhrete sahip olduğu için 1677 yılında yargılanmıştır. Ancak, komşuları durumu bilmesi ve mahkemede itiraf etmelerine rağmen onu ihbar etmemişlerdir (LGBTİ+ timeline, web: www.gsafewi.org, erişim 2020).

Bu durum kolonilerde cinsel pratikler ve yönelimler anlamında eşcinselliğin ve transseksüelliğin bilindiği ancak bu durumun toplumda kimi zaman ayrımcı tutumlarla tepki görürken kimi zamanlarda ise hiç önemsenmeyebildiği biçiminde yorumlanabilir. Bu açıdan Nicholas Sension'ın davası önemli bir noktaya işaret etmektedir: Rönesans ve Aydınlanma döneminde “Üzerinde Güneş Batmayan” imparatorluk olan İngiltere’de gelişen Sodom yasalarının, sömürgeci politika ve uygulamalarla birlikte tüm dünyaya yayılması ve bugünün cinsellik anlayışını derinden etkilemesi söz konusu olmuştur. Bu durum ise cinsellik tarihi çalışmalarında özellikle kolonyalizm ve post-kolonyalizm temelinde çalışılması gerekliliğini göstermektedir.

Viktorya Çağı’ndan Stonewall Ayaklanmasına Kadar Olan Süreçte Cinsellik Tarihi

Bu kısımda, Rönesans ve Aydınlanma dönemiyle birlikte toplumsal-cinsel düzenlemelerin 19. yüzyıl sanayi ve endüstri toplumlarını nasıl şekillendirdiği ve bu dönemde cinselliğin denetiminde nasıl değişimler olduğu irdelenecektir.

1800’lü yıllar, cinselliğe ilişkin denetimin kilisenin etkisinden çıkmaya başladığı ve tıbbın kontrolü altına girdiği yıllar olarak ele alınır. Özellikle sanayi devrimi ile beraber, aile içi iletişime ve üretime dönük (mekanik dayanışma) toplumsal yaşamdan, kolektif iletişim ve üretim ilişkilerinin (organik dayanışma) belirleyici

olduğu bir toplumsal yaşama geçiş başlamıştır³ Giderek aile dışı ikili ilişkilerin toplumsal yaşamda daha da belirleyici ve görünür hale gelmesi ise, dönemin muhafazakâr politikacılarını rahatsız etmiştir. Özellikle ulus inşası, sömürgecilik ve milliyetçilik akımının etkisiyle yükselen muhafazakârlaşma, cinselliğin denetimiyle yükselen ahlaki tutuculuğu da aynı oranda güçlendirmiştir. Sigmund Freud'un çalışmalarının olduğu bu dönem, bugünden bakıldığında “kadın düşmanı” olarak eleştirilen psikanaliz ve bu çerçevede yapılan cinsellik açıklamalarının temellerinin atıldığı bir dönem olarak ele alınır (Firestone, 1993). Özellikle radikal feministler ve feminist psikanalistler tarafından getirilen eleştiriler, Freudyen psikanalitik teori ve açıklamaların “demode” ve “sorgulanabilir” bir noktaya gelmesinde ve Viktorya Çağı'nın kadın bedeni ve cinselliği üstündeki olumsuz dayatmalarının yıkılmasında oldukça etkili olmuştur. Bununla beraber Viktorya Dönemi İngiltere'sinde eşcinsel beraberliklere ilişkin yasaklar kanunen devam ettirilmiş ve çıkarılan ek düzenlemeler ile ölüm cezası kaldırılmış olsa da hapis cezası⁴ gibi yaptırımlar uygulanmıştır. Ek olarak, modernist çoğunlukçuluğun çatırdamaya başladığı ve tek-tipçi politikanın yeterli görülmediği bu dönemde, hükümetlerin gerçekleştirdikleri kanun değişiklikleri ile cinselliğin pratik edilme şekline ilişkin düzenlemeler de özel alan yani çekirdek aile içine çekilmiştir. Bunun temel sebebi, dönemin kraliçesi Kraliçe Viktorya'nın yoğun bir şekilde aile kurumunu, doğurganlığı ve geleneksel değerleri yüceltmesidir (Foucault, 2015).

³ Organik dayanışma ve mekanik dayanışma kavramları Emile Durkheim'e aittir ve kavramlara ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız: Durkheim, E. (2012). *Toplumsal İşbölümü*. İstanbul: Cem Yayınevi.

⁴ 1861 yılında “The Offences Against the Person Act” yayınlanmış ve eşcinselliğin ölüm cezası kaldırılmış yerine en az 10 yıl hapis cezası uygulaması gelmiştir. Ardından, 1885 yılında “The Criminal Law Amendment Act” yayınlanmış ve hem özel alandaki hem de kamusal alandaki tüm eşcinsel eylemlilikler herhangi bir şahit huzurunda cezai yaptırıma çarptırılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. <https://www.bl.uk/lgbtq-histories/articles/a-short-history-of-lgbt-rights-in-the-uk>

Bu dönem, aynı zamanda, cinselliğin tıpsallaştırıldığı heteroseksüelliğin ve eşcinselliğin (homoseksüellik) bu çerçevede tanımlanmaya çalışıldığı bir dönemdir. Dolayısıyla cinsellik, Orta Çağ ve Rönesans mirası olarak görülebilecek dini öğretiler ve toplumsal kurallarla beraber bu çağda hukuk ve tıbbın da eklendiği üçlü bir etki altında denetlenmeye başlanmıştır. Bu çerçevede Demiral (2017) heteroseksüellik kavramının çıkışını bu döneme atıfla şu şekilde açıklamaktadır:

Heteroseksüel kavramı insanlığın ilk anından beri süregelen bir durumu tanımlayan kavram olarak düşünülür ve algılanır. Homoseksüellik ise sürekli dayatılan yeni bir buluş, “sapkın” olanı tanımlamak için yaratılmış bir kavram gibi öğretilmiş ve benimsetilmeye çalışılır. Oysa, heteroseksüellik kavramı, günümüzden çok da uzak olmayan bir zaman diliminde yaklaşık yüz elli yılı aşkın bir süre önce- homoseksüellik kavramı karşısında ortaya çıkmıştır (Demiral, 2017, s. 30).

Belirtilen bu noktalardan hareketle tek tanrılı dinlerden Orta Çağ’a, Orta Çağ’dan Rönesans’a, Rönesans’tan Viktorya Çağı’na LGBTİ+ tarihinin neden öteki olarak inşa edildiği sorusu cevaplanabilir. Cinsel pratikler, tarih boyunca heteroseksüel ilişkiler yani temelinde üremeyi sağlayacak bir düzen içinde inşa edildiğinden, “normal” olarak kabul edilmiştir (Weeks, 2016). Ancak bu dönemde cinsellik denetimi, eril olanın kontrolünde olduğundan erkeklerin çok eşliliği örtük de olsa onaylanırken kadınların tek eşliliğini kısıtlayan cinsel politikalar öne çıkmıştır. Kraliçe Viktorya’nın sürekli olarak aile kurumunu yüceltmesi de bu nokta üzerinden şekillenmiştir: *Ataerkil cinsel politikanın devamlılığı*. Aile kurumu ataerkil cinsel politikanın temel direğidir ve Millett (2018, s. 60) bu durumu şöyle özetler:

Aile toplumun hem aynası hem de bağlantı noktasıdır. Bir başka deyişle aile, ataerkil birim içindeki ikinci bir ataerkil birimdir. Aile, birey ile toplumsal çatı arasında bir aracı olarak, politik ve diğer faktörlerin yetersiz kaldığı yerde denetim görevini yüklenip, düzenin devamını sağlar. Aile ve

ailenin yüklendiği roller, ataerkil toplumun temel aracı ve temel birimi olmaları yönünden bir prototip niteliğindedirler.

Bu durum, “normal” olarak kabul edilen heteroseksüel ilişkilerin ve aile kurumunun en belirgin ikiyüzlülüğüdür. Bununla beraber, bu dönemde Avrupa genelinde heteroseksüellik karşısında eşcinselliği kontrol eden hareketlilikler gözlenirken, 1858 yılında Osmanlı Devleti’nde eşcinsellik serbest bırakılmıştır⁵ Batı ülkelerinde eşcinsellik o dönemlerde yasaklanmaya çalışırken, Osmanlı’da eşcinsel ilişkilerin serbest bırakılması, devrimci bir hareket olarak kabul edilebilir.

20. yüzyıla gelindiğinde, cinselliğe olan bakış açısında -en azından- heteroseksüel beraberliklere olan yaklaşım bağlamında bir rahatlama görülmektedir. Ancak LGBTİ+’lar için bu durum geçerli değildir. 20. yüzyıl tarihsel bağlamda kronolojik olarak belli aşamalar şeklinde ele alındığında İlk dönem olarak 1900-1914 yılları arası 19. yüzyıldan ödünç alınan ulus-devlet inşası, milliyetçi-muhafazakâr ideolojilerin iki dünya savaşının temellerinin atılmasında etken ve önemli bir rol oynadığı dönem gündeme gelir. Ardından, 1914-1950’li yıllar arası ise savaşlar arası dönem olup bu dönemde monarşilerin yıkıldığı, parlamenter demokrasinin güçlendirilmeye çalışıldığı devrimsel nitelikte bir dönem olarak ele alınabilirken aynı şekilde dünyanın güncel tarihini de şekillendiren yani dönüm noktası niteliğindeki olayların, politik karmaşanın ve savaşların da yaşandığı bir dönemdir. 1950 sonrası ise devletlerin ve toplumların yeniden yapılanma dönemi olarak ele alınabilir. Bu doğrultuda LGBTİ+’ların konumu düşünüldüğünde önemli olaylardan biri olarak II. Dünya Savaşı öncesi iktidara gelen Nazi yönetiminin düzenlemeleri ile eşcinsellerle ilgili özellikle geylerle ilgili cezai yaptırımlar belirlenmiştir: "Eşcinsel eylemlilik ve cinsel pratikte bulunma durumunda 3 aydan 10 yıla kadar hapis cezası belirlenmiş ve aynı

⁵ Detaylı bilgi için bkz.: <https://gmgag.com.tr/turkiyede-lgbt-anlaminda-atilmis-en-buyuk-adimlar/>

zamanda birçok eşcinsel erkek gönderildikleri Nazi kamplarında ölmüşlerdir" (Equaldex, <https://www.equaldex.com/region/germany>). İnsan hakları temelinde insanlık onuru ve insani yaşam ilkelerine aykırı bu durumu Almanya ilerleyen yıllarda kabul etmiş ve bu baskı&ayrımcılık temelli uygulamalar için dönüşümleri sağlamaya çalışmıştır. Ek olarak, bu dönemde Nazi kamplarındaki eşcinsellerin yaşamları ve bedenleri üzerinde maruz bırakıldıkları ayrımcı tutumlarla ilgili olarak Martin Sherman'ın 1979 yılında performe edilen oyunu "Bent" in Sean Mathias'ın yönettiği 1997 yapımı beyazperde versiyonu izlenebilir.

Nazi Almanya'sın örneğinden de anlaşılacağı üzere cinsel pratiklere ilişkin kısıtlamaların o dönemde eşcinseller için hala katı bir şekilde devam ettiğine ilişkin olarak, Alan Turing'in yaşam öyküsünden bir örnek verilebilir: Alan Turing ilk bilgisayarı icat eden, Cambridge'li bir profesördür. II. Dünya Savaşında Nazi Almanya'sının yenilgiye uğratılmasında Turing'in oldukça önemli bir rolü olmuştur⁶ Ne var ki bir genç erkekle oral seks yaparken yakalandığı için öğretim görevliliğinden alınmış ve önüne iki seçenek sunulmuştur: "hormon tedavisi" ya da "idam" Bu durum aslında Foucault (2015)'nin "*Büyük Kapatılma*" eserinde belirttiği; kapitalist sistemin işgücüne sahip insanı yok etmeden toplumun kabulüne göre kişileri klinik bir vaka haline getirme ya da suçlama ile kontrol altına alma düşüncesi ile de örtüşmektedir.

Hormon tedavisi 20. yüzyılın başlarından ortalarına kadar meşhur olan bir yöntem olmuştur. Bu yöntemle ilişkin kabul, Viktorya çağından bir miras olarak eşcinselliğin biyolojik ve ruhsal bir hastalık olarak görülmesine dayanır. Dolayısıyla eşcinselliğin bu şekilde tedavi edileceği ve şayet tedavi kabul edilmezse infaz etmenin doğru bir yöntem olduğu kabul edilmiştir. Ne var ki, bu durum günümüz dünyası için söz konusu olmamalıdır ve bu yargılar erken dönem çalışmaları ifade etmekte olup günümüz

⁶ Bu süreci anlatan bir film olarak Morten Tyldum'ın yönettiği, 2014 yapımı "The Imitation Game" filmi izlenebilir.

bilimsel çalışmaları ile örtüşmez. Jeanette Winterson (1985), “Tek Meyve Portakal Değildir” isimli edebiyat camiası tarafından kendi deneyimlerini aktardığı düşünülen otobiyografik eserinde, cinselliği denetleme açısından tıp ve kilisenin nasıl birlikte çalıştıklarını anlatır. Eserde Jeanette 14 yaşındayken akranı bir kadına âşık olmuştur ve lezbiyen cinselliğini deneyimlemektedir. Ne var ki, Jeanette ailesi tarafından durumun anlaşılması üzerine o ve kız arkadaşı uzunca süre eve hapsedilmiş ve kilise tarafından “dönüşüm programı”na alınmışlardır. Dönüşüm programı, o dönemde kilise öğretilerinin heteroseksüel olmayan bireyler üzerinde heteroseksüel evlilik ve ilişki anlayışını kapatma, denetleme ve zorlama aracılığıyla uygulanması olarak işlemektedir. Bu durum kilisenin ve kilisenin ahlak anlayışı etkisi altındaki tıbbın, cinselliği nasıl denetlediği konusunda önemli bir örnek teşkil eder. Bugün bu tarz uygulamaların, Alan Turing örneğinde açıkça görüldüğü gibi insan hakları ihlallerine yol açan ve bu nedenle de engellenmesi gereken eylemler olarak ele alınması gerekliliği açıktır.

Bu yeni tartışmalar, 20. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde artık cinselliğin daha sosyolojik bağlamlarda ele alınmaya başlaması ile gündeme gelmiş ve “Cinsel Devrim” olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu kavram, 1948 yılında Alfred Kinsey’nin çalışmalarını açıklaması ile cinsellik tarihi açısından bir dönüm noktasını teşkil eder. Böylelikle 1948’den 1970’lerin başına kadar olan süreç, cinsellik ve LGBTİ+ tarihi bağlamında Amerikan toplumunda devrimsel hareketlerin ortaya çıktığı bir dönem olarak görülmelidir. Kinsey’in özellikle işgücüne kadının katılımıyla birlikte insanlar arası etkileşimin artmış ve bu durum, önceki dönemlere göre cinselliğin daha belirgin yaşanmasına olanak sağlamıştır. Kinsey cinsellik raporunu ortaya koyduktan sonraki süreçte aynı araştırma farklı yıllarda tekrarlanmıştır. İlk olarak 1960 öncesinde 20 yaşına ulaşan bir örneklem grubuyla gerçekleştirilmiş; ardından 1980 yılında 1953-1962 yılları arasında doğan bir gruba yeniden yapılmıştır. Bu çalışmalar, iki kuşak arasında erkeklerin (%6’lık bir oynamayla %56 ile %62 oranında)

ve kadınların da (%32’lik bir oynamayla %16 ile %48 oranında) iki ve üstü partner ile cinsellik yaşadıklarını göstermiştir (aktaran Macionis, 2013, s. 192-193).

Burada sunulan istatistiklerin, İngiltere ve Kıta Avrupası’nda da aynı oranlarda olduğu gözlenmektedir. Elde edilen istatistiklerden yola çıkarak, kadınların zaman içinde cinsel özgürlüğü deneyimleme oranlarının, erkeklerinkine yaklaştığı iddia edilebilmektedir. Ancak bu noktada radikal feministlerin, bu türden bir özgürlük anlayışının erkek öznesinin cinselliğine fayda sağlayan paradoksal bir özgürlük olduğu eleştirisi dikkate alınmalıdır.

Bununla beraber Kinsey’in cinselliği açıklarken sadece heteroseksüel bir cinselliğin pratik edilme şeklini açıklamamış olması önemlidir. Bu noktada, Kinsey’in ulaştığı araştırma sonuçları, Amerika’daki bireylerin yarıdan fazlasının hayatlarında en az bir kez eşcinsel cinsel pratikleri performe ettikleri yargısına ulaşması açısından önemli bir toplumsal gerçekliğe vurgu yapmaktadır.

Stonewall’dan Günümüze Cinsellik ve LGBTİ+ Tarihi

Amerika’da 1960 ve 1970’li yıllar her anlamda özgürlükler dönemi olarak tanımlanabilir. Hatta bu dönemin hareketleri Amerika’nın sonraki dönemini etkileyen hareketler olmuştur. Örneğin, siyahi feminizm, yurttaşlık hakları hareketi (Civil Rights Movement) ve Washington Yürüyüşü gibi tarihsel olaylar, günümüz Amerika’sını şekillendirmiştir. Bu tarihsel süreçte, cinsellik tarihi açısından önemli olan gelişmelerden biri de Kate Millett, Carol Hanisch, Shulamith Firestone ve Ti-Grace Atkinson öncülüğünde başlatılan radikal feminist harekettir. Bu hareket bağlamında cinsellik tarihi için önemli olan durum şudur (Donovan, 2016); “radikal feministlere göre, cinsel özgürlük sadece erkeğin cinselliğine hizmet eden bir özgürlük haline dönüşebilmekte ve kadının bedeni ve cinselliği üzerinden sömürülmesi yeni bir forma girmektedir.”

Bu doğrultuda Shulamith Firestone 1970 yılında “The Dialectic of Sex” (Cinselliğin Diyalektiği) eserini yayınlamıştır. Firestone (1970) bu eserinde, erkeklerle yaşanan romantik ilişkinin ve cinselliğin aslında kadının köleleştirilmesinde önemli bir yere sahip olduğunu ve bunun tarihsel süreçte bir diyalektik içinde üretildiğini anlatır. Bu doğrultuda cinsellik ve bedeni feminist bağlamda politik bir düzleme oturtan kişilerden biridir Firestone. Ek olarak, Firestone o dönemde kadınların sadece vajinal orgazm yaşadığı mitini ve “kadın düşmanı” ve “eril” olduğu için eleştirilen psikanalizi bu çalışmada çürütmüştür. Bu çerçevede, yine aynı dönemde Kate Millett tarafından yayınlanan “Sexual Politics” (Cinsel Politika), cinselliğin sosyal ve kültürel yönünü açıklamaya odaklanarak, cinselliğin, aşkın ve sevginin nasıl politik olduğunu örneklerle açıklayan sosyo-tarihsel bir eleştiri yazmıştır.

Radikal feminist hareketin cinsellik ve beden üzerine görüş üretmesiyle beraber, kadınların cinsel anlamda özgür olmadıkları ve cinsel özgürlüğün tamamen erkek egemenliğine destek veren bir paradoks olabildiği keşfedilmiştir. Bu noktada feministler kendi örgütlerini kurmuşlardır. Bu örgütlerden biri de özel olarak kadın bedenini tanımak ve kadınların cinselliğini yeniden keşfetmelerini sağlamak üzerine kurulan bir kadın sağlığı örgütüdür: *Boston Women's Health Book Collective*. Bu örgütlenme, 1969 yılında kişisel küçük grupların bir araya gelip kendi bedenlerini ve cinselliklerini keşfettikleri atölyeler üzerinden gelişerek, kadın cinselliğine ve bedenine ilişkin devrimci bir bakış açısı getirmiştir. Örgütlenme içerisinde gerçekleştirilen çalışmalar da, “Our Bodies, Ourselves” adıyla 1970 yılında yayınlanmıştır.⁷

Radikal feministlerle yaygınlaşan özgürlük hareketi içinde LGBTİ+’ların durumuna bakıldığında, LGBTİ+’ların yaşanan tüm bu gelişmelerde göz ardı edilen bir grup oldukları görülmektedir. Bu bağlamda LGBTİ+’lar, “özgürlük yılları” olarak ele alınan bu dönemde, hala ruh sağlığı bozuk kişiler olarak görülmeleri ve

⁷ Detaylı bilgi için bkz. <https://www.ourbodiesourselves.org/>

cinsel kimlikleri nedeniyle ayrımcılıkla karşılaşmaları nedeniyle dönemin özgürlük hareketlerinin kendilerini yansıtmadığını belirtirler. Örneğin Josephine Donovan (2016), 1970’lerdeki cinsel özgürlük hareketlerinin ayrılıkçı radikal feminist lezbiyenler tarafından (New York’ta bulunan Radicalesbians vb. gruplar) çokça eleştirildiğini belirtmiştir. Örneğin 1967’de İngiltere’de eşcinsellik belirli mekânlarda serbest bırakılmıştır⁸ Ancak bu serbesti, “eril” odaklı eşcinsel pratikleri yani “gey”leri kapsayan bir düzenleme olmuştur. Kadınların bu yasadan yararlanamama sebebi ise, ayrımcılığın kanunen uygulanmasından ziyade lezbiyenlerin “tanınmaması” ya da “mefhumun olmayışı (!)” ile açıklanmaktadır. Çünkü iki kadının biyolojik olarak penetrasyonlu bir cinsel pratik içinde yer almaması, yasa yapıcılar tarafından gündeme alınmadığı için lezbiyenlik de dikkate alınmamıştır. Günümüzde erkek eşcinselliğinin yasak olduğu ülkelerde kadın eşcinselliği ya göz ardı edilmekte ya da kısmen illegalle edilmektedir. Ancak, durumun geneli ele alındığında günümüzde eşcinselliği herhangi bir şekilde yasaklamak en büyük insan hakları ihlali ve ayrımcılığın direkt uygulamasıdır.

Bununla beraber, LGBTİ+ tarihi için dönüm noktasını oluşturan olay ve gelişmeler de, esas olarak, 1968 ve 1969 yıllarında yaşanmıştır. 1968 yılında Amerika’da Broadway’de Mart Crowley’nin yazdığı bir tiyatro oyunu olan “Boys in the Band”⁹ sergilenmiş ve böylece ilk kez eşcinsel yaşamını sergileyen bir oyun Broadway’de sahne almıştır. Ardından ise, 28 Haziran

⁸ Detaylı bilgi için bkz.: <https://www.historyextra.com/period/modern/the-1967-sexual-offences-act-a-landmark-moment-in-the-history-of-british-homosexuality/>

ya da

<https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/private-lives/relationships/collections1/sexual-offences-act-1967/sexual-offences-act-1967/>

⁹ Detaylı bilgi için bkz.: <https://boysintheband.com/>

1969'da Stonewall Inn Pub'da¹⁰ (LGBTİ+ yoğun olarak bulunduğu bir pub) bir grup polisin içeri girerek ateş açması üzerine birçok LGBTİ+ katledilmiştir. Bunun üstüne, onur yürüyüşü adı altında başlayan bir isyan hareketi ile LGBTİ+'lar görünür olmaya başlamıştır. Bu görünürlük aslında kültürel etkileşimler ve globalleşme aracılığıyla tüm dünyaya yayılmıştır.

1970 yılında ise, Carl Wittman isimli San Francisco'lu önemli bir gey aktivist tarafından "Gay Manifesto" yayınlanmıştır. Bu manifesto, insanlara Stonewall'un tek başına bir gey hareketi olmadığını ve transları da içerdiğini hatırlatmış; bu doğrultuda, eşcinsel erkeklerin topluma inerek, haklarını talep etme noktasında etkin bir aktivizm yürütmesi için çağrıda bulunmuştur. Aynı zamanda, yayınlanan bu manifestoda eşcinsellik tanımlanmış, kadınlık/erkeklik, toplumsal cinsiyet rolleri, baskı formları ve gettolaşma üzerine temel kavramlar ele alınmıştır. Bu çağrısı ile Wittman, aslında baskı formlarının beraber nasıl işlediği ve insan hakları temelinde bir araya gelinerek gerçekleştirilen örgütlü bir eylemliliğin kazanımların neler olabileceği konusunda politik bir çağrıda bulunmuştur¹¹

1970 yılı sonrası, LGBTİ+ tarihi ve cinsellik anlamında hem kaotik hem de özgür bir dönemi ifade etmeye devam etmiştir. Bu dönemdeki en önemli gelişmelerden biri, 1973'te Roe vs. Wade¹² davası ile beraber Amerika'da kürtajın yasallaşmasıdır. Böylece kadının bedeni ve cinselliği üzerindeki hakları bağlamında önemli bir kazanım elde edilmiştir. 1973 yılında ise, Amerikan Psikiyatri Derneği, eşcinselliği psikoseksüel bir bozukluk olarak tanımlamaktan vazgeçmiştir. Bu gelişmelerin ardından LGBTİ+'lar için "coming out of the closet" yani "dolabın dışına çıkma/görünür olma" mücadelesi de başlamıştır. LGBTİ+'ların

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz: <https://www.history.com/news/stonewall-riots-timeline>

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Wittman, C., (2017). Gay Manifesto. İstanbul: SUB.

¹² Reversing Roe (2018) belgeseline bakabilirsiniz.

görünür olma mücadelesi açısından, ilk olarak Harvey Milk ele alınabilir. Milk, 1977 yılında San Francisco Şehir Meclisine girerek tarihe “ilk açık eşcinsel politikacı” olarak geçmiştir. Milk bu pozisyonu boyunca sadece LGBTİ+ hakları için değil, işçi sınıfı, yaşlı ve diğer birçok baskılanan grubun hakları için de mücadele etmiştir¹³. Ancak, meçhul bir suikast sonucu öldürülmüştür. 1970’li yıllarda olan bu gelişmeler, toplumun eşcinselliğe olan bakış açısının olumlu yönde değiştiği şeklinde yorumlanabilir. Ne var ki, 1980 yılında dünyayı sarsan bir epidemi gündeme gelmiştir: *AIDS/HIV Krizi*.

AIDS tablosu, HIV enfeksiyonunun ileri bir seviyesi ve bu enfeksiyonun sebep olduğu bir sendrom olarak, ilk başta eşcinsel erkekler arasında gözlendiği için “ibne/eşcinsel hastalığı”, “gey sarkomu” olarak tanımlanmıştır. AIDS, bu tanımla gündeme geldiği için, ciddi bir nüfus grubunu etkileyerek ölümlere sebep olmuş olmasına rağmen yükselen sağ hareket mensubu devlet otoriteleri tarafından politik ajandalara dâhil edilmemiştir. Hatta konuyla ilgilenen bireyler, karşı cinsel devrim grupları tarafından toplumdan dışlanma tehdidiyle karşı karşıya bırakılmıştır. Kazanılmış bağışıklık yetmezliği sendromu olarak da tanımlanabilecek olan AIDS yüzünden büyük bir eşcinsel erkek nüfusu hayatını kaybetmiştir. Ancak 1990’lara gelindiğinde AIDS tablosu sendromunun artık eşcinsellere özgü bir durum olmadığı, heteroseksüellerde de ağırlıklı olarak gözlenebildiği devlet otoriteleri tarafından kabul edilmiştir. Bu gelişmenin en önemli aktörleri kurulan “Coalition to Unleash Power” (ACT UP) ve “Queer Nation” gibi büyük sivil toplum kuruluşları olmuştur. ACT UP’in ve Queer Nation’in kurulması ile medyada ve kamuoyunda HIV ve AIDS’in sadece eşcinsel hastalığı(!) olarak lanse edilmesinin ne kadar yanlış olduğu tartışmaya açılmıştır (Demir, 2018). Bu örgütlenmelerin enfeksiyonun cinsel kimlik, cinsiyet kimliği ve cinsel yönelim ayırt etmeden birçok kişide gözlendiği

¹³ Milk ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://gaiadergi.com/escinsel-haklari-kahramani-harvey-bernard-milk/>

konusunda yürüttükleri çalışmalar, HIV ve AIDS'e olan bakış açısını değiştirme de oldukça etkili olmuştur. Bu durum, aslında LGBTİ+ hareketinin önemli bir kazanımı olarak gündeme alınmalıdır.

Yükselen sağ muhafazakârlığın ve köktendinciliğin başka bir yansıması ise, bu dönemde kürtajın yeniden tartışılmaya başlaması olmuştur. Kürtaj ile ilgili gelişmeler karşısında iki toplumsal grup oluşmuştur: *pro-choicerlar* ve *pro-liferlar*.

Pro-choicerlar, kürtajın bir hak olduğunu ve kadının bedeni üstünde karar ve kontrol hakkı olması gerektiğini savunmuşlardır. Pro-liferlar ise, Katolik dininin bir yansıması olarak tek bir evrensel gerçeklik olan yaşam hakkını savunmuşlardır ve fetüsü bir birey kabul ederek, bu doğrultuda her ne olursa olsun bebeğin yaşamasını öncelemişlerdir (Kesselman, 2008).

Bu iki grup arasındaki çatışma, günümüzde pek çok ülkede hala devam etmektedir ve hatta birçok *pro-lifer* grubu oluşmuş ve desteklenmiştir. Ne var ki, bu destekler kliniklerin yakılması, doktorların öldürülmesi gibi daha kaotik ve insanlık dışı olayların yaşanmasına da sebep olmuştur. Bu durum aslında, yükselen muhafazakârlığın ve tek-tipçi politikaların nasıl insan hakkı ihlallerine sebep olabildiğini gösterir niteliktedir. İşte 1990'lı yıllar cinsellik, özellikle epidemiyoloji ve halk sağlığı konularıyla tarihteki yerini almıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen farkındalık çalışmaları sonucu, pek çok insan korunmalı cinselliği hayatının içine yerleştirmeye başlamıştır. Aynı zamanda, güncel dönem ele alındığında kürtaj birçok ülkede yasaklamaya çalışılsa da dünyada güçlü bir feminist kadın hareketinin var olması sayesinde gerçekleştirilen kitlesel eylemler ile bu yasaklamalar durdurulmuştur. Bununla beraber, kürtaj konusunda *pro-choicerlar* ve *pro-liferlar* arasında uzun yıllardır süren mücadelenin, 2018 İrlanda referandumunda kürtajın kadının kendi bedeni üzerindeki karar hakkı çerçevesinde ele alınması gerektiği fikrinin en yüksek oyu almasıyla başka bir boyuta taşındığı söylenebilir. Yapılan

yorumlar¹⁴, İrlanda'nın yeni kürtaj yasası hazırlıkları ile birlikte daha özgürlükçü bir rejime evrilebileceğine ve dünyaya örnek olabileceğine vurgu yapmaktadır.

Bu gelişmelere ek olarak, LGBTİ+ tarihini açısından önemli bir alan olarak evlilik hakları gündeme alınabilir. İlk kez 2000 yılında Hollanda'da ve 2004 yılında Massachusetts'de eşcinsel evliliği onaylayan yasal düzenlemelerin önü açılmıştır. Yine eşcinsel evliliğin 2017 yılında Almanya'da serbest hale getirilmesi ile eşcinsel evlilik birçok Avrupa ülkesinde, bazı Güney Amerika ülkelerinde ve tüm ABD Eyaletlerinde serbest hale gelmiştir¹⁵ Bu evliliklerin yasal hale gelmesinde, 1981'de gerçekleşen "Lesbian Conference"¹⁶ın ve 1990'larda Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan cinsiyet kimliği ve cinsel yönelim temelli ayrımcılık karşıtı bildirgelerin ve eylemlerin¹⁷ katkısı büyüktür. Eşcinsel evliliğin yasal hale gelmesi birçok noktada önemlidir. Çünkü eşcinsel bireylerin evlilik ve evlilik temelinde gelişen sivil haklar mücadelesi, dünyada artık üreme temelli ve heteroseksüel aile anlayışının göreceli olarak yıkıldığı, yerleşik normların ve "normal" olanın sorgulandığı bir hak mücadelesini teşkil eder noktaya gelmiştir. Çünkü evlilik hakkı, medeni bir hak olarak kendini demokratik ilan eden tüm ülkelerde eşit olarak her bireyin yararlanabileceği bir hak olarak gündeme alınmalıdır.

¹⁴ Detaylı bilgi için bkz.: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44263907>

¹⁵ Detaylı bilgi için bkz.: <https://www.britannica.com/topic/same-sex-marriage>

¹⁶ Lesbian Conference, 1981 ve 1983 yılında lezbiyen annelerin velayet davalarının dönem içinde popüler hale gelmesi üzerine lezbiyen anneler ile sırasıyla Londra ve Kuzey İngiltere'de gerçekleştirilmiş konferanslar ve workshopları kapsamaktadır. Amaçları, lezbiyen annelerin görünürlüğünü ve toplumsal farkındalığı sağlamaktır.

¹⁷ Detaylı bilgi için bkz.: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/BornFreeAndEqual_Turkish.pdf

LGBTİ+ hakları açısından 2000'lerde gündeme gelen bir başka kazanım da Yogyakarta İlkelerinin 6-9 Kasım 2006 tarihlerinde yayınlanması olmuştur. Yogyakarta ilkeleri, Endonezya'nın Yogyakarta şehrinde gerçekleşen bir toplantı sonrasında yayınlanan *LGBTİ+ların İnsan Hakları* metni olarak düşünülebilir. Yayınlanan bu metin içinde yer alan 29 ilke ile, cinsel yönelim, cinsiyet kimliği temelinde gerçekleşen ayrımcılıkların nasıl bir insan hakları ihlali olduğu ve bu ihlaller hususunda devletlerin nasıl bir politika uygulaması gerektiği anlatılmıştır. Bu anlamıyla Yogyakarta ilkeleri, Türkiye, Brezilya, Afrika ve Birleşik Krallık gibi birçok dünya ülkesinden toplam 28 akademisyen, araştırmacı ve aktivistin imzaladığı politik ilkeler metnidir. Yogyakarta İlkeleri ile ilgili bir özet aşağıda belirtilmiştir:

Yogyakarta İlkeleri çok geniş yelpazede insan hakları standartları ve bunların cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği konularındaki uygulamalarını ortaya koymaktadır. İlkeler Devletler'in insan haklarını uygulamaya yönelik birincil yükümlülüğünü teyid etmektedir. Her İlke, Devletler'e yönelik detaylı tavsiyelerle beraber verilmiştir. Uzmanlar ayrıca tüm aktörlerin insan haklarını teşvik etme ve koruma yükümlülüğü olduğunu da vurgulamaktadır. Birleşmiş Milletler insan hakları sistemi, ulusal insan hakları kurumları, hükümet dışı kuruluşlar ve fon sahipleri olmak üzere diğer aktörlere yönelik ek tavsiyeler de bulunmaktadır (KAOS GL, 2014, s. 5).

Türkiye'de LGBTİ+ Tarihi ve Güncel Gelişmeler

Bu bölümde, 1858'de Sodom yasalarını kaldırmasıyla LGBTİ+ların insan hakları anlamında öncü olarak kabul edilebilecek olan Osmanlı Devleti'nin ardından 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde LGBTİ+ların durumu ele alınacaktır. 1960'larla birlikte dünyada gündeme gelen LGBTİ+ haklarının Türkiye gündemine girmesi 1980'leri bulmuştur.

Bu çerçevede 1960’lardan 2000’li yıllara kadar olan süreç, sadece Amerika ya da Batı ülkelerinde değil, birçok ülkede LGBTİ+ politik örgütlenmelerinin güçlendiği bir tarihi teşkil eder. Bu hususta Türkiye’de LGBTİ+ tarihine baktığımızda 1980’li yılların bir dönüm noktası olduğu görülmektedir. Çünkü 1980’li yıllarda yoğunlaşan ve günümüzde hala etkilerini gördüğümüz baskı politikalarından etkilenen bir grup da translar ve eşcinseller olmuştur. Translar, o dönemde kurulma aşamasında olan Radikal Yeşil Parti’ye sığınmış ve politik anlamda destek bulmuşlardır. Transların özellikle kamusal alandaki görünürlükleri açısından 1980 öncesinde nasıl bir yaşam biçimleri olduğu Savcı (2018)’nin “Trans Seks İşçileri ve Derin Vatandaşlık” isimli makalesinde şu şekilde ele alınmıştır:

Hem benim konuştuğum trans seks işçileri arasında eski zamanları hatırlayanların anlattıklarından hem de 80’lerde Lubunya Olmak başlığıyla yayımlanan kitaptaki anlatılardan ortaya çıkan, trans kadınların 1970’lerde gerek İstanbul ve Ankara gibi büyükşehirlerde gerek büyükşehirlerin dışında kalan yerleşim yerlerinde (örneğin Mersin, Adana, İskenderun, Antep ve Antalya) günümüze oranla çok daha rahat hareket ettiklerini ve daha rahat çalıştıkları (Savcı, 2018, s. 206).

Anlaşılabacağı üzere 1980 darbesi sonrasında ülkede yaşanan politik kaos ve gerginlikler, toplumda marjinalize edilen grupların tehdit altında kalmasına ve insan haklarına erişimde sıkıntılar yaşamalarına ve ayrımcı tutumlarla karşılaşmalarına sebep olmuştur. İlerleyen tarihlerde bu baskıların etkileri devam etmiş ve LGBTİ+ hareketi bu baskılar karşısında örgütlenmiştir. Örneğin 1993 yılında İstanbul Valiliği’nin eşcinsellik üzerine kurulu aktiviteleri yasaklaması karşısında bir grup aktivist LAMBDA (Lambdaistanbul LGBTT Dayanışma Derneği) ismi altında toplanmıştır. Bu örgütlenme günümüzde hala İstanbul’da varlığını sürdürmektedir. Ardından 1994 yılında Kaos GL dergisi¹⁸ ve Cins

¹⁸ Detaylı bilgi için bkz: <http://www.kaosglderneği.org/anasayfa.php>

dergileri çıkarılmaya başlanmış, 2005 yılında Kaos GL tüzel kişiliğini dernek olarak elde etmiş ve 2006 yılında Pembe Hayat LGBTT dayanışma derneği kurulmuştur. Bu dernekler hem sosyal hizmet uygulamaları hem de sosyal politika uygulamaları açısından uluslararası arenada da varlığını sürdüren dernekler haline gelmiştir. 1990'lı yıllardaki bir diğer önemli olay da 1996 Ülker Sokak olaylarıdır¹⁹ Bu dönemde Cihangir Ülker Sokak'ta yaşayan translar, muhafazakâr ve ahlakçı gruplar tarafından mahalleden tecrit (!) edilmeye/atılmaya çalışılmış ve çoğu durumda da bu muhafazakâr grup eylemlerinde başarılı (!) olmuştur. Benzer olaylar Ankara'nın Esat ve Eryaman semtlerinde de yaşanmıştır. Bu durum 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin temel maddelerinden biri olan “barınma ve konaklama” hakkının cinsiyet kimliği ve cinsel yönelim ayrımcılığı üzerinden ihlali olarak değerlendirilmiştir. Böylelikle Türkiye’de bir trans örgütlenme ve dayanışma ağının gelişmesi de mümkün olmuştur: Pembe Hayat LGBTT Dayanışma Derneği’nin kurulması²⁰ Bu dönemde Pembe Hayat’ın kurulması hem feminist camia için hem de LGBTİ+ camiası için kesişimsel bir alanı yaratmıştır Böylelikle trans kadınlar/feministler ve cis feminist kadınlar arasında hem mekânsal hem de ideolojik anlamda temaslar ve etkileşimler gündeme gelmiştir. Bu etkileşimler, her ne kadar teorik anlamda olmasa da aktivizm ve kimlik politikaları anlamında “transfeminizm”in temellerinin atılmasında oldukça önemli bir yere sahiptir.

2000’li yıllar Türkiye’de tıpkı 1980’ler İngiltere’inde olduğu gibi LGBTİ+, kadın ve işçi örgütlenmelerinin bir araya gelerek

¹⁹ Okuma önerisi olarak: Selek, P., (2011). *Maskeler, Süvariler, Gacılar: Ülker Sokak: Bir Alt Kültürün Dışlanma Mekanı*. Ankara: Ayizi Kitap.

Tanıklık ile ilgili başka bir öneri olarak ise bkz.:

<http://www.ajanstabloid.com/bir-zamanlar-lubunistan>

²⁰ Detaylı bilgi için bkz:

<http://www.pembehayat.org/hakkimizda/detay/3/biz-kimiz>

çalışmalarını yürütmeye başladıkları yıllar olmuştur²¹ 2000’li yıllarda LGBTİ+ hareketi anlamında gündeme alınabilecek en önemli gelişmelerden biri Kabahatler Kanunu” konusundaki tartışmalardır. Bu kanun, kamusal alanın, genel ahlakın(!) ve çevrenin korunması adı altında erken dönem yükselen muhafazakârlığın ve şiddetin değişen biçimini gözler önüne seriyordu. Bu bağlamda Kabahatler Kanunu, kamusal ahlak adı altında bugün bekçilerin ve diğer güvenlik güçlerinin LGBTİ+lara ve özel olarak translara uyguladığı şiddetin temellerini atan yasal bir düzenleme olarak ele alınabilir. Kabahatler Kanunu’nun translar için anlamı ve etkisi, Savcı (2018) tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

Ankara’daki trans seks işçileriyle görüşmeye başladığım 2008 sonuna denk gelen dönemde hemen hepsinin en önemli şikâyeti Kabahatler Kanunu ile kendilerine yazılan cezalardı. Eskiden polis tarafından sokakta seks işçiliği yaparken toplanıp, kafalarına torba geçirilip, dövülüp, şehir dışındaki çöplüklere atıldıklarını anlatan trans seks işçileri, şimdilerde kendilerine pek el kaldırmayan, fakat kamusal alanda her karşılaşmalarında kendilerine ceza yazan polislerle karşılaşıyorlar (s. 207).

2010 yılına gelindiğinde, artık seks işçilerinin hakları, trans hakları ve LGBTİ+ örgütlenmesi konusunda sol siyasi partiler ile başlatılan iş birlikleri günümüzde de devam etmektedir. Yine bu dönemde yürütülen Anayasa reformu çalışmalarında LGBTİ+ ve feminist aktivistler anayasaya nefret suçu ve cinsiyet kimliği/cinsel yönelim temelinde ayrımcılığın cezalandırılması maddelerinin eklenmesi için mücadele yürütmüşlerdir. Ancak dönemin muhafazakâr koşulları nedeniyle mücadele başarıya ulaşamamıştır. Bu durum LGBTİ+ ve feminist aktivistleri yıldırmanın ve 2011 yılında imzaya açılan İstanbul Sözleşmesi, Türkiye tarafından imzalanarak; 1 Ağustos 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu

²¹ Konuyla ilgili Matthew Marcus’un yönettiği 2014 yapımı Pride filmi izlenebilir.

sözleşmenin LGBTİ+ ve feminist aktivistler için kazanımı şu şekilde özetlenebilir: İstanbul sözleşmesi, ev içinde ve dışında kadına yönelik her türlü şiddet ve ayrımcılığa karşı bir yaptırım uygulama amacındadır. Bu nedenle sözleşme evlilik içi ve evlilik dışı olmak üzere LGBTİ+ çiftleri de kapsayan bir çerçeve çizmekte, şiddetle mücadelede devletlerin sorumluluğunu hatırlatarak, ne tür önlemler alınması gerektiğine ilişkin öneriler sunmaktadır (Bakırcı, 2015). Bu noktada, kurulan Şiddeti Önleme ve İzleme Merkezlerinde (ŞÖNİM) ya da diğer devlet kurumlarında, kişilerin cinsel kimlik, cinsiyet kimliği, cinsel yönelim ve diğer kimliklerine bakılmaksızın ve ayrımcı bir tutum sergilemeksizin şiddetten korunması için gerekli hukuki ve sosyal önlemlerin alınması gerektiğinin altı doldurulmuştur. Aksi takdirde, imzacı ülkenin demokratik ve çoğulcu politikalarının yeniden sorgulanması gerektiği ve bunun insan hakları temelinde bir ayrımcılık olduğu açıkça ifade edilmiştir.

Bununla beraber, 2013 yılı, Türkiye Tarihi'nin en büyük toplumsal hareketlerinden biri olan Gezi Parkı eylemlerine sahne olurken, 100.000 kişinin katılımıyla PRIDE (ONUR) yürüyüşünün gerçekleşmiş olması, LGBTİ+ hareketi için oldukça önemlidir.²² Nitekim bu yürüyüş Doğu Avrupa'daki en büyük onur yürüyüşü olarak tarihe geçmiştir. Ancak 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen darbe girişimiyle beraber ülkede ilan edilen OHAL dönemi ise, LGBTİ+ ve feminist hareketin görünürlük anlamındaki kazanımlarında ciddi bir geri gidişe neden olmuştur. Bu durum akademisyenlerin ve özellikle feminist ve eşcinsel akademisyenlerin ihraçları, devlet kurumlarında kendini artık daha açık bir şekilde gösteren homofobi, transfobi ve bifobi yüzünden kendini tehdit altında hisseden bireylerin durumu üzerinden okunabilir. KAOS GL tarafından 89 LGBTİ+ ile yapılan araştırma (Göregenli ve Köylü, 2018) sonuçlarının ortaya koyduğu üzere, Türkiye'nin değişen politik dinamikleri ve yükselen

²² Detaylı bilgi için bkz:
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/06/130630_lgbt_istanbul

muhafazakârlık sonucu LGBTİ+'lara yaklaşım gerilemiş ve ortaya çıkma daha da zorlaşmıştır.

2017 yılında Ankara Valiliği tarafından Ankara'da LGBTİ+'ların yapacakları faaliyetlerin yasaklanması, Ağustos 2018'de İstanbul ve Bursa'da trans seks işçilerinin öldürülmesi²³, söylem ve pratiklerde LGBTİ+'lara yöneltilen nefretin sonucu olarak yaşanmıştır.²⁴ Bu yasaklar, Türkiye'de muhafazakâr cinsel politikanın yani ayrımcı-baskılayıcı vatandaşlık rejiminin ve beden siyasetinin bir insan hakları ihlali olarak gündeme gelmesi biçiminde değerlendirilebilir. LGBTİ+'nın güncel durumu söz konusu olduğunda, bu yasakların Türkiye'de özellikle son yıllarda daha da artan homofobi ve transfobiyi beslediği söylenebilir. Tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen Türkiye'de LGBTİ+ ve Queer üzerine yapılan çalışmalar hala devam etmektedir. Ankara Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesinde heteroseksizm eleştirisi ve LGBTİ+ oluşumu üzerine dersler verilmektedir. Ayrıca 2018 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde CHP, HDP ve İyi Parti mensubu 50'ye yakın milletvekili Genç LGBTİ+ Derneği'nin hazırlamış olduğu LGBTİ+ Hakları Taahhütnamesini²⁵ imzalamıştır ve genel seçimler sonunda imzacı 17 aday meclise girmiştir. Olumlu güncel gelişmelerden bir diğeri de Ankara Valiliğinin OHAL döneminde LGBTİ+ etkinliklerini yasaklama kararının geçersiz kılınması olmuştur. Ancak KAOS GL'nin yaptığı araştırma (Göregenli ve Köylü, 2018), OHAL ilanıyla kamu çalışanlarının kendi cinsel kimliklerini gizlediklerini, artan bir şekilde ayrımcılığa maruz bırakıldıklarını ve güçlenme adına dayanışmanın azaldığını göstermektedir. Türkiye hala eşcinsellerden kan bağışının yasak olması, LGBTİ+ bireylerin konaklama, evlilik gibi temel ve medeni haklar bağlamında

²³ İlgili tarihlerdeki kişiler ve daha fazla haber için bkz: <http://bianet.org/konu/trans-cinayetleri>

²⁴ Detaylı bilgi için bkz: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42043386>

²⁵ Detaylı bilgi için bkz.: <https://www.birgun.net/haber/lgbti-haklari-taahhutnamesi-ni-imzalayan-adaylar-220503>

hukuken koruma altında olmamaları ve hala dönüşüm (!) terapilerinin uygulanıyor olması, Türkiye’de LGBTİ+ hakları alanında temel mücadele alanlarını göstermesi açısından önemlidir. Bu noktada Özbay ve Erol (2018, s. 201-202), Türkiye’de LGBTİ+ların vatandaşlık haklarına erişim konusunda sıkıntı yaşadıkları noktaları şu şekilde ele almıştır:

1. Eşcinsel erkeklerin ve transların askerlik durumları,
2. Partnerine acil bir durumda, hastanede, mahkemede, morgda, hapisanede yaklaşmama,
3. Partnerin emeklilik ve sigorta imkânlarından uzak tutulma,
4. Yasalara uygun evliliğin sadece heteroseksüellere tanımlanması.

Ele alınan bu hak ihlalleri ilk LGBTİ+ örgütlenmeleri tarafından ele alınmışsa da öncelik görünürlük üzerine olmuştur. Bugün tüm dünyada eşit yurttaşlık ideali ile hareket eden bir LGBTİ+ hareketi bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye LGBTİ+ hareketi açısından da görünürlük ve eşit yurttaşlık ideali birlikte ele alınması gereken temel hareket alanlarındandır.

Bununla beraber gerek görünürlük gerekse yurttaşlık hakları açısından ele alınan yapısal ve toplumsal ayrımcılık koşulları içerisinde yaşamak, gerek Türkiye gerekse dünyada LGBTİ+’ların kendi camiası içerisinde de benzer ayrımcılık koşullarını yeniden üretebilmelerine yol açmış görünmektedir. LGBTİ+ ve cinsellik alan yazınına bakıldığında çalışmaların büyük çoğunluğunun geyler, lezbiyenler ve trans kadınlar üzerinden ele alındığı görülür. Bu doğrultuda biseksüeller ve trans erkeklerin, LGBTİ+ camiası içerisinde göz ardı edilebildikleri gerçeği gündeme alınması gereken bir konu olmaktadır. Bu konu, Güngör (2015)’ün “Öteki Erkekler” isimli eserinde ele alınmış ve LGBTİ+ camiası içindeki hiyerarşi yüzünden görünmez kılınan trans erkeklerin toplumsal kurumlar bağlamında da nasıl göz ardı edildiğini, yedi trans erkeğin yaşam öyküsünden yola çıkarak betimlemiştir. Benzer şekilde dünyada sanatsal aktivizm açısından da trans ve

biseksüllerin görünmezliği vurgulanmaktadır. Bu konuda tiyatro ve performans sanatını kullanan Sunny Drake'in eserleri, görünmez kılınan kimliklerin görünürlüğüne odaklanması açısından önemli bir yer tutar. Drake, eserlerinde özellikle queer ve feminizmi; trans politikaları, cinsel şiddet, ırkçılık gibi konular üzerinden ele almakta ve LGBTİ+ camiası içinde görünmez kılınan birçok kimliği ve bireyi günlük yaşam pratikleri ve insani ilişkiler üzerinden görünür kılmaya çalışmaktadır.²⁶

Ancak Türkiye'de olduğu gibi günümüz çağdaş dünyasında da yükselmekte olan sağ muhafazakâr hareketle birlikte genişleyen baskı ortamı nedeniyle ortaya çıkaran güvenlik sorunları, yaşam hakkı ihlallerine yönelik nefret söylem ve pratikleri artmıştır. Örneğin, ABD Başkanı Donald Trump'ın iktidar olmasını takiben - 2016 yılında- Orlando Katliamının yaşanması, Amerika'da homofobinin arttığına işaret etmektedir²⁷ Aynı şekilde, Putin'in yönetiminde olan Rusya'da da yönetimin LGBTİ+ karşıtı söylemleri desteklemesi ve özellikle eşcinsel aktivistleri hedef alan saldırıların düzenlenmesi söz konusu olmuştur. Ekim 2018'de Trump'ın göreceli olarak LGBTİ+ haklarını ve tümüyle transların haklarını elinden alan ve onları ikili cinsiyet sistemi içinde değerlendiren bir yasa tasarısı ile ilgilenmesi, homofobi ve transfobinin en temel örneklerini teşkil etmektedir. Bu örnekler küresel bağlamda sağ muhafazakâr yapının LGBTİ+ üzerindeki baskısını örnekler niteliktedir²⁸ Sonuç olarak baskı ortamı

²⁶ Detaylı bilgi için bkz.: <https://www.sunnydrake.com/>

²⁷ Florida'da eşcinsel kulübüne saldırı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160612_florida_saldiri_gay_kulup

²⁸ Dünyada olan ayrımcılık pratikleri ve hak ihlalleri bağlamında güncel durumu anlayabilmek adına bağımsız uzman Victor Madrigal-Borloz'un Birleşmiş Milletler için hazırladığı ve Temmuz 2019 yılında yayınlanan "Cinsel Yönelim ve Cinsiyet Kimliğine Dayalı Şiddet ve Ayrımcılığa Karşı Koruma Üzerine Bağımsız Uzman Raporu"na bakılabilir: http://www.kaosgldernegi.org/resim/yayin/dl/birlesmis_milletler_cinsel_yonelim_ve_cinsiyet_kimligine_dayali_siddet_ve_ayrimciliga_karsi_koruma.pdf. Türkiye'deki duruma ilişkin olarak ise, Kaos GL'nin

nedeniyle ortaya çıkaran güvenlik sorunları, yaşam hakkı ihlallerine yönelik nefret söylem ve pratikleri gerek dünyada gerekse Türkiye’de feminist ve LGBTİ+ hareketinin temkinli bir şekilde temel insan hakları alanındaki mücadelesini kazanımlarını korumak üzerinden yürütmesine yol açmış gibi görünmektedir.

Temel Kavramlar²⁹

Cinsel Yönelim: Bir bireyin başka bir bireye olan cinsel çekimini/ilgisini ifade eden kavrama denir (Eşcinsel, Heteroseksüel/Düzcinsel, Aseksüel, Biseksüel).

Romantik Yönelim: Cinsellikten bağımsız ya da eş uzamlı bir şekilde gelişebilen ve bir kişiye olan duygusal/romantik çekimi ifade eden kavramdır (Aromantik, Heteroromantik, Biromantik, Homoromantik, Bromance, Gaybro).

Cinsiyet Kimliği: Bireylerin cinsiyetini, özel olan deneyimleri üzerinden kendi cinsiyetlerini nasıl tanımladıkları ve beyan ettiklerine bağlı olarak tanımlanan kimliği ifade eder (Cis-erkek, Trans-kadın vb.).

Cinsel Kimlik: Cinsel yönelime ve cinsiyet kimliğine göre şekillenen bir çatı kavramdır (Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Transgender ve Queering).

Lezbiyen: Toplumsal cinsiyet beyanı/cinsiyeti “kadın” olan bireylerin, başka bir “kadın”a karşı olan cinsel çekim/ilginin “kimliksel” kavramıdır.

Gey: Toplumsal cinsiyet beyanı/cinsiyeti “erkek” olan bireylerin, başka bir “erkek”e karşı olan cinsel çekim/ilginin “kimliksel” kavramıdır.

hazırlamış olduğu ve Haziran 2015 yılında yayınladığı “Yogyakarta İlkeleri Işığında Türkiye’de Mevzuat ve Ayrımcılık” metinleri incelenebilir: <http://www.kaosgldernegi.org/yayindetay.php?id=115>

²⁹ Detaylı bilgi için bkz.: <https://lgbtqia.ucdavis.edu/educated/glossary>
Ayrıca: Karabacak, G., (2019). + Sözlük. *Kaos GL Dergi*, (167), 30-32

Biseksüel: Bireyin toplumsal cinsiyet beyanı/cinsiyeti doğrultusunda hem erkeklere hem de kadınlara karşı duyduğu cinsel çekim/ilgiyi ifade eden kavramdır. (Örneğin biseksüel bir kadın hem erkeklerle hem de kadınlarla cinsel pratiklerde bulunabilir ve cinsel çekimi olabilir. Ancak, biseksüellik ile ilgili olarak bu çekimin illa ki aynı zamanda olması gerektiği konusundaki algının yanlış olduğu gerçeğini hatırlatmanın faydalı olduğunu düşünüyorum.)

Heteroseksüel: İkili cinsiyet sistemi içinde gelişen heteronormatif kadınlık ve erkeklik üzerinden karşı cinse, cinsel ilgi duymayı ifade eden kavramdır.

Transgender: Cinsiyet kimliği ve/veya cinsiyet ifadesi ile doğumda atanan cinsiyeti birbirinden farklı olan bireyleri ifade eden kavramdır.

Aseksüel: Herhangi bir şekilde bir kişiye cinsel olarak çekimi olmayan kişileri ifade eden kavramdır.

Panseksüel: Herhangi bir cinsiyet kimliğine/cinsel kimliğe cinsel ilgisi/çekimi olan bireyleri ifade eden kavramdır.

İnterseks: Bir bireyin doğumunda, ikincil cinsiyet karakteristik özellikleri üstünden bireyin cinsiyetine karar verilemediği durumlarda tıbbın ve hukukun atadığı cinsel kimliktir.

Nonbinary: Kendini kadınlık ve erkeklik ikiliğinin dışında tanımlayan bireylerin cinsiyet ifadesine denir.

Drag Queen/Drag King: Atanmış cinsiyeti erkek/kadın olup, ikili cinsiyet sistemindeki diğer cinsiyete atanmış kıyafetleri giyen ve kadınlığı/erkekliği performe eden kişileri ifade eden kavramdır.

Queering/Genderqueer: Cinsiyet kimliği ve/veya cinsiyet ifadesi, baskın toplumsal cinsiyet normlarının dışında kalan kişileri ifade eden kavramdır.

Cisgender: Atanmış cinsiyeti ile cinsiyet kimliği aynı olan bireyleri ifade eder.

Agender: Kendini cinsiyetsiz kabul eden ve tanımlayan bireylere denir.

Genderfluid: Mevcut olan kimlikler/cinsel yönelimler arasında kaymaların olabileceğini, kimlikler/cinsel yönelimlerin akışkanlık özelliği gösterdiğini ifade eden kavramdır.

Romantik Yönelim

Heteroromantik: Romantik olarak toplumsal cinsiyet beyanı/cinsiyeti bireyin kendi cinsiyetinden farklı olan bireylere karşı duyulan romantik çekimi/ilgiyi ifade eden kavramdır.

Homoromantik: Romantik olarak toplumsal cinsiyet ifadesi/cinsiyeti bireyin kendi cinsiyetiyle aynı olan bireylere karşı duyulan romantik çekimi/ilgiyi ifade eden kavramdır.

Biromantik: Romantik olarak toplumsal cinsiyet ifadesi/cinsiyeti bireyin kendi cinsiyetiyle aynı ya da farklı olan bireylere karşı duyulan romantik çekimi/ilgiyi ifade eden kavramdır.

Aromantik: Romantik olarak herhangi bir toplumsal cinsiyet kimliğine/cinsiyete karşı romantik bir hissin olmadığını ifade eden kavramdır.

Ayrımcılık ve Nefret Suçları

Ayrımcılık türleri olarak aşağıda belirtilen kavramlarla ilgili olarak ilk tanımlandıkları zamanda yani klasik tanımlarda sosyopsikolojik bağlamlarda tanımlanmıştır (Weinberg'den aktaran Göregenli, 2018). Ancak, bu tanım ilerleyen yıllarda değişim göstermiş ve hem söylemsel olarak hem de pratik edilen baskı ve ayrımcılık uygulamaları temelinde bu kavramlar aslında daha derin bir kültürel ve tarihsel arka plana sahip bir heteroseksist iktidarın ideolojik getirisi olarak ele alınmaktadır. Bu doğrultuda Göregenli (2018, s.365)'nin de belirttiği üzere; "homofobinin bir gruplararası ilişki ideolojisi olarak ele alınması, ayrımcılığı ve şiddeti anlama sürecinde hepimize özgürleştirici bir çerçeve sağlamaktadır"

- **Cissexsizim:** Toplumlardaki atanmış kadın/erkek cinsiyet kriterleri/standartları üstünden bir kişiye beyanı sorulmaksızın cinsiyet kimliği atamayı ifade eden kavramdır.
- **Heteroseksizm:** Heteroseksüelliği yücelten ve bunun üstünden heteroseksüel olmayan bireylere yönelik ayrımcılıkları ifade eden ideolojik bir kavramdır. Bu doğrultuda homofobi, bifobi ve transfobi de bu heteroseksüel cinsiyetçi ideolojinin yansımaları olarak ele alınabilir.
- **Homofobi:** Klasik/erken dönem sosyo-psikolojik tanımlamada “eşcinsellere karşı duyulan korku ve nefret” olarak tanımlanırken günümüzde ise bu korku/nefretten ziyade bir kişinin eşcinsel yönelimi üzerinden gerçekleştirilen insan hakları ihlalleri, baskı ve ayrımcılığı ifade eden bir kavramdır.
- **Bifobi:** Klasik/erken dönem sosyo-psikolojik tanımlamada “biseksüellere karşı duyulan korku ve nefret” olarak tanımlanırken günümüzde ise bu korku/nefretten ziyade bir kişinin biseksüel yönelimi üzerinden gerçekleştirilen insan hakları ihlalleri, baskı ve ayrımcılığı ifade eden bir kavramdır.
- **Transfobi:** Klasik/erken dönem sosyo-psikolojik tanımlamada “trans cinsiyet kimliğe sahip bireylere karşı duyulan korku ve nefret” olarak tanımlanırken günümüzde ise bu korku/nefretten ziyade bir kişinin trans cinsiyet kimliği üzerinden gerçekleştirilen insan hakları ihlalleri, baskı ve ayrımcılığı ifade eden bir kavramdır.

Queer Teori

Queer teori, temel olarak, cinsiyet ve cinsellikle ilgili normatif olanın nasıl yapılandığını ve *sapkınlık* kategorilerinin nasıl inşa edildiğini sorgulayarak yola çıkmıştır. Ancak *Queer* bundan daha fazla anlama sahiptir ve “öncelikle toplumsal cinsiyet ve cinsel

ifadenin normatif kodlarına, ancak aynı zamanda gey ve lezbiyen cinselliğinin sınırlayıcı potansiyeline karşı direnişi de temsil eder” (Ulusay, 2011).

Luce Irigaray, Michel Foucault, Simone de Beauvoir, Eve Kosofsky ve Judith Butler, *queer* teorisinin öncüleri olarak kabul edilebilir. Aynı zamanda *queer* teori, kimlik kesişimselliğinin (intersectionality) göz ardı edilmesinden kendini besler ve göz ardı edilen kimlikler ve kişisel deneyimler üzerinden teorik ve politik arka planını oluşturur. 1990’ların başında, feminist kuram ve gey & lezbiyen çalışmalarının bir uzantısı olarak gelişen *queer* kuramın temel kitaplarından biri “Epistemology of the Closet”dir. Kitabın yazarı olan Eva Kosofsky Sedgwick, *queer* kuramın eleştirel doğasını şu şekilde ifade etmiştir:

Modern Batı kültürünün herhangi bir veçhesini, modern homoseksüel/heteroseksüel tanımının eleştirel bir çözümlemesini kapsamadan anlama girişimlerinin tümü sadece eksik değil, özünde hasarlı kalmaya mahkûmdur (aktaran Öztürk, 2018, s. 5).

Queer kuram, temel olarak cinselliğin ve kimliklerin akışkan, sabit nüanslı ve tek bir öze sahip olmadığını, bu kavramların hepsinin bir sosyal inşa sürecini içerdiğini gündeme getirir. *Queer* teori, postmodernizmin de bir getirisi olan ve yapı-özne ilişkisinde özneyi gündemine alan post-yapısalcılıktan etkilenmiştir. Ek olarak *queer* kuram, radikal çeşitliliğin kutsanmasına dayanır ve insanların heteroseksüelliğe ayrıcalık tanıyan ve diğer cinsel eylem türlerini “anormal” addeden cinsel normların değiştirilebileceğini savunur (Görgün-Baran, 2012). *Queer* kurama göre, biyolojik/atanmış cinsiyet mefhumu da sosyal olarak inşa edilmiştir ve birbirinden ayırma çabaları boşunadır. *Queer* kuramın cinsiyetin toplumsal bir inşa süreci olduğuna ilişkin vurgusu, Butler (2016) tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

Cinsiyet, bedenin siyasi ve kültürel bir yorumudur, dolayısıyla geleneksel cinsiyet-toplumsal cinsiyet ayrımı geçersizdir. Toplumsal cinsiyet, cinsiyetin ayrılmaz bir

parçasıdır ve cinsiyetin aslında zaten başından beri toplumsal cinsiyet olmuş olduğu ortaya çıkar (Butler, 2016, s. 193).

Bu bağlamda Judith Butler, toplumsal cinsiyeti performatif bir eylem olarak tanımlamıştır ve bu tanımlamayı yaparken ise Drag Queen²⁵ örneğini vermiştir. Bu doğrultuda performatif eylem, toplumsal cinsiyeti *eylemlerin kaynağındaki kararlı bir kimlik* " veya bir *"faillik merkezi"* olarak değil de *zaman içerisinde zayıf bir inşayla kurulan, edimlerin stilize tekrarı üzerinden dış mekânda tesis edilen bir kimlik* olarak tasavvur eder (Butler, 2016). Yani, postmodern ve post-yapısalcı düşünceden ödünç alınan performans tanımı doğrultusunda kişilerin doğuştan geldiği iddia edilen atanmış cinsiyetlerinin o toplum yapısı içindeki standartlarını kişinin davranışlarında, giyiminde ve tutumlarında sergilemesi aslında toplumsal cinsiyetin performans boyutunu açıklamaktadır. Drag Queen'ler, kavram olarak atanmış cinsiyeti erkek olan kişilerin kadın kıyafetleri giyerek kadınlığın bir boyutunu sergiledikleri için Judith Butler tarafından örnek olarak kullanılmıştır.

Queer teori aynı zamanda LGBTİ+ olmanın, hem ataerkil ve homofobik/bifobik/transfobik/ queerfobik bir yapıyı özgürleştirebilme hem de aynı şekilde pekiştirebilme potansiyeline sahip olduğunu ifade eder. Bu doğrultuda, Judith Butler, Monique Wittig (2012)'in "Straight Düşünce" adlı eserinde belirtilen eşcinsel ve heteroseksüellik arasındaki ayrımın yanlış olduğunu şu şekilde dile getirir:

Wittig'in heteroseksüellik ile eşcinsellik arasında yaptığı kökten ayrım bence basbayağı yanlış bir ayrımdır, çünkü heteroseksüel ilişkiler içinde ruhsal eşcinsellik yapıları olduğu gibi gey ve lezbiyen cinsellikte ve ilişkilerde de ruhsal heteroseksüellik yapıları mevcuttur (Butler, 2016, s. 205).

Judith Butler'ın saptamalarından yola çıkılarak söylenebilir ki, bedenlerin performatif eylemleri ve delikler töresi (Butler, 2016), toplumsal cinsiyeti ve toplumsal cinsiyet rollerini belirler. Butler'a göre, AIDS'in bir "kriz" olarak tanımlanmaya başlanmasından

önce de kültürel olarak eşcinsellik toplumsal bir tehlike ve kirlenme mevziiydi. Bu kirlenme üzerinden üretilen homofobik imleme ekonomisi de bedenlerimizdeki her noktanın ve deliğin “erotik imkânlar” adına özel olarak kodlanmasını ifade ediyordu (Butler, 2016, s. 219).

Anlaşılaçağı üzere, queer teori tüm bu sorgulamaları yaparken, bazı temel sorulardan yola çıkmıştır. Bu sorular, heteronormativite nedir? feminizmin öznesi kimdir? ya da ayrımcı ve dışlayıcı tutumlar sadece cinsiyetin kendisi ile mi sınırlıdır yoksa başka birçok kimlik ve alanla kesişime sahip midir? gibi var olan durumu anlamaya yönelik sorulardır.

Bu sorulara Queer teorisinin verdiği cevaplara ilişkin anlayış geliştirebilmek için, heteronormativitenin tanımını yaparak başlanabilir:

Heteronormativite, yani heteroseksüel olmayı doğallaştıran, normalleştiren, garantileyen, teşvik eden ve bunları yaparken diğer cinsel yönelimleri (ve muhtelif yönelememe hallerini, tereddütleri, duraksamaları, gel-gitleri) kapı dışına atan, imkânsızlaştıran, gülünçleştiren, hedef gösteren, ayrımcılık yapan, eşitsizlik üreten cinsel-toplumsal düzen (Özbay ve Erol, 2018, s. 202).

Bu noktada queer teori³⁰ gündemine toplumsal cinsiyet ilişkileri yani cinsiyetler ve cinsel kimlikler arasındaki ilişkiyi alır ve bu noktada sosyal teorisinin kendisinin dahi heteroseksüel olduğunu iddia eder. Dolayısıyla sosyal teorisinin de bu

³⁰ Queer teori ile ilgili olarak burada özetlenen bilgileri daha kapsamlı olarak incelemek isteyenler için Darıcıoğlu (2016)’nın *Queer Temaşa* isimli eserine ve Independent Turkish dergisinde yer alan ve queer teorisinin önemli isimlerinden Judit Butler’la gerçekleştirilen röportaja bakılabilir. Röportaj için bakınız:

<https://www.independentturkish.com/node/53731/r%C3%B6portaj/%C3%BCnl%C3%BC-feminist-d%C3%BC%C5%9F%C3%BCn%C3%BCr-judith-butler-en-%C3%B6nemli-kuram%C4%B1ndan-geri-ad%C4%B1m-m%C4%B1-att%C4%B1-art%C4%B1k>

heteronormatif imlemelerden uzakta ele alınması gerektiğini belirtir. Ek olarak, heteronormativitenin kendisinin ürettiği ideal kadınlık/erkekliğin, beden algılarının ve hatta vatandaşlık algısının sadece LGBTİ+ bireyleri değil, heteroseksüellerin kendisini de bir kapana kısırdığını vurgulamaktadır. Sonuç olarak, *queer* teori cinsel özgürleşme anlamında geniş bir çerçeve çizer ve çoğulculuğun heteroseksüel eleştirisini geliştirir.

İkincil olarak, *queer* teori temellerini radikal feminist ve ayrılıkçı feminist kadın hareketine yönelik eleştiriden aldığı için aslında feminizmin öznesini farklı bir şekilde ele alır. Bu anlamıyla feminizmin öznesi, kadın olmayı deneyimleyen ya da toplum içinde “dişilleştirilen” herkesin maruz bırakıldığı baskı ve ayrımcılık karşısında duran ve direnen kişilerdir. Özellikle, Judith Butler’ın teorisinde de şekillendirdiği üzere cinsiyetli olma deneyiminin kendisi performatiftir. Dolayısıyla toplum içindeki cinsiyet standartları dâhilindeki bir kadınlık performansı da, heteronormatif düşünce iktidar aygıtları aracılığıyla baskının ve ayrımcılığının temeline oturtulabilir.

Son olarak *queer* teori, ayrımcılık ve dışlayıcı tutumlar çerçevesinde kimlik kesişimselliği kavramına atıf yaparak bir kişinin baskılanmasında tek başına cinsiyetin etkisi olmadığını açıklamaktadır. Örnek olarak, azınlıklar üstünden yürütülen ırkçı ve yabancı düşmanı politikalar, militarizm, faşist milliyetçilik, kapitalizm, engellilik, yaşlılık gibi birçok kimliğin ve dezavantajlı durumun hem kesişimselliği hem de etkileşimselliği vurgulanabilir. Bu noktada aslında *queer* teori sadece tek başına cinsellik/cinsiyet üzerinde görüşler üretmez, militarizm, beden, ırkçılık gibi birçok ayrımcılığın kökenine iner ve etkileşimselliğe bakar.

Atölye çalışmalarına yönelik etkinlik önerileri

Kolaylaştırıcı: 2 kişi

Grup kompozisyonu: Toplumsal cinsiyet ve toplumsal güç ilişkileri konusunda temel düzeyde bilgi sahibi olan bireylerden oluşan 15-20 kişilik bir grup

Kazanımlar: Katılımcılar cinsellik, cinsel yönelim, cinsiyet kimlikleri, cinsel kimlikler, queer teori konularında bilgi edinir.

Araç-gereçler: A4 kağıtlar, kalemler, tahta kalemi, flipchart, bilgisayar, projeksiyon, müzik, ses sistemi, temel kavramların yer aldığı kartonlar, LGBTİ+ duvar gazetesi etkinliği için dört adet renkli karton, renkli keçeli kalemler, sepet, anahtar sorular, LGBTİ+ kavramların yazılı olduğu her biri farklı renkli beşer adet kağıt, bilgi notları.

Etkinlik 1/Temel kavramlar: Kolaylaştırıcı tarafından sakın bir müzik açılır ve katılımcılardan salonda yavaş adımlarla yürümeleri istenir. Bu sırada kolaylaştırıcı tarafından önceden hazırlanan temel kavramların yazılı olduğu kartonlar duvara asılır. Müziğin sesi kolaylaştırıcı tarafından kısıldıktan sonra her bir katılımcının duvarda asılı olan kartonlara, üzerinde yazan sözcükler bağlamında akıllarına gelen ilk kelimeyi, cümleyi veya sembolü yazmaları/çizmeleri istenir. Tüm katılımcıların, düşüncelerini kartonlara yazdıktan sonra çember olup oturmaları beklenir. Ardından, kolaylaştırıcı kartonlarda yazılı olan kelimeleri, cümleleri, sembolleri katılımcılara sorar ve mümkün olduğunca katılımcıların kendilerini sözel olarak da ifade etmelerine olanak tanıyarak büyük grup tartışması yürütülür. Söz konusu tartışmada verili kavramlara ilişkin toplumdaki kalıp yargılara dikkat çekilir. (45 dk)

Etkinlik 2/Cinsellik ile ilgili düşüncelerin aktarımı: Sayma yöntemiyle katılımcılardan dört küçük grup oluşturulur ve her bir gruba birer adet A4 kâğıt verilir. Ardından ekrana sırayla konuyla ilgili anahtar sorular yansıtılır ve yansıtılan sorular katılımcılara sözlü olarak yöneltilir. Katılımcıların, kendi küçük gruplarında

yürütecekleri tartışmayla grup olarak yanıtlarını hafızalarında tutmaları ya da yazmaları beklenir. (45 dk)

Etkinlik 3/Cinsellik ile ilgili düşüncelerin aktarımı: Bir önceki etkinlikte küçük gruplar tarafından hazırlanan yanıtlar, gruplar arasında değiştirilir. Böylece her grup, başka bir grubun yanıtını okur ya da dinler. Yanıtlar okunurken kolaylaştırıcı yanıtlardan çıkan konuyla ilgili anahtar kelimeleri not eder. Tüm grupların yanıtları okunduktan sonra kolaylaştırıcı, cinsellik ve cinsellik tarihi ile ilgili temel bilgileri aktaracağı bir sunum ile katılımcıların bilgilenmesini sağlar. 15 dakika sürecek şekilde hazırladığı kuramsal bilgilerin aktarımı sonrasında kolaylaştırıcı tarafından katılımcıların yanıtlarına ilişkin olarak özet bir değerlendirme tartışması yürütülür. (35 dk. tartışma + 25 dk. sunum: toplam 60 dk)

Etkinlik 4/LGBTİ+ temel kavramlar: Katılımcıların, önceden kolaylaştırıcı tarafından hazırlanan üstünde LGBTİ+ kavramları yazılı olan her biri farklı renkli beşer adet küçük kağıdı sepetten çekmeleri sağlanır. Aynı temayı seçenlerden birer grup oluşturulur, böylece beş küçük grup oluşur. Her grup kendi temasıyla ilgili kamusal alana çıkararak rasgele belirledikleri ve çalışmaya katılmaya gönüllü olan bir kişiden beş dakika içinde, bu konuda en çok merak ettiği/edildiğini düşündüğü bir soruyu öğrenir. Daha sonra her grup bu soruyu yanıtlamak üzere on dakika süresince grup tartışması yapar ve bir panelde sunum yapacak şekilde hazırlanır. Tüm gruplar tartışmalarını tamamladığında, tüm grup katılımcılarının dâhil olduğu -hayali- bir panelde dinleyicilere beş dakika içinde sunumlarını gerçekleştirirler. Sunumların ardından büyük grupla konuyla ilgili önyargılar ve mitler üzerine bir tartışma yürütülür. (45 dk)

Etkinlik 5/LGBTİ+ duvar gazetesi: Bu etkinlik için katılımcılar sayma yöntemiyle dört küçük gruba ayrılır. Her gruba hazırlayacakları gazete haberi için temel alacakları bilgiler verilir. Hazırlayacakları gazete haberinin yazılı ya da sözlü olarak hazırlanabilmesi için kartonları ya da telefonlarını/ses kayıt cihazını kullanabilecekleri açıklanır. Her bir grup kendi konusuna

ilişkin tartışma yürüterek, gazete haberini hazırlar. Hazırladıkları haberi yazılı ise duvara asarlar, sözlü ise hazırladıkları kaydı kendi haber alanlarına bırakırlar. Ardından tüm gruplar, hazırladıkları haber içeriğini büyük grupla sırayla paylaşır. **(45 dk)**

Etkinlik Materyalleri

Etkinlik 1 için kullanılacak kartonlarda yer alacak olan temel kavramlar:

1. “Cinsellik”
2. “Cinsel pratik”
3. “Seks”
4. “Cinsel yönelim”
5. “Cinsel kimlik”

Etkinlik 2 için kullanılacak olan anahtar sorular:

1. Cinselliğin insanlar için nasıl bir anlamı var?
2. Cinsellik, “biyolojik/fizyolojik, psikolojik, kültürel ya da toplumsal mıdır? Niçin?
3. Bedenimiz ve cinselliğimiz, kendi dışımızda aktörler tarafından kontrol ediliyor mu? Neden? Nasıl?

Etkinlik 4 için hazırlanacak olan kavram kartlarında yer alacak LGBTİ+ kavramları:

1. Lezbiyen
2. Gey
3. Biseksüel
4. Transseksüel
5. İnterseks

Etkinlik 5 için hazırlanacak gazete haberi için gereken bilgi notları:

1. Cinsel kimlik ve yönelim arasındaki farklılıklara ilişkin.
2. LGBTQ+’lara dair toplumdaki önyargılı fikirlere ilişkin.
3. LGBTQ+’lara dair toplumdaki ayrımcı uygulamalara/yaşadıkları sorunlara ilişkin.
4. LGBTQ+’ların ayrımcılık karşıtı eylemliliklerine ilişkin.

KAYNAKÇA

- Bardakçı, M. (2009). *Osmanlıda Seks*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Bakırcı, K. (2015). İstanbul Sözleşmesi. *Ankara Barosu Dergisi*. (4), 133-204.
- Bershady, I. (2014). Sexual Deviancy and Deviant Sexuality in Medieval England. *The Indiana University Undergraduate Journal of History*. (4)1, 12-17.
- British Library (t.y.). *A Short History of LGBT Rights in the UK*. Retrieved from: <https://www.bl.uk/lgbtq-histories/articles/a-short-history-of-lgbt-rights-in-the-uk>
- Butler, J. (2016). *Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi* (B. Ertür, Çev.) (6. Baskı). İstanbul: Metis.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and Subversion of Identity*. UK: Routledge.
- Darıcioğlu, Leman S., (2016). *Queer Temaşa*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Demir, Ö. (2018, 1 Aralık). AIDS, 1980’ler ve ACT UP: Bir Reverans. Erişim Adresi: <https://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/9231/aids-1980-ler-ve-act-up-bir-reverans#.XknLlfUzbiU>

- Demiral, A. (2017). *Biyoiktidar Bağlamında; Toplumsal Cinsiyet, Queer Teori ve Sanata Yansımaları*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Donovan, J. (2016). *Feminist Teori* (A. Bora, M. A. Gevrek, F. Sayılan, Çev.) (11. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durkheim, E. (2012). *Toplumsal İşbölümü* (Ö. Ozankaya, Çev.) (3. Baskı). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Estin C., Laporte H. (2013). *Yunan ve Roma Mitolojisi* (M. Eran, Çev.) (13. Baskı). Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Equaldex, (t.y.). *LGBT Rights in Germany*. Retrieved from: <https://www.equaldex.com/region/germany>
- Firestone, S. (1993). *Cinselliğin Diyalektiği* (Y. Salman, Çev.) (2. Baskı). İstanbul: Payel Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *Büyük Kapatılma* (F. Keskin, I. Ergüden, Çev.) (4. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2016). *Cinsellik Tarihi* (H. U. Tanrıöver, Çev.) (7. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Göregenli, M., Köylü, M. (2018). *Türkiye’de Kamu Çalışanı Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans ve İntersekslerin Durumu*. Ankara: KAOS GL ve SIDA.
- Göregenli, M. (2018). Heteroseksizm, Homofobi ve Nefret Suçları: Sosyal Psikolojik Yaklaşım. *Cogito Dergisi*, (65-66), 353-365.
- Görgün-Baran, A. (2012). 20. Bölüm: Toplumsal Cinsiyet. N.G. Ergan, B.Ş. Kütük, R. Çoştur (Ed.), *Davranış Bilimleri* kitabı içinde (s.409-438). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Güngör, A. (2015). *Öteki Erkekler*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Karabacak, G. (2019). + Sözlük. *Kaos GL Dergisi*, (167), 30-32

- Kaos GL. (2014, Ağustos). *Cinsel Yönelim ve Cinsiyet Kimliğiyle İlişkili Olarak Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Uygulanmasına Dair Yogyakarta İlkeleri*. Retrieved from: http://www.kaosgldernegi.org/resim/yayin/dl/yogyakarta_ilkeleri.pdf
- Kaos GL (2015). Yogyakarta İlkeleri Işığında Türkiye’de Mevzuat ve Ayrımcılık, Retrieved from: <http://www.kaosgldernegi.org/yayindetay.php?id=115>
- Kesselman A. , McNair,Lily D. Schniedewind,N. , Kelly, S. (2008). *Women Images and Realities: A Multicultural Anthology*. New York: McGraw-Hill.
- LGBTİ+ Timeline. (2020, 02 Şubat). Retrieved from: <https://www.gsafewi.org/wp-content/uploads/US-LGBT-Timeline-UPDATED.pdf>
- Macionis, J. J. (2013). *Sosyoloji* (V Akan, Çev.) (1. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- McDowall, D. (2006). *An Illustrated History of Britain*. Essex: Pearson Education Limited.
- Millett, K. (2018). *Cinsel Politika* (S. Selvi, Çev.) (4. Baskı). İstanbul: Payel Yayınları.
- Öztürk, Ş. (2018). Giriş. *Cogito Dergisi*, (65-66), 5-6.
- Özbay, C., Erol M. (2018). Vatandaşlık Rejimi, Cinsellikler ve Beden Siyaseti. *Cogito Dergisi*, (90), 201-205.
- Savcı, E. (2018). Trans Seks İşçileri ve Derin Vatandaşlık. *Cogito Dergisi*, (90), 205-213.
- Selek, P., (2011). *Maskeler, Süvariler, Gacılar: Ülker Sokak: Bir Alt Kültürün Dışlanma Mekanı*. Ankara: Ayizi Kitap.
- The Garn LeBaron Writing Project. *Sexual Relations in Renaissance Europe*. Retrieved from: https://garnlebaron.wordpress.com/sexual_relations_in_renaissance_europe/

- Ulusay, N., (2011). Yeni queer sinema: Öncesi ve sonrası. *Fe Dergi*, 3(1), 1-15.
- Weeks, J. (2016). *Cinsellik: Bir Kavramın Anatomisi* (E. Tali, Çev.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Wittman, C. (2017). *Gay Manifesto* (B. Tanyeri, Çev.). İstanbul: SUB Yayınları.

Dipnotlarda kullanılan açıklayıcı kaynakça bilgileri:

1. Florida'da eşcinsel kulübüne saldırı ile ilgili haber:
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160612_florida_saldiri_gay_kulup
2. Eşcinsel evlilikler ile ilgili bilgi:
<https://www.britannica.com/topic/same-sex-marriage>
3. Güncel Türkiye LGBTİ+ Dayanışma için bilgiler:
https://www.turkeygay.net/turkce/lgbt_dernekleri.html .
4. Independent Turkish dergisinde yer alan ve queer teorisinin önemli isimlerinden Judith Butler'la gerçekleştirilen röportaj: shorturl.at/jEI56
5. Temel kavramlarla ilgili bilgi:
<https://lgbtqia.ucdavis.edu/educated/glossary>
6. Victor Madrigal-Borloz'un Birleşmiş Milletler için hazırladığı ve Temmuz 2019 yılında yayınlanan Cinsel Yönelim ve Cinsiyet Kimliğine Dayalı Şiddet ve Ayrımcılığa Karşı Koruma Üzerine Bağımsız Uzman Raporu:
http://www.kaosgldernegi.org/resim/yayin/dl/birlesmis_milletler_cinsel_yonelim_ve_cinsiyet_kimligine_dayali_siddet_ve_ayrimciliga_karsi_koruma.pdf.
7. Harvey Bernand Milk hakkında bilgi:
[https://gaiadergi.com/escinsel-haklari-kahramani-harvey-bernard-milk/\[u7\]](https://gaiadergi.com/escinsel-haklari-kahramani-harvey-bernard-milk/[u7])

8. Trans cinayetleri ile ilgili haber: <http://bianet.org/konu/trans-cinayetleri>
9. LGBTİ+ hakları taahhünamesini imzalayan adaylar hakkında haber: <https://www.birgun.net/haber/lgbti-haklari-taahhutnamesi-ni-imzalayan-adaylar-220503>
10. Tanıklık ile ilgili bilgi: <http://www.ajanstabloid.com/bir-zamanlar-lubunistan>
11. 1861 yılında yayınlanan eşcinselliğin ölüm cezasını kaldırarak yerine 10 yıl hapis cezası uygulaması getiren “The Offences Against the Person Act” ve 1885 yılında özel ve kamusal alandaki tüm eşcinsel eylemlilikler için cezai yaptırımları tanımlayan “The Criminal Law Amendment Act” ve 1967 yılındaki serbesti hakkında bilgi:
 - <https://www.bl.uk/lgbtq-histories/articles/a-short-history-of-lgbt-rights-in-the-uk>
 - <https://www.historyextra.com/period/modern/the-1967-sexual-offences-act-a-landmark-moment-in-the-history-of-british-homosexuality/>
 - <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/private-lives/relationships/collections1/sexual-offences-act-1967/sexual-offences-act-1967/>
12. LGBTİ+ hakları alanında Türkiye’de atılmış adımlar hakkında bilgi: <https://gmag.com.tr/turkiyede-lgbt-anlaminda-atilmis-en-buyuk-adimlar/>
13. LGBTİ+ hakları alanında ilgili performans sanatçısının çalışmaları hakkında bilgi: <https://www.sunnydrake.com/>
14. Türkiye tarihindeki en büyük LGBTİ+ Onur yürüyüşü hakkında detaylı bilgi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/06/130630_lgbt_istanbul

15. Pembe Hayat Derneği hakkında detaylı bilgi için: <http://www.pembehayat.org/hakkimizda/detay/3/biz-kimiz>
16. KAOS GL Derneği hakkında bilgi için: <http://www.kaosgldernegi.org/anasayfa.php>
17. Ankara’da LGBTİ+ etkinliklerine getirilen yasakla ilgili haber: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42043386>
18. İrlanda’da gerçekleşen kürtaj reformu ile ilgili haber: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44263907>
19. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Cinsiyet Kimliği/Cinsel Yönelim Eşitliği ile ilgili düzenleme raporu: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/BornFreeAndEqual_Turkish.pdf
20. Amerika’da kurulan kadın sağlığı ile ilgili örgüt hakkında bilgi: <https://www.ourbodiesourselves.org/>
21. Broadway’de sergilenen ilk eşcinsel temalı oyun hakkında güncel bilgiler: <https://boysintheband.com/>
22. Stonewall Ayaklanmaları ile ilgili kronolojik anlatı ve detaylı bilgi için: <https://www.history.com/news/stonewall-riots-timeline>
23. Erken çağdaki cinsel pratikler ile ilgili bilgi: <https://www.theguardian.com/science/blog/2015/may/19/equality-and-polyamory-why-early-humans-werent-the-flintstones>

İNSANIN DEĞERİNİN KORUNMASI TALEPLERİ OLARAK İNSAN HAKLARI

**Özge Sanem ÖZATEŞ GELMEZ &
Gizem TANAY AKSAÇ**

İnsan hakları, ayırım yapılmaksızın her bir insanın yalnızca insan olmasından kaynaklanan haklardır. Bu anlamda insan hakları, her insanın koşulsuz sahip olduğu haklardır zira insanların farklılıkları -cinsiyeti, cinsel yönelimi, cinsiyet kimliği, dili, dini, sınıfı, felsefi ve ideolojik görüşü, etnik kökeni- ne olursa olsun değer bakımından eşit oldukları düşüncesine ve her bir kişinin, yalnızca insan olmak nedeniyle taşıdığı değerın koruması gerekliliğine dayanır. Bu nedenle “insan hakları, her insanla ilgili bazı gereklilikleri dile getirir. Bu gerekler, insanın değerini tanıma ve koruma istemleri olarak yani insanları yalnızca insan oldukları için koruma istemleri olarak ortaya çıkar” (Kuçuradi, 2007, s. 1-2).

İnsan hakları, bazı özellikleri ve doğal olanakları olan insan türünün üyeleri oldukları için insanların özel muamele görmeleri gerektiğinin altını çizen, insanların tarihe getirdikleri fikir ve düşüncelerdir (Kuçuradi, 2007, s. 56-57). Dolayısıyla insan hakları, insanların görmesi ve başka insanlara göstermesi gereken muameleyi dile getiren etik ilkeler olarak, toplumsal düzenlemelere, hukuka ve siyasete etik talepler getirme girişiminin bir sonucu olarak ortaya çıkar (Kuçuradi, 2007, s. 72).

Temel kişi hakları olan insan haklarının bir bölümü, doğrudan insanın yapısal olanaklarının gerçekleştirilmesiyle ilgili istemler olarak karşımıza çıkar. Bu istemler, kişilerin, insana özgü olanaklarını gerçekleştirip geliştirirken onlara dokunulmaması gerektiğini vurgular. Hiç kimsenin tutsak ya da köle olarak

tutulmaması, işkence görmemesi ya da acımasız, insanlık dışı, aşağılayıcı muamele edilmemesi, bu tür cezalar verilmemesi gibi temel haklar, herkesten insanın değerine dokunmama isteminde - kişiler, insana özgü yapısal olanaklarını gerçekleştirirken, kimse tarafından dokunulmaması isteminde- bulunur (Kuçuradi, 2007, s. 4-5).

İnsan haklarının bir diğer bölümü ise temel kişi hakları olarak insanların olanaklarının geliştirilmesi için gereken önkoşullarla ilgilidir. Sağlık, eğitim, çalışma, beslenme, barınma, bakım gibi temel haklar da yine bütün insanların eşit olduğu haklar olmakla birlikte, korunma biçimleri bakımından insan haklarının diğer bölümünden ayrılır (Kuçuradi, 2007, s. 13).

Dolayısıyla insan hakları, insanın gelişme olanaklarından yararlanarak kendisini geliştirmesi için olmazsa olmazdır. İnsanın biyolojik, entelektüel ve moral bir varlık olduğu göz önünde bulundurulduğunda insanın işlevi, insana atfedilen bu üç yönde, aynı zamanda, eşit ölçülerde ve eşit önemlerde kendisini geliştirmektir. Bu nedenle, insanın işlevini yerine getirebilmesi için evren ve doğa ile birlikte sahip olduğu temel özgürlükten doğan hakları kullanması gerekir (Savcı, 1996, s. 58).

İnsan Haklarının Düşünsel Temelleri

Çoğunlukla insan hakları düşüncesi üzerinde başlatılan tartışmaların temel iddiası, ‘insan haklarının Batı kültürüne özgü’ olduğu yönündedir. Bu iddia üzerinden geliştirilen eleştiriler, -bu amaçla yapılsın yapılmassın- en nihayetinde evrensel, vazgeçilmez ve devredilmez olan temel kişi haklarının yok sayılarak insanı, etik bir olanaklar varlığı olarak görmenin önündeki en temel engeli yaratmakta, öte yandan insan hakkı ihlallerini görünmez kılma tehlikesini doğurmaktadır. Dolayısıyla insan haklarının düşünsel temelinde, ‘insanın yapısal olanaklarının bilgisi’ olduğunun gösterilmesi, hakların tarihsel temelleriyle birlikte değerlendirilmesi kadar önemlidir.

İnsan hakları, insanın değerine zarar veren insansal ya da tarihsel koşullar karşısında doğrudan ya da dolaylı olarak, insanın değerinin bilgisinden türetilmektedir. İnsanın onurunun korunmasının yolu olarak insan hakları, tüm insanların genel olarak nasıl muamele görmesi gerektiğine ve her insanın, başka insanlara nasıl muamele etmesi gerektiğine işaret eden normlardır. Öyle ki bu normlar, “belirli tarihsel koşullarda insanın bazı doğal olanaklarının değerinin bilgisinden türetilir ve insanların, doğal olanaklarının gerçekleştirilebilmesi için gerekli olduğu düşünülen koşulları” betimler (Kuçuradi, 2007, s. 65-66).

Bu nedenle insan hakları, insan onurunun pratikteki gerektirdikleridir, bütün kişilerden insanın değerini koruyacak türde bir muameleyi diğer tüm kişilere göstermelerini talep eder ve bu bakımından evrensel normlardır (Kuçuradi, 2007, s. 73). İnsan haklarının evrensel haklar olduğu görüşü, 16. yüzyılda Francisco de Vitoria ve Francisco Suarez gibi düşünürlerin, -kolonyal dönemde- işgal edilen topraklarda yaşayan yerli insanların haklarının olduğu savunusuna dek uzanır. Söz konusu düşünürlere göre ulusal ve uluslararası tüm hukuk kuralları, evrensel ve ebedi adalet ilkelerinden kaynaklanır ve bu ilkeler, akıl yoluyla ulaşılabilecek nitelikte olmasından dolayı yerlilerin de, herkes gibi bu hukuktan yararlanmaları gerekir (Aybay, 2015, s. 27). Ancak modern insan hakları düşüncesinin Rönesans ve Aydınlanmanın etkisiyle evrensel haklar olarak biçimlenmesi süreci de Antikçağa uzanan bir tarihsel birikimle gerçekleşmiştir.

İnsan Hakları Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi

İnsan hakları düşüncesinin tarihsel kökenleri için Antik Yunan’a dek uzanan bir soruşturma yapmak gerekir. Hukuk ve töre ya da hak ve gelenek arasında bir ayrım yapmamış olsalar da Sokrates öncesi Antik Yunan filozofları adalet, adaletsizlik ve hak kavramlarını tartışmışlardır (Douzinas, 2015, s. 38-39). Ancak adalet ve hak kavramları üzerine görece kapsamlı bir tartışmayı, Platon’un başlattığı iddia edilebilir.

Platon, *Devlet* isimli eserinde adalet nedir? diye sormuştur. Toplumsal yapıda adalete bakıp, ne olduğu anlaşılabilirse, adil insan kimdir? sorusuna da yanıt verebileceğini iddia etmiştir. Bu nedenle Platon, adaletin ne olduğunu anlamak için tek tek kişilere değil, o kişilerin içinde bulunduğu bağlama, büyük resme bakılması gerektiğini belirtmiştir. Platon'un adaleti tanımlamak için topluma bakmasının sebebi, insanların eylemlerinin ancak bir toplum içinde anlaşılacak olmasına bağlıdır. Platon tarafından yapılan bu tartışma, adaleti, “evrensel bir etik fikir mertebesine yükseltme yolundaki ilk girişimdir” (Douzinas, 2015, s. 51).

Platon'un öğrencisi Aristoteles'in Nikomakhos'a Etik'inin, Batı hukukunun temel metinlerinden biri olarak kabul edilmesi, söz konusu eserde yapılan adalet tartışmasından kaynaklanır (Douzinas, 2015, s. 53). Aristoteles'e göre adalet erdemlerle ilgilidir ve erdeme sahip olan kişi, erdemlerini yalnızca kendisi için kullanmaz, başkaları için de kullanır. Bu nedenle kişinin, ruhun akıldan yoksun yanını, akılla dengeleyerek ulaşabileceği '*mesotes*'i (orta olanı) bulması, her durumda öyle davranması adaleti sağlayacaktır. Zira adalet, en üstün erdendir, haksızlık ise adaletsizliğin bir sonucudur yani yasalara uymamaktan ve eşit olmamaktan kaynaklanır.

Aristoteles'in adalet anlayışı, Stoacı doğal hukuk fikrine dayanak oluşturmıştır. Roma İmparatorluğu'nun tüm uyrukları için geçerli olan, rasyonel insan doğasından türeyen normlara dayanan bir hukuk düşüncesinin benimsenmesi, bireylerin irrasyonel tutkularını, etnik ve yerel üstünlük yanılsamalarını sınırlamak için önemli görülmüştür. Ancak Stoacıların kullandığı biçimiyle, tanrısal aklın bir ifadesi olduğunu düşündükleri doğal hakkın, Aristoteles'in adalet ve hak kavramıyla çok az ilişkisi olduğunu söylemek gerekir (Douzinas, 2015, s. 65).

Skolastik felsefe, Stoacılardan miras aldığı tanrısal aklı, kilise öğretisi ile hakikat arayışının odağı haline getirmiştir. Bu arayışı yapacak olanın -insanın-, tanrının yarattığı bir varlık olması dolayısıyla önemli görüldüğü Ortaçağ Avrupa'sında şekillenen feodalizm ise dönemin hukuk düşüncesi ve pratikleri üzerinde

etkili olmuştur. Kaldı ki 1215 yılında İngiltere’de toprak sahibi soyluların, Kral karşısında güçlerini arttırmak ve sağlamlaştırmak amacıyla Kral John’u imzalamaya zorladıkları ‘Magna Carta Libertatum’, Kral karşısında toprak aristokrasisini korumayı amaçlayan feodal dönem belgesi olmakla birlikte, insan hakları belgelerinin öncüsü olarak kabul edilmiştir (Aybay, 2015, s. 29).

Antikçağdan günümüze insan hakları düşüncesinin gelişiminde iki önemli uğrak bulunur. Bunlardan düşünsel olanı Rönesans, ekonomik-politik olanı ise Merkantilizmdir. Rönesans, Ortaçağ süresince değeri unutulmuş insanı, gerçek değer olarak görmenin, insana dönmenin bir ifadesi olarak yaşanmıştır. Bu süreçte Ortaçağ düşüncesine hakim olan tanrısal otoritenin lütfu yerine akıl kullanılarak, doğal hukuk yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır (Douzinas, 2015, s. 80). Artık tanrısal referanslarını terk etmeye başlayan hak kavramının odağına insan yerleşmeye başlamıştır (Bürkev ve Özügurlu, 2011, s. 17).

Doğal hukuk anlayışının gelişiminde ekonomik-politik açıdan önemli rolü ise Avrupa’da ortaya çıkan ve ticari hareketliliğin yaygınlaşarak önce yöresel, sonra ulusal ve uluslararası alanda yapılmasıyla özgünleşen Merkantilizm oynamıştır. Bu dönemde ticaretin yapılabilmesinin önemli bir yolu olan denizcilikte sağlanan ilerlemeler sayesinde deniz aşırı ticari ve kolonyal seferlerin yapılabilmesi, yalnızca değerli madenlerin Avrupa’ya taşınmasını sağlamamış, değerli madenlerin bulunduğu yerlerdeki yerli halkların köleleştirilmesine ve ticari birer metaya dönüştürülmesine de neden olmuştur.

İnsanlık tarihi açısından pek de övgüyle anılmaya değer olmayan bu gelişmelerin düşünsel itirazları doğurması ise insan hakları düşüncesinin gelişimi açısından son derece önemli olmuştur. Zira bu dönemde yerli halkların durumlarının sorun edinilmesi ve doğal hukukun, yerli halkların da yararlanmaları gereken hukuk sistemine işaret ettiği düşünceleri gelişmeye başlamıştır. Örneğin 1550 yılında yapılan ve yerlilerin haklarına ilişkin önemli bir sorgulama olarak bilinen ‘Valladolid Münakaşası’nda Dominikli keşiş Bartolome de Las Casas,

Yerlilerin Gözyaşları: Yerlilerin Yok Edilişinin Kısa Tarihi isimli incelemesinde kendi tanıklıklarına dayanarak yer verdiği şiddete ilişkin kanıtları, İspanya'nın fethetme hakkının savunucu olan Juan Gines'e karşı sunmuştur (Patel ve Moore, 2018, s. 47).

Modern insan hakları düşüncesinin gelişiminde 17. ve 18. yüzyıl filozoflarının toplum sözleşmesi kuramlarının rolü yadsınamaz. Öyle ki, “insan doğasına dayalı öznel hak anlayışının ilk sistematik burjuva formülasyonu, toplum sözleşmesi kuramcılarında görülür” (Bürkev ve Özügurlu, 2011, s. 18). Thomas Hobbes, John Locke ve Jean Jacques Rousseau, farklı bireysel, toplumsal ve ulusal niteliklerin ardında yatan, insanlığın ortak unsurları üzerine kendi toplum sözleşmesi kuramlarını oluşturmuşlardır (Douzinas, 2015, s. 80). Söz konusu kuramlarda Hobbes'un “modern bireysel haklar geleneğinin kurucusu” olarak “hukuk dünyasını yeniden icat edici”, Locke'un “hak ve adaleti yeniden tanımlayarak” “hukukun amaçlarını modernitenin meselelerine adapte etmesi”, Rousseau'nun “demokratik geleneği” (Douzinas, 2015, s. 85) insan hakları düşüncesinin gelişimi açısından dönüm noktası olmuştur. Zira “sözleşmeden söz etmek, özgür irade ve egemenlik sahipleri arasındaki -bu anlamda eşitler arasındaki- karşılıklı kabulden söz etmek anlamına gelmektedir” (Bürkev ve Özügurlu, 2011, s. 18). Hobbes, kendi toplum sözleşmesi kuramında, sözleşme edimiyle insanların, herkesin herkesle savaş içinde olduğu doğa durumundan, bir egemene devrettikleri güçleriyle kurulan toplumsal düzene geçtiklerini iddia eder. Bu toplumsal düzende insanların başta kendi varlıklarını korumak olmak üzere, kişiliklerini savunmak, kendi aleyhine tanıklık etmemek gibi bir takım temel hakları olduğunu ve bu hakların korunmasıyla, doğa durumundan farklılaşan bir toplumsal düzende hayatları ve güvenlikleri için kaygı duymadan yaşayabileceklerini savunur (Cevizci, 2014, s. 478). Locke, insanların öncelikle doğa durumundaki savaş tehdidinden kurtulabilmek ama daha ziyade temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alıp, daha nitelikli bir yaşama kavuşmak için toplum içinde bir arada yaşamaya başladıklarını vurgulamıştır.

Kaldı ki bu toplumsal düzen, insanların hayatlarının ve özgürlüklerinin, dolayısıyla mülkiyetlerinin güvence altına alındığı bir düzendir (Cevizci, 2014, s. 592-593). Rousseau ise insanların doğa durumundan, kendilerini daha yüksek bir özgürlük sağlayacak, tam bir eşitliğin söz konusu olduğu toplumsal düzene geçtiklerini iddia eder (Cevizci, 2014, s. 791-792). Toplum sözleşmesi kuramlarının ortak noktası, bireylerin, egemene erklerini devrederken, doğuştan getirdiklerini haklarını ise devretmiyor oluşlarıdır. Sözleşmeyle ortaya çıkan politik toplumun temel yükümlülüğü, insanların devredilmemiş haklarını garanti altına almasıdır (Bürkev ve Özuğurlu, 2011, s. 18).

Bu düşünsel temeller üzerinde 1628 yılı İngiliz Haklar Dilekçesi (Petition of Rights), 1689 yılı İngiliz Haklar Yasası (Bill of Rights), 1776 yılı Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, 1789 yılı Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi (Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen), 1791 yılı ABD Haklar Yasası (Bill of Rights) gibi dönemin önemli insan hakları belgeleri ortaya çıkmıştır. Bu belgelerde; keyfi tutuklamalar yapılmaması, ifade, kişi ve toplanma özgürlüğü, konut dokunulmazlığı, adil yargılama gibi haklar güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Tüm bu belgeler, insanların yaşamlarının ve temel özgürlüklerinin korunması anlamında kişi dokunulmazlıkları ile ekonomik ihtiyaç, çıkar ve sahipliklerinin korunması anlamında mülkiyet hakkı etrafında şekillenmiştir. Medeni haklar olarak adlandırılan bu haklar, “burjuva kamusalığının ve burjuva yurttaşlık statüsünün kurucu taşları olmuşlardır” (Bürkev ve Özuğurlu, 2011, s. 18).

Günümüzde birinci kuşak haklar adı altında sınıflandırılan söz konusu haklar, liberal düşüncenin eşitlik anlayışına dayanır. Bu eşitlik anlayışının öne çıkartılmasında ise burjuvazinin sınıf çıkarlarının payı yadsınamaz. Zira “kapitalist mülkiyet biçimlerinin gelişimi, hiyerarşinin eski ekonomi dışı ilkelerini sarsmış, doğal ya da yerleşik eşitsizlik kavramlarının temelini çürütmüştür” (Wood, 2012, s. 336). Burjuva toplumunda emekçiler ve sermayedarlar hukuki bakımdan piyasada eşit bireyler olarak inşa edilmişlerdir (Bürkev ve Özuğurlu, 2011, s. 21). Bu soyut

eşitlik ilkesi, insanların özgürce -bilhassa iktisadi anlamda özgürce- davranıp karar alabilecekleri ve bu kararları uygulayabilecekleri bir ortam yaratma isteğine dayanır. Öyle ki, yaratılacak bu ortamda, herkesin kendi çıkarına en uygun yönde çalışırken, toplumun refahına hizmet edeceği, böylece toplumun bütününe yararlı olacağı varsayılır (Aybay, 2015, s. 50).

Dönemin insan hakları belgelerinde geçen doğal haklar kabulünün yalnızca belirli bir sınıfı -burjuvaziyi- işaret etmesinin yanı sıra “renk ve etnisiteye, cinsiyetin de eklenmesinin ardından soyut, cisimsiz insan doğası, beyaz, mülk sahibi erkeklerin doğasında somutlamıştır” (Douzinas, 2015, s. 115). Dahası evrensel özne olan erkek yalnızca Batılı, burjuva ve beyaz değil, aynı zamanda heteroseksüeldir (Thornham’dan aktaran Özbek, 2017, s. 142). Bu ideal erkeğin aklı, ahlâkı ve doğruluğu, onu bildirgelerin betimlediği insanın imgesi haline getirmiş, bu tanıma girmeyen her insan gibi kadınlar da anlık duyguları ve doğal eğilimleri nedeniyle kategori dışı bırakılmıştır (Douzinas, 2015, s. 115).

Dönemin insan hakları belgelerinin geliştirildiği görece özgür düşünce ortamında, erkeklerin sahip olduğu doğal hakların aynısına sahip olabilecekleri yönündeki beklentilerinin göz ardı edilmesi, feminist kadınların -kimi zaman yaşamlarına mal olan- eleştirel çıkışlarını da beraberinde getirmiştir. Judith Sargent Murrey, 1790 yılında yayınladığı ‘Cinsiyetler Arasındaki Eşitlik Üzerine’ (On the equality of the Sexes) isimli eseriyle, Olympe de Gouges¹, 1791 yılında yazdığı ‘Kadın Hakları’ (Les Droits de la Femme) broşürüyle, Mary Wollstonecraft 1792 yılında tamamladığı ‘Kadın Haklarının Savunusu’ (A Vindication of the Rights of Woman) isimli çalışmasıyla kadının doğal haklarının savunusunu yapmışlardır (Donovan, 2007, s. 15).

¹ Olympe de Gouges verdiği eşit haklar savunusu nedeniyle 1793 yılında giyotinle idam edilmiştir.

Aristokrasi karşısında büyük burjuvazinin, küçük burjuva sınıfının ve emekçi halk kitlelerinin de desteğiyle birlikte elde ettiği hak kazanımları, esas olarak burjuvazi için bir demokrasi sağlamıştır. Bir başka deyişle burjuva devrimleri tüm insanlık adına yapılmış olmakla birlikte ancak proletaryanın dışarıda bırakıldığı, tarihsel olarak bunun için mücadele eden burjuvanın fiilen yararlandığı hakları gündeme taşımıştır. Bu somut durum karşısında işçi sınıfı, bir yandan sosyalizm için mücadele verirken bir yandan da mevcut burjuva demokrasisinin sınırlarını genişletmek üzere seçimlerde oy hakkı, sendikal ve siyasal örgütlenme haklarını elde etmek için mücadele etmiştir (Tanilli, 2000, s. 38-39). Böylece burjuvaziye karşı verilen mücadelede, kişisel ve siyasal özgürlükleri getiren demokratik rejimlerin yapıcı unsuru olmuştur (Bürkev ve Özügurlu, 2011, s. 22).

İşçi sınıfının mücadelesiyle gündeme taşınan haklar, devletin, kişilerin ihtiyaçlarını minimum düzeyde de olsa karşılamak zorunda olduğu anlayışını kabul eden 19. ve 20. yüzyıl sosyal demokrasi ve sosyalizm sayesinde şekillenmiştir (Ife, 2017, s. 48). Zira Batı toplumlarının kitle üretimi ve tüketimine dayalı kapitalist ekonomilerinin talep ettiği demokratik ortamın yanı sıra 1917 Ekim Devrimi ile ortaya çıkan yeni ekonomik politik sistem, kapitalizme güçlü bir alternatif oluşturmuş (Tanilli, 2000, s. 39) ve liberalizmin soyut eşitliğinin karşısında, sınıfsal eşitsizlikleri törpüleyecek hakların tanınmasını zorunlu kılmıştır.

Yinelemek gerekirse bu zorunluluğun kendisini dayatarak, söz konusu hakların anayasalarca tanınması elbette işçi sınıfının mücadelesi sonucu gerçekleşmiştir. Vahşi kapitalizmin ağır koşulları altında yok pahasına çalışma, Fransa'da başlayan ve kısa sürede tüm Avrupa'yı etkisi altına alan 1848 devrimlerini ortaya çıkartmış, özellikle Sanayileşmenin başını çektiği Avrupa ülkelerinde çalışma koşullarının düzeltilmesi, ücretlerin arttırılması, çalışma sürelerinin kısaltılması gibi işçi sınıfının mücadele ettiği taleplerin yükseltilmesiyle sonuçlanmıştır. 1848 yılında verilen mücadelede işçiler, asgari ücret hakkı, fazla çalışma yasağı, işsizlerin devlet hizmetinde istihdamı, asgari geçim

koşullarının devlet tarafından sağlanması, parasız eğitim, sosyal yardımlar, ikamet ve seyahat özgürlüğü taleplerini dile getirmişlerdir (Özdek, 2011, s. 20-21). Kadınların yoğun olarak katıldıkları 1848 devrimlerinde, kadınlar da seçme seçilme haklarını, çalışma sürelerinin kısaltılmasını, çalışma yerlerinin düzenlenmesini, çocuklar için kreşlerin açılması talep etmişlerdir (Tanilli, 2006, s. 65).

Dolayısıyla 1848 devrimlerinde kadın ve erkek işçi ve köylüler, demokratik anayasaların yanı sıra kapitalist kârları ve kapitalist mülkiyeti tehdit eden yaşama koşullarını birlikte talep etmişlerdir. Bu mücadele karşısında “mülk sahibi liberaller, geleneksel hasımları olan mülk sahibi aristokratlar ve monarşistlerle birleşmişlerdir” (Harman, 2010, s. 331). Bu açıdan “1848 devrimleri sosyal hak taleplerinin yükselmesi bakımından önemli bir tarihsel eşik olsa da işçi mücadelelerinin askeri güçle bastırılması sonucu, talep edilen sosyal haklar -o dönem için- kazanılamamıştır” (Özdek, 2011, s. 20). Ancak ilerleyen süreçte, verilen bu mücadele meyvesini vermiş ve 1880’li yıllarda Almanya’da Otto von Bismarck tarafından çıkartılan hastalık, iş kazası, yaşlılık ve sakatlık gibi sosyal sigortaları düzenleyen yasaların kabulüyle sosyal devlet anlayışının gelişmesi de mümkün olabilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından refah devletlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte sosyal ve ekonomik hakların, devletlerin yurttaşlarına sağlamak zorunda oldukları haklar olduğu kabulü yaygınlaşmıştır. Yoksulluktan kurtulmak ve sosyal güvenliği sağlamak amacıyla 1942 yılında İngiltere’de William Beveridge’e hazırlatılan rapora dayanarak çıkartılan yasalarla tüm yurttaşları kapsayan bir sosyal güvenlik sistemi oluşturulması için adımlar atılmıştır. Böylece siyasal hakların yanı sıra sosyal ve ekonomik hakların tanınmasından sorumlu refah devleti sistemleri de gelişmeye başlamıştır. Dolayısıyla devletin, kişilerin haklarının ve özgürlüklerinin gerçekleşebilmesi için yalnızca genel olarak düzeni sağlamanın yeterli olmayıp, birtakım pozitif davranışlarda bulunmasının ve belli durumlarda ekonomik ve sosyal alanlara

müdahale etmesi gerekliliğinin kabul edilmesi, ekonomik ve sosyal hakların da insan haklarının kapsamına dahil edilmesine yol açmıştır (Aybay, 2015, s. 1).

Bugün ikinci kuşak haklar adıyla sınıflandırılan sendika özgürlüğü, grev hakkı, toplu sözleşme, çalışma hakkı, sosyal güvenlik, adil ücret gibi hakların tanınması; çalışma koşullarının düzeltilmesi, ücretlerin arttırılması, çalışma saatlerinin insancıl ölçülerle belirlenmesi gibi istemlerin sistemli bir biçimde ileri sürülebilmesini sağlayan işçi mücadelelerinin kazanımlarının birer sonucudur. Tarihsel süreçte elde edilen bu sosyal ve ekonomik haklar, ilerleyen süreçte anayasa ve yasalarca kabul edilen sağlık hakkı, barınma hakkı, eğitim hakkı, bakım hakkı, dinlenme hakkı gibi hakları da kapsayarak genişlemiştir (Aybay, 2015, s. 62).

İnsan Hakları Sahnesinde İnsan, Devlet ve Sivil Toplum

Özne olarak insan

Fransızların Devrimi ile kavram olarak yaratılan, değeri mutlak ve devredilemez kılınan, hakkın öznesi olan ‘insan’, insan hakları söz konusu olduğunda açıklanması gereken ilk oyuncu olmalıdır. Çünkü; “öncelerin zamanındaki insan yerinden edilince, yerine konulan insan hukukla yoğrulmak veya hukukun tanıdığı insan” olmak zorunda kalmış ve “haklara sahip olan, ödevlerle yüklenmiş hukuki bir kişilik olarak insan” sahneye çıkmıştır (Saygılı, 2017, s. 8).

Bu sefer sıra, hakkın öznesi olan insanın kim olduğuna geldi. Hakkın öznesinin hangi bireyleri kapsadığı sorusunun yanıtının, insan hakları belgelerinin ortaya çıktığı zamanın toplumsal, siyasi ve ekonomik koşullarına bağlı olarak değişiklik gösterdiğini ise bize tarih anlattı. Örneğin, Magna Carta Libertatum, insan haklarının günümüzdeki kapsayıcı tanımından oldukça uzak, herkes için değil; yalnızca İngiltere’de toprak sahibi soyluları, kral karşısında güçlendirme amacıyla imzalanmıştır (Aybay, 2015, s.

29). Magna Carta'dan bahsederken, sahnenin hakkın öznesi olarak, yalnızca toprak sahibi soylulara bırakılması gerekmektedir.

Günümüzde insan haklarının herkes için olduğu kabul edilmekle birlikte, sahne alan 'insan'ın apaçık ortaya konması gerekmektedir. Çünkü 'herkes'i içine alan kapsayıcılığın ihlal edilebildiği sıklıkla görülmektedir. Bu ihlalin nedeni ise daha çok insan hakları belgelerinin düzenlenişinden ziyade, bu metinlerin uygulanmasında ortaya çıkar. İlk bakışta, çok basit, anlaşılır ve karmaşaya mahal vermeyen bir kavram gibi gözükse dahi 'insan' birçoklarının algısında tekdüzedir ve farklılıklara kapalı olmaya meyillidir. Kabullenmesi güç olsa da, günümüzde kendini insan hakları aktivisti, akademisyen, insan hakları hukukçusu olarak ifade eden birçok bireyin 'insan' algısının kısıtlara tabi olabileceği bir gerçektir. Aktivist, akademisyen ve hukukçu üçlemesinden beklenmeyen bu tutumun toplumun diğer bireylerinde olmayacağı iyi niyeti ise adı konmamış bir ütopyadan ibarettir ve kabullenmesi zor olsa da "bazılarının bizim için insan, diğer bazılarının ise öteki olduğu" (Saygılı, 2017, s. 9) gerçekliğine aykırıdır.

Adına insan denilen varlık, bir çocuk şarkısındaki gibi iki eli, iki kolu, bacakları olan, bir burun, bir de ağzı bulunan bireylerden ibaret değildir ve hakların öznesi olan insandan bahsedilirken, değerli ve değersiz yaşam ayırımına neden olabilecek, sağlamlılık, kapasite, üretkenlik gibi kıstaslardan kaçınılması gerekir.

Dini, etnik ve kültürel köken gibi doğuştan gelen; yurttaşlık, milliyet, siyasi ve ideolojik mensubiyet gibi arızî veya iradî farklılıklar ile sosyo-ekonomik ve mesleki statü farklılıkları kişilerin insan haklarının öznesi olması bakımından bir fark yaratmaz. Kişilerin bu farklılıklarından ileri gelen veya bunlara tekabül eden statü veya haklarında değişkenlik olabilirse de, insan olmak itibarıyla bütün kişiler aynı temel haklara, yani insan haklarına sahiptirler. Bu durum insan haklarının genel oldukları, yani onların öznelere ilişkin belirli kişiler olmayıp bütün insanlar olduğu ve bunların varlıklarının kişiler arasındaki özel ilişki veya işlemlerden doğmadıkları anlamına gelir (Erdoğan, 2015, s. 31).

Tüm bunların yanı sıra insan haklarının öznesinin belirlenmesinde, “değişken sosyal şartların veya yeteneklerin” etkisinin de olamayacağı kabul edilmelidir (Erdoğan, 2015, s. 28). Öyleyse insan hakları, hiçbir ayrıma tabi tutulmaksızın, herkesin insan haklarından yararlanmasını öngördüğünden; özne meselesinde, insan çeşitliliğinin farklı görünümelerini göz ardı etmemenin bir ilke olarak benimsenmesi gerekmektedir. Özne önemlidir; çünkü hukuktan önce ortaya çıkmıştır ve insan hakları, insanlık-özne-hukuk üçlemesinin oluşturduğu bir paradigmadır. Özne, felsefi olarak iradi ve özerk bir varlık olarak kabul edilmektedir. Ancak, soy kütüğü hukuka ve iktidarın tahakkümüne boyun eğmekten ibarettir (Douzinas, 2015, s. 207-208). Bu nedenle, insan hakları, ırk, renk, cinsiyet, engellilik gibi toplum içinde kimliğimizi oluşturan temellerden dolayı herhangi bir ayrıma maruz kalmaksızın, “herkes için onurlu bir hayatı güvence altına alma projesi” olarak ortaya çıkmıştır (Sunay, 2015, s. 15).

Koruyucu, sınırlandırıcı, ihlalci olarak devlet

İnsan haklarının öznesi, insandır. Apaçık, hiçbir temelde kimliklendirilmeyen, diline, ırkına, rengine, cinsiyetine ya da farklılığına bakılmaması gereken ‘insan’ İnsan, sahnede yalnız değildir elbette. İnsan hakları sahnesinde devlet vardır bir de; insanın her anında, doğduğu andan itibaren, kimliğinin rengini belirleyen, konuşacağı dili seçen, sokakta, okulda, karakolda, mahkemede.

İnsan hakları hukuki bir mesele olarak ilk ortaya çıktığı dilimde, insanın insan olma niteliğinden kaynaklanan haklar söz konusu olduğundan, devletin karışmama rolüne vurgu yapan ve koruyucu aşamada kalması gerektiğini savunan bir yaklaşım benimsenmekteydi. Ancak, dünya üzerinde yaşanan Sanayi Devrimi gibi önemli gelişmeler, özellikle ekonomik ve sosyal hayatta hakların kullanılabilmesinin devletin müdahalesi ile mümkün olabileceğinin kavranmasına neden olmuş ve bu durum

devletten yeni beklentilerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Aybay, 2015).

İnsan hakları söz konusu olduğunda, kabul gören ilk görev, devletin insan haklarını koruması rolüdür. İnsan haklarının hukukileşmesi ile devlet egemenliği de sınırlandırılmış olmaktadır. Bu sınırın aşılması ise devletin insan haklarını ihlal ettiği anlamına gelir. Devletin koruma sorumluluğu, kişiler arası ilişkiler nedeniyle oluşabilecek insan hakları ihlallerini önlemeyi de kapsamaktadır. Bunu sağlamak için, devletin ihlali önleyici ve düzeltici tedbirler alması gerekmektedir. Bu tedbirlerin alınmaması ise devletin insan haklarını koruyucu rolünü yerine getirmediği anlamına gelmektedir ki; bu durum insan haklarının devletin seyirci kalmaması felsefesine de aykırı düşmektedir (Sunay, 2015, s. 11-15).

Örneğin, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile ilk kez adı açıkça vurgulanan ‘yaşama hakkı’, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 2. maddesinde de bir hak olarak düzenlenmiş ve taraf ülkelere üçüncü kişilerin yaşam hakkına yönelen müdahalesine karşı pozitif bir sorumluluk yüklemiştir. Öznesi, ölmek istemeyen Opuz²,dur kimi zaman bu maddenin, kimi zamansa yaşamak istemeyen Pretty³,dir. Görüldüğü gibi, yaşama hakkının öznesi insandır elbette, başka herhangi bir temele dayanmayan, türsel anlamda insan.

Opuz, devletin pozitif yükümlülüklerini yerine getirmemesi nedeniyle yıllarca gördüğü erkek şiddeti sonucu yaşamını yitirmiştir. Türkiye aleyhine yaşam hakkı, işkence yasağı, ayrımcılık yasağının ihlal edildiği iddialarıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne yapılan başvuru kabul edilmiştir.

³ Pretty, motor nöron hastalığı nedeniyle tüm yaşamsal işlevleri için makinelere bağlı yaşamakta ve kısa bir süre sonra ölmesi beklenmektedir. Yaşamına kendisinin son vermesi olanaksız olduğu için savcılıktan intihar etmesine yardımcı olacak eşinin cezalandırılmaması talebinin, ölmeye yardım etmenin İngiliz Ceza Yasası’nda suç olması nedeniyle reddedilmesi üzerine, yaşam hakkının ölme hakkını da içerdiği gerekçesi ile Birleşik Krallık aleyhine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne başvurmuştur. Mahkeme yaşamın ‘kutsallığı’ vurgusu ile yaşam hakkının ölme hakkını içermediği gerekçesiyle başvuruyu reddetmiştir.

Öyleyse, ‘devlet nerededir bu tabloda?’ sorusuna gelir sıra. Karar vericidir ‘devlet’; Opuz’un öldürülmesini önleyemeyen/Pretty’nin ise ölme isteğine izin vermeyendir. Aile kutsaldır atfıyla pozitif yükümlülüklerini yerine getirmeme kararı veren de, yaşam hakkı kutsaldır diyerek, zorla yaşatma kararı veren aynı oyuncudur; ‘devlet’ Evrensel insan hakları standardı, ne Opuz’un yaşama isteğini karşılayabilmiştir ne de Pretty’nin ölme isteğini. Bunun nedeni ise insanın sözünden ziyade devletin dilinin geçerli olduğu bir standart yaratma çabasıdır.

Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın hazırlandığı konferansta, ABD’li bir delegenin; “biz halklar ifadesinin, dünya halklarının konferanstaki hükümetleri aracılığıyla konuşuyor oldukları ve bu nedenle, dünya halklarının, hükümetlerin müzakere ettikleri enstrümanın başlangıcında ifade edilen hususların yapılması gerektiği konusunda kararlı oldukları anlamına geldiği açıkça anlaşılmaktadır.” sözleri, uluslararası insan haklarının, dünya halkları veya devletlerin ötesinde hükümetler ya da uluslararası örgütlerin her iki taraf adına söz söylediği bir mantık üzerine oturtulduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Douzinas, 2015, s. 135).

Bu noktada kabul edilmesi gereken apaçık gerçek ise uluslararası insan hakları belgelerini hazırlayan, imzalayan ve onaylayan devletlerin, bu düzenlemelere uyup, uymayacakları konusunda, “insan haklarına saygı ilkesi”nin kesin anlamda bir garantör olamayacağı gerçeğidir. Çünkü insan haklarının korunması gibi ihlali de yerelde gerçekleşmektedir. Yani devletin ülkesinde, egemenlik yetkisinde. İnsan haklarının devlet tarafından korunması, sınırlandırılması ve ihlali konusunda, kilit kavramlardan biri; “ulusal egemenlik”tir. Uluslararası insan hakları düzenlemeleri de, ortak bir kabulde devletlerin, ulusal egemenlik ve iç işlerine karışmama ilkeleri üzerine inşa edilmiştir (Douzinas, 2015, s. 137).

Ulusal egemenlik söz konusu olduğunda, insan haklarının en büyük savunucusu devletler bile, özellikle hukukun içinden insan haklarını sınırlandırma yoluna başvurmaktadırlar. Yöntem olarak ise insan hakları ve güvenlik arasında yaratılan yapay gerilimi

kullanarak, insan haklarını sınırlandırmak, hatta askıya almak, devletlerin çokça başvurduğu bir yöntemdir. Olağanüstü hal rejimleri, bahsedilen sınırlandırma yönteminin bir görünümüdür ve devletlerin, insan haklarını büyük bir tehdit olarak gördüklerinin, beyan edilenin aksine insan haklarına saygı sözlerinin samimiyetsizliğini ortaya koymaktadır (Sancar, 2016, s. 126). Kaldı ki, devlet tarafından insan hakları bir yandan tanınarak pozitif hukukun bir parçası haline getirilirken, bir yandan da bu hakların hukuki olarak kısıtlanması yalnızca olağanüstü hal rejimleri sürecinde değil; “kamu düzeni, ulusal güvenlik” gibi muğlak kıstaslarla olağan rejim dönemlerinde de gerçekleştirilmektedir. Bu durum ise bir kez daha insan haklarının pozitif hukuk tarafından düzenlenmesinin ihlalleri önleyici, güvenilir bir araç olarak kabul edilemeyeceğini göstermektedir.

Devletin, sınırlandırma rejimleri insan haklarını askıya alan ciddi bir araçtır. Ancak, devletlerin sınırlandırma veya ihlal niteliği taşıyan gerek hukuk içi gerekse de hukuk dışı argümanlarla; özgürlük-güvenlik ilişkisi, rejimin devamlılığı gibi nedenlerle gerçekleştirilen işlem ve eylemlerin bir diğer nedeni ise devletin insan bedeni üzerinde söz söyleme arzusudur. Devlet rejiminin, demokrasiden diktatörlüğe uzanan değişkenliğinin, insan hakları karnelerine etkisi yadsınamayacağı gibi, devletin güvenliği karşısında bireyin özgürlüğü ise sınırlandırılmaya mahkûm bir kader içindedir.

Devletin, insan bedeni üzerinde etki etme arzusunun, biyopolitikanın doğuşu ile “bireyin bedenini toplumsal hizmet ve toplumsal üretime bağlayarak manipüle eden disiplin teknolojilerinin 17. yüzyılda belirginleşmeye başlayan mevcudiyeti ve 18. yüzyılda yeni bir biyolojik beden olarak ortaya çıkan nüfus üzerinde çalışan güvenlik teknolojilerinin gitgide yaygınlaşan kullanımıyla” açıklanması mümkündür (Serin, 2016, s. 4). “Biopolitik iktidar ile hukuksal-kurumsal iktidar”(Serin, 2016, s. 5) arasında bulunan derin bağın, diğer sayısız konu gibi insan hakları meselesine de göbeğinden bağlı olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Çünkü Lemke’nin ifadesiyle (2017);

Hayat yalnızca politikanın nesnesi değildir ve politik karar alma sürecinin dışına itilemez; hayat politikanın çekirdeğini - politik özneyi- etkiler. Biyopolitika egemen bir iradenin ifadesi değildir; ancak nüfus düzeyinde hayat süreçlerini düzenlemeyi ve yönetmeyi amaçlar. Yasa öznelerinden daha ziyade canlı varlıklara odaklanır ya da daha kesin bir şekilde söylersek aynı zamanda canlı varlıklar olan yasa özneleriyle uğraşır (s. 19).

Örneğin, devletin nüfus politikası söz konusu olduğunda, kadın bedeni üzerinden hayata yansıyan bioiktidar, istihdamda kadına ihtiyaç duyduğunda, kürtağı serbest bırakabileceği gibi, nüfusu arttırmak için kürtağı yasaklayarak, aynı öznenin bedeni/hakları üzerinde tahakküm oluşturabilmektedir. Görüldüğü üzere;

Politika, yalnızca otoriter buyruğun doğrudan biçimlerini değil; aynı zamanda kışkırtma ile yönlendirmenin, koruma ile öngöründe bulunmanın, ahlakileştirme ile normalleştirmenin dolaylı mekanizmalarını da düzene koyar. Politika şartları belirleyip yasaklayabilir; ancak aynı zamanda kışkırtıp tahrik edebilir, denetleyip yönetebilir ya da etkinleştirip canlandırabilir de (Lemke, 2017, s. 54).

İnsan haklarının pozitif hukukun bir parçası haline getirilmesi ise devletin yürüttüğü bu çok yönlü politika aracının görünen tek bir yüzünü oluşturmaktadır. Elbette, insan hakları söz konusu olduğunda, karıştırılmaması gereken bir konu, devletin insan haklarının ‘varlığına’ etki eden bir rolden ziyade, insanların zaten sahip oldukları hakları pozitif hukukta düzenlemek veya uluslararası insan hakları belgeleri aracılığıyla insan haklarını hukukun konusu haline getirmek olduğu kabulüdür. İnsan haklarının varlığı, onun hukuken tanınmış olmasına bağlı olmadığı için, devletin etkisi ‘var etmek’ değil; ‘tanımak ve düzenlemek’ tir (Erdoğan, 2015, s. 26).

İnsan hakları, insanlığın özgürleşme sürecinde, haksızlık pratikleri karşısında toplumsal mücadelelerden doğmuşlardır. Pozitif hukukla olan öncelik ilişkisi ise bu haksızlık pratiklerine karşı geliştirilen çözümün tarihsel ve toplumsal bir sürecin sonunda gerçekleşmesinden kaynaklanır. Zira farklı haksızlık pratikleri sonucu gelişen insan hakları kuşaklarında, hak talebi ve mücadelesi sürecini içeren bir dönem, insan haklarının pozitif hukukta düzenlenmesinden önce yaşanır. Bu süreç ise hakların pozitif hukuk düzenlerince tanınmalarından bağımsız olarak varlık kazandıklarının bir kanıtıdır (Sancar, 2016, s. 105-108). Bu noktada, insan hakları sahnesinde devletin rolü de, insan haklarının pozitivistleşmesi ile egemenliğin kısıtlanmasının kabul edilmesinden çok daha önceki bir süreçte, hak mücadelesi yürüten toplumsal hareketler ile devletin ilişki kurduğu anda, hatta bu mücadelenin yürütülmesine neden olan haksızlık pratiklerinin yaşandığı anda başlamaktadır:

İnsan hakları, tarihsel ortaya çıkış şartları itibariyle devlet kudretine ve onunla bağlantılı olarak egemen toplumsal sınıflara, ideolojiye ve ahlâka karşı ileri sürülmüş ve onların muhalefetine rağmen hukuksallaşmışlardır. Bu nedenle insan haklarının varlığını salt egemen güçlerin tanımına bağlı kılmak abes olur (Sancar, 2016, s. 131).

Elbette, Douzinas'ın da (2015) vurguladığı gibi;

Hükümetlerin oluşturduğu uluslararası mevzuatın kendine özgü pozitivistliğini, hükümetlerin atadığı komisyonları ve politik olarak harekete geçirilen yaptırım mekanizmalarını ulusal hukukun pozitivistliğine, süregelen insanlık dışı uygulamalarına ve etigin adaletten ayrılmasına çare olarak sunmak ikna edici değildir. İnsanlar hala ulusal hükümetler, yasalar ve kurumlar tarafından öldürülüyor, işkence ve açlığa mahkum ediliyor. İnsanlık tarafından ve insanlığa karşı işlenen en büyük suçlar ulus, düzen ya da ortak iyilik adına işlenmeye devam ediyor (s. 147).

Bekçi köpeği olarak sivil toplum

İnsan haklarının öznesi olan ‘insan’ın ihlal edilen haklarının savunucusu, yine insandır; hakları ihlal edilen insan, kimliği reddedilen, baskı altında bulunan bütün insanlardır (Douzinas, 2015, s. 164). Sivil toplum ise insan hakları sahnesinde bekçi köpeğidir. Ancak, öncelikli olarak çizilmesi gereken sınır, ‘sivil toplum’ ifadesinin, bu bölümde insan hakları temelli sivil toplum örgütlerini ifade etmekte olduğudur.

Öyleyse, öncelikle sivil toplumun ne olduğu, daha sonra ise ‘bekçi köpeği’ rolünü nasıl yerine getirebileceği üzerinde durulmalıdır. Sivil toplum örgütü veya sivil toplum kuruluşu dediğimiz yapılanma, asıl olarak ne olmadığı üzerinden adlandırılmaktadır. Avrupa’da, hükümet dışı (non- governmental organizations) tanımlanan bu kuruluşlar, Türkiye’de ‘sivil toplum örgütü’ olarak ifade bulunmaktadır. Her ne kadar, hükümet dışı ifadesi kullanılsa da, insan hakları savunucusu sivil toplum örgütlerinin doğası gereği hükümet dışı olduğu/olması zorunluluğu kabul edilmelidir (Başkaya, t.y.).

Öyleyse, sivil toplumu “devletin, doğrudan müdahale etmediği alanlar ve durumlarda, yurttaşların işlerini kendi aralarındaki ilişkilerle yürüttükleri bir toplumsal alan” olarak tanımlayabiliriz (Belge, 2003, s. 1). Sivil toplumun bu geniş tanımından ‘insan hakları temelli sivil toplumu’ çıkarabilmek için ise birtakım kriterlerin ortaya konulması zorunludur. Birleşmiş Milletler Komitelerinin genel yorumlarına baktığımızda, insan hakları savunucusu sivil toplum örgütlerinin; öncelikle, insan haklarını kolektif olarak temsil etmek, ifade etmek, teşvik etmek, takip etmek ve/veya savunmak amacıyla kuruldukları ve bu şekilde tanınmaları gerektiği vurgulanmıştır. Hükümetlerden, parçası veya üyesi olabilecekleri kamu otoritelerinden ve siyasi partilerden bağımsızdırlar ve ticari kâr amacı gütmeyizler. Öyleyse, “sivil toplum, devletin ve piyasanın dışında, normların, sosyal yapıların ve kolektif çabaların etkilenmesi ve şekillendirilmesi faaliyetini yürüten kolektif girişimlerdir” (Aslan ve Alkış, 2013, s. 301).

İnsan hakları söz konusu olduğunda, sivil toplumun görüldüğü ilk sahnelerden biri, hakların düzenlenmesi aşamasıdır. Örneğin, Fransız Devrimi ile yaşama, kişi güvenliği, mülkiyet hakkı gibi hakların “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi” ile düzenlenmesinde veya ekonomik-sosyal hakların Sanayi Devrimi sonrası işçi hareketinin talepleriyle hukukileşmesinde sivil toplumun hiç etkisinin olmadığı söylenemez. Egemenlik yetkisini kullanan devlet karşısında, haksızlık pratiklerine karşı duruşu ve toplumsal hareket odağı rolüyle sivil toplumun bir baskı unsuru olduğu da kabul edilmelidir.

Sivil toplum örgütlerinin, devleti demokratikleştirmek, şeffaflaştırmak, insan haklarını hukukileştirmek gibi amaçları, sayısız araç ve yöntemle gerçekleştirebilecek olmakla birlikte, bu bölümde sivil toplumun ‘bekçi köpeği’ olarak sınırlanan rolünü, hangi argümanları kullanarak gerçekleştirebilecekleri, uluslararası insan hakları mekanizmaları ve bu mekanizmaların devletler üzerindeki etkisiyle sınırlı tutulmuştur.

Uluslararası insan hakları mekanizmaları, “ulusal egemenlik” kisvesi altında yaşanan ihlaller konusunda yetersiz kalabilmektedir. Bunun nedeni, mekanizmaların, yeterince gelişmemiş ve ulusal egemenlik üstün ilke olarak kaldığı sürece de gelişemeyecek olmasıdır. Bu paradoksu bertaraf etmek için önerilen yöntem ise insan hakları ihlallerini raporlamaktır. Yaptırımı ise “dünya kamuoyunda kötü tanınmak ve utancın uluslararası ilişkilerde taşıdığı güç”tür (Douzinas, 2015, s. 138). Douzinas’ın önerdiği yöntem hiç de yabana atılacak bir öneri değildir. İnsan hakları ihlallerini raporlamak, “yaptırımı olmayan hukuk neye yarar?” basmakalıbına inat sivil toplumun, uluslararası alanda “söze bağlılık” ilkesinin altında yatan ekonomik yaptırım, çıkar veya itibar gibi temelleri kullanabilmesiyle ilgilidir.

Sivil toplum tarafından uluslararası mekanizmalar aracılığıyla insan haklarını ihlal eden devletlere karşı kullanılan bir diğer araç, bireysel başvuru yoluyla mahkeme veya komiteleri harekete geçirmektir. Bu araç, bireylere bireysel başvuru konusunda bilgi ve destek sağlamak şeklinde kullanılabileceği gibi, bazı hallerde ise

mahkemenin içtihat değiştirmesine neden olabilecek şekilde⁴ sivil toplum tarafından da gerçekleştirilebilmektedir. Kaldı ki, sivil toplum tarafından bireysel başvuru hakkının etkili olarak kullanılması konusunda etkin bir kamuoyu yaratılması kaydıyla, beklenenin ötesinde bir etki kazanması da kaçınılmazdır (Sancar, 2016, s. 129). Son olarak belirtilmesi gereken bir konu ise sivil toplumun, muhalif görüşlerini ifade ettikleri zaman, gözdağı, taciz ve misillemelere karşı korunmalarının da bir zorunluluk olduğudur.

Atölye çalışmalarına yönelik etkinlik önerileri

Kolaylaştırıcı: 2 kolaylaştırıcı

Grup kompozisyonu: Toplumsal cinsiyet ve toplumsal güç ilişkileri konusunda temel düzeyde bilgi sahibi olan bireylerden oluşan 15-20 kişilik bir grup.

Kazanımlar: Katılımcılar, insan hakları, insan haklarının kaynağı, tarihsel gelişimi, sınıflandırılması konularında bilgi edinir.

Araç-gereçler: Dört sepet, kalemler, dört farklı renkte birer A2 kağıt, boya kalemleri, post-it, A4 kağıtlar, yumak, ıssız adadan ideal adaya soruları.

Etkinlik 1/Düğüm çözme: Katılımcılar eş sayıda iki gruba ayrılır ve her bir grup kendi içinde katılımcıların omuzları birbirlerine değecek biçimde bir çember oluşturur. Çemberde herkes iki elini de karşıya uzatır ve bir eliyle karşısında duran bir arkadaşının bir elini, diğer eliyle ise yine karşısında duran bu kez başka bir arkadaşının bir elini tutar. Önemli olan bir kişinin, aynı kişinin ellerini tutmaması ya da yanında duran arkadaşlarının elini tutmamasıdır. Böylece herkesin birer eliyle karşısında duran farklı iki kişinin elini tuttuğu büyük bir düğüm oluşturulur. Kolaylaştırıcı boşta kalan ellerden (hiçbir el boşta kalmaması halinde birer eli

⁴ Sonraki bölümde bahsedilen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Valentin Câmpeanu adına Hukuki Kaynaklar Merkezi v. Romanya kararında olduğu gibi.

boşa çıkartarak) düğümün çözülmeye başlanacağı alanı yaratır. Bu sırada diğer grup üyeleri kesinlikle tuttukları elleri bırakmamalıdır. İki grup birbirlerinin kollarının altından, üstünden geçerek düğümü çözmeye başlayacaklardır. Ancak kolaylaştırıcı tarafından her iki grup da eş zamanlı olarak çözülmeye başlatılır. Amaç kurallara uyarak, düğümü ilk önce çözebilmektir. (15 dk)

Etkinlik 2/Güçlü yönlerimiz-temel haklarımız: Katılımcılara dörder post-it verilir ve her bir katılımcının bireysel olarak insanların yalnızca insan olmaktan dolayı sahip oldukları iki hakkı ve bu atölye sırasında tanıştığı arkadaşları arasından iki kişinin en güçlü buldukları birer yönünü isim vermeksizin yazmaları istenir. Katılımcıların, hazırladıkları güçlü yönler post-itleri bir sepette, temel haklar post-itleri ise başka bir sepette toplanır. (20 dk)

Etkinlik 3/Zorluklar-temel ihtiyaçlar: Katılımcılara bir gemi yolculuğu yaparken yaptıkları kaza sonucunda yanlarında her yaştan (bebekler, çocuklar, gençler, yetişkinler, yaşlılar), her cinsel yönelim ve kimlikten, farklı sosyo-ekonomik koşullardan insanların olduğu kalabalık bir grupla sağ olarak ıssız bir adaya düştüklerini hayal etmeleri istenir. Ardından katılımcıların her birine yeni post-itler verilir. Katılımcılardan, kendilerine verilen ikişer post-ite söz konusu adada karşılaşılabilecekleri iki zorluğu, farklı iki post-ite ise bu adada karşılanması gereken temel ihtiyaçların neler olduğunu ayrı ayrı yazmaları beklenir. Katılımcıların, hazırladıkları zorluklar post-itleri bir sepette, temel ihtiyaçlar post-itleri ise başka bir sepette toplanır. (20 dk)

Kolaylaştırıcı için not: Etkinlik 4 öncesinde katılımcılar, temel haklar, insan haklarının tarihsel gelişimi ve insan haklarının sınıflandırılması konularında bilgilendirilmelidir. Bu konuda bu bölümde yer alan kuramsal bilgilerden yola çıkılarak hazırlanacak 15-20 dakikalık bir sunumun yeterli olacağı düşünülmektedir. Grupta işitme engelli katılımcıların bulunması durumunda, işaret dili çevirisi için gerekli koşullar önceden sağlanmış olmalıdır.

Etkinlik 4/İssız ada: Sayma yöntemiyle dört küçük grup oluşturulur ve her bir katılımcıya temel ihtiyaçlar ve zorluklar sepetlerinden ikişer post-it çektilir. Katılımcıların sepetlerden çektikleri kavramlardan hareketle grup olarak nasıl bir ıssız adada olduklarını hikayeleştirerek yazmaları istenir. Kurgulanan ıssız adalar, gruplar arasında değiştirilerek paylaşılır. (60 dk)

Etkinlik 5/İssız adadan ideal adaya: Bir önceki etkinlikte oluşturulan gruplar değiştirilmeksizin beşinci etkinliğe başlanır. Her bir katılımcıya güçlü yönler ve temel haklar sepetlerinden ikişer post-it çektilir. Grupların, kendilerine gelen ıssız adada temel ihtiyaçlarını karşılamaları ve hayatta kalmaları öncelikli görevleridir. Ancak katılımcılardan aynı zamanda sepetlerden çektikleri güçlü yönleri kullanarak, ellerindeki zorlukların üstesinden gelebildikleri, ihtiyaçlarını karşıladıkları temel hakları koruyan ideal birer ada yaratmaları istenir. Gruplardan ıssız adalarını, ideal adaya dönüştürürken etkinlik için hazırlanan soruları da yanıtlamaları beklenir. Tüm gruplar kendilerine sorulan sorular bağlamında yarattıkları ideal adayı, her bir gruba verilen A2 boyutunda kâğıdı ve kalemleri kullanarak resmederler. Grupların çalışmasını tamamlamasının ardından, resmettikleri ideal adayı tüm grupla paylaşmaları beklenir. (60 dk)

Etkinlik 6/Değerlendirme: Katılımcıların, atölyeyi değerlendirmeleri için bir çember oluşturmaları ve oturmaları beklenir. Gönüllü bir katılımcıdan başlanarak, her bir katılımcının “olmazsa olmaz” diye düşündüğü temel hakkı ve gerekçesini söylemesi istenir. Bu değerlendirme etkinliği sırasında ilk söz alan katılımcıya bir yumak verilir, katılımcı düşüncesini ifade ettikten sonra yumağın ucunu tutarak, gruptan bir arkadaşına yumağı atar. Tüm katılımcıların düşüncesini ifade etmesinin ardından yumak kullanımıyla ortaya çıkan şekil ve ifade edilen temel haklar bağlamında, insan haklarının vazgeçilmezliği ve bütünselliği üzerine değerlendirme yapılır. (25 dk)

Engelsiz bir atölye için kolaylaştırıcıya not: Grup içerisinde görme ya da işitme engelli katılımcılar varsa özellikle etkinlik 2 ve 3 için araç gereçlere bilgisayar eklemeli, böylece katılımcının

bilgisayarda yazması, ardından kolaylaştırıcı tarafından bilgisayarda yazılı notu kağıda dökmesi yöntemi uygulanabilir. İşitme engelli katılımcılar için gönüllü işaret dili çevirmenlerinden destek alınabilir. Ancak her koşulda, engelli katılımcılarla çalışılırken bu tür yöntemlerin uygulanması kararı ile söz konusu etkinliklere katılım kararının katılımcının kendisine bırakılması gerekmektedir.

Etkinlik Materyalleri

Etkinlik 5 için ıssız adadan ideal adaya:

- Güvenlikleri nasıl sağlanacak?
- İnsanlar arasındaki eşitlik nasıl sağlanacak?
- Nasıl barınacaklar?
- Nasıl beslenecekler?
- Sağlıklarını korumak için neler yapılacak?
- Bakıma ihtiyacı olan bebek ve yaşlıların bakımları nasıl gerçekleştirilecek?
- Çocuklarla nasıl ilgilenilecek?
- Rekreasyon ve eğitim olanakları nasıl düzenlenecek?
- Çevreyi nasıl kullanacaklar?
- Görev ve sorumluluk paylaşımı nasıl yapılacak?

KAYNAKÇA

- Aslan, S. ve Alkış, M. (2013). Küresel sivil topluma kavramsal bir bakış. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(18), 299-310.
- Aybay, R. (2015). *İnsan hakları hukuku*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Başkaya, F. (t.y.). *Sivil toplum ve sivil toplum kuruluşları (STK) söylemi*. Erişim adresi:
<http://panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/s/i/sivil-toplum.pdf>
- Belge, M. (2003). *Sivil toplum nedir?. Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları, 1*. Erişim adresi:
https://stk.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/02/01/belge_std_1.pdf
- Bürke, Y. ve Özügürlü, M. (2011). 21. yüzyılda toplumsal hak mücadelelerinin sınıf içeriği. Y. Bürke, M. Özügürlü, Y. Özdek ve E. V. Elgür (Ed.), *Kuramsal ve tarihsel boyutlarıyla hak mücadeleleri I* içinde (s. 15-50). Ankara: NotaBene Yayınları.
- Cevizci, A. (2014). *Felsefe tarihi* (5.bs.). İstanbul: Say Yayınları.
- Donovan, J. (2007). *Feminist teori: Amerikan feminizminin entelektüel temelleri* (4.bs.) (A. Bora, M. A. Gevrek ve F. Sayılan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Douzinas, C. (2015). *İnsan haklarının sonu* (K. Akbaş ve U. D. Tuna, Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Erdoğan, M. (2015). *İnsan hakları: teorisi ve hukuku* (4. bs.). İstanbul: Orion Yayınevi.
- Harman, C. (2010). *Halkların dünya tarihi: Taş çağından yeni binyıla* (U. Kocabaşoğlu, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Ife, J. (2017). *İnsan hakları ve sosyal hizmet: Hak temelli bir uygulamaya doğru* (G. Koçyıldırım, Çev.). Ankara: Nika Yayınevi.
- Kuçuradi, İ. (2007). *İnsan hakları kavramları ve sorunları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Lemke, T. (2017). *Biyopolitika* (U. Özmakas, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Özbek, Ç. (2017). Ayrımcılıkla mücadelenin kamusalılığı: LGBT, hareket ve örgütlülük. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 11(24), 141-165.
- Özdek, Y. (2011). *Şirket egemenliği çağı: Sosyal devletten ceza devletine*. Ankara: NotaBene Yayınları.
- Patel R. ve Moore, J. W. (2019). *Yedi ucuz şey üzerinden dünya tarihi: kapitalizm, doğa ve gezegenin geleceği için bir rehber* (S. Gündüz, Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Sancar, M. (2016). "Devlet aklı" kışkırtıcısında hukuk devleti (8. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Savcı, B. (1996). Yaşama hakkı felsefe açısından pratiğe doğru. İ. Kuçuradi. (Ed.), *İnsan haklarının felsefi temelleri* (2.bs.) içinde (s. 57-63). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Serin, M. (2016). *Bio-politika içinde insan haklarının öznesi sorunsalı* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sunay, R. (2013). İnsan haklarının yatay etkisi ve devletin sorumluluğu. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(1), 9-52.
- Tanilli, S. (2000). *Devlet ve demokrasi: Anayasa hukukuna giriş*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Tanilli, S. (2006). *Ne olursa olsun savaşıyorlar: Kadın sorununun neresindeyiz?* İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Wood, E. M. (2012). *Özgürlük ve mülkiyet: Rönesans'tan Aydınlanma'ya Batı siyasi düşüncesinin toplumsal tarihi* (O. Köymen, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.

ETİK VE HUKUKİ BİR SORUN OLARAK İNSAN HAKLARININ KORUNMASI

**Gizem TANAY AKSAÇ &
Özge Sanem ÖZATEŞ GELMEZ**

İnsan hakları varoluşu itibariyle, muamele etme ilkeleri olarak insanın değerini görmesi gereken varlıklar olmaları bakımından insanlara, toplumsal yaşamı düzenleyen normlara uygun yasal düzenlemeleri yapması gerekliliği bakımından ise devletlere önemli bir sorumluluk yüklemektedir. Bu sorumluluk, Kuçuradi'nin deyişiyle (2009, s. 57-58), “insan haklarının, herkeste herkesçe korunması” sorumluluğudur. İnsan haklarının korunması, bir yandan insan olan herkesin ödevi, diğer yandan her bir insana borçlu olunanın yerine getirilmesidir. Bu nedenle insan haklarını korumayı amaçlayan hukuki mekanizmaları tartışmaya açmadan önce insan haklarının korunmasının taşıdığı anlamın ve korunması talep edilen hakların, korunma olanakları bakımından nasıl farklılaştığının netleştirilmesi gerekir. Bir başka deyişle insan haklarının korunması meselesinde, sorununun felsefi, etik ve siyasi bir sorun olduğunun görünür kılınması bir tartışma önceliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsan haklarının korunması felsefi bir sorundur, çünkü insan hakları kavramının, bu hakların gerektirdikleri konusunda daha sağlam sonuçlar çıkarmamızı sağlayacak bir açıklığa kavuşturulmasına ihtiyaç vardır. Etik bir sorundur, çünkü günlük yaşamda bu haklara saygı gösteren ya da onları çiğneyen kişilerdir. Siyasal bir sorundur, çünkü bütün yurttaşların insan olarak olanaklarını geliştirmeleri, korku ve yoksunluktan uzak yaşayabilmeleri için gerekli koşulları

doğrudan doğruya veya dolaylı olarak sağlamak her devletin görevidir (Kuçuradi, 2007, s. 6).

Kişilerin, insan olarak olanaklarını gerçekleştirmesiyle doğrudan ilgili olan insan haklarını koruma, kişilerin, yalnızca insana özgü bazı etkinlikleri gerçekleştirirken, hiç kimse veya hiçbir devlet organı tarafından engellenmemelerini sağlamaktır. Bu nedenle yaşama, konut dokunulmazlığı, kişi dokunulmazlığı, tutsak edilmeme, işkence veya kötü muamele görmeme gibi insan haklarının korunması, bir yandan kişiler arası ilişkilerde diğer yandan toplumsal düzende mümkün olabilir. Bu açıdan, bu türde insan haklarının korunması sorunu, kişi odağında bakıldığında etik bir sorundur, devlet odağında bakıldığında ise etik ve siyasi boyutları da barındıran hukuki bir sorundur. Çünkü bu hakların korunmasında tek tek kişilere düşen temel sorumluluk, insan olmanın gereği olarak, kişiler arası ilişkilerde insanın değerini görme ve bu değeri koruyacak türde eylemlerde bulunma ve kararlar verebilmedir. Söz konusu insan haklarının korunmasında devlete düşen sorumluluk ise bu hakları, yasalarla güvence altına alarak ihlal edilmesini önlenmeye çalışmak, ihlal edildiğinde ise yasalar ve ilgili organlarca duruma el koymaktır (Kuçuradi, 2007, s. 5; 2009, s. 62)

Kişilerin insan olarak olanaklarını geliştirebilmelerinin önkoşullarıyla ilgili talepler olan beslenme, barınma, bakım, sağlık, eğitim, çalışma gibi insan haklarının korunabilmesi ise doğrudan kişilere bağlı olmadığı gibi bu hakların korunmasını sağlamak, yalnızca yasalarla güvence altına alınmalarıyla da mümkün değildir. Bu haklar bir ülkede devletçe yurttaşlara tanınan sosyal, ekonomik, siyasal haklar aracılığıyla ve çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarla korunabilir. Bir başka deyişle bu tür temel kişi hakları, bir ülkede yurttaşlık haklarının her bir kişi için eşitçe sağlanması yoluyla dolaylı olarak korunur. Bu nedenle bu hakların korunabilmesi, bir ülkede bu yönde yapılan düzenlemelere ve alınan siyasal kararlara bağlı olması bakımından devletin -bir bakıma varoluş nedeni olan- görevlerini yerine getirmesini gerektirmektedir (Kuçuradi, 2007, s. 7; 2009, s. 62). Ancak burada

sözü edilen yurttaşlık anlayışının, Turanlı Yücel'in dikkat çektiği gibi (2011, s. 206), "liberal eşitlik anlayışı çerçevesinde biçimlenen ve tanınan hakların getirdiği imkanlardan yararlanmayı beraberinde getirmeyen" bir yurttaşlık anlayışı olmadığını vurgulamak gerekir. Aksine, dolaylı olarak korunabilecek insan haklarının korunmasında ve sosyal adaletin sağlanmasında doğrudan devlete ödevler yükleyen ve bu anlayışın ortaya çıkarttığı sosyal, ekonomik ve siyasal hakların tanınması gerekliliğini görünür kılan bir yurttaşlık anlayışını ifade etmektedir.

Asgari ücret, emeklilik, seçme ve seçilme, kamusal sağlık hizmetleri, kamusal bakım hizmetleri, sosyal yardımlar, sosyal hizmetler gibi sosyal, siyasal ve ekonomik haklardan oluşan yurttaşlık hakları, kişilerin sadece insan olmaları nedeniyle sahip oldukları haklar değil, bir ülkenin yurttaşı olmaları nedeniyle, onlara yurttaşı oldukları devlet tarafından tanınan haklardır. Korunması gerekliliğinden söz edilen ve başka bir insan hakkının ya da hak grubunun korunması adına bir ülkede ertelenemeyecek ve sınırlandırılmayacak olan insan haklarının aksine yurttaşlık hakları, o ülke koşulları dikkate alınarak çizilen sınırlardır. Bir ülkede yurttaşlık hakları yasalarla tanınırken, yurttaşların eşitliğinin hedeflenmesi ve söz konusu insan haklarının korunması amaçlanmalıdır. Bu anlamda insanın olanaklarının geliştirilmesiyle ilgili olan insan haklarının korunması, aynı zamanda bir sosyal adalet sorunudur. Zira yurttaşlık hakları tanınırken, dolaylı biçimde korunabilen temel kişi haklarının, o ülkede yaşayan tüm yurttaşlar için korunmasını sağlayacak biçimde sınırlarının çizilmesi halinde sosyal adaletten ve söz konusu insan haklarının korunmasından söz edilebilir (Kuçuradi, 2007, s. 14).

İnsan haklarının gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak korunması, tüm insanların ve elbette toplumları yönetme sorumluluğunu üstlenmiş olan kişilerin kişisel ve ulusal çıkarlardan uzak, özgürlüğe, adalete ve erdeme inanmış, değer bilgisiyle kararlar alan ve harekete geçebilen etik kişiler olmalarını gerektirir. İnsan haklarının, tüm dünyada gerçekleştirilmesi -ne kadar uzun bir zaman alacağından bağımsız olarak-, bu hakların

varlığını, anlamını ve korunması zorunluluğunu her fırsatta ve her yerde vurgulanmasını gerekli kılar (Müftügil, 1996, s. 90).

Uluslararası Düzeyde İnsan Haklarının Korunması

Felsefenin taşıtmaya açtığı ve sınırlarını genişlettiği insan haklarının korunması sorunu aynı zamanda hukuki bir sorundur. Zira insanın yaşamına dokunan bu pratik ilkelerin ihlalinin önlenmesi için alınacak tedbirlerin, ihlali durumunda ise uygulanacak yaptırımların ve zararın tazmininin ise hukukun sınırları içinde somutluk kazandığı iddia edilebilir. Ancak Özveri'nin de ifade ettiği üzere (2011, s. 211), hakların hukuk sistemince tanınmış olması, hakkı varlığa getiren bir unsur olarak değil, hakkın varlığının verili hukuk sistemince kabulü olarak değerlendirilmelidir. Zira bu kabulden önce de varolan hakkı, hukuk sisteminin tanıması, hakkı var edenlerle bir uzlaşma olarak görülebilir.

20. yüzyıl, bir yandan insan hakları konusunda ulusal ve uluslararası düzeyde elde edilen başarılarla sahne olan, diğer yandan ise insanın değerinin yok sayıldığı ve bu anlamda insanlık açısından her türlü yıkımın yaşandığı bir yüzyıl olmuştur (Mumcu ve Küzeci, 2015, s. 92). Bu tablo, kapitalizmin düştüğü krizlerden çıkış yolu olarak başvurduğu araçlar olan iki dünya savaşının ortaya çıkarttığı bir sonuçtur. Bu sonuç karşısında İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, insanlığa karşı işlenen suçlara ve hak ihlallerine yol açan dünya savaşlarının bir kez daha yaşanmaması ideali üzerinden biçimlenen uluslararası uzlaş, hem insan hakları ilkelerinin genişlemesini hem de bu hakların uluslararası alana geçişini sağlamıştır. 1948 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile 1950 yılında Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, insan haklarının uluslararası düzeyde korunması niyetini ortaya çıkartan bu uzlaş sürecinin ilk ürünleridir (Tanilli, 2000, s. 206). Dolayısıyla insan haklarının korunması yönünde gösterilen uluslararası çabaların sonuçlarını, küresel bir

mekanizmayı ortaya koyan Birleşmiş Milletler'in ve Avrupa ülkelerinin kendi içinde geliştirdikleri bir mekanizma olan Avrupa Konseyi'nin (Mumcu ve Küzeci, 2015, s. 106) kabul ettiği uluslararası insan hakları belgeleri üzerinden incelemek mümkündür. Bu nedenle devam eden bölümde önce Birleşmiş Milletler örgütüne, ardından Avrupa Konseyi'nin yapısına ilişkin temel bilgilere yer verilmiş ve söz konusu uluslararası örgütlerin kabul ettiği bazı insan hakları belgeleri ele alınmıştır.

Birleşmiş Milletler ve Birleşmiş Milletler insan hakları belgeleri

Henüz İkinci Dünya Savaşı devam ederken, 1942 yılında Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği, Çin ve İngiltere arasında imzalanan Birleşmiş Milletler Bildirisi ile Birleşmiş Milletler'in düşünsel temelleri atılmıştır. Birleşmiş Milletler Bildirisi'nin imzalanmasının ardından ABD, SSCB, Çin, İngiltere ve -süreç içinde Bildiriyi imzalayan- Fransa tarafından Birleşmiş Milletler'i kurmak üzere harekete geçilmiştir. Tüm 'barışsever devletlerin' kurucu üyesi olabileceğinin açıklandığı örgüt, 1945 yılında kurulmuştur. Ülkelerin barışsever olduklarını gösterebilmesi ve dolayısıyla Birleşmiş Milletler'in kurucu üyesi olabilmesi için barışın tesis edilmesine dair nihai amaçla ve tüm savaşları sona erdireceği kabulüyle- 1 Mart 1945 tarihine kadar, Nazi Almanyası'na ve Faşist yönetim altındaki Japonya'ya savaş ilan etme önkoşulu aranmıştır. Böylece Birleşmiş Milletler, söz konusu koşulu yerine getiren 51 kurucu üye ülkeyle¹ 1946 yılında çalışmalarına başlamıştır. Bugün Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın getirdiği yükümlülükleri kabul etmek ve bunları yerine getirme konusunda yetenekli ve istekli olmak Birleşmiş Milletler'e üye olmak için tek ölçüt haline gelmiştir (Aybay, 2015; Denk, 2015).

¹ Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine yakın Almanyaya ve Japonya'ya karşı yaptığı savaş ilanı ile Birleşmiş Milletler'in kurucu ülkeleri arasında yer almıştır.

1945 yılında hazırlanan Birleşmiş Milletler Antlaşması², uluslararası barışı ve güvenliği korumaya, insan hak ve özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesine, ayrımcılık karıştılgına ve uluslararası işbirliğine vurgu yapmaktadır. Antlaşma'da, "insanlığa tarif olunmaz acılar getiren savaş felaketinden gelecek kuşakları korumaya, temel insan haklarına, insan onuruna ve değerine, erkekler ile kadınların ve büyük devletler ile küçük devletlerin hak eşitliğine olan inanç" ilan edilerek, insan haklarına saygı ve bağlılığı vurgulayan hükümlere yer verilmiştir. İnsan onuruna ve değerine, hak eşitliğine, ayrımcılığının önlenmesine ilişkin genel anlatımların dışında Antlaşma'da insan hakları kavramının içeriğini belirleyecek türde bir açıklama getirilmemiştir (Aybay, 2015, s. 43-44).

Birleşmiş Milletler'in insan haklarını korumaya yönelik mekanizmasının bir bölümünü, Birleşmiş Milletler Antlaşması uyarınca kurulan İnsan Hakları Konseyi ve bu Konsey altında oluşturulan evrensel periyodik inceleme, soruşturma komisyonları ve özel raportörler oluşturmaktadır. İnsan Hakları Konseyi (UN Human Rights Council-UNHRC), 2006 yılında lağvedilen İnsan Hakları Komisyonu (UN Commission on Human Rights-UNHCHR)³ yerine Genel Kurul'a bağlı olarak kurulmuş ve aynı yıl çalışmalarına başlamıştır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından seçilen 47 Birleşmiş Milletler üyesi ülkeden oluşan İnsan Hakları Konseyi, insan haklarının tüm dünyada geliştirilmesi ve korunmasının güçlendirilmesinden, insan hakları ihlallerinin ele

Birleşmiş Milletler kurucu anlaşması olan Birleşmiş Milletler Antlaşması, konuyu ele alan farklı kaynaklarda Birleşmiş Milletler Şartı adıyla da anılmaktadır.

³ Kurulduğu 1946 yılından 2006 yılına kadar Birleşmiş Milletler'in insan haklarının korunması amacı ile doğrudan ilişkilendirilmiş temel organı olarak görev yapan İnsan Hakları Komisyonu, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygının evrensel ve etkin biçimde gerçekleştirilmesini sağlayacak önlemlerin alınması için gerekli görüş ve yorumlar getirmek ile kadınların insan hakları gibi daha özel konularda tavsiyeler ve raporlar sunmaktan sorumlu olmuştur (Fişek, 1996, s. 97).

alınmasından ve bunlara ilişkin tavsiyelerde bulunulmasından sorumludur. Konsey bu sorumluluklarını, Birleşmiş Milletler'e üye ülkelerdeki insan hakları durumlarının değerlendirilmesi için çalışan 'evrensel periyodik inceleme', insan hakları ihlallerini araştıran "soruşturma komisyonları" ve belirli ülkelerdeki tematik konuları veya insan hakları durumlarını izleyen, inceleyen, tavsiye veren ve kamuya açıklayan "özel raportörler" ile yerine getirmektedir (United Nations Human Rights Council, t.y.)

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun ve dolayısıyla İnsan Hakları Konseyi'nin bağlayıcı nitelikte karar alma gücü bulunmamakta ve alınan kararlar hukuki açıdan yalnızca tavsiye niteliğinde sayılmaktadır (Mumcu ve Küzeci, 2015, s. 116; Aybay, 2015, s. 86). Bu durum, Van Boven ve Ramcharan'ın dikkat çektiği üzere (1996, s. 100), Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda yer alan şartları kabul ederek örgüte üye olmalarına rağmen, ülkelerin gerek kendi sınırları içinde gerekse uluslararası düzeyde insan haklarının korunması ve ihlallerin önlenmesi için gereken adımları atmaları konusunda ilgisiz kalmalarının, Birleşmiş Milletler sistemi içinde önüne geçilememesine neden olmaktadır. Ayrıca insan haklarının korunması için başvuru alanların, insan haklarının korunmasında tereddüt gösterdiği ileri sürülen ülkelerin temsilcileri olması nedeniyle, Birleşmiş Milletler'in yapısına içkin olan devletler-arasılık, insan haklarının korunması önünde sınırlılıklar yaratmaktadır. Bu noktada ortaya çıkan sınırlılıkların temelinde, insan haklarının korunmasında karşı karşıya kalınan sorunların, çoğu zaman ülkelerin ekonomik ve diğer çıkarları içinde kaybolması ya da ulusal güvenlik gibi gerekçelerle görmezden gelinmesi yatmaktadır. Bu nedenle Birleşmiş Milletler, tepki gösterme yollarının, insan haklarının korunmasında yetersiz olduğu, insan hakları ihlallerini önlemek için etkili bir yöntem sergileyemediği ve hak ihlallerini kaydeden bir vakanüvis gibi davranmakla eleştirilmektedir (Van Boven ve Ramcharan, 1996, s. 100-103).

Birleşmiş Milletler'in insan haklarını korumaya yönelik mekanizmasının bir diğer bölümünü Birleşmiş Milletler insan hakları sözleşmeleri ile kurulan komiteler oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletler tarafından 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, bağlayıcılık taşımamakla birlikte hem modern insan hakları düşüncesinin uygulamaya dönük temel kaynağı olarak kabul edilmektedir hem de ilerleyen süreçte kabul edilen uluslararası insan hakları sözleşmelerinin esin kaynağı ve dayanağı olarak görülmektedir (Denk, 2015, s. 150; Mumcu ve Küzeci, 2015, s. 108-109). İnsanların doğuştan bazı haklara sahip oldukları görüşü üzerinden şekillendirilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, temel hak ve özgürlüklere saygıyı geliştirme, bu hak ve özgürlüklerin fiilen tanınması ve uygulanmasının sağlanmasını, bütün halklar ve uluslar için erişilmesi gereken ortak bir ideal olarak belirlemiştir (Fişek, 1996, s. 92).

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer verilen hükümleri bağlayıcı bir boyuta taşımamanın çabalarının sonucu olarak 'İkiz Sözleşmeler' olarak bilinen Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, 1966 yılında kabul edilmiştir.⁴ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin tamamlayıcıları olarak kabul edilen söz konusu sözleşmelerden Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, uluslararası insan hakları belgelerini, kişilere doğrudan hak kazandıran belgeler olarak değil, devletlere bu konuda sorumluluk yükleyen hukuki metinler olarak kabul eden Sovyetler Birliği'nin çabalarıyla kabul edilmiştir. Sözleşme'de İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 22 ila 28. maddeleri daha ayrıntılı ele alınmış, çalışma, sosyal güvenlik, eğitim gibi haklar, insan hakları olarak kabul edilmiş ve

⁴ Türkiye, Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'ni 21 Temmuz 2003 tarih ve 25175 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan kararla ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'ni ise 11 Ağustos 2003 tarih ve 25196 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan kararla onaylamıştır (Aybay, 2015, s. 45).

ayrıntılıdır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer alan yaşama hakkı ve kişi güvenliği ile ilgili haklar ise Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nde daha ayrıntılı ele alınmıştır. Ülkeler, Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'ni kabul ettiği anda uygulamaya geçerken, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, devletlerin bu hakları tanımak üzere bütçe ayırmasını gerektirdiğinden aşamalı bir şekilde uygulamaya geçmektedir (Aybay, 2015).

İnsan haklarının standardını oluşturma çabası kapsamında, insan hak ve özgürlükleri, uluslararası insan hakları belgeleri ile 'herkes' için düzenlenmiş ve bu haklara tam ve eşit katılım vurgulanmıştır. Bununla birlikte insanlık tarihi, uluslararası sözleşmeler ve bildiriler ile oluşturulmaya çalışılan insan hakları standartlarının, zamanla ayrımcılığa maruz kalma riski bulunan kişiler bakımından etkisizliğini ortaya koymuş ve insan haklarının bu gruplar için özel tedbirleri içerecek şekilde yeniden yorumlandığı özel nitelikte belgeler ile bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. İnsan haklarının kapsayıcılığı ilkesi, hakların değişken özne temelinde yorumlandığı bu tür belgelerin düzenlenmesine engel değildir (Aybay, 2015).

Birleşmiş Milletler tarafından doğrudan kadınların hakları odağında kabul edilen uluslararası bildirge ve belgelerden ilkinin, 20 Aralık 1952 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nca kabul edilip imzaya açılmış olan Kadınların Siyasi Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşme oluşturmaktadır.⁵ Sözleşme'nin giriş kısmında taraf devletlerin, "erkekler ve kadınların hak eşitliği ilkesinin uygulanmasını dileyen her bireyin, doğrudan doğruya ya da serbestçe seçilmiş temsilcileri aracılığı ile kendi ülkesinin kamu işlerinin yönetimine katılmak ve eşit koşullar altında, kendi ülkesinin kamu hizmetlerine katılmak hakkını kabul ve Birleşmiş

⁵ Türkiye, Kadınların Siyasal Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşme'yi, 2 Haziran 1959 tarih ve 10220 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan kararla onaylamıştır (Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, t.y.).

Milletler Antlaşması'na ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi hükümlerine uygun olarak siyasal haklardan yararlanma ve bu hakları kullanma yönünde erkekler ile kadınlara eşitlik tanımayı” kabul ettikleri vurgulanmıştır.

Birleşmiş Milletler tarafından kadın hakları odağından kabul edilen ikinci uluslararası sözleşme olan Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW) 18 Aralık 1979 tarihinde kabul edilmiştir.⁶ Hukuken bağlayıcı nitelikte bir insan hakları belgesi olması, kadınlara karşı ayrımcılığın ne olduğunu ve bunların bertaraf edilmesi için ne gibi önlemlerin alınması gerektiğini ayrıntılandırması, Sözleşme'nin özgün yönlerini oluşturmaktadır (Acar ve Ertürk, 2011, s. 285). CEDAW taraf devletleri, “kadınlar ile erkeklerin tüm ekonomik, sosyal, kültürel, medeni ve siyasi haklardan eşit olarak yararlanmalarını sağlamakla yükümlü” kılmıştır. Sözleşme'nin giriş kısmında, “kadınlara karşı ayrımcılığın, hak eşitliği ve saygı ilkelerini çiğnediği, kadınların erkeklerle eşit olarak ülkelerinin siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel hayatlarına katılmalarını engellediği, toplumun ve ailenin refahının artmasına engel oluşturduğu ve kadınların, ülkeleri ve insanlık hizmetinde kullanabilecekleri olanaklarını geliştirmelerini zorlaştırdığı” ileri sürülmüştür. Dolayısıyla Sözleşme maddeleri, yasal ve uygulama düzeyinde, kamusal ve özel alanda ayrımcılığın ortadan kaldırılması amacını ortaya koymaktadır. Bu açıdan toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın temelinde kadın ve erkek kimliklerine dair toplumsal değer yargılarının yattığını ve bu yargıların sorgulanması gerektiğinin altını çizen Sözleşme, 1990 yılından sonra gerek kadınlar gerekse kamuoyu açısından etkili bir insan

⁶ Türkiye, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'ni, 14 Ekim 1985 tarih ve 18898 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan kararla onaylamıştır (İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, t.y.).

hakları mekanizması olarak kullanılmıştır (Acar ve Ertürk, 2011, s. 285; Ertürk, 2015, s. 67).⁷

CEDAW'ın 17. maddesi gereği, 23 bağımsız uzmandan oluşan CEDAW Komitesi, taraf devletlerde sözleşme hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığını dönemsel raporlarla denetlemekte ve taraf devletlere tavsiyelerde bulunmaktadır. CEDAW'ın etki gücünü arttırmak üzere 1999 yılında Ek İhtiyari Protokol⁸ kabul edilerek kişilere Sözleşme'nin tanıdığı hakların ihlali durumunda, iç hukuk yollarını tüketmiş olmak şartıyla şikâyetle konu olan durumları düzeltmek, mağduru korumak ve ihlallerin yeniden yaşanmasını önlemek için bireysel başvuru yapma hakkı tanınmıştır. Söz konusu Protokol ile ayrıca CEDAW Komitesi'ne sistematik hak ihlalleri karşısında soruşturma yetkisi de verilmiştir (Ertürk, 2015, s. 66- 69).

CEDAW Komite'si, kadına karşı şiddet konusunda üç tavsiye kararı vermiştir. 1989 tarihli 12 No'lu tavsiye kararında, kadınların şiddetten korunmasının üye devletlerin sorumluluğunda olduğu belirtilmiş; 1992 tarihli 19 No'lu tavsiye kararında, kadına karşı şiddetin, cinsiyete dayalı ayrımcılığın bir sonucu olduğu vurgulanmış ve taraf devletler periyodik raporlarda şiddet başlığına da yer vermekle yükümlü kılınmıştır. Son olarak Komite, 2017 tarihli 35 No'lu tavsiye kararı ile 19 No'lu tavsiye kararını güncelleyerek, 'kadına karşı şiddet' yerine 'toplumsal cinsiyet temelli şiddet' teriminin tercih edilmesi ve Sözleşme'nin 2. veya 16. maddelerine konacak herhangi bir çekincenin, Sözleşme'nin amaç ve hedefine aykırı olacağını belirterek, 28/2 maddesi bağlamında böyle bir çekinceye izin verilemeyeceğini açıklamıştır (Akçabay, Hanbay Çakır ve Karabacak, 2018, s. 15).

⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 10. maddesinde yer alan kadın-erkek eşitliği tanımının 2004 yılında değiştirilerek, eşitliğin yaşama geçirilmesi için gerekli önlemlerin alınması yükümlülüğünün getirilmesi, bu gelişmelerin Türkiye açısından bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Ertürk, 2015, s. 68).

⁸ Türkiye, 29 Ekim 2002 tarihinde söz konusu Ek İhtiyari Protokolü onaylamıştır.

Kadınların karşı karşıya kaldığı insan hakları ihlallerinin başında gelen şiddet, CEDAW hükümlerinde yer almamış, bununla birlikte kadına karşı şiddetin eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkilerinin normalleştirilmesiyle ortaya çıkan bir baskı ve kontrol aracı olduğu 1990 yıllarda uluslararası alanda kabul görmeye başlamıştır (Ertürk, 2015, s. 71). Kadın hareketinin çabalarının bir sonucu olarak değerlendirilebilecek olan bu süreçte Birleşmiş Milletler tarafından 20 Aralık 1993 tarihinde Kadınlara Karşı Şiddetin Ortadan Kaldırılması Bildirgesi kabul edilmiştir. Altı maddeden oluşan Bildirge'nin giriş kısmında, “kadınlara karşı şiddetin, kadınların insan haklarına karşı bir ihlal oluşturduğu ve bu hak ve özgürlüklerin kullanılmasını zayıflattığı veya hükümsüz kıldığı” vurgulanmıştır. Bu Bildirge, hukuki açıdan bağlayıcı bir niteliğe sahip olmamakla birlikte⁹ Birleşmiş Milletler nezdinde kadına karşı şiddetin bir sorun olarak ele alınmasının ilk normatif çerçevesini oluşturması bakımından son derece önemlidir (Ertürk, 2015, s. 74).¹⁰ Aynı zamanda, bu Bildirge ile azınlık gruplara dahil, mülteci, kırsal bölgelerde veya uygarlığa uzak topluluklarda yaşayan, engelli, yaşlı kadınlar ve kız çocukları gibi kadın gruplarının şiddete karşı savunmasız bulundukları da özel olarak vurgulanmıştır.¹¹

Kadınlar gibi ayrımcılığa maruz kalma riski bulunan gruplardan biri olan engelli bireylerin, genel nitelikteki sözleşmeler ile insan hak ve özgürlüklerinden tam ve etkili faydalanamadıkları gerçeğinin, engelli aktivizmi ile ortaya konulması ve “biz olmadan

⁹ Sözleşmeler, taraf devletlere ulusal düzeyde çıkartılan kanunların, kabul edilen sözleşmeye uyarlı hale getirilmesi sorumluluğu yüklemesi bakımından hukuken bağlayıcı bir niteliğe sahiptir. Bildirgeler söz konusu olduğunda ise bu tür bir bağlayıcılıktan söz edilmez.

¹⁰ Türkiye’de, Bildirge’nin itici gücüyle 14 Ocak 1998 tarihinde 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair 4320 sayılı Kanun, çok sayıda muhalif beyana rağmen kabul edilmiştir (Tuskan, t.y.).

¹¹ http://www.diabgm.adalet.gov.tr/arsiv/sozlesmeler/coktarafilisoz/bm/bm_19.pdf

bizim için asla” sloganıyla yapılan savunuculuk sonucunda¹² Birleşmiş Milletler tarafından 21. yüzyılın ilk insan hakları sözleşmesi olan “Engellilerin İnsan Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşme”¹³ hazırlanmış ve imzaya açılmıştır. Ayrıca, Sözleşme’nin taraf devletlerce uygulanmasını sağlamak amacıyla, bireysel başvuru hakkını da içeren bir dizi usulü öngören ‘Ek İhtiyari Protokol’¹⁴ bulunmaktadır. Sözleşme, insan hakları temelli engellilik yaklaşımını benimseyerek, engelli bireylerin hak ve özgürlüklerini, toplumun diğer bireyleri ile birlikte tam ve eşit olarak kullanabilmeleri için alınması gereken özel önlemler konusunda devletlere yol göstermektedir. Ayrıca, Sözleşme’nin 6. maddesiyle, engelli kadınların birden fazla temelde ayrımcılığa maruz kalmaları nedeniyle, ayrımcılığın önlenmesi ve kadının güçlenmesi için gerekli tedbirlerin taraf devletlerce alınması bir yükümlülük olarak düzenlenmiştir. Son olarak, Sözleşme ile kurulan Engelli Hakları Komitesi, geçici sakatlık yaşayan bireylerin de Sözleşme kapsamına girdiği ve taraf devlet aleyhine bireysel başvuru yapabileceğini kabul etmektedir. Bu durum, Sözleşme’nin kapsayıcılığını oldukça genişletmektedir.

Birleşmiş Milletler’in LGBTİ+ hakları odağında ortaya koyduğu bir insan hakları sözleşmesi ya da bildirgesi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, başta İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve İkiz Sözleşmeler olmak üzere Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen insan hakları bildirge ve sözleşmelerinde

¹² Sözleşme’nin hazırlanmasında sivil toplumun üstlendiği aktif rol dikkat çekicidir. Birleşmiş Milletler tarafından ilk kez bir uluslararası sözleşme müzakeresi sivil toplum örgütlerinin katılımına açılmıştır.

¹³ Türkiye, Engellilerin Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşme’yi, 14 Temmuz 2009 tarih ve 27288 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan kararla onaylamıştır (İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, t.y.).

¹⁴ Türkiye, Engellilerin Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşme’ye Ek İhtiyari Protokol’ü, 10 Şubat 2015 tarih ve 29263 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan kararla onaylamıştır (İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, t.y.).

yer alan pek çok hüküm, taraf devletleri, LGBTİ+'ların insan haklarının korunması konusunda da yükümlü kılmaktadır. Ek olarak özellikle 2000'li yıllarda Birleşmiş Milletler'in, LGBTİ+'ların karşı karşıya kaldığı hak ihlallerinin önlenmesine yönelik olarak aldığı kararlar, tavsiyeler ve raporlarla, taraf devletlere yükümlülüklerini özel olarak hatırlattığı görülmektedir.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi, özel raportörler aracılığıyla cinsel yönelimleri ve cinsiyet kimlikleri nedeniyle kişilerin karşı karşıya kaldığı insan hakkı ihlallerinin ortadan kaldırılmasında cinsel azınlıklara yöneltilen nefreti ve önyargıyı ortadan kaldıracak, hak ihlalleri ve şiddet içerikli eylemler hakkında kamu görevlilerini ve toplumun genelini duyarlı kılacak politika ve programların hayata geçirilmesine yönelik tedbirlerin alınması gerektiğinin altını çizmiştir (Kaos GL, 2018, s. 16-17).

İnsan Hakları Konseyi, 2011 yılında insan hakları, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği ile ilgili ilk Birleşmiş Milletler kararı olan 17/19 sayılı kararı kabul etmiştir. Kararda yer alan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği¹⁵ tarafından bu konuda bir rapor hazırlaması talebi üzerine Yüksek Komiserlik tarafından Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'ne bir rapor sunulmuştur. Raporda LGBTİ+'ların karşı karşıya kaldıkları sorunlar özetlenerek, tüm devletlerin şiddet olaylarını soruşturması, eşcinselliği suç haline getiren yasaları kaldırması ve cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelinde ayrımcılığı önleyecek yasaların çıkarılması tavsiye edilmiştir (United Nations Development Programme/Parliamentarians for Global Action, 2017, s. 13).

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından 2012 yılında yayınlanan uluslararası insan hakları hukukunda cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temalı kitapçıkta ise

¹⁵ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (United Nations Human Rights Office of the High Commissioner-OHCHR), Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 1993 yılında alınan kararla Birleşmiş Milletler'i insan hakları alanında resmen temsil etmek üzere kurulmuştur.

cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli şiddet ve ayrımcılıkla mücadelenin bir insan hakları mücadelesi olduğu ve bu çerçevede devletlerin yükümlülükleri vurgulanmıştır. İnsan Hakları Konseyi'nin 2016 tarih ve 32/2 sayılı kararı da, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine dayalı şiddet ve ayrımcılığın önlenmesinin gereğini vurgulamıştır (Göregenli ve diğerleri, 2018, s. 27-28).

Birleşmiş Milletler sisteminde, insan hak ve özgürlüklerinin uluslararası standardını oluşturma çabası ile çok sayıda sözleşme ve bildiri düzenlenmiş olmakla birlikte, hak ve özgürlüklerin tam ve etkili şekilde kullanılması konusunda sözleşmeler ile kurulan 'komite'lerin rolü de yadsınamaz görünmektedir. Komitelerin, taraf devletlerin ilgili sözleşmeye uyumunu yansıtan periyodik raporlarını inceleyerek tavsiyede bulunmak ve ihlallere ilişkin bireysel başvuruları incelemek gibi denetim görevlerinin yanı sıra sözleşmelerle ilgili genel yorumlarda bulunma görevleri de bulunmaktadır. İçtihadi nitelikteki bu yorumlar, sözleşmelerde düzenlenen hak ve özgürlüklerin açıklanması şeklinde olabileceği gibi -ki bazı durumlarda hak ve özgürlüklerin kapsamı bu yolla genişletilebilmektedir- bu yorumlar, bireylerin hak ve özgürlüklerini tam ve eşit olarak kullanabilmelerinin sağlanması amacını taşıyan, ayrımcılık yasağı ve eşitlik, erişilebilirlik gibi kılavuz olacak ilkelere vurgu yapan içerikte de olabilmektedir.

Avrupa Konseyi ve Avrupa Konseyi insan hakları belgeleri

Avrupa Konseyi, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden dört yıl sonra imzalanan Londra Antlaşması'yla (Avrupa Konseyi Statüsü), bölgesel ve daha geniş yetkilere sahip, insan hakları, demokrasi ve hukuk devleti idealinde ortaklaşan bir örgüt olarak Batı Avrupa ülkeleri tarafından 5 Mayıs 1949 tarihinde kurulmuştur. Kurucu ülkeleri; Belçika, İngiltere, Danimarka, Fransa, Hollanda, İrlanda, İsveç, İtalya, Lüksemburg ve Norveç olan örgüte üyelik için insan hak ve özgürlüklerine değer vermek ve demokrasiyi bir rejim olarak kabul etmek önemli bir ölçüt olarak belirlenmiştir.

Günümüzde bir ülkenin Avrupa Konseyi'nin üyesi olabilmesi için Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni onaylamış olması gerekmektedir (Aybay, 2015, s. 93; Mumcu ve Küzeci, 2015, s.117).¹⁶

4 Kasım 1950 yılında kabul edilen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi; yaşama, işkence görmeme, zorla çalıştırılmama, kişi güvenliği, tarafsız bir mahkemede adil yargılanma, haksız yere mahkum edilmeme, ifade hürriyeti gibi temel hakları tanımlayan 66 maddeden oluşmaktadır. Sözleşme'ye taraf olabilmek için ülkelerin Sözleşme'yi imzalayarak kabul etmesi ve iç hukuku uyarınca onaylaması ve onayını Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'ne sunması gerekmektedir (Aybay, 2015, s. 111). Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ilkelerini benimseyen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, hükümlerinin bağlayıcılığı ve yaptırım gücü nedeniyle Beyanname'nin ötesine geçmektedir. Sözleşme'nin giriş kısmında, Beyanname'de geçen insan hakları ve özgürlüklerinin korunması, geliştirilmesi ve güvenceye bağlanması amacı açıkça belirtilmiştir.

Taraf devletlerin Sözleşme'nin yükümlülüklerine uymalarını sağlamak amacıyla Sözleşme'nin 19. maddesiyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kurulmuştur (Mumcu ve Küzeci, 2015, s. 118). Sözleşme'nin 1. maddesinde, taraf devletlerin kendi yetki alanları içinde bulunan herkese Sözleşme'de açıklanan hak ve özgürlükleri tanıma yükümlülüğü getirilmiştir. Bu yükümlülük gereği, Sözleşme'de açıklanan hak ve özgürlüklerin ihlali iddiasıyla üye

¹⁶ 11. Ek Protokolün 1998 yılında yürürlüğe girmesiyle Avrupa İnsan Haklarını Sözleşmesi'ni onaylama şartını yerine getirerek Avrupa Konseyi'ne üye olmuş bir ülkenin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yargı yetkisini de -ayrı bir bildirimde bulunmaya gerek kalmaksızın- kabul ettiği varsayılmıştır. 1998 yılına kadar ise Avrupa Konseyi üyesi olan ülkelerin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne kendi aleyhine başvuruda bulunulmasını kabul etmesi gerekmemekteydi. Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni 1954 yılında onaylamış, Mahkeme'nin yargı yetkisini ise 1987 yılında kabul etmiştir (Aybay, 2015, s. 96).

devletlerin aleyhine Mahkeme'ye bireysel başvuruda bulunmak mümkündür. Sözleşme, bu bağlamda kişileri uluslararası hukukta hak sahibi yapmıştır. Mahkeme'nin kararları yargısal nitelikte olmakla birlikte yetkisi tamamlayıcı niteliktedir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 2019 yılı resmi istatistikleri incelendiğinde, bireysel başvuru sayısında önceki yıllara göre bir artış yaşandığı ve bu artışın, Bosna-Hersek, Rusya, Türkiye ve Ukrayna'dan tahsis edilen başvuru sayısındaki artışla açıklandığı görülmektedir. Söz konusu istatistiklere göre Mahkeme'ye yapılan bireysel başvurularda %25.2 ile ilk sırada olan Rusya'yı, Türkiye %15.5'le ikinci sırada takip etmektedir (European Court of Human Rights, 2019a). 1959-2019 yılında Mahkeme'nin bireysel başvurular sonucunda aldığı toplam 22.535 kararın 3.645'i Türkiye için verilmiştir, bu anlamda Türkiye, hakkında alınan karar sayısı bakımından üye ülkeler arasında ilk sırada yer almaktadır (European Court of Human Rights, 2019b). Mahkeme tarafından 2019 yılında Türkiye açısından karara bağlanan dava sayısı ise 113'tür (European Court of Human Rights, 2019c).

Gerek Birleşmiş Milletler gerekse de Avrupa Konseyi çatısı altında düzenlenen insan hakları metinleri, insan hakları standardı oluşturma çabasının ürünleridir. Bu çabanın motivasyonu ise İkinci Dünya Savaşı sırasında dünya üzerinde yaşanan/seyirci kalınan vahşetin bir daha yaşanmaması temennisi/ütopyasıdır. Günümüzde halen devam ettirilen bu çabanın, ne kadar etkili olduğu elbette insanlığın takdirindedir ancak belirtilmelidir ki; dünya üzerinde yaşanan siyasi, ekonomik, sosyal, biyolojik, teknolojik vb. birçok temelde gelişmeler yeni ihlaller ve korunması gereken yeni haklar ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle zamanla insan hakları külliyatı genişlemekte ancak beklenenin aksine ihlaller azalmamaktadır.

Uluslararası insan hakları belgelerine baktığımızda, standart oluşturma çabasındaki motivasyonun hemen hemen bütün sözleşmelerin giriş bölümünde etkili cümlelerde kendine yer bulduğunu görmekteyiz. Tüm bu temennilerden sonra,

sözleşmelerde düzenlenen haklara sıra geldiğinde ise pozitif hukukun soğuk ve mesafeli sözcüklerinin her birinin ardında yaşanan ihlaller vurur insanın yüzüne. Örneğin, Opuz'un hikâyesi yüzlercesinden yalnızca biridir.

Başvurucu Nahide Opuz, Diyarbakır'da yaşayan annesinin dini nikahlı eşinin oğlu H.O. ile evli ve üç çocuklu bir kadındır. H.O. ile babası A.O.'nun, Nahide Opuz ile annesine karşı resmi makamlara yansıyan sistematik şiddet eylemleri, 1995'ten 2002 yılına kadar devam etmiştir. Opuz ve annesi, konu ile ilgili olarak Cumhuriyet Başsavcılığı'na şikayet de dahil değişen aralıklarla resmi makamlara altı başvuruda bulunmuştur. Sistematik ev içi şiddet sonucu 11 Mart 2002'de Opuz'un annesinin öldürülmesinin ardından, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuru yapılmıştır. Başvurucu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2. maddesi "yaşama hakkı", 3. maddesi "insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele yasağı" ve 14. maddesi "ayrımcılık yasağı" ile korunan haklarının ihlal edildiğini iddia etmektedir. H.O.'nun şiddet dolu eylem ve tehditleri başvuru sonrasında da devam etmiştir. H.O. hakkında insan öldürme suçundan açılan davada verilen ömür boyu hapis cezası 'iyi hal ve haksız tahrik indirimi' ile düşürülmüş, temyiz aşamasında ise yerel mahkeme H.O.'yu serbest bırakmıştır. Bu aşamada tehditlerin devam etmesi nedeniyle, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, hükümete gerekli tedbirlerin alınıp alınmadığı yönünde soru yöneltmiştir. Başvuruya ilişkin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvurusunun Sözleşme'nin 2., 3. ve 14. maddeleri ile korunan haklarının ihlal edildiğine ve başvurucuya 30.000 Euro manevi tazminat ödenmesine karar vermiştir (Case of Opuz v. Turkey, 2009).

Yaşam hakkına ilişkin olarak Mahkeme, kamu görevlilerinin ya da devletin, başvuru ve annesinin yaşam hakkının korunması kapsamında gerekli özen yükümlüğünü yerine getirip getirmediğini, başvuru ve annesine H.O. tarafından yönelen yakın tehdidi bilip bilmediğini ve/veya bilmesinin mümkün olup olmadığını ve bu kapsamda gerekli önlemleri alıp almadığını tartışarak; ölümle sonuçlanan olayın devlet tarafından öngörülebilir

olduğuna karar vermiştir. Ayrıca, başvuru ve annesinin soruşturma ve koruma taleplerine rağmen, yetkililerce olayın karışılmayacak bir “aile sorunu” olduğu algısına özel bir önem attettiklerini tespit eden Mahkeme, devletin yaşam hakkına yönelen saldırıyı önleme konusunda pozitif yükümlülüğünü ihlal ettiği kanaatine varmıştır.¹⁷ Başvurucunun, 2. ve 3. maddelerle bağlantılı olarak 14. maddenin ihlal edildiği iddialarına ilişkin, kadına karşı şiddetin kadına yönelik ayrımcılık türlerinden biri olduğuna, kadınların ayrımcılığın her türünden uzak yaşama hakkı olduğuna ve devletin ev içi şiddet olaylarını özen yükümlülüğüne uygun olarak engelleme ve soruşturma başarısızlığının, ayrımcılık anlamına gelebileceğine vurgu yapan Mahkeme, Türkiye’de ev içi şiddete ilişkin sorunların hukuk kurallarından değil, uygulamadan kaynaklandığı; kamu görevlilerinin ev içi şiddete hoşgörüyle yaklaştığı, hükümetin ileri sürdüğü yasal mekanizmaların ise etkili bir şekilde işlemediği sonucuna varmıştır. Böylece Mahkeme, ilk kez ayrımcılık yasağı ile kadına karşı şiddet arasındaki bağı, Opuz kararı ile tanıyarak, 14. maddenin ihlal edildiği sonucuna varmıştır (Case of Opuz v. Turkey, 2009).

Opuz ile annesinin yaşadığı ve devlet tarafından önlenemeyen/önlenmeyen şiddet olayları Türkiye’de yüzlerce kadının yaşadığı şiddetin yalnızca bir benzeridir. Üzerine düşünülmesi gereken konu, Türkiye’de, kadına karşı şiddetin neden ortadan kaldırılamadığı/kaldırılmadığı olmalıdır. Çünkü bilinmektedir ki, iktidar bir tahakküm aracı olarak, çoğunlukla kadın bedeni üzerinden söylem geliştirmektedir. Konuya ilişkin iktidar söylemi, Mahkeme tarafından da tespit edildiği üzere, ‘aile’ kavramına yüklenen özel anlam ve ev içi şiddet olaylarının ‘karışılmayacak bir aile sorunu’ olduğu yönündedir. İktidarın bu algıya özel bir önem atfetmesi, ev içi ve kadına karşı şiddetin

¹⁷ Kaldı ki Mahkeme, Opuz kararından sonra verdiği bir kararında (Durmaz/Türkiye kararında) daha Türkiye’de ev içi şiddet iddialarına karşı kamu görevlilerinin pasif tutumunun yaşanan hak ihlallerinin kaynağında yer aldığını ve sorunun geçen zamana rağmen çözülemediğini tespit etmiştir.

ortadan kaldırılmasında önemli bir bariyer oluşturmaktadır. Nahide Opuz ve yüzlerce kadının yaşadığı süregelen şiddetin, yaşam hakları üzerinde oluşturduğu tehdidin açıkça ortaya çıkmasına rağmen kamu görevlilerince gerekli özenin gösterilmemesinin nedeni, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayanmaktadır ve bu durum devletin yaşam hakkı bağlamında pozitif yükümlülüğünü ihlal ettiğinin çok net bir göstergesidir. Tarihsel süreçte kamusal alan-özel alan ayrımında, ailenin özel alana dahil edilerek kadının aile içine sıkıştırılmasına kadın hareketi tarafından verilen tepki “özel olan politiktir” sloganına kaynak olmuştur.

Yaşam hakkı bağlamında devletin pozitif yükümlülüğünü yerine getirmediği başka bir vakada, yaşam hakkı ihlal edilen Valentin Câmpeanu, yine ayrımcılığa maruz kalma riski bulunan bir grubun üyesidir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine taşınan bu davada, başvuru 2004 yılında 18 yaşındayken vefat eden Valentin Câmpeanu adına bir sivil toplum örgütü tarafından yapılmıştır. Doğduğunda terk edilen ve çocuk bakım kuruluşuna yerleştirilen Câmpeanu’ya, küçük bir çocukken HIV+ ve ciddi bir zihinsel engel tanısı konmuştur. Mahkeme, davanın istisnai koşullarını ve iddiaların ciddi niteliğini göz önünde bulundurarak, Valentin Câmpeanu’nun vekili sıfatıyla hareket etme yolunun sivil toplum örgütü için açık olduğuna karar vermiştir. Bu davada Mahkeme, Sözleşme’nin 2. maddesinin (yaşam hakkı) hem esas, hem de usul bakımından ihlal edildiğine hükmetmiştir. Mahkeme özellikle, Valentin Câmpeanu’nun rahatsızlığı için yeterli bakımı sağlayacak donanımı olmayan tıbbi kuruluşlara yerleştirildiğine, doğru teşhis konulmaksızın bir birimden diğerine nakledildiğine ve yetkililerin Valentin Câmpeanu’nun uygun tedaviyi almasını sağlamadıklarına karar vermiştir. Valentin Câmpeanu’nun yerleştirildiği ruh ve sinir hastalıkları merkezindeki personel eksikliği, yetersiz yiyecek ve ısınma gibi güç koşulların farkında olan yetkililer, makul olmayan bir şekilde Valentin Câmpeanu’nun yaşamını tehlike altına sokmuşlardır. Ayrıca, ölümün gerçekleştiği koşullar hakkında etkili bir soruşturma da yapılmamıştır (Case of Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu v.

Romania, 2014). Bu kararın önemi, özel hukuk tüzel kişisi olan sivil toplum örgütlerinin, mağdurunun gerçek kişi olabileceği bazı haklar bakımından bireysel başvuru yapmalarının kural olarak mümkün olmamasına karşın; Mahkeme'nin istisnai bir karar vererek, yaşam hakkına ilişkin ihlal iddiasının bir tüzel kişi tarafından ileri sürülmesini kabul edilebilir bulmasıdır.

Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin çeşitli maddelerini ihlal ettiği gerekçesiyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne yapılan başvurular arasında, kadınların ve LGBTİ+'ların ayrımcılık görmeme, kötü muamele görmeme, yaşam hakkı, adil yargılama, özel hayata saygı gibi temel insan hakları bağlamında karşı karşıya kaldığı hak ihlalleri de bulunmaktadır.

Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş.'de girdiği sınavı kazandığı halde, "askerliğini yapmış olmak" şartını taşımadığı gerekçesiyle işe alımı yapılmayan Emel Boyraz tarafından Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne yapılan başvuru, 2014 yılında karara bağlanmıştır. Mahkeme, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesi olan, "Medeni hak ve yükümlülüklerinin ya da kendisine isnat edilen herhangi bir suçun belirlenmesinde, herkes, yasayla kurulmuş bağımsız ve tarafsız bir yargı yeri tarafından, makul süre içerisinde, adil yargılanma ve aleni duruşma hakkına sahiptir." hükmünü, 8. maddesi olan, "Herkes, özel yaşamına ve aile yaşamına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesi hakkına sahiptir." hükmünü ve 14. maddesini olan, "Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensupluk, servet, doğum veya herhangi başka bir durum bakımından hiçbir ayrımcılık yapılmadan sağlanır." hükmünü ihlal ettiği gerekçesiyle Türkiye'yi mahkum etmiştir (Case of Emel Boyraz v. Turkey, 2014). 2018 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından karara bağlanan Hülya Ebru Demirel v. Türkiye davasında da, aynı şirket tarafından, yine aynı gerekçeyle atamasının iptal edilmesi üzerine Mahkemeye başvuran Demirel'i haklı bulmuş ve Türkiye'yi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin

aynı maddelerinin ihlali nedeniyle mahkûm etmiştir (Case of Hülya Ebru Demirel v. Turkey, 2019).

Türkiye’de yapılan yargılamada, Gülperi O.’nun ilaç alarak intihar ettiği gerekçesiyle kovuşturmaya gerek olmadığı kararı verilmesi üzerine Gülperi O.’nun annesi Ü. Durmaz, kızının ölümünün şüpheli olduğunu zira kızının, O.O. tarafından defalarca şiddete maruz bırakıldığı belirterek kızının ölümünün etkili şekilde soruşturulmadığı gerekçesiyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne başvurmuştur. Mahkeme tarafından 2014 yılında alınan kararda Türkiye’nin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 2. maddesi olan, “Herkesin yaşam hakkı, yasa tarafından korunacaktır.” hükmünü ihlal ettiği kararına varılmıştır (Durmaz/Türkiye Davası, 2014).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne Türkiye aleyhine yapılan bir başka başvuruda başvuran G.U., üvey babası tarafından cinsel istismara, zorla alıkonulmaya ve tehdide maruz bırakılmış olmasına rağmen Türkiye iç hukukunda yapılan yargılamaların ardından davalı, hakkındaki suçlamalar düşürülerek beraat ettirilmiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne taşınan ve 2016 yılında karara bağlanan davada Mahkeme, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 3. maddesi olan “Hiç kimse, işkenceye ya da insanlıkdışı yahut aşağılayıcı muamele ya da cezaya tabi tutulmayacaktır.” hükmü ile özel yaşama saygı hakkını düzenleyen 8. maddenin ihlal edildiği gerekçesiyle Türkiye’yi mahkum etmiştir (G.U./Türkiye Davası, 2016).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 2012 yılında X v. Türkiye davasını karara bağlamıştır. Türkiye’de işlediği suç nedeniyle hüküm giyen X, cezaevinde heteroseksüel mahkumların bulunduğu karma bir koğuşa konulması nedeniyle, cezaevi yönetiminden güvenlik nedeniyle eşcinsel mahkumların bulunduğu başka bir koğuşa naklini talep etmiştir. Bunun üzerine cezaevi yönetimi tarafından X, tek kişilik bir hücreye yerleştirilmiş, diğer tutuklularla bağlantısı kesilmiş, sosyal aktivitelerden men edilmiş, açık havaya çıkması engellenmiş ve hücrelerinden sadece avukatıyla görüşmek veya duruşmalarına katılmak için çıkmasına izin

verilmiştir. Türkiye’de iç hukuk yollarını tüketilmesinin ardından X, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin kötü muamele görmeme hakkını düzenleyen üçüncü maddesinin ihlali gerekçesiyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne başvurmuştur. Dava sonucunda Mahkeme, Sözleşme’nin kötü muamele görmeme hakkını düzenleyen 3. maddesinin yanı sıra ayrımcılık görmeme hakkını düzenleyen 14. maddesini de ihlal ettiği gerekçesiyle Türkiye’yi mahkum etmiştir (X/Türkiye Kararı, 2012).

İzmir Siyah Pembe Üçgen Derneği üyesi tarafından İzmir’de yerel bir gazetede yayınlanan yazıda, translara karşı nefret söylemi kullanıldığı ve transların hedef gösterildiği gerekçesiyle 2013 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne başvuru yapılmıştır (Pembe Hayat ve Kaos GL, 2017, s. 17). 2017 yılında ise trans bir kadına “trafiği tehlikeye düşürdüğü” iddiasıyla cinsiyet kimliğinden dolayı uygulanan idari para cezası, ceza uygulamasının, cinsel kimliğin baskı altına alınarak, eşitlik ilkesi ve özel hayata saygı hakkının, kolluk tarafından haksız olarak tutulma sebebiyle kişi hürriyeti ve güvenliği hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle iç hukuk yollarının tüketilmesinin ardından Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne taşınmıştır (Pembe Hayat ve Kaos GL, 2017, s. 218). Bir trans kadının cinsiyet kimliği nedeniyle bardan zorla dışarı çıkartılması üzerine iç hukuk yollarının tüketilmesinin ardından adil yargılanma hakkı, özel hayatın korunması hakkı, ayrımcılık yasağı ve ifade hürriyeti üzerinden 2017 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne taşınmış ve kısa süre içinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından, Türkiye’nin savunması istenmiştir (Pembe Hayat ve Kaos GL, 2017, s. 226-227). Kaos GL Derneği, Ankara Valiliği’nin LGBTİ+ etkinliklerini süresiz olarak yasaklaması kararını, 2018 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne taşımıştır. Ancak başvuru, iç hukuk yollarının tüketilmediği için beklemeye alınmıştır (Öz, 2019).

Görüldüğü üzere, ayrımcılığa maruz kalma riski bulunan kadın, LGBTİ+ veya engelli bireylerin, Mahkeme önüne taşınan ihlal iddiaları genellikle, Sözleşme’nin 14. maddesinde düzenlenen

“ayrımcılık yasağı” ile bağlantılıdır. “Bu Sözleşme’de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensupluk, servet, doğum veya herhangi başka bir durum bakımından hiçbir ayrımcılık yapılmadan sağlanır.” şeklinde düzenlenen ilgili maddenin önemli bir özelliği bağımsız nitelikte olmamasıdır. Bir başka ifadeyle, 14. madde kapsamında ayrımcılık iddiası, Sözleşme ile tanınan hak ve özgürlüklerden biri ile ilişkili olarak ileri sürülebilir.

Sözü edilen gruplara ait bireylerin ihlal iddialarının bir diğer ortak özelliği ise ihlalin çoğunlukla egemenin beden politikası kaynaklı olmasıdır. Özellikle, kadın bedeni, hegemonik üstünlük kurmak isteyen iktidar ilişkilerinin “gözetleme, disiplin, terbiye ve kontrol” mekanizmalarına daha fazla maruz kalmaktadır (Çoban, 2015, s. 81). Bu noktada ise egemen iktidar söylemlerinin en genel ötekisi olan kadının bedeni (Çoban, 2015, s. 82) üzerinde bir denetim aracı olarak kullanılan “kürtaj hakkı”nın, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından nasıl değerlendirildiğini tartışmaya açmak, standart insan hakları oluşturma çabası-politika-hukuk parametreleri arasındaki ilişkiyi görmek açısından önemlidir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından 2007 yılında karara bağlanan Tysiác v. Polonya davasında, başvurunun ileri derecede miyop olması nedeniyle üçüncü hamileliğinin terapötik kürtaj ile sonlandırılmazsa görüş duyusunu kaybedeceğine dair talepleri reddedilmiş, bunun sonucunda sezaryenle doğum yapan başvuru retina kanaması geçirip ağır engelli sınıfına girmiştir. Başvurucuya bu durumda yasal kürtaj hakkının tanınmamasının, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 8. maddesinde vurgulanan “özel hayatın ve aile hayatının korunması” hakkının ihlali olduğu kararı verilmiştir (Case of Tysiác v. Poland’dan aktaran Kansu Karadağ, 2016, s. 2054).

Davaya konu olan tarihte İrlanda’da kürtajın ve kürtaja yardım etmenin suç sayılması nedeniyle, istemedikleri gebeliklerini sonlandırmak üzere İngiltere’ye gitmek zorunda kalan üç ayrı

kadın¹⁸, yaşadıkları bu sürecin utanç verici, damgalayıcı ve sağlıklarına zarar verme riski taşıması iddiasıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurmuşlardır. Mahkeme tarafından 2010 yılında karara bağlanan davada başvuruçulardan birinin, nadir bulunan bir kanser türüne yakalanmış olması ve gebeliğin bu türü nüksettirmesi riski bulunması nedeniyle karşı karşıya kaldığı hayati tehlikeyi göz önünde bulundurarak Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edildiği sonucuna varmış olmakla birlikte, hayati riski olmayan diğer iki başvuruçu için ise herhangi bir ihlal olmadığına hükmetmiştir (Case of A, B and C v. Ireland'dan aktaran Kansu Karadağ, 2016, s. 2055). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 1992 yılında karara bağladığı davada ise İrlanda'nın kürtajı yasaklamasına ilişkin düzenlemenin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2. maddesinde düzenlenen yaşama hakkına uygun olup olmadığı konusunu tartışmayı uygun görmemiştir (Case of Open Door and Dublin Well Woman v. Ireland'dan aktaran Kansu Karadağ, 2016, s. 2055).

Kürtaj hakkına ilişkin başvurularda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, konuyu 'yaşam hakkı' ile 'özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı' bağlamında değerlendirmektedir. Özellikle yaşam hakkı söz konusu olduğunda Mahkeme, yaşamın başlangıcına ilişkin fikir birliği bulunmadığı gerekçesiyle, açık bir ihlal söz konusu değilse, konuyu taraf devletlerin iç hukuktaki düzenlemelerine bırakma eğilimindedir. Ancak Mahkeme'nin 2004 yılında karara bağladığı Vo v. Fransa davasında, Mahkeme tarafından ulusal hukukta doğmamış bebeğin yaşama hakkına sahip olduğu kabul edilse dahi, bu hakkın kadının hayatından ve sağlığından üstün tutulamayacağı ifade edilmiştir. CEDAW

¹⁸ İrlandalı kadınların verdiği mücadele sonucunda 2018 yılında yapılan değişiklikle 12 haftaya kadar herhangi bir koşul aranmaksızın kürtaj hakkı tanınmıştır. 12 haftayı aşkın gebeliklerde ise annenin sağlığına tehlike oluşturması halinde hamileliğin sonlandırılması hakkı tanınmıştır. Kürtaj yasağı nedeniyle 1980'den 2018 yılına kadar 170.000 İrlandalı kadının kürtaj olmak için İngiltere'ye gittiği bilinmektedir (İrlanda'da kürtaja izin veren yasa, 2018).

Komitesi tarafından ise aynı gerekçeyle yani yaşamın ne zaman başladığına ilişkin açık bir hüküm bulunmadığından, fetüsün korunması, toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık olarak kabul edilmekte ve bunun tüm kadınların anne olmak istediği kalıp yargısının bir sonucu olduğu ifade edilmektedir (Çoban, 2015, s. 98). Görüldüğü üzere Mahkeme, kürtaj söz konusu olduğunda, konuyu incelediği bağlamda bir sınır çizmeye çalışmakta, ancak bunu yaparken aleyhine başvuru yapılan taraf devletin iç hukuk düzenlemelerini de göz ardı etmemektedir. Bu noktada, iç hukukun tam olarak da taraf devletin egemenlik alanını ifade ettiği unutulmamalıdır.

Avrupa Konseyi tarafından 11 Mayıs 2011 tarihinde İstanbul'da imzaya açılan - bu nedenle İstanbul Sözleşmesi adıyla anılan- ve 1 Ağustos 2014 tarihinde yürürlüğe giren Kadınlara Karşı Şiddetin ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi, Avrupa düzleminde kadına karşı şiddeti, insan hakları ihlali olarak kabul eden ve bağlayıcı hükümlerle ele alan ilk sözleşme olması bakımından oldukça önemlidir (Acar ve Ertürk, 2011, s. 292). İstanbul Sözleşmesi ayrıca devletlere, kadınlara karşı şiddetin önlenmesi, mağdurların korunması, şiddet uygulayanların yargılanıp cezalandırılması ve bu alana yönelik bütüncül devlet politikaları geliştirilmesine ilişkin hukuken bağlayıcı hükümlerle önleme, koruma, kovuşturma ve siyasa boyutlarını ayrıntılandırması bakımından da son derece özgün bir insan hakları belgesidir (Acar ve Ertürk, 2011, s. 292).

Kadınlara karşı şiddete ve ev içi şiddete sıfır tolerans gösterilmesini hedefleyen, kadına karşı şiddetin temelinde kadın ile erkek arasında kurgulanan toplumsal eşitsizliklerin bulunduğu kabulüyle kadınlar ve erkekler arasında eşitlik sağlamayı hedefleyen Sözleşme, toplumun her üyesini, özellikle de erkekleri ve oğlan çocuklarını, tutumlarını değiştirmeye davet ederek, kişilerin bu konudaki vicdanlarını ve düşüncelerini değiştirmeyi amaçlamaktadır (Korkudan Uzak Şiddetten Uzak, t.y.).

Toplumsal cinsiyetin tanımını yapan ilk uluslararası insan hakları belgesi olan Sözleşme, bu anlamda biyolojik cinsiyetin ötesine geçerek kadına ve erkeğe belirli roller ve davranış biçimleri atfeden, toplum tarafından oluşturulmuş kategorilerin mevcudiyetini kabul etmektedir. Böylece Sözleşme, yaşı, ırkı, dini, sosyal kökeni, göçmenlik statüsü ya da cinsel yönelimi fark etmeksizin tüm kadınları ve kız çocuklarını kapsamakla birlikte Sözleşme hükümlerinin şiddete maruz bırakılan erkeklere, çocuklara ve yaşlılara uygulaması için devletler teşvik edilmektedir (Korkudan Uzak Şiddetten Uzak, t.y.).

Sözleşme fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik boyutları içeren ev içi şiddeti, özel alana atfedilemeyecek türde hem toplumsal bir sorun hem de insan hakları ihlali olarak tanımlamaktadır. Kadınların sünnet edilmesinin, zorla evlendirilmesinin, kürtaja ya da kısırlaştırılmaya zorlanmasının, cinsel tacize ya da tecavüz de dahil olmak üzere cinsel şiddete maruz bırakılmasının ve taciz amaçlı takip edilmesinin suç olarak düzenlenmesini ve cezalandırılmasını öngörmektedir. Bu nedenle devletlere, ilk kez bu tür suçları hukuk sistemlerine dahil etme zorunluluğunu beraberinde getirmektedir (Korkudan Uzak Şiddetten Uzak, t.y.). Ayrıca, Sözleşme ile, bazı kadın ve kız çocuğu gruplarının şiddet görme risklerinin daha yüksek olduğu kabul edilerek, bu kişilerin özel tedbir gereksinimlerinin göz önüne alınmasının sağlanması gerektiği düzenlenmiştir (Akçabay, Hanbay Çakır ve Karabacak, 2018, s. 21).

Sözleşme'nin özgün boyutlarından bir diğeri ise taraf devletlerin, Sözleşme hükümlerinin ne ölçüde uygulandığının değerlendirilmesine, Sözleşme'ye uygun hareket etmenin temin edilmesine ve Sözleşme'nin uzun dönemli etkililiğinin güvence altına alınmasına yönelik olarak kurduğu izleme mekanizmasıdır (Korkudan Uzak Şiddetten Uzak, t.y.). Bu mekanizmalardan birini Bağımsız uzmanlardan oluşan Kadınlara Karşı Şiddet ve Ev İçi Şiddete Karşı Eylem Uzman Grubu (GREVIO) oluşturmaktadır. GREVIO, Sözleşme'nin hükümlerini yürürlüğe koymak üzere taraf devletlerce alınan önlemleri değerlendiren raporlar hazırlamakta ve

yayınlanmaktadır. GREVIO, Sözleşme'nin temaları ve kavramları hakkında genel öneriler getirebileceği gibi Sözleşme hükümlerinde yer verilen şiddet eylemlerinin derinleşmesini önlemek için harekete geçilmesi gereken durumlarda, özel bir soruşturma prosedürü de başlatabilir (GREVIO, t.y.). Sözleşme ile kurulan izleme mekanizmalarından bir diğerini ise taraf devletlerin temsilcilerinden oluşan siyasi organ olan Taraflar Komitesi oluşturmaktadır. Taraflar Komitesi, Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetle Mücadele Uzmanlar Grubunun (GREVIO) raporlarına ve sonuçlarına dayanarak, taraf devletlere yönelik özel tavsiyeler kabul edebilir (Committee of the Parties, t.y.).

GREVIO, Türkiye'ye ilişkin ilk Değerlendirme Raporunu 15 Ekim 2018 tarihinde açıklamıştır. (GREVIO's (Baseline) Evaluation Report, 2018). Hazırlanan 132 sayfalık raporda “hedefler, tanımlar, eşitlik, ayrımcılık yapmama, genel yükümlülükler”, “entegre politikalar ve veri toplama”, “önleme”, “koruma ve destek”, “maddi hukuk”, “soruşturma, kovuşturma, usul hukuku ve koruyucu önlemler” ve “göç ve sığınma” olmak üzere yedi alanda mevcut duruma ilişkin olarak değerlendirmelere ve önerilere yer verilmiştir.

Türkiye, İstanbul Sözleşmesi'ni imzaya konulduğu tarih olan 11 Mayıs 2011 tarihinde çekincesiz imzalamış, Sözleşme'nin yürürlüğe girdiği tarih olan 1 Ağustos 2014 tarihinde yürürlüğe koymuştur. Sözleşme'nin imzalanmasının Türkiye açısından en görünür etkisi, 8 Mart 2012 tarihinde 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'un kabul edilmesi olmuştur. Kanun'un Birinci Bölümü, 1. maddesinde Kanun'un amacının, “şiddete uğrayan veya şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınların, çocukların, aile bireylerinin ve tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişilerin korunması ve bu kişilere yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla alınacak tedbirlere ilişkin usul ve esasları düzenlemek” olduğu belirtilmiştir.

Kanun'un 2. maddesinde ev içi şiddet, kadına karşı şiddet ve şiddet ayrı ayrı tanımlanmıştır. Kanun'a göre ev içi şiddet; “şiddet mağduru ve şiddet uygulayanla aynı haneyi paylaşırsa da aile

veya hanede ya da aile mensubu sayılan diğer kişiler arasında meydana gelen her türlü fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik şiddet”tir. Kanun, kadına karşı şiddeti, “kadınlara, yalnızca kadın oldukları için uygulanan veya kadınları etkileyen cinsiyete dayalı bir ayrımcılık ile kadının insan hakları ihlaline yol açan ve bu Kanun’da şiddet olarak tanımlanan her türlü tutum ve davranış” olarak tanımlarken, şiddeti ise “kişinin, fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik açıdan zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlüğün keyfi engellenmesini de içeren, toplumsal, kamusal veya özel alanda meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik her türlü tutum ve davranış” olarak tanımlanmıştır. Tanımlardan çıkartılabileceği gibi Kanun, İstanbul Sözleşmesi ile uyumlu bir biçimde aynı hanede ikamet eden ya da etmeyen kişiler arasında yaşanan şiddet eylemlerinin suç olduğunun altını çizmiş, kadına karşı şiddetin, kişinin yalnızca kadın olması nedeniyle karşı karşıya kaldığı, toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığa ve kadının insan hakkı ihlallerine yol açan bir şiddet biçimi olduğunu vurgulamış, şiddetin kamusal ya da özel alan fark etmeksizin suç olduğu ifade etmiştir.

Kanun’un tanımlar başlığında, ‘toplumsal cinsiyet’ ve ‘ataerkil toplum sistemine’ ilişkin herhangi bir tanım yapılmazken, ‘ev içi şiddet’ bu bölümde tanımlanmış bununla birlikte Kanun’un amaçlar bölümünde ev içi şiddet yerine “aile bireyleri”nden söz edilmiştir (Akçabay, Hanbay Çakır ve Karabacak, 2018, s. 34). Yine, temel ilkeler bölümünde, çoklu ayrımcılığa maruz kalma riski bulunan gruplara ve bu grupların şiddetten uzak bir yaşam sürebilmeleri için alınması gereken özel önlemlere ilişkin herhangi bir düzenleme de getirilmemiştir.

Kanun’un İkinci Bölümü’nde şiddete maruz bırakılan kişinin “kendisine ve gerekiyorsa beraberindeki çocuklara, bulunduğu yerde veya başka bir yerde uygun barınma yeri sağlanması”, şiddete maruz bırakılan “kişinin evli olması halinde müşterek yerleşim yerinden ayrı yerleşim yeri belirlenmesi” gibi mülki amirler ve hakimler tarafından delil ve belge aranmaksızın

alınabilecek bir takım koruyucu tedbir kararları ile şiddet failinin, şiddete maruz bırakılması nedeniyle “korunan kişilere, bu kişilerin bulundukları konuta, okula ve işyerine yaklaşmaması” gibi önleyici tedbir kararlarının hakimler tarafından yine delil aranmaksızın verilebileceği belirtilmiştir.

Kanun’un Üçüncü Bölümü’nde ise şiddetin önlenmesi ile koruyucu ve önleyici tedbirlerin etkin olarak uygulanmasına yönelik destek ve izleme hizmetlerini verecek, çalışmalarını yedi gün yirmi dört saat esası ile yürütecek ‘Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri’nin kurulması ve destek hizmetlerinin sağlanması hükme bağlanmıştır.¹⁹

Avrupa Konseyi’nin doğrudan LGBTİ+’ların haklarına işaret eden bir sözleşmesi bulunmamaktadır.²⁰ Bununla birlikte başta Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi olmak üzere CEDAW ve İstanbul Sözleşmesi hükümleri, LGBTİ+’ların insan haklarının korunmasını zorunlu kılmaktadır. Söz konusu sözleşmelerde yer alan açık hükümlere ek olarak yukarıda örnekleri verilen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne yapılan başvurularda ve Mahkeme tarafından alınan kararlarda da Avrupa Konseyi üyesi ülkelerin bu

¹⁹ Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı verilerine göre ülke genelinde 81 ŞÖNİM hizmet vermektedir (Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi, t.y.).

²⁰ Bu noktada hukuki açıdan bir bağlayıcılığı bulunmamakla birlikte cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğinin içerildiği insan hakları ilkelerini ortaya koyması ve bu konuda farkındalık oluşturmaları bakımından son derece önemli olan “Cinsel Yönelim ve Cinsiyet Kimliğiyle İlişkili Olarak Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Uygulanmasına Dair Yogyakarta İlkeleri”nden söz etmek gerekir. Yogyakarta İlkeleri, 2006 yılında Endonezya, Yogyakarta’daki Gadjah Mada Üniversitesi’nde yapılan bir uzman toplantısını takiben insan hakları hukukuyla ilgili 25 ülkeden, 29 uzmanın oybirliğiyle kabul edilen 29 ilke ve ek tavsiyelerden oluşmaktadır. Yogyakarta İlkeleri, ülkelerin insan hakları yükümlülüklerine daha fazla açıklık ve tutarlılık kazandırmak, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği esaslı insan hakları ihlallerinde uluslararası insan hakları hukukunun uygulanmasına dikkati çekmek amacıyla geliştirilmiştir. (Pembe Hayat ve Kaos GL, 2014).

konudaki yükümlölüklerine dikkat çekilmiştir. Yanı sıra Avrupa Konseyi'nin tavsiye kararlarında ve yayınladığı raporlarda, cinsel yönelimi ve cinsiyet kimliği nedeniyle kişilerin karşı karşıya kaldığı ayrımcılıkların ve hak ihlallerinin önünde geçilmesi yönünde üye ülkelere sorumlulukları hatırlatılmaktadır.

Örneğin Avrupa Konseyi'nin İnsan Haklarından Sorumlu Komisyon Üyesi 2009 yılında “İnsan Hakları ve Cinsiyet Kimliği” başlıklı bir çalışma yayımlamıştır. Avrupa Konseyi, 2010 yılında insan haklarının evrenselliğini ve ayrımcılık yasağını vurgulamak üzere cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli ayrımcılıkla mücadele tedbirleri hakkında Tavsiye Kararı'nı kabul etmiştir. 2011 yılında ise üye ülkelere homofobi, transfobi ve ayrımcılığın önlenmesi için tavsiyeler sunmak üzere “Avrupa'da Cinsel Yönelim veya Cinsiyet Kimliği Nedeniyle Ayrımcılık” isimli bir rapor yayımlamıştır (United Nations Development Programme/Parliamentarians for Global Action, 2017, s. 65-66). Ayrıca CEDAW Komitesi'nin, 2010 yılında kabul ettiği 28 sayılı Genel Tavsiye Kararı'nda CEDAW'ın 2. maddesiyle ilişkili olarak, “kadınlara yöneltilen cinsiyet ve toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın, ırk, etnik köken, din veya inanç, sağlık, statü, yaş, sınıf, kast ve cinsel yönelimi ve cinsiyet kimliği gibi kadınları etkileyen diğer faktörlerle ayrılmaz bir şekilde bağlantılı” olduğu ifade edilmiştir (General Recommendation No. 28, 2010).

Sonuç olarak, insan haklarının uluslararası bir standarda kavuşturulması ve oluşturulan mekanizmalar ile insan hak ve özgürlüklerinin korunması, insanlığın ulaşmayı arzuladığı bir hedef olmakla birlikte, herkes için hakların gerçekleştirilmesi ve korunmasında tek belirleyenin hukuk olmadığı da unutulmaması gereken bir gerçektir.

Atölye çalışmalarına yönelik etkinlik önerileri

Kolaylaştırıcı: 2 kolaylaştırıcı

Grup kompozisyonu: Toplumsal cinsiyet ve toplumsal güç ilişkileri konusunda temel düzeyde bilgi sahibi olan bireylerden oluşan 15-20 kişilik bir grup.

Kazanımlar: Katılımcılar, insan haklarını koruma mekanizmaları, İstanbul Sözleşmesi, CEDAW, 6284 sayılı Kanun konularında bilgi edinir.

Araç-gereçler: A4 kâğıtlar, kalemler, boya kalemleri, bant, katılımcı sayısı kadar A3 kağıt, GREVIO Değerlendirme Raporu (2018): Türkiye öneri ve talep listesi.

Kolaylaştırıcı için not: Etkinlik 1 öncesinde katılımcılar, küresel, bölgesel ve ulusal düzeyde insan hakları koruma mekanizmaları, kadınların ve LGBTİ+'ların insan haklarının korunması ve CEDAW konularında bilgilendirilmelidir. Bu konuda bu bölümde yer alan kuramsal bilgilerden yola çıkılarak hazırlanacak 20-30 dakikalık bir sunumun yeterli olacağı düşünülmektedir. Grupta işitme engelli bir katılımcının bulunması durumunda, işaret dili çevirisi için gerekli koşullar önceden sağlanmış olmalıdır.

Etkinlik 1/CEDAW bireysel başvuru: Katılımcılardan sayma yöntemiyle dört küçük grup oluşturulur. Yaşadığı ayrımcılık karşısında tüm iç hukuk yollarının tüketen ve sonuç alamayan bir kadının ayrımcılıkla mücadelesinde CEDAW'a bireysel başvuruda bulunmaya karar verdiğini düşünmeleri istenir. Gruplardan söz konusu kadının yaşadığı ayrımcılığın ne olabileceğini belirlemeleri beklenir. Bu belirlemeyi yaparken, "Türkiye'de kadınların karşı karşıya kaldığı en ciddi ayrımcılık nedir?" sorusunu kamusal alana çıkararak rasgele belirledikleri ve çalışmaya katılmaya gönüllü olan bir kadına sormaları gerekmektedir. Sorularını yönelttikleri kadınlardan aldıkları yanıtları da kullanarak, CEDAW başvurusunda bulunacak kadının yaşadığı ayrımcılığı tüm boyutları

ve ayrıntılarıyla saptamaları ve ardından büyük grupta paylaşımları istenir. (50 dk)

Kolaylaştırıcı için not: Etkinlik 2 öncesinde katılımcılar, AİHM, İstanbul Sözleşmesi ve 6284 sayılı Kanun konularında bilgilendirilmelidir. Bu konuda bu kitle yer alan kuramsal bilgilerden yola çıkılarak hazırlanacak 15-20 dakikalık bir sunumun yeterli olacağı düşünülmektedir. Grupta iştirme engelli bir katılımcının bulunması durumunda, işaret dili çevirisi için gerekli koşullar önceden sağlanmış olmalıdır.

Etkinlik 2/Tavsiye metni: Katılımcılardan sayma yöntemiyle dört küçük grup oluşturulur. Toplumsal cinsiyet temelli şiddetin ortadan kaldırılmasına yönelik yasal, kurumsal ve toplumsal düzeyde ne türden adımların atılması gerektiğine ilişkin kendi küçük gruplarında bir tartışma yürütmeleri ve tartışma sonucunda tavsiyelerini maddelendirmeleri beklenir. Hazırlanan tavsiye metinleri gruplar arasında değiştirilir. (50 dk)

Etkinlik 3/GREVIO Raporu: Küçük gruplara Kadınlara Karşı Şiddet ve Ev İçi Şiddete Karşı Eylem Uzman Grubu'nun (GREVIO) Türkiye için hazırladığı Değerlendirme Raporunun Ek 1: Türkiye öneri ve talep listesi verilir. Gruplardan, bir önceki etkinlikte hazırlanan ve kendilerine verilen metinlerde yer alan tavsiyeleri, GREVIO değerlendirme raporuna eklemeleri istenir. Grupların çalışmasının tamamlanmasının ardından rapora yapılan eklemeler büyük grupta paylaşılır. (50 dk)

Etkinlik 4/Poster: Katılımcıların her birine A3 boyutunda kağıt verilir. Katılımcılardan atölye süresince kendilerinde oluşan farkındalıkları sergileyebilecekleri bir poster oluşturmaları ve çalışmasını tamamlayan katılımcıların posterlerini duvara yapıştırmaları istenir. Tüm katılımcıların çalışmasını tamamlamasının ardından, gönüllülerden başlanarak, katılımcıların hazırladıkları posterleri, bir dakika süresince tüm gruba anlatmaları beklenir. (50 dk)

Etkinlik Materyalleri

Etkinlik 3 için GREVIO Raporu:

GREVIO İlk Değerlendirme Raporu- Türkiye (2018), Ek 1: Türkiye öneri ve talep listesi

KAYNAKÇA

- Acar, F. ve Ertürk, Y. (2011). Kadınların insan hakları: uluslararası standartlar, kazanımlar, sorunlar. S. Sancar (Der.), *Birkaç arpa boyu: 21. yüzyıla girerken Türkiye’de feminist çalışmalar Prof. Dr. Nermin Abadan Unat’a armağan* içinde (s. 281-305), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Akçabay, F. C., Hanbay Çakır, E. ve Karabacak, H. (2018). *Cinsiyete dayalı şiddetle mücadelede yargılama standartları avukatlar için kılavuz*. Ankara: Kapasite Geliştirme Derneği & Kadın Dayanışma Vakfı.
- Aybay, R. (2015). *İnsan hakları hukuku*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Case of Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu v. Romania. (2014). Erişim adresi: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["Câmpeanu"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-145577"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)
- Case of Emel Boyraz v. Turkey. (2014). Erişim adresi: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid%22":\["%22001-148271%22"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)
- Case of Hülya Ebru Demirel v. Turkey. (2019). Erişim adresi: <https://laweuro.com/?p=7358>
- Case of Opuz v. Turkey. (2009). Erişim adresi: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext%22":\["%22Opuz%22"\],%22documentcollectionid2%22":\["%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22"\],%22itemid%22":\["%22001-92945%22"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

Committee of the Parties. (t.y.). Erişim adresi:
<https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/committee-of-the-parties>

Çoban, F. (2015). Bir insan hakkı olarak güvenli kurtaja erişim. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(Kış), 79-112.

Denk, E. (2015). *Uluslararası örgütler hukuku Birleşmiş Milletler sistemi*. Ankara Siyasal Kitabevi.

Durmaz/Türkiye Davası. (2014). Erişim adresi:
http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:2Uc_X8bvUKkJ:hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf%3Flibrary%3DECHR%26id%3D001-153200%26filename%3DCASE%2520OF%2520DURMAZ%2520v.%2520TURKEY%2520-%2520%255BTurkish%2520Translation%255D%2520by%2520the%2520Turkish%2520Ministry%2520of%2520Justice.pdf+%cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr&client=safari

Ertürk, Y. (2015). Sınır tanımayan şiddet paradigma, politika ve pratikteki yönleriyle kadına şiddet olgusu. İstanbul: Metis Yayınları.

European Court of Human Rights, (2019a). *Analysis of statistics*. Erişim adresi:
https://echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2019_ENG.pdf

European Court of Human Rights, (2019b). Violations by Article and by State 1959-2019. Erişim adresi:
https://echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2019_ENG.pdf

European Court of Human Rights, (2019c). Violations by Article and by State 2019. Erişim adresi:
https://echr.coe.int/Documents/Stats_violation_2019_ENG.pdf

Fişek, H. (1996). İnsan hakları ve Birleşmiş Milletler teşkilatı. İ. Kuçuradi. (Ed.), *İnsan haklarının felsefi temelleri* (2.bs.) içinde (s. 91-98). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

General Recommendation No. 28. (2010). Erişim adresi: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G10/472/60/PDF/G1047260.pdf?OpenElement>

Göregenli, M., Aydın, O., Doğanoglu, S., Altıparmak, K., Ergün, R. ve Şahin, E. (2018). *Perspectives: Lgbti+ rights in Turkey*. Ankara: Kaos GL.

GREVIO. (t.y.). Erişim adresi: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/grevio>

GREVIO's (Baseline) Evaluation Report. 2018. Erişim adresi: https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2018/10/18/ENG_GREVIO_Report_Turkey.pdf

G.U./Türkiye Davası. (2016). Erişim adresi: <http://kadinlaricin hukuk.org/wp-content/uploads/2019/04/AİHM-G.U-Türkiye-davası.pdf>

İrlanda'da Kürtaja İzin Veren Yasa Tasarısı Parlamentodan Geçti. (2018, Aralık). Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46562345>

İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi. (t.y.). *Engellilerin Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşme*. Erişim adresi: <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EngellilerinHaklarinalliskinSozlesme.pdf>

İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi. (t.y.). *Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol*. Erişim adresi: https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EngellilerinHaklarinalliskinSozl_Protokol.pdf

- İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi. (t.y.). *Kadınlara Karşı Her Türölü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi*. Erişim adresi: <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/tr/content/122-kadnlara-kars-her-turlu-ayrmlgn-onlenmesi-sozlesmesi/>
- Kaos GL. (2018). *Herkes özgür ve eşit doğar uluslararası insan hakları hukukunda cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği*. Ankara: Kaos GL.
- Kansu Karadağ, A. (2016). Ahlak ve hukuk arasında sıkışan kürtaj. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(4), 2047-2057.
- Korkudan Uzak Şiddetten Uzak. (t.y.). Erişim adresi: <https://rm.coe.int/168046fc89>
- Kuçuradi, İ. (2007). *İnsan hakları kavramları ve sorunları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kuçuradi, İ. (2009). *Çağın olayları arasında*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Mumcu, A. ve Küzeci, E. (2015). *İnsan hakları ve kamu özgürlükleri*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Müftügil, Ş. (1996). İnsan haklarını korumak ne demektir. İ. Kuçuradi. (Ed.), *İnsan haklarının felsefi temelleri* (2.bs.) içinde (s. 85-90). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Öz, Y (2019). *Lgbti+’ların insan hakları 2018 yılı raporu*. Ankara: Kaos GL.
- Özveri, M. (2011). Sosyal haklar. Y. Bürkev, M. Özüğurlu, Y. Özdek ve E. V. Elgür (Ed.), *Kuramsal ve tarihsel boyutlarıyla hak mücadeleleri II* içinde (s. 209-232). Ankara: NotaBene Yayınları.

- Pembe Hayat ve Kaos GL (2014). *Cinsel Yönelim ve Cinsiyet Kimliğiyle İlişkili Olarak Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Uygulanmasına Dair Yogyakarta İlkeleri*. Erişim adresi:
http://www.kaosgidernegi.org/resim/yayin/dl/yogyakarta_ilkeleri.pdf
- Pembe Hayat ve Kaos GL (2017). *Cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli insan hakları izleme raporu 2013-2014-2015-2016-2017*. Erişim adresi:
<http://www.kaosgidernegi.org/yayindetay.php?id=217>
- Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi. (t.y.). Erişim adresi:
<https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/iletisim/bakanlik-iletisim-bilgileri/bagli-ilgili-ve-ozel-kuruluslar1/sonim/>
- Tanilli, S. (2000). *Devlet ve demokrasi: Anayasa hukukuna giriş*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Turanlı Yücel, K. (2011). Halkların hakları. Y. Bürkev, M. Özügürlü, Y. Özdek ve E. V. Elgür (Ed.), *Kuramsal ve tarihsel boyutlarıyla hak mücadeleleri II içinde* (s. 193-208). Ankara: NotaBene Yayınları.
- Tuskan, A. A. (t.y.). *Uluslararası belgelerde kadının insan hakları ve Türk hukukuna yansımaları*. Erişim adresi:
<https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/khum/Sunum2.pdf>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu. (t.y.). *Kadınların Siyasal Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşme*. Erişim adresi:
<https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/18411--Kadinlarin-Siyasal-Haklarina-Iliskin-Sozlesme.pdf>
- United Nations Development Programme/Parliamentarians for Global Action. (2017). *İnsan haklarının geliştirilmesi ve lgbti kişilerin içerilmesi: Parlamenterler için bir el kitabı*. Erişim adresi:
http://www.kaosgidernegi.org/resim/yayin/dl/parlamenterler_elkitabi.pdf

United Nations Human Rights Council. (t.y.). About HCR. Erişim adresi:

<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/AboutCouncil.aspx>

Van Boven, T. C. ve Ramcharan, B. G. (1996). İnsan haklarının korunmasında karşılaşılan uluslararası düzeydeki sorunlar. İ. Kuçuradi. (Ed.), *İnsan haklarının felsefi temelleri* (2.bs.) içinde (s. 99-104). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

X/Türkiye Kararı. (2012). Erişim adresi:

<http://www.aihmiz.org.tr/?q=tr/node/251>

YAZARLAR HAKKINDA

Ali A. ODABAŞ

Ali A. Odabaş, 1995 yılında doğdu. İlköğrenim, ortaöğrenim ve liseyi Ankara’da tamamladı. Ardından, 2013 yılında Hacettepe Üniversitesi İstatistik bölümüne başladı ve 2018 yılında şeref öğrencisi olarak, İngiliz Dili ve Edebiyatı yan dal derecesi ile mezun oldu. Aynı yıl içinde Hacettepe Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları yüksek lisans programına başladı ve güncel olarak eğitimine devam etmektedir. Kadın örgütlenmesi olan Yeryüzü Kalkınma Kooperatifi’nde feminist aktivizmini yürütmektedir. Aynı zamanda Kuir Kıbrıs’ın, KAOS GL’nin partnerliğinde yürüttüğü “Sömürüden Özgür LGBTİ+ Hayat Projesi”nde sosyal araştırmacı olarak LGBTİ+ göçmen kimliğine sahip ve insan ticaretinden sağ kalanlarla/sağ kalma potansiyeli olan gruplarla çalışmaktadır ve Yeryüzü Kalkınma Kooperatifi bünyesinde yürütülen ve Bahri Savcı İnsan Hakları Okulu aracılığıyla fonlanan “Kentsel Hareketlilik ve Kentsel Hizmetlere Erişim Ekseninde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzleri: Ankara Çankaya Örneği” isimli araştırma projesinin yürütücü yardımcılığını yapmaktadır.

Burcu HATİBOĞLU KISAT

Burcu Hatiboğlu Kısat, 1981 yılında Ankara’da doğdu. Lisans eğitimini 2003 yılında Ankara Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü’nde bitirdi. 2009 yılında yüksek lisans, 2014 yılında da doktora eğitimini Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalında tamamladı. Yüksek lisans tezinde sokakta çalışan çocukların ailelerini yoksulluk ve kentleşme odağında ele almıştır. Feminist etnografiyi temel alarak

gerçekleştirdiği doktora çalışmasının bulgularını, “İmkânsız Medeniyet: TOKİ/Aktaş Mahallesi Örneğinde Feminist Bir Etnografi” isimli kitabıyla paylaşmıştır. Halen Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü’nde, araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Hatiboğlu Kısat’ın yoksulluk, yoksullukla mücadele, sosyal hizmetler, feminist sosyal çalışma, toplumsal cinsiyet, neoliberal kentleşme ve kentsel dönüşüm konularında yayımlanmış ulusal ve uluslararası makale ve bildirileri bulunmaktadır. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Politikalar Araştırma ve Uygulama Merkezi yönetim kurulu üyesidir. Ayrıca 2017 yılında kurulan Yeryüzü Kalkınma Kooperatifi’nin kurucu üyesidir. Yeryüzü Kalkınma Kooperatifi bünyesinde yürütülen ve Bahri Savcı İnsan Hakları Okulu aracılığıyla fonlanan “Kentsel Hareketlilik ve Kentsel Hizmetlere Erişim Ekseninde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzleri: Ankara Çankaya Örneği” isimli araştırma projesinin yürütücülüğünü yapmaktadır.

Gizem TANAY AKSAÇ

1982 yılında Ankara’da doğmuştur. 2005 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde lisans, 2012 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku ABD/Ceza ve Ceza Usul Hukuku yüksek lisans (Tez başlığı: Ayrımcılık Suçu) eğitimini tamamlamış; Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku ABD/Genel Kamu Hukuku doktora eğitimi devam etmektedir. Halen, Ankara Yenimahalle Belediye Başkanlığı’nda avukat olarak çalışmakta ve Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde Hukuk Klinikleri/Engelli Hakları dersinin yürütücülüğünü yapmaktadır. Sivil toplum örgütleri içerisinde hak temelli çalışmalarda aktivizm yapmakta ve bu konuda çeşitli projelerde görev almaktadır.

Özge Sanem ÖZATEŞ GELMEZ

2004 yılında Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde lisans eğitimini tamamlamıştır. 2009 yılında aynı üniversitenin Sosyal Hizmet Anabilim Dalı'nda yüksek lisans derecesini, 2015 yılında 'Kadının Bakım Emeginin Evde Bakım Uygulaması Üzerinden Değerlendirilmesi Bir Karma Yöntem Araştırması: Ankara Mamak Örneği' isimli teziyle doktora derecesini almıştır. 2015 yılında Prof. Dr. Cahit Talas Sosyal Politika Ödülü jürisi tarafından övgüye değer bulunan doktora tezi, aynı yıl 'Malumun İlanı, Kadın Emeginin Saklı Yüzü: Ev İçi Bakım Emegi' ismiyle kitaplaştırılarak NotaBene tarafından basılmıştır. "İnsana Karşı Piyasa Türkiye'de Sağlık ve Sosyal Güvenlik", "Sosyal Yardım Alanlar Emek, Geçim, Siyaset ve Toplumsal Cinsiyet" isimli kitaplara yazdığı bölümlerle katkı sunmuştur. Sosyal politika, toplumsal cinsiyet, kadın emegi, insan hakları, etik, sosyal hizmet felsefesi, feminist sosyal hizmet, yaratıcı drama konularında akademik çalışmaları bulunan Özateş Gelmez, halen Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü'nde Dr. Araştırma Görevlisi olarak çalışmakta, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Politikalar Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin müdür yardımcılığı görevini yürütmektedir. Ayrıca 2017 yılında kurulan Yeryüzü Kalkınma Kooperatifi'nin kurucu üyesidir.

Selda TAŞDEMİR AFŞAR

Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden "Modernitenin Sonu Post-modernitenin Başlangıcı Üzerine Bir İnceleme" başlıklı çalışma ile yüksek lisans, "Çalışma Yaşam Kalitesinin Örgütsel Bağlılık Düzeyi Üzerindeki Etkisi: Devlet ve Vakıf Üniversitelerinde Çalışan Akademisyenler Üzerine Nicel Bir Araştırma" başlıklı tez ile doktora derecesini almıştır. 2002-2007 yılları arasında Dünya Bankası destekli Sosyal Riski Azaltma Projesi'nde Yerel Girişimler Uzmanı olarak çalışmıştır. Halen Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde Doktor Öğretim Üyesi olarak çalışmaktadır. Sosyoloji Teorileri, Yaşam Kalitesi,

Yoksulluk, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları, Şiddet, Sivil Toplum, Hak Temelli Çalışma alanlarında akademik çalışmalarına devam etmekte ve bu alanlarda yayımlanmış ulusal ve uluslararası makale ve bildirileri bulunmaktadır. Çeşitli derleme kitaplara da katkıda bulunan yazar, 2017 yılında kurulan Yeryüzü Kalkınma Kooperatifi'nin kurucu üyesidir ve bu örgütlenme içerisinde sivil toplum alanında çalışmalarına devam etmektedir.

Semahat Dicle MAYBEK

1983 yılında Ankara'da dünyaya gelmiştir. 2006 yılında Hacettepe Sosyoloji Bölümünde lisans, 2009 yılında yüksek lisans (Tez başlığı: Kadına Yönelik Şiddete Ataerkil ve Kültürel Feminist Kuramlar Açısından Yaklaşım: Ankara İli Yenimahalle İlçesi Örneği), 2016 yılında ise doktora (Tez Başlığı: Şiddet Gören Kadına Açılan Kapı: Sığınmaevi ve Sonrasındaki Yaşam Stratejileri) eğitimini tamamlamıştır. Sivil toplum örgütleri içerisinde hak temelli çalışmalarda aktivizm yapan Maybek, bu konuda birçok ulusal ve uluslararası projede farklı statülerde görev almaktadır. Hâlihazırda Ankara Yenimahalle Belediyesinde proje uzmanı ve Kıbrıs Sağlık ve Toplum Bilimleri Üniversitesi Beden Eğitim ve Spor Yüksek Okulu Rekreasyon Bölümünde Dr. Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır.

ISBN 978-625-7045-85-8

9 786257 045858

kitapevi

Merkez

Mağaza

53. Sok. No: 29
Bahçelievler / ANKARA
Tel : (0 312) 223 77 73 - 223 77 17
Faks: (0 312) 215 14 50

Döğol Caddesi No: 49/B
Beşevler / ANKARA
Tel : (0 312) 213 32 82 - 213 56 37
Faks: (0 312) 213 91 83

info@gazikitapevi.com.tr • www.gazikitapevi.com.tr